

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

DOĞUŞUNDAN EMEVİLER'İN SONUNA KADAR ZEKÂT MÜESSESESİ

Veysel ÖZ

2502120155

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ

İSTANBUL – 2021

ÖZ

DOĞUŞUNDAN EMEVİLER'İN SONUNA KADAR ZEKÂT MÜESSESESİ

VEYSEL ÖZ

Bu çalışmada ibadet olarak zekâtın birtakım hususiyetleri aktarılıp müesseseleşme süreci ele alınmış ve Hz. Peygamber, Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevîler dönemlerinde zekât müessesesi uygulamaları incelenmiştir.

İslâm dininin beş şartından birini teşkil eden zekât, toplum içindeki muhtaçların ihtiyaçlarının giderilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Nitekim zekât müessesesi toplumda zengin ile fakir arasında bir köprü konumundadır. Bu sayede zenginlerin sorumluluklarını yerine getirmesi sağlandığı gibi muhtaçların da ihtiyaçlarının minnet altında kalmadan ve onurları incitilmeden giderilmesi mümkün kılınmıştır. Ayrıca bu sayede zenginden fakire merhamet, fakirden zengine hürmet hislerini güçlendirerek toplumsal çatışmaların önüne geçilmesi de zekâtın bir diğer faydası olarak zikredilebilir.

Zekâtın müesseseleşme süreci incelendiğinde görülecektir ki Mekke Dönemi'nde zekât işleri kurumsal bir organizasyonla yürütülmemiş; bu sorumluluk bireye bir başka ifadeyle her Müslüman'ın kendi inisiyatifine bırakılmıştır. Mekke Dönemi'nde mutlak olarak yardımlaşmayı ve Allah'ın verdiği nimetleri Allah rızasını umarak muhtaçlara vermeyi kasteden zekât, Medine'ye hicretle beraber farklı bir boyut kazanmıştır. Genel kabule göre hicretin ikinci yılında kesin bir emir olarak vazedilen zekât ibadeti, Medine Dönemi'nde nisâbı ve ölçüleri belli olarak devlet eliyle toplanan ve yine devlet eliyle Kur'ân'ın belirlediği ihtiyaç sahibi sekiz sınıfa dağıtılan bir ibadet olarak kurumsal bir mahiyet kazanmıştır.

Hiz. Peygamber, Tevbe Sûresi 103. ayetindeki “Onların mallarından zekât al.” emri gereğince zekâtı ya bizzat kendisi alıp, verilmesi gereken yerlere vermiş ya da görevlendirdiği zekât memurları vasıtasıyla bunu gerçekleştirmiştir.

Hız. Peygamber'den sonra gelen Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde uygulama Resûlullah'tan tevarüs eden esaslar üzere devam ettirilmiş ve dönemsel olarak - nasların belirlediğı asıl ilkelerle ters düşmeyecek- birtakım farklı uygulamalar da ortaya çıkmıştır.

Hulefâ-yı Râşidîn'den sonra iktidara gelen Emevîler Dönemi'nde de zekât devlet eliyle toplanan ve gerekli yerlere dağıtılan bir ibadet olarak devam etmiştir. Emevîler Dönemi'nde zekât mallarının harcanmasıyla ilgili esasa mugayir birtakım hatalı uygulamalar olmuşsa da bunlardan Müslüman halkın şiddetli itirazları sonucunda vazgeçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zekât müessesesi, Hız. Peygamber Dönemi, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler, devlet, muhtaç, zengin.

ABSTRACT

ZAKAT INSTITUTION FROM THE FOUNDATION OF THE Umayyads TO THE END

VEYSEL ÖZ

As the mentioned of this study zakat is regarded as a type of worship and of self-purification. Some views of zakat have been conveyed. The process of establishment is discussed. The zakat practices of the prophet, the Hulfayî Raşid and the Umayyads are examined.

Zakat, which is one of the five basic principles of Islam, has an important place in terms of addressing the needs of the needy in society. Zakat exists in the divine religions before Islam as worship, as well as zakat in fair and safe societies.

Zakat institiövn is a bridge between rich and poor in society. As a matter of fact, thanks to the zakat institiövn, enables both the rich are to perform their worship safely; and the poor to meet her need whont being under abliqation and being insulted.

In this study, the stages of zakat institution in the historical process were examined according to the data based on sources. In the verses that descended in Mecca, where the Messenger of God was born and raised and where his prophecy began, although zakat is a worship ordered by Islam. In this study, the stages of zakat institution in the historical process were examined in the light of the data in the sources. In the verses that descended in Mecca, where the Messenger of God was born and raised also his prophecy began. It wasn't conducted with on institutional organization. This responsibility was under the initiative of Muslims. As matter of course, there were many reasons of this situation. However it is also a historical fact that muslims hadn't any power to establish an institution which collect would Zakat which has an importance like a tax collected by the state. The term of zakat which means helping each other and giving the blessings of God to the poor for god's sake has acquired a different dimension because of emigration to medinah. According to the general admission, zakat worship, which was descended as a dogmatic amir, gained on

institutional importance during the Madinah period because it was collected and distributed to eight classes in need determined in Qur'an by the state. Either the prophet himself or zakat officers collected zakat and distributed it appropriately because Allah said in Qur'an "Take zakat from their possessions."

During the reign of Hulefâ-yi Rashidîn, which came after the Prophet Muhammad, the practice was continued on the basis of the apostle and there were a number of different practices that would not be contradicted by the original principles set by the Prophets periodically. During the Umayyad period, which came to power after the four caliphs, zakat continued as an economic practice collected by the state and distributed to the necessary places. During the Umayyad period, there was a number of misconducts related to the expenditure of zakat goods; however, these erroneous practices were abandoned as a result of the objections of the Muslim people.

Keywords: Zakat institution, Prophet Muhammad period, Hulefâ-yi Râshidîn, Umayyads, state, needy, rich.

ÖN SÖZ

Kur'ân'ın, sünnetin ve icmanın farziyetini ilan ettiği, Kur'ân'da genelde namazın hemen ardından zikredilen zekât ibadeti; Müslüman ferдин Allah'la olan kulluk bağıını güçlendirdiği gibi toplumsal ve iktisadi işlevleriyle de önem arz etmektedir. Söz konusu önemine binaen tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarında temel bir başlık altında ele alınmış olup daha sonraları müstakil eserlere de konu olmuştur. Bununla da yetinilmemiş ülkemizde ve diğer İslâm ülkelerinde ulusal ve uluslararası ilmi toplantılarda ve akademik çalışmalarda genişçe incelenmiştir. Ancak iktisadi ve idari boyutu ile tarihî bir kurum olan zekât müessesesi tarihçiler tarafından yeterince ele alınmamıştır. Bu durum bizi ilk dönem İslâm tarihinde zekât müessesesinin kurumsallaşma süreci ile zekâtın toplanması ve dağıtılmasındaki uygulamaları incelemeye yöneltmiştir.

Araştırmamızın neticesinde incelenen dönemde zekâtın; Hz. Peygamber Dönemi'nde Mekke safhasından başlayarak İslâm toplumunda yer aldığı, Medine safhasında kurumsallaşmaya başladığı, Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde kurumsallaşmayı devam ettirdiği ve Emevîler Dönemi'nde de aynı yapısını koruyarak varlığını sürdürdüğü müşahede edilmiştir. Ayrıca zekât müessesesinin hem dinî hem de sosyal bir fonksiyon icra eden devletin bir kurumu olduğu neticesine varılmıştır.

Tezimizin yazılması sürecinde başta çalışma boyunca yardım, ilgi ve alakalarını her zaman gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ'ye en derin şükranlarımı arz ederim. Ayrıca tez yazımında fikirlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ'e ve Doc. Dr. Şevket KOTAN'a, hassaten de tez izleme komitesi üyeleri Doç. Dr. Selahattin BAYRAM'a ve Dr. Öğr. Üyesi Halil ORTAKÇI'ya, aynı şekilde tezimizi okuyup gerekli uyarı ve düzeltmeleri yapan Dr. Feridun TEKİN'e ve Dr. Mehmet ÇETİN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak bu çalışmada manevi desteğini her zaman hissettiğim eşim Şirin ÖZ Hanımefendi'ye şükranlarımı sunarım.

İstanbul-2021

Veysel ÖZ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKÂT MÜESSESESİ VE ZEKÂTA İLİŞKİN TEMEL HÜKÜMLER

1.1. ZEKÂT MÜESSESESİ	14
1.1.1. İslâm'dan Önceki Kavimlerde Zekât	15
1.1.2. Mekke Toplumunda Cömertliğin Önemi ve Zekât Algısı	18
1.1.3. Zekâtın Müesseseseleşme Süreci	21
1.1.4. Zekât Müessesesinin Yönetimi	33
1.1.4.1. Zekât Memurları	34
1.1.4.1.1. Zekât Memurlarında Aranan Özellikler.....	34
1.1.4.1.2. Zekât Memurlarının Yetkileri.....	35
1.1.4.1.3. Zekât Memurlarının Maaşları	37
1.1.4.1.4. Zekât Memurlarına Verilen İsimler ve Görevleri	38
1.1.4.1.4.1. Âmil	39
1.1.4.1.4.2. Ârif.....	41
1.1.4.1.4.3. Sâî	41
1.1.4.1.4.4. Musaddık	42
1.1.4.1.4.5. Âşir	42
1.1.4.1.4.6. Hâzin	43
1.1.4.1.4.7. Kâsım	44
1.1.4.1.4.8. Kâtip	44
1.1.4.1.4.9. Kâbız	45
1.1.4.1.4.10. Hâris.....	45
1.1.4.1.4.11. Vezzân	45
1.1.4.1.4.12. Hâsib, Emin ve Diğer Memurlar	46
1.1.4.1.5. Zekât Memurlarının Denetlenmesi	46
1.2. ZEKÂTA İLİŞKİN TEMEL HÜKÜMLER.....	49
1.2.1. Zekâtın Devlete Verilmesi	49
1.2.2. Zekât Vermeyenlerle İlgili Cezalar.....	52
1.2.3. Zekât Nisâbının Tedavüldeki Paralarla Belirlenmesi	55
1.2.4. Zekât için Zenginlik Miktarlarının Mukayesesi.....	60
1.2.5. Müslüman Olmayandan Zekât Alınmaması	61
1.2.6. Zekâta Tâbi Mallar	61
1.2.6.1. Malların Mahiyet Olarak Tasnifi ve Zekâtının Tahsili	62
1.2.6.1.1. Farklı Zekât Mallarının Birbirlerine İlavesi	65
1.2.6.1.2. Zekâtın Kıymeti Mukabilinde Başka Malla Ödenmesi	66
1.2.6.2. Zekât Alınan Mallar	67
1.2.6.2.1. Hayvanların Zekâtı	69
1.2.6.2.1.1. Develerin Zekâtı.....	72
1.2.6.2.1.2. Sığırların Zekâtı	73
1.2.6.2.1.3. Koyunların Zekâtı	74

1.2.6.2.1.4. Atların Zekâtı	75
1.2.6.2.1.5. Ortaklara Ait Sürülerin Zekâtı	77
1.2.6.2.1.6. Çalıştırılan Hayvanların Zekâtı	77
1.2.6.2.1.7. Sütünden Faydalanılan Hayvanların Zekâtı	77
1.2.6.2.1.8. Evkas ve Eşnak Hayvanların Zekâtı	77
1.2.6.2.2. Tarım Ürünlerinin Zekâtı	78
1.2.6.2.3. Balın Zekâtı	81
1.2.6.2.4. Deniz Ürünlerinin Zekâtı	83
1.2.6.2.5. Altın ve Gümüşün Zekâtı	84
1.2.6.2.6. Takıların Zekâtı	86
1.2.6.2.7. Ticari Malların Zekâtı	88
1.2.6.2.8. Alacakların Zekâtı	91
1.2.6.2.9. Yetim Malının Zekâtı	92
1.2.6.2.10. Kölelerin Zekâtı	93

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKÂT MALLARININ TOPLANMASI VE MUHAFAZASI

2.1. ZEKÂTIN TOPLANMASI	95
2.1.1. Zekâtın Toplanmasıyla İlgili Talimatlar	97
2.1.1.1. Hz. Peygamber'in Talimatları	100
2.1.1.2. Hz. Ömer'in Talimatları	104
2.1.1.3. Hz. Ali'nin Talimatları	105
2.1.1.4. Ömer b. Abdülaziz'in Talimatı	108
2.1.2. Zekâtın Toplanma Süreci	109
2.1.2.1. Zekât Mükelleflerinin Belirlenmesi	109
2.1.2.2. Zekât Toplanacak Malların Belirlenmesi	111
2.1.2.3. Zekât Toplanma Zamanının Belirlenmesi	114
2.1.2.4. Zekât Toplamak için Memurlar Görevlendirilmesi	118
2.1.2.5. Toplanan Zekâtın Merkeze Nakli	120
2.1.3. Zekât Toplanırken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	123
2.1.3.1. Mükellefe Eziyet Etmeden Malının Alınması	126
2.1.3.2. Mükellefin Malının Orta Hallisinin Alınması	127
2.1.3.3. Zekât Ödeyen Mükellefe Dua Edilmesi	127
2.1.3.4. Zekât Memurunun Dikkat Etmesi Gereken Hususlar	130
2.1.3.4.1. Mükellefin Beyanın Esas Alınması	131
2.1.3.4.2. Mükellefe Haksızlık Yapılmaması	132
2.1.4. Zekât Toplanmasında Karşılaşılan Problemler	134
2.1.4.1. Zekâtı Devlete Vermek İstemeyenler Problemi	136
2.1.4.2. Zekâtın Ertelenmesi Problemi	144
2.1.4.3. Zekât Memurunun Hediye Alması Problemi	144
2.1.5. Zekâtın Toplanmasına Dair Farklı Uygulamalar	145
2.1.5.1. Batinî Malların Zekâtının Alınmaması	145
2.1.5.2. Cizye Yerine İki Kat Öşür ve Zekât Alınması	149
2.1.5.3. Beytûlmâlden Atâ' Ödenirken Zekât Tahsili	151
2.1.5.4. Emevîlerde Maaşlardan Zekât Alınması	152
2.1.5.5. Haccâc'ın Zekâtla İlgili Zâlimane Uygulamaları	153
2.1.5.6. Hâricîlerin Zekât Tahsilatına Karşı Artan Muhalefet	154
2.1.5.7. İsyandan Dönen Haricînin Zekât Memuru Olması	155
2.2. ZEKÂT MALLARININ MUHAFAZASI	155
2.2.1. Zekât Mallarının Kaydedilmesi	156
2.2.2. Zekât Mallarının Zekât Beytûlmâlinde Muhafazası	159
2.2.3. Zekât Hayvanlarının Korularda Muhafazası	165
2.2.4. Dağıtılmayan Zekâtların Nemalandırılarak Muhafazası	168

2.2.5. Yöneticilerin Zekât Mallarını Kullanmaması	171
---	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETE TESLİM EDİLEN ZEKÂTIN HARCANMASI

3.1. Zekâtın Harcanmasıyla İlgili Hususlar	178
3.1.1. İhtiyaç Sahiplerinin Tespiti	179
3.1.2. Zekâtın Toplandığı Yerde Dağıtılması	181
3.1.3. Verilecek Zekât Miktarına Sınır Koyulmaması	184
3.1.4. Zekât Alabileceklere Değişken Ölçütler Uygulanması	185
3.2. Zekâtın Harcandığı Yerler ve Uygulama Örnekleri	185
3.2.1. Fakirler	186
3.2.2. Miskinler	187
3.2.3. Âmiller	188
3.2.4. Müellefe-i kulûb	191
3.2.5. Köleler	193
3.2.6. Borçlular	195
3.2.7. Allah Yolunda Çalışanlar	197
3.2.8. Yolda Kalanlar	198
3.3. Zekât Malından Pay Alamayanlar	199
3.4. Zekâtın Toplanması ve Dağıtılmasıyla İlgili Şikâyetler	201
3.5. Zekât Müessesesinin Toplumsal Hayata Sağladığı Katkıları	203
SONUÇ	206
KAYNAKÇA	213
ÖZ GEÇMİŞ	242

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
agt.	: adı geçen tez
a.mlf.	: aynı müellif
b.	: bin, ibn
bk.	: bakınız
bs.	: basım, baskı
C.	: cilt
cc.	: Celle Celâlühü
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: editör
g	: gram
H	: hicrî
haz.	: hazırlayan
Had. No.	: hadis numarası
M	: Miladi
md.	: madde
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
ra.	: rahmetullahialeyh

s.	: sayfa
S.	: sayı
sav.	: sallallahualeyhivesellem
t.y.	: tarih yok
thk.	: tahkik
trc.	: tercüme
tsh.	: tashih
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
y.y.	: yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmamızın konusu, İslâm'ın temel esaslarından biri olan zekât ibadetinin İslâm tarihinin ilk devirlerinde hangi temel kaidelerle nasıl toplandığı, muhafaza edildiği ve dağıtıldığıdır. Hem bireysel hem de toplumsal bir ibadet olan zekâtın aynı zamanda ekonomik bir uygulama olması ve devletin bizzat zekâtı organize etmesi de bu ibadetin uygulanmasında bir müesseseyi zorunlu kılmıştır. Zekât ibadetinin toplumsal ve tarihsel açıdan anlaşılması için zekât müessesesinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Toplum içinde insanların dengeli ve mutlu bir hayat sürmeleri ancak adaletli bir gelir dağılımı ve toplumu oluşturan fertlerin birbirlerinin arzu ve ihtiyaçlarını dikkate alarak bir düzen kurmaları ile mümkündür. Toplumu oluşturan fertler arasındaki gelir uçurumunun en aza indirilmesi ve varlıkların fertler arasında sürekli değişimde olması, bir başka ifade ile her ferdin temel ihtiyaçlarını giderme imkânına sahip olması önemli bir husustur. İnsanlık tarihinde bunu nispeten iyi yöneten toplumlar olduğu gibi bu durumun dikkate alınmadığı; zengin daha zengin, fakirin daha fakir, güçlünün daha güçlü, zayıfın da daha zayıf olduğu dönemler de olmuştur. İnsanlığın bu sorununa İslâm'ın getirdiği çözümlerden biri ise ekonomik ve sosyal dayanışmayı sağlayan zekât müessesesi olmuştur. İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren zekât müessesesi sayesinde fakir ve yoksullar gözetilmiş, zengin ve fakir arasındaki malî denge sağlanmıştır. Bu sayede toplumdaki muhtaçlık durumu en aza indirilmiştir.

Kuran'da ferdî ve bedenî bir ibadet olan namazın yanında malî ve toplumsal bir ibadet olan zekâtın ehemmiyeti sık sık vurgulanmıştır. Zekât ibadet olması hasebi ile hem manevi bir arınma vesilesi hem de fertler arasında güçlü ile zayıfın birbirini gözetmesi ile toplumsal dayanışmayı sağlayan önemli bir araçtır.

Zekât müessesesinin işleyişi İslâm tarihinin çeşitli dönemlerinde farklılıklar arz etse de farz bir ibadet olarak toplum içindeki zengin fakir arasındaki malî uçurumların kapatılmasında ve toplum bireylerinin birbirini gözetmesindeki etkisi her daim büyük

olmuştur. İster bizzat devlet tarafından toplandığı ve dağıtıldığı dönemler olsun isterse insanların kendi inisiyatifine bırakıldığı dönemler olsun zekât her daim toplumdaki yoksulluk problemine önemli bir çözüm olmuştur.

Bilindiği gibi toplumdaki refah seviyesinin artmasında ekonomik canlılığın rolü büyüktür. Ekonomik bir uygulama olan zekât sayesinde âtıl mallar, artan mallar hâline getirilerek ekonomik hayata kazandırılmıştır. Ayrıca insanlara verme şuuru kazandırılması neticesinde toplum fertlerinin ekonomik yönden faal bir hâl alması sağlanmış ve refah seviyesi artmıştır. Nitekim tarihî verilerden anlıyoruz ki tarihin belli dönemlerinde böylesi toplum düzeyine ulaşılmıştır. Hatta zekât verilecek kişilerin bulunmasında bile zorlanılmıştır. Buna ilk dönem İslâm tarihinden itibaren bazı bölgelerde şahit olmaktayız. Örneğin Hz. Peygamber Dönemi'nde Muâz b. Cebel Yemen'e zekât âmili olarak görevlendirilmiş ve Hz. Ömer Dönemi'nde de bu görevi ifa etmişti. Muâz b. Cebel'in Hz. Ömer Dönemi'nde Yemen civarından toplanan zekât gelirlerinin çoğunluğunu o bölgede zekât verilecek kimsenin kalmadığı gerekçesi ile Medine'ye göndermesi buna bir kanıttır.

2. Konunun Sınırları

Zekât konusu tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerin tamamını ilgilendirmektedir. Bu nedenle söz konusu sahaların tamamında bir araştırma konusu olarak çalışılmıştır. Ancak bir İslâm tarihi konusu olarak yeterince çalışılmamıştır.

Bu nedenle elinizdeki çalışmada zekâtın temel esaslarına değinilmekle beraber esas olarak başlangıçtan yani Hz. Peygamber'den itibaren Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevî Devleti dönemlerinde müessese olarak zekâtın nasıl bir hâl aldığı ve nasıl uygulandığı incelenmiştir. Ulaşılan veriler ışığında zekât ibadetinin kurumsal yönden uygulama esas ve yöntemlerinin tarihî süreç içerisinde nasıl olduğu aktarılmıştır.

3. Konunun Kaynakları

İslâmî konulardaki ilmî çalışmalarda başvuru temel kaynak hiç kuşkusuz Kur'ân'dır. Bu nedenle bu çalışmada da ilk olarak Kur'ân'a müracaat edilmiştir. Başta Taberî ve İbn Kesir olmak üzere ilk dönem rivayet tefsirlerinden faydalanıldığı gibi son dönem tefsirlerinden de yararlanılmıştır.

Zekâtın uygulama esaslarını ortaya koyan kaynak olması hasebiyle müracaat edilen ikinci temel kaynak grubunu ise hadis kitapları oluşturmaktadır. Bu bağlamda *Kütüb-i Sitte*, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'sı* ile Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned'i* gibi hadis kitaplarına başvurulmuştur.

Araştırma konumuz olan zekâtın fikhî boyutunun olması hasebiyle fıkıh kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Nitekim zekât mevzusunu genişçe aktaran - Abbasi Halifesi Hârûnürreşîd'in isteği üzerine- Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) yazdığı *Kitâbü'l-Harâc*, Yahya b. Âdem'in (ö. 203/818) *el-Harâc (Kitabu'l-Harac)* adlı eseri, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *el-Emvâl* adlı eseri ile Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si* gibi eserlere de başvurulmuştur. Klasik fıkıh literatüründe önemli bir yere sahip olan Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsut'u*, Şafîi'nin (ö. 204/820) *el-Ümm'ü*, İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî'si* incelenen kaynaklar arasında yer almaktadır. Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâyi'si*, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethu'l-Kadîr'i* ve İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid'i* gibi eserler de araştırmanın temel kaynakları arasındadır.

Çağdaş kaynaklardan en sık faydalanılan eser, zekât konusunda en geniş çalışma niteliğindeki Yûsuf el-Kardâvî'nin *Fıkhu'z-zekât* isimli kitabı olmuştur. Ayrıca Yunus Vehbi Yavuz'un *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Salih Tuğ'un *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Mehmet Erkal'ın *Bilgi ve Uygulama Olarak Zekât*, Ali Özek'in *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, Cengiz Kallek'in *Hız. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa ile Vecdi Akyüz'ün Zekât* adlı eserleri de faydalanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

Kuşkusuz konumuz açısından iki kitabın özel bir yeri bulunmaktadır. Bunların ilki İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından Üsküdar Altunizâde Kültür Merkezinde 17-18 Kasım 2007'de düzenlenen "Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât" adlı tartışmalı ilmî toplantının kitaplaştırılmış hâli olan "*Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*" adlı eserdir. İkincisi ise yine İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından ülkemizden ve yurt dışından birçok ilim adamının katılımı ile 03-04 Aralık 2016 tarihleri arasında İstanbul'da tertip edilen "Tarihte ve

Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı”dan “*Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*” adıyla kitaplaştırılan çalışmadır. Her iki eser de zekâta bir kurum olarak ışık tuttukları için çalışmamıza önemli katkı sağlamışlardır. Görebildiğimiz kadarıyla bu çalışmalar dışında konumaza yön verecek kadar yetkin araştırma oldukça azdır.

4. Zekâtın Tanımı

Köken olarak ز-ك-ي [z-k-y] fiilinden türeyen zekât sözcüğü, sözlükte “ziyadeleşmek, çoğalmak, arınmak, temiz olmak, düzgün, uygun, seçkin, verimlilik ve bereketlilik”¹ gibi anlamları içermektedir.

İbn Manzur (ö. 711/1311); zekât sözcüğünün “artmak çoğalmak” manasında kullanıldığını ifade edip, ارض زكية misalini vererek bunun “güzel ve verimli toprak” anlamına geldiğini belirtmektedir. Aynı zamanda رجل زكي ifadesinin, “iyi adam” manasında olduğunu; bu kişinin, iyi ve hayırlı olma özelliği ile tanınmış olan biri manasına geldiğini söylemektedir. İbn Manzur, Hz. Ali’den rivayet edilen “Harcama malı azaltır, ilim ise başkasına aktarılınca artar.” sözünü örnek vererek zekâtın “artma” anlamına atıfta bulunmaktadır.² Dolayısıyla zekât kelimesinin kökü olan zekâ, Allah’ın bereketiyle hâsıl olan çoğalma manasında hem dünyayla hem de ahiretle ilgili işlerin çoğalması manasını ifade etmek için kullanılır. Râgıb el-İsfahânî, Arapça زكى cümlesinin; ekilenin çoğalması, artması ve bereketli olması manasında kullanıldığını söyleyerek bunu netleştirmektedir. Aynı zamanda “zekâ” kelimesinin temiz ve helal olan anlamına da geldiğini Kehf Sûresi 19. ayette geçen “أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا” “Hangisinin yiyeceği daha temiz?” ifadesi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bütün bu anlamlarla aslında bir mümin, Allah’ın hakkı olan zekâtı fakirlere vererek bereketi ve nefis tezkiyesini temenni eder. Bu yönüyle insan zekât sayesinde dünyada bereket elde ettiği gibi aynı zamanda ahirette de mükâfat kazanır.³

Kur’ân’da زكى “zekâ” sözcüğü ve farklı şekilleri; Mekkî sûrelerde yirmi üç, Medenî sûrelerde otuz altı olmak üzere toplamda elli dokuz kez yer almaktadır.

¹ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Zeyat, Muhammed Ali Neccar, **Mu‘cemü’l-Vesît**, Çağrı yayınları, İstanbul 1996, s. 396.

² Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr (ö. 711/1311), **Lisânü’l-Arab**, C. 1-15, Beyrut, Dâru Sadır, 1997, C. I, s. 64.

³ Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), **Elfazî’l-Kur’ân**, thk. Nedim Maraşlı, Beyrut, t.y., s. 218.

Kur'ân'da otuz iki yerde geçen “zekât” kelimesinin on üçü Mekke’de, on dokuzu da Medine’de nazil olmuştur. Zekât kelimesi iki yerde temizlenmeyi, arınmayı; otuz yerde ise toplumsal yardımlaşma ve dayanışma müessesesi olan zekâtı ifade etmektedir. Zekât kelimesi yirmi altı yerde namazla birlikte ve namazın hemen ardından gelmektedir.⁴

Sadaka⁵, infak⁶, ihsan⁷, birr⁸, ita⁹, hakk¹⁰, kısme¹¹, taam¹², kard¹³ ve benzeri sözcükler de zekâtın semantik alanına giren başka kavramlardır. Bunların en kapsamlısı “sadaka” sözcüğüdür. Nitekim Kur'ân'daki iktisadi ibadetlerin hepsi, “sadaka” kelimesiyle ifade edilir. Bundan dolayı semantik yönüyle bakıldığında iktisadi ibadetleri belirten zekât, ihsan, birr, kard, infak, kısme gibi sözcüklerin odak noktasının “sadaka” kavramı olduğu görülür. Tevbe Sûresi’nin 9/60. ayetinde vârid olan sadakaların sarf yerleri, aynı şekilde zekâtın sarf yerlerini de belirtir.¹⁴ Diğer bir ifade ile ayette geçen sadaka kelimesiyle zekât ifade edilmektedir. Fakat bu durum, fikhî açıdan zekât kelimesi ile sadaka kelimesinin aynı anlamı taşıdığı manasına gelmez. Zekât, sadakanın bir bölümüdür. Bunun için her zekât bir sadakadır. Fakat her sadaka zekât olmaz. Zekâtın, fıkıh kitaplarında aktarıldığına göre kendine has birtakım usûl, şart ve hükümleri vardır.

Kavramların Kur'ân-ı Kerim’deki anlamları ile Cahiliye Dönemi’ndeki anlamları üzerine araştırma yapan Ude Halil Ebû Ude; zekât kavramının İslâm öncesi Cahiliye Devri’nde “artma, çoğalma” anlamından başka bir manasının bilinmediğini belirtmektedir.¹⁵ İbn Manzur; el-Ferra (ö. 207/822) ve başka bazı dilcileri kaynak göstererek Arapların zekâ sözcüğüne çoğalmak, artmak anlamlarını verdiğini belirtir.

⁴ Şehmuz Demir, “Zekâtın Kur'ân-ı Kerim’de Kavramsal Çerçevesi” **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât Adlı Tartışmalı İlmî Toplantı** (Üsküdar Altunizâde Kültür Merkezi, 17-18 Kasım 2007), Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 24.

⁵ Bakara, 2/196, 263; Nisa, 4/114; Tevbe, 9/103; Mücadele, 58/12.

⁶ Bakara, 2/215, 219, 264, 267; Enfal, 8/36; Tevbe, 9/34.

⁷ Nisa, 4/36; Nahl, 16/90.

⁸ Bakara, 2/177.

⁹ Bakara, 2/177; Nûr, 24/22.

¹⁰ En‘am, 6/141.

¹¹ Nisa, 4/8.

¹² Hâkka, 69/34; Müddesir, 74/44; İnsan, 76/8; Fecr, 89/18; Maun, 107/3.

¹³ Bk. Hadîd, 57/18; Müzzemmil, 73/20.

¹⁴ Beşir Gözübenli, “Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım”, **İslâm’a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar İçinde**, DİB Yay., Ankara 2006, s. 311.

¹⁵ Halîl Ebû ‘Ûde, **et-Tatavvuru’d-Dilâli beyne Luğati’s-Şi’ri’l-Câhili ve Luğati’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Mektebetu’l-Menâr, Ürdün 1985, s. 211; Demir, “Zekâtın Kavramsal Çerçevesi”, s. 23.

Örneğin bir kişiye زكا iki kişiye زكا diyerek buradaki artışı böyle ifade ettiklerini ifade eder.¹⁶

İslâm öncesi Mekke toplumunda zekât sözcüğü, “artmak” temel manasıyla kullanılıyordu. “Zekât” sözcüğünün Kur’ân-ı Kerim’deki manasıyla Cahiliye Dönemi’nde kullanılmamış olması o devirde yaşamış olanların hiç sosyal yardımlaşmada bulunmadığı anlamını ifade etmez. Cahiliye Devri’nde kullanılan zekât sözcüğü dinî bir anlam ifade etmese de malların toplanması ve belirlenen yerlere aktarılmasıyla ilgili birtakım kurallar vardı. Fakat İslâm dini, var olan bu uygulamaların esaslarını sadaka, zekât ve infak gibi kavramlarla dar bir anlamdan çıkarıp toplumsal manada geniş anlam kazandırdı ve İslâm dininin temel esaslarından da biri hâline getirdi.¹⁷

Zekâtın ıstılahî anlamına gelince, nisâb miktarı malın üzerinden bir yıl geçmesiyle o malın bir kısmını fakirlere ve Resûlullah’ın soyu olan Haşimoğulları ve Muttaliboğulları dışında diğer hak sahiplerine verilmesini ifade etmektedir.¹⁸ Bir başka ifade ile zekât, zenginin malından Allah’ın hakkının belirtilen muhtaçlara aktarılmasıdır. Bu yönüyle zenginin fakire malî yönden bir yardımda bulunması anlamına gelen zekâta bu adın verilmesi; Allah’tan bereketin, malın ziyadeleşmesinin istenmesi yahut da zekâtın ödenmesi neticesinde nefsin iyilik ve hayıra yönlendirilmesi ile nefsin arındırılmasını ve temizlenmesini beraberinde getirmesinden dolayıdır.¹⁹

İslâm’ın emrettiği şerî zekât, Kur’ân ve hadiste bazen “sadaka” adıyla geçmektedir. Buna aşağıda aktarılacak bazı ayet ve hadisler misal olarak verilebilir:

“Onların mallarından, kendilerini temizleyip tezkiye edeceğin bir sadaka (zekât) al.”²⁰

¹⁶ İbn Manzur, **Lisânü’l-Arab**, C. I, s. 64.

¹⁷ El-İsfahânî, **Elfazî’l-Kur’ân**, s. 218.

¹⁸ Ebû’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî (ö. 852/1449), **Muhtasar Fethu’l-Bârî = İthafü’l-karî bi-ihtisari Fethi’l-Bârî**, C. 1-12, Arapça ihtisarı yapan ve notları ekleyen Ebû Suheyb Safa ed-Davvi Ahmed el-Adevî; trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Polen Yayınları, 2007. C. III, s. 511.

¹⁹ Demir, “Zekâtın Kavramsal Çerçevesi”, s. 24.

²⁰ Tevbe, 9/103.

“Aralarından, sadakalar (zekâtlar) hakkında seni ayıplayacaklar vardır. Eğer sadakalardan kendilerine verilirse hoşlanıp rıza gösterirler. Şayet kendilerine verilmezse onlar bir anda kızarlar.”²¹

“Sadakalar (zekâtlar) ancak miskinlere...dir.”²²

Daha birçok ayette zekât yerine sadaka kelimesi zikredilmiştir. Bu konuda Maverdî şöyle demektedir: Kur’ân’da geçen “sadaka” zekâttır, zekât da sadakadır. İsim ayrıdır fakat mana birdir.²³

Hadislerde şöyle denilmiştir: “Beş veskten az olan mahsülde sadaka (zekât) yoktur. Beşten az olan deve de sadaka yoktur. Beş akiyyeden (200 dirhem) az gümüşte sadaka yoktur.”²⁴

Diğer bir rivayette de şöyle geçmektedir: “Müslüman üzerine ne kölesi ne de atı için sadaka (zekât) yoktur.”²⁵

Yukarıda aktardığımız ayet ve hadislerde görüldüğü gibi sadaka kelimesi, zekât manasına kullanılmıştır. Daha sonra sadaka sözcüğü tamamen gönüllü bir şekilde yapılan hayır harcamaları için kullanılmak suretiyle anlam daraltılmıştır. Bizim örfümüzde de olduğu gibi zekât anlam ve uygulama olarak sadakadan ayrı bir form olarak farz olan ibadeti ifade etmek için kullanılmıştır.

5. Zekâtla İlgisi Bulunan Kavramlar

5.1. Sadaka

Sadaka, sözlükte “kızb”ın zıddı olarak doğruluk, doğru söylemek anlamında “sıdk” kökünden türemiş bir isimdir²⁶. Sadaka kelimesi Kur’ân’da beş kere tekil isim,²⁷ sekiz kere çoğul²⁸ (sadaikat) olarak toplamda on üç kez yer almaktadır. Geçtiği yerlerde sadaka sözcüğü genelde isteğe bağlı olarak verilen bağışları kastetmekle

²¹ Tevbe, 9/58.

²² Tevbe, 9/60.

²³ Yusuf el Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, trc. İbrahim Sarmış, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1984, C. II, s. 51-56; Ebû’l Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî Mâverdî (ö. 450/1058), **el-Ahkâmü’s-Sultâniyye**, Kahire 1380/1960, “Sadakalar idaresi bölümü”; Ali Özek vd., **İbadet ve Müesseseler Olarak Zekât**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları 5-, İstanbul 1984, s. 2.

²⁴ Buhârî, “Zekât”, 4; Müslim, “Zekât”, 1, 3; Tirmizî, “Zekât”, 7.

²⁵ Ebû Abdullah Muhammed b.Yezid er-Rebeî el-Kazvini İbn Mâce (ö. 273/887), **Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi**, C. 1-10, Terceme ve Şerheden: Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1982. C. V, s. 126.

²⁶ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, X, 193, “صدق”md.

²⁷ Bakara, 2/196, 263; Nisâ, 5/114; Tevbe, 9/103; Mücadele, 58/12.

²⁸ Bakara, 2/264, 271, 276; Tevbe, 9/58, 60, 79, 104; Mücadele, 58/13.

beraber²⁹ zorunlu olarak verilen zekât anlamında da kullanılmıştır.³⁰ Dolayısıyla sadaka, Kur'ân'da zorunlu olan zekâtı ve gönüllü verilen sadakayı içeren geniş anlamda kullanılmaktadır.³¹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi zekât, sadaka kavramının bir cüzüdür. Fakat her sadaka zekât anlamına gelmez.

5.2. İnfak

Konumuz itibarıyla üzerinde durulması gereken diğer bir kavram ise infaktır. İnfak kelimesi; helak olma, tükenme, bitme manalarını ifade eden “نفق” fiilinden türetilmiş if'âl bâbında mastar olan bir kelimedir.³² İnfak sözlük anlamı olarak sarf etme, harcama, tüketme, fakir olma manalarını ifade etmektedir.³³ İnfak kelimesi bu anlamda Kur'ân'da altmış dört ayette yetmiş iki kere geçmektedir.³⁴ Çoğunlukla harcamak anlamını ifade etmekle beraber bir ayette³⁵ farklı bir manaya gelmektedir. Zikre konu olan infak, ayetlerde mutlak manada kullanılmakla beraber³⁶ fîsebilillah harcaması,³⁷ Allah rızasına erişmek gayesi ile bağışta bulunma³⁸ ve benzeri olumlu manadaki harcamayı ifade etmekte; bunun yanı sıra riya maksatlı harcamayı,³⁹ insanların Allah yoluna gitmesini engellemek ve cihad yapmasına mâni olmak gayesi

²⁹ Bakara, 2/196, 263, 271, 276; Nisâ, 4/114; Mücadele, 58/12. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öztürk, “Sadaka Kavramının Kur'ân'daki Anlam Çerçevesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 201, S. 12-13, s. 457-487.

³⁰ Teybe 9/58, 60, 103, 104; Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, **el-Ümm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1971, II, 90; Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, **el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve Vilâyâtü'd-Diniyye**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, 1990, s. 202; Hayrettin Karaman vd., **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, C. III, s. 23.

³¹ Mehmet Erkal, “Zekât”, **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 197-207; Gözübenli, “Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım”, s. 311; Vecdi Akyüz, **Zekât**, İstanbul, İz yayıncılık, 2006, s. 33.

³² İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, X, 357, 358, “نفق” md.; Mutçalı, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, “نفق” md.; Nihat Temel, **Kur'ân'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17.

³³ İsfahânî, Rağîb, **Müfredât-u elfâzi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1992, s. 819, “نفق” md.; İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, C. I, s. 18; Cürcânî, s. 39. Ayrıca infak kavramının anlamı ve Mekkî sûrelerdeki kullanımı için bk. Ali Çiftci, **Mekkî Sureler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekât İlişkisi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s. 126-161.

³⁴ Abdalbaki, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kurani'l-Kerim**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1991, “نفق” md.

³⁵ Söz konusu ayet şöyledir: De ki: “Rabb'imın rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederdim. Zaten insanlar pek cimridir.” (İsra, 17/100.)

³⁶ Bakara, 2/3, 215, 219, 274; Âl-i İmrân, 3/134; Enfâl, 8/3; Hac, 22/35; Kasas, 28/54; Secde, 32/16; Şûrâ, 42/38.

³⁷ Bakara, 2/261, 262.

³⁸ Bakara, 2/265.

³⁹ Nisâ, 4/38.

ile yapılan menfî harcama⁴⁰ manasını da içermektedir.⁴¹ İnfak kelimesi, farklı iki zıt mana taşımakla beraber Müslümanlarca daha ziyade müspet manada kullanılmış ve İslâm toplumunda genel olarak olumlu manada kendine yer bulmuştur.⁴² Sünnette ise infak kelimesinin, Allah rızası için malından verme asıl manasıyla kullanıldığı müşahade edilmektedir.⁴³

İnfak kavramı, Bakara Sûresi'nin 2/195. ayetinde savaş ve savunma giderleri için gereken harcamaları yapma şeklindeki anlamıyla kullanıldığı gibi⁴⁴ Allah için yapılan her türlü iyi ameli de ifade edecek şekilde anlaşılmış ise de bu iki anlam da Kur'ân'ın bütünselliği çerçevesinde infak kavramını tam olarak yansıtmamaktadır. Nitekim ilk mana, infak teriminin alanını daraltmakta; ikincisi ise infakı iktisadi harcama manasının dışında daha geniş bir konuma getirmektedir. Kur'ân ve sünnet çerçevesinde infak kavramı şöyle tanımlanabilir: İnfak, kişinin Allah rızasını umarak malından yaptığı her tür aynî ve nakdî harcamayı ifade eder. Bu yönüyle infak terimi, zorunlu olan zekât ve fıtır sadakasını kapsdığı gibi okul, cami, yol, köprü ve çeşme yapımı ve hatta ülke savunması gibi toplumsal faaliyetler için yapılan harcamaların da içinde bulunduğu isteğe bağlı olarak yapılan iktisadi ibadetlerin tümünü kapsar.⁴⁵ Bu veriler ışığında infak, “Farz olan zorunlu zekâtı ve nafîle sadakayı kapsayan harcamaların genel adıdır.” denilebilir.⁴⁶

5.3. Havâic-i Asliyye

Sözlük manası olarak “temel ihtiyaçlar”⁴⁷ anlamını ifade eden havâic-i asliyye, fıkhi bir kavram olarak ise zekât verilecek mallardan ayrı tutulan ve kendisinden zekât

⁴⁰ Enfâl, 8/36.

⁴¹ Hasan Maçın, **İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2014; Gözübenli, “Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım”, s. 311; İnfak kavramının dil ve Kur'ân açısından tahlili ve Kur'ân'daki kullanımları için bk. Ayhan Kaya, **Bir Özveri Davranışı Olarak Kur'ân'a Göre İnfak**, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s. 51-166.

⁴² Ali Rıza Gül, “Kur'ân'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, C. VIII, s. 242.

⁴³ Örnek kullanımlar için bk. Buhârî, “İman” 39, “Zekât” 48, “Savm” 4, “Şahadât” 15; Müslim, “Zekât” 11, 14, “Akdiye” 4, “Fadâilu's-Sahâbe” 54; İbn Mâce, “Ticârât” 1; Ebu Dâvûd, “İcâre” 45; Tirmizî, “Fedâilu'l-cihâd” 4; “Bir ve Sıla” 43; Nesâî, “Cihâd” 45.

⁴⁴ Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, C. I, s. 302.

⁴⁵ Gözübenli, “Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım”, s. 311; Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, C. I, s. 302, 335.

⁴⁶ M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, C. I, s. 241.

⁴⁷ Bk. İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, C. XIII, s. 1039.

alınmayan, insanın hayatını sürdürmesinde olmazsa olmaz kabîlinden zaruri temel ihtiyaç mallarını ifade etmektedir.⁴⁸

Bu itibarla mükellefin kendi ihtiyaçları ve bakmak zorunda olduğu kişilerin asli ihtiyaçları için gerekli olan mallar zekât ölçüsüne dâhil değildir. Bu yüzden havâic-i asliyye mevzusu fikhî kaynaklarda hem zekât ve hem de sadaka-i fitr mükellefiyetliğinde alt sınırın tespiti için ele alınır ve kişinin sorumluluğu buna göre belirlenir.⁴⁹

Asli ihtiyaçların belirlenmesinde değerlendirilen temel kıstas; kişinin sağlıklı ve güvenli bir hayat sürmesi için gerekli yiyecek, elbise ve barınma gibi kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin bu nevi ihtiyaçlarıdır.⁵⁰ Kişilerin bizzat karşılaştıkları veya karşılaşılabilecekleri mali sıkıntılardan kurtulmaları için gerekli olan ihtiyaçlar da temel ihtiyaç olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden borcun mukabili olan mal, asli ihtiyaç olarak kabul edilmiştir. Çünkü ancak borcun ödenmesi neticesinde borç talebi, takibi gibi olumsuz durumlardan, bu yüzden hapse girmekten ve aynı zamanda kul hakkını ödeyerek de uhrevi sorumluluktan kurtulur. Bunun için borcu ödemek temel bir ihtiyaçtır.⁵¹

Asli ihtiyaçlar, mal sahibine bir yıl süresince gerekli olan temel maddeler olarak istisna tutulmuştur. İslâmiyet, bu istisna durumu için belli bir rakam belirlemez. Çünkü asli ihtiyaçlar, toplumsal, ekonomik ve medeni durum ve kişiler açısından değişiklik arz eder. Bu nedenle asli ihtiyaçlar için belirlenmiş değişmez bir ölçü ve miktar sınırı olmayıp farklı zaman ve mekânlar için geçerliliğini sürdürecektir esnek ve genel prensipler zikredilmiştir. Harcamalarda lüksten kaçınarak her dönemde normal şartlarda bir hayat yaşamak için mükellefin harcadığı bütün mallar zekâtın dışında tutulmuştur.

⁴⁸ Orhan Çeker, “Havâic-i Asliyye”, **DİA**, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 504-506.

⁴⁹ Çeker, “Havâic-i Asliyye”, s. 505.

⁵⁰ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), **el-Binaye fî şerhi'l-Hidaye**, C. 1-10, tsh. Muhammed Ömer, Dârü'l-Fikr, 1980/1400, C. III, s. 22; Çeker, “Havâic-i Asliyye”, s. 505.

⁵¹ İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, C. I, s. 486; Çeker, “Havâic-i Asliyye”, s. 505.

Hadisler incelendiğinde atların ve kölelerin zekâtтан istisna edilmesinin dışında asli ihtiyaçların tümünü belirleyen herhangi bir hadise rastlanamamaktadır. Ancak fukaha, temel ihtiyaçların nelerden ibaret olduğunu Hz. Peygamber Devri’ndeki ashabın hayat standartlarını bildiren rivayetleri merkeze alarak bir liste oluşturmuştur. Buna göre temel ihtiyaç malları hakiki ve takdirî olmak üzere ikiye ayrılabilir:

1. Hakiki ihtiyaç malları: Mesken, temel gıda ve giyecek eşyaları ile savaş aletleri gibi mallardan oluşur.

2. Takdirî ihtiyaç maddeleri: Ev eşyası, iş, meslek ve sanat aletleri, hizmetçi masrafları, borçlar, binek hayvan ve araçları, kitaplar ve bunun gibi mallardır.⁵²

Asli ihtiyaçlar yalnız zekât mükellefinin ihtiyaçlarıyla sınırlı değildir. O kişinin bakmak zorunda olduğu eşi, çocuğu, anne ve babası gibi aile fertlerinin de ihtiyaçları asli ihtiyaçtır. İbn Hacer’e göre “*Zekât ancak zenginlikten dolayıdır.*” hadisi; asli ihtiyaçların giderilmesine öncelik tanındığını, mükellefin öncelikle kendisi ve bakmak zorunda olduğu kişilerin ihtiyacını giderdikten sonra zekâtını vermesi ve başkalarına yardım etmesi gerektiğini gösterir. Bu itibarla kişinin başkalarına muhtaç hâle gelmesine sebep olacak bir harcamayı doğru bulmadığını işaret eder. Buna göre asli ihtiyaçlarda fedakârlık yapmak caiz görülmemiş ve hatta haram addedilmiştir. Zira kişinin başkasını kendine tercih etmesi, kendisinin veyahut bakmakla mükellef olduğu kişilerin zarar görmesine neden olur. Bundan dolayı kişinin kendi asli ihtiyaçlarını gözetmesi daha münasiptir. Bu asli ihtiyaçlar karşılandıktan sonra yapılan fedakârlıklar hakikatli bir amel hâline gelir ve mükellefin zekâtı ve infakı daha değerli hâl alır.⁵³

Zekât sorumluluğunun, asli ihtiyaçlardan başka nisâb miktarı mala sahip olunma şartına tâbi olmasının sebebi şöyle izah edilmiştir: Zekât zenginlik nimetine şükür için farz kılınmıştır. Asli ihtiyaçtan fazla olan nisâb miktarı mal zenginlik nimetine sahip olmak demektir. Bu durumdaki kişi gönül rızası ile zekâtını öder.

⁵² Akyüz, **Zekât**, s. 215.

⁵³ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. VII, s. 47.

Sadece asli ihtiyaçları karşılayan mal ve zenginlik ise yaşamak ve vücudu sağlıklı ve zinde tutmak için zorunlu bir hâldir. Bundan dolayı bu nisbette bir maldan zekât gönül hoşluğu ile verilmez. Hâlbuki Taberânî'nin (ö. 360/971) Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32/652) rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber, “*Mallarınızın zekâtını gönül hoşluğu ile veriniz.*”⁵⁴ demiştir.⁵⁵ Bu yüzdendir ki mükellef olan kişi kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra ancak gönüllü olarak başkasına harcamada bulunabilir.

5.4. Havelânü'l-Havl

Mükellefin malına zekâtın tahakkuk etmesi için edinilen malın üzerinden bir kamerî sene geçmesi gerekir. Buna da havelânü'l-havl denir. Resûlullah'tan kavî ve amelî rivayetler olmakla beraber⁵⁶ bu hususun hangi tür mallar için geçerli olduğu ve ne şekilde uygulanacağı âlimler arasında tartışılmıştır. Âlimlerin çoğu nakit para, altın, gümüş, ticaret malları ve hayvanlarda havelânü'l-havl şart koşmuşlardır. Fakat sene başında nakit para ve ticari mallar açısından nisâb miktarı mala sahip olan zekât mükellefinin, sene içerisinde kazandığı para ve malın da üzerinden tekrar bir sene geçmesine gerek yoktur. Bu malların da zekâtı verilir. Tarım ürünlerinin zekâtı hasat döneminde verilmesi gerektiğinden bunlarda havelânü'l-havl gerekli olmamıştır. Elde edilen madenlere gelince bu nevi malların zekâtı ele geçtiğinde verildiğinden bu tür mallar için de üzerinden bir yıl geçmesi gerekmez.⁵⁷

5.5. Nemâ

Sözlük anlamı olarak “artmak, çoğalmak, gelişmek” manasına gelen nemâ terim manası bakımından hakiki ve takdirî nemâ olarak iki kısma ayrılmaktadır. Hakiki nemâ malın gerçek manada artması anlamına gelir. Ticaret malları, tarım mahsülleri, hayvanlar, maden ve defineler bu kısımdadır. Takdirî (hükmi) nemaya gelince bunlar altın, gümüş ve para gibi mallardır. Nitekim bu nevi mallar çoğalma

⁵⁴ **El-Kütübü's-Sitte ve Şuruhu**: Müsned-u Ahmed b. Hanbel, C. 1-23, İstanbul, Çağrı Yayınları, Tunis, Dâru Sahnûn, 1992/1413, C. V, s. 262, [No: 21757].

⁵⁵ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191), **Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'**, C. 1-10, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmecut, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997/1418, C. II, s. 4, 11; Çeker, **agm.**, s. 506.

⁵⁶ İbn Mâce, “Zekât”, 5.

⁵⁷ Mahmut Salihoglu, “Zekât”, **DİA**, TDV, İstanbul 2013, C. XLIV, s. 207-209; İsmail Karagöz (ed.), **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010, s. 241.

veya artma niteliğine sahip olmasından dolayı fiilî olarak artmasa da artıcı yani nâmî özelliğine sahiptirler ve bu kısımda mütalaa edilirler. Resûlullah, Hulefâ-yı Râşidîn⁵⁸ve Emevîler dönemlerinde bu niteliği taşımayan mallardan zekât tahsil edilmemiştir.⁵⁹

5.6. Nisâb

Sözlük anlamı olarak “kaynak, asıl, kök, işaret ve sınır” manasına gelen nisâb sözcüğü fikhî bir terim olarak ise mükellefe zekâtın farz olması için gerekli olan zenginlik nispetini ifade eder.⁶⁰ Nitekim zekâtın farz kılınması için hem mükellefte hem de malda olması gereken şartların gerçekleşmesi icap eder. Buna vücûb sebebi denir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi zekâtın vücûb sebebi kişinin asli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geriye kalan malın zekâta tâbi olması için belli bir ölçüye ulaşması gerekir ki bunun en alt sınırı nisâb terimiyle ifade edilmektedir. Nisâb terimi nisâb-ı istiğnâ ve nisâb-ı gınâ olmak üzere iki kısma ayrılır. Nisâb-ı istiğnâ kişiyi zekât vermeye mükellef kılmamakla beraber birtakım fikhî hükümlere esas teşkil etmektedir. Nisâb-ı gınâ tabiri ise mükellefin zekâtla sorumlu olmasında esas olan zenginlik ölçüsü için kullanılmaktadır. Nisâb-ı gınâ, artıcı nitelikteki malların -türü fark etmeksizin- şerî olarak belirlenmiş miktara ulaşmasını ifade eder. Âlimler, tarım mahsulleri ve madenler dışındaki zekâta tâbi mallarda nisâb miktarına ulaşmanın vücûb sebebi olması konusunda ittifak üzeredirler.⁶¹ Yani bu iki nevî ürün dışındaki mallar ancak nisâb miktarına ulaşınca zekâta tâbi olurlar.

⁵⁸ Hz. Peygamber’den sonraki ilk dört halife (632-661). İslâm tarihinde Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir’in hilafeti ile başlayıp Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile son bulan döneme Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi denir. Bu döneme Hulefâ-yı Râşidîn denmesinin sebebi bir hadiste Resûlullah’ın kendisinden sonrakilere hitaben “Herhangi bir ihtilâfla karşılaştığımızda size düşen görev, benim sünnetime ve Hulefâ-yı Râşidîn’in sünnetine uymaktır.” buyurmasıdır. Resûlullah’ın, gerçek anlamda hilâfetin (hilâfetü’n-nübüvve) otuz yıl süreceği ve daha sonra saltanata dönüşeceği yolundaki hadisine dayanarak bazı Sünnî âlimler, Hz. Hasan’ı da babası Hz. Ali’nin vefatından (40/661) hilâfeti Muâviye b. Ebû Süfyân’a bıraktığı güne kadar (25 Rebîülevvel 41/29 Temmuz 661) geçen süre için Hulefâ-yı Râşidîn’in beşincisi olarak kabul etmişlerdir. Fakat Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’nin kimleri kapsadığı konusunda yaygın olan görüş hilâfet makamına geçen ilk dört halife şeklindedir. Bk. Mustafa Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 324-338.

⁵⁹ Salihoğlu, “Zekât”, s. 207-209; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî (ö. 483/1090), **el-Mebsut**, Kahire, Matbaatü’s-Saade, C. 1-30, 1324, C. II, s. 198; Mehmet Erkal, “Nemâ”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 549-550; Karagöz (ed.), **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 525.

⁶⁰ İbrahim Mustafa, vd., **Mu‘cemü’l- vesît**, s. 925.

⁶¹ Erkal, “Nisab”, **DİA**, C. XXXIII, s. 138-140; Karagöz (ed.), **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 528-529.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKÂT MÜESSESESİ VE ZEKÂTA İLİŞKİN TEMEL HÜKÜMLER

1.1. ZEKÂT MÜESSESESİ

Zekât müessesesi hakikatte iktisadi, içtimai, siyasi, ahlâki ve dinî bir müessesedir. İktisadi bir müessese olması, fıtır zekâtında olduğu gibi fertlere yüklenilen, sermaye ve gelirlerden alınan sınırlı bir malî yükümlülük oluşundan kaynaklanır. Zekât Beytülmalin -harcanma kalemleri sınırlandırılmış- daimî gelirlerinden biridir. Bu nevî gelirler, muhtaçların ihtiyaçları için sarf edilmekle beraber biriken sermayeye yüklenmiş bir sorumluluk olduğundan paranın ve para hükmündeki zenginliğin âtil hâlde stoklanmasına ve yatırım yapılmamasına mâni olur.¹

İçtimai müessese olması, toplumsal hayatta kişiler arasındaki sosyal yardımlaşmayı, sosyal dayanışmayı ve sosyal adaleti sağlamasındandır. Zekât kişiler ve gruplar arasındaki maddi uyuşmazlığı, nefret ve çatışmayı en aza indirir. Muhtaç kişilere de sosyal hayatta yaşama kolaylığı sunar.

Zekâtın devlet eliyle tahsil edilmesi ve yine devlet eliyle sarf yerlerine tevzi edilmesi, zekât yükümlülüğünü yerine getirmeyenlere müeyyideler uygulanması, zekât işlerinin siyasi bir müessese tarafından yürütülmesini ve onun siyasi bir form almasını sağlamıştır. Nitekim devlet bu hakkın mükelleften alınması ve onun hak sahibine verilmesi görevini bizzat yerine getirmiştir.² Bu arada zekâtın sarf yerleri arasında “müellefe-i kulûb” sınıfının bulunması da gönül alma yönüyle bu müessesenin siyasi bir yönünün olduğunu açıklayan başka bir husustur.

Diğer bir açıdan incelendiğinde zekât müessesesinin ahlâki bir niteliğinin olduğu ortaya çıkar. Nitekim o, ruhları cimrilikten arındırır ve zenginlerin bencil tavırlarını azaltır. Malını hayır yoluna sarf eden şahsı temizler. Diğergâmlık ve yardımlaşma anlayışını güçlendirir. İhtiyaç sahibinin de haset ve kıskançlığının önüne geçer.

¹ Özek vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, s. 27-28.

² Özek vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, s. 27-28.

Zekât ibadetinin varlığı insalık tarihi ile başlamakla birlikte bir müessese hâlinde uygulanması ilk defa İslâm tarihinde görülen bir vakadır. Şimdi zekâtın İslâm'dan önceki varlığına bir göz atalım.

1.1.1. İslâm'dan Önceki Kavimlerde Zekât

İnsanoğlu fakirliği ve mahrumiyeti çok eski zamanlardan beri tanımaktadır. İnsanlık tarihinin her devrinde insanları iyilik yapmaya davet eden kişiler var olagelmıştır. Çünkü hepsi olmasa bile insanlardan bir kısmı, beraber yaşadığı fakir kardeşinin acılarını duymuş ve ona yardımcı olmak istemiştir. Buna rağmen fakirlerin içinde bulunduğu kötü durum alnında bir leke olarak kalmağa devam etmiştir.³

Eski milletlerden herhangi birine göz atıldığı vakit insanlar arasında genel olarak zengin ve fakir olmak üzere iki sınıf bulunduğu görülecektir. İşte bu durum üzerine düşünölmeye değer bir problemdir. Zengin tabaka, mevcut imkânlardan hudutsuz bir şekilde faydalanırken buna mukabil fakir tabaka, imkânsızlıklar içinde kıvrınmaktadır.⁴

Mısır eski devirlerde âdeta Allah'ın yeryüzündeki cenneti idi. Mısır topraklarından, halka yetecek miktardan daha çok mahsul elde ediliyordu. Buna rağmen oradaki fakir tabaka yiyecek bir lokma bulamıyordu. Çünkü zenginler fakirlere haklarını vermiyorlardı.⁵

Firavunlardan On İkinci Aile Devri'nde Mısır'da açlık baş gösterince fakirler yaşayabilmek için kendilerini zenginlere sattılar. Zenginler de o biçarelere her türlü zillet ve rezaleti reva gördüler. Korkunç eziyetler yaptılar.⁶

Babil'deki duruma gelince Mısır'da olduğu gibi burada da kendi memleketlerinin meyvelerinden fakirlerin nasibi yok denecek kadar azdı. Hâlbuki Babil verim ve bolluk bakımından firavunların memleketine benziyordu. İran da aynı durumda idi.⁷

Eski Yunanlılara gelince durum onlar arasında da yukarıda geçenlerden farklı değildi. Hatta Antik Yunan'ın bazı memleketlerinde -nakledilenlere bakılırsa- fakir

³ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. 1-2, Beyrut, Dârü'l-İrşad, 1969, C. I, s. 58; Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 4.

⁴ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. I, s. 58; Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 4.

⁵ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. I, s. 59.

⁶ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. I, s. 59.

⁷ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. I, s. 59.

halka korkunç işkenceler yapılyordu. Onlar fakirleri en kötü işlere kırbaçlarla sevk ederler, en küçük mukavemet anında fakirleri hayvan keser gibi keserlerdi.⁸

Sparta'da fakir halka en verimsiz araziler verilir, bu yüzden fakir halk ihtiyaç içinde kıvranırdı. Atina'da zenginler fakirlere o derece tahakküm ederlerdi ki istedikleri vergileri ödemedikleri ve verilen vazifeleri yapmadıkları vakit onları köleleştirir, satarlardı. Kanunların ve kanun koyucuların memleketi diye bilinen Roma'da zenginler halk üzerinde işgalci durumda idiler. Orada halk Hindistan'da olduğu gibi esirlerden ibaret idi. Onlara ancak büyük eziyetlerden sonra bir kısım hakları verilirdi. Bu yüzden fakir halk başka memleketlere hicret eder yahut çaresiz kalarak zengin halk arasında paylaşıldı.⁹

Eski devirlerde fakirlerin ve zenginlerin durumu bu idi. Fakirlerin durumunu ıslah etmek, zenginler ile fakirler arasındaki uçurumu kapatmak konusunda eski dinler ne yaptılar?

Gerçekte bütün dinler hatta semavi kitaplarla hiçbir ilgisi olmayan beşerî inançlar, bu insani ve sosyal tarafı ihmal etmemişlerdir. Mezopotamya toplumlarından Babillilerin ünlü Hükümdarı Hammurabi tarafından hazırlatılan kanunlarda bu hususa şöyle temas edildiğini görüyoruz: “Tanrı korkusu olan ben Hammurabi’yim. Ülkede adaleti oluşturmam, şikâyet ve kötülüğü yok etmem, kuvvetlinin güçsüzü yok etmemesi, güneş gibi insanların üzerine yükselmem, ülkeyi aydınlatmam, insanların gönlünü almam için Tanrı’nın çağırdığı Çoban Hammurabi’yim ben.”¹⁰ Yine Hammurabi Kanunlarında esirlikten kurtulmak için kişinin kendini kurtaracak parası yoksa bunun kurtuluş parasının Tanrı’nın tapınağından ödeneceği belirtilmektedir.¹¹ Bu da bize gösteriyor ki fakirlere ve güçsüzlere yardımı temel amaç edinmiş olan zekât müessesesi gibi bir uygulama Babilliler’de de mevcuttur.

Kur’ân-ı Kerim’in zekât diye adlandırdığı iyilik davetinden hiçbir Peygamber’in uzak kaldığı düşünülemez. Bu hususta, beşeriyetin elinde ebedîleşen en doğru semavi vesika olarak Kur’ân’a müracaat ettiğimiz zaman İbrahim, İshak ve Ya’kub peygamberlerden şöyle bahsedildiğini görürüz: “Biz onları, bizim emrimizle

⁸ Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 4.

⁹ Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 4.

¹⁰ Nafiz Aydın, **Hammurabi Yasaları**, 1. Basım, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2017, s. 24.

¹¹ Aydın, **Hammurabi Yasaları**, s. 41.

yürüyen önderler kıldık. Onlara hayırlar yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize ibadet ediyorlardı.”¹²

Hz. İsmail’den de bahsederken Kur’ân şöyle der: *“Kitapta adı geçen İsmail’i hatırla. O, sözünde duran bir resûl ve nebî idi. Ailesine namazı ve zekâtı emrederdi. O, Rabb’i katında sevgili idi.*”¹³

İsrailoğullarının misakından bahsedilirken şu ifadelere yer verilir:

“Ancak Allah’a ibadet etmeleri, ana babaya iyi davranmaları... namaz kılıp, zekât vermeleri hususunda İsrailoğullarından aldığımız sözü hatırla.”¹⁴

“Allah İsrailoğullarından söz almıştı. Onlardan on ikisini nakib olarak (temsilciler) gönderdik. Allah onlara dedi ki: Sizinle beraberim. Eğer siz namazı kılar, zekâtı verir, Allah’ın peygamberine iman eder, onlara yardımcı olur, faizsiz olarak Allah için borç vererseniz sizin kötülüklerinizi affederim; sizi içinde ırmaklar akan cennetlere koyarım. Bundan sonra sizden kim nankörlük ederse doğru yoldan sapmıştır.”¹⁵

Hz. İsa’nın beşikte iken şöyle dediğini nakledilir: *“Allah’ım bana, yaşadığım müddetçe namaz kılmamı, zekât vermemi tavsiye etti.*”¹⁶

Umumi olarak Ehl-i Kitap hakkında şöyle der: *“Onlar ancak samimi olarak Allah’a ibadet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermekle emrolundular. İşte o sağlam dindir.*”¹⁷

Bugün elimizde bulunan Tevrat ve İncil’in bölümlerine baktığımızda fakir ve yoksullara yardımla ilgili birçok öğüt ve özel tavsiye ihtiva ettiğini görürüz.¹⁸

¹² Enbiyâ, 21/73.

¹³ Meryem, 19/54.

¹⁴ Bakara, 2/83.

¹⁵ Mâide, 5/12.

¹⁶ Meryem, 19/31.

¹⁷ Beyyine, 93/5.

¹⁸ Kitab-ı Mukaddes: Süleyman Meseleleri Bab 21/13, 14; Bab 22/9; Bab 28/27; Tesniye bab 15/7; Luka Bab 11/41; Bab 14/13; Matta Bab 5/41-42; Bab 10/42. (Siz kaplarınızın içindekini sadaka olarak verin, o zaman sizin için her şey temiz olur. Luka 11/41.); (Haftada iki gün oruç tutuyor, bütün kazancımın ondalığını veriyorum. Luka, Bab 18/12.) Ziyafet verdiği zaman yoksulları, kötürümleri, sakatları, körleri çağır. Luka, Bab 14/13.) (Birisine sadaka verirken bunu borozan çaldırarak ilan etmeyin. İkiyüzlüler, insanların övgüsünü kazanmak için havralarda ve sokaklarda böyle yaparlar. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Siz sadaka verirken, sol eliniz sağ elinizin ne yaptığını bilmesin. Öyle ki verdiğiniz sadaka gizli kalsın. Matta, 6/2,3,4.) Alıntılar yapılan Kitab-ı Mukaddes: Kutsal Kitap- Kitab-ı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit: Tevrat ve İncil, İstanbul, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2001.

Buraya kadar belirtilen hususlar eski dinlerin, fakirler ve ihtiyaç sahipleri ile ilgilendiklerini gösteren örneklerdir. Lakin burada bazı düşünceleri açıklamamız gerekir:

- Bu örnekler iyilik yapma ve acıma hususunda bir teşvikten ibarettir.
- Bunlar; fakirlere yardımı terk edenin, dinin esaslarından birini terk ettiği, böyle yapanın dünya ve ahirette şiddetli bir azap ile cezalandırılacağı hissini verecek derecede zorlayıcı ve bağlayıcı yüksek kaideler içermez.
- Adı geçen prensipler fakirlerle ilgilenmeyi kişilerin arzusuna ve vicdanına bırakmış, fakirin hakkını zenginden alma ve onlara dağıtma hususunda devlete bir sulta ve sorumluluk yüklememiştir.
- Bu tavsiyeler zekâtı verilmesi gerekli olan malı, onun şartlarını ve ondan alınması gereken miktarı tespit ve tahdit etmemiştir.¹⁹

Bu düşüncelerden sonra diyebiliriz ki eski devirlerde yoksullar ve güçsüzler yaşamlarını güçlü ve varlıklı kişilerin göstereceği merhamet ve yapacağı ihsanlarla devam ettirmek zorundaydılar.

1.1.2. Mekke Toplumunda Cömertliğin Önemi ve Zekât Algısı

Bütün dinler ve devletler kendi vatandaş ve müntesiplerine yardımlaşma ve dayanışmayı emreder. Yukarıda da değindiğimiz gibi bütün ilahi dinlerde zekât emri - farklı formlarda da olsa- bulunmaktadır. Kaldı ki Cahiliye Dönemi'nde benzer uygulamalara rastlamak mümkündür. Nitekim İslâm öncesi Araplarda cömertlik çok övülen ve takdir gören bir meziyetti. Cesurluk ve cömertlik, Arap toplumunun en övülen vasıflarından ikisiydi. Hâtim et-Tâî, Araplarda cömertliğiyle şöhret kazanmış kişilerin başında geliyordu. Nitekim Hâtim et-Tâî, cömertlikte darb-ı mesel hâline gelmiş; cömertlik denilince akla ilk gelenlerden biri hatta ilki olmuştu.²⁰

¹⁹ Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 6.

²⁰ Hâtim et-Tâî Hâtim et-Tâî'ye bir gün şöyle soruldu: "Ey Hâtim ! Cömertlikte seni geçen birisi oldu mu?" Hâtim et-Tâî: "Evet yetim bir genç vardı. Ben onun yanına gitmiştim, kendisinin on tane koyunu vardı. Onlardan bir koyunu benim için kesip, yüzüp, pişirip bana ikram etti. Bana ikram ettiği ette koyunun beyni de vardı. Ben, ona 'Bu çok güzelmış!' dedim. Bunun üzerine kalkıp gitti ve hayvanlarını teker teker kesti ve beyinlerini pişirip getirdi ve bana sundu. Ayrılmak için müsaade isteyip dışarı çıktığımda onun sahip olduğu bütün koyunlarını kesmiş olduğunu müşahade ettim. Neden böyle yaptın, diye kendisine sorduğumda: 'Subhanallah! Bana misafir olarak gelmiş olan senin, bir şey hoşuna

Cahiliye Dönemi'nde cömertliğiyle meşhur olanlardan bir diğeri ise Abdullah b. Cüd'ân'dır. Kendisine ait Mekke'de büyük bir kazan olduğu ve şehre gelen her yolcunun bu kazandan yemek yiyerek karnını doyurduğu anlatılmaktadır. Bu örnekler gibi birçok örnekten anlıyoruz ki Cahiliye toplumunda İslâm'ın getirdiği zekâtla tamamen aynı olan bir ibadet mevcut olmasa da cömertlik -toplumsal faydası itibarıyla- zekâta benzer bir davranış olarak görülebilir. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerim, ilk muhatabı olan Arapların anlayacağı dil ve üslupla nazil olmuştur. Kur'ân'ın içerdiği sözcük ve kavramlar, Resûlullah (sav.) zamanındaki toplumun anladığı kelimelerdir. Kur'ân, zekât verenleri övdüğüne göre o hâlde Arap toplumu, zekâtın ne ifade ettiğini biliyordu. Ancak bunu söylerken Cahiliye Dönemi'nde İslâm'daki zekât ibadeti ile birebir örtüşen bir ibadetin varlığından bahsetmiyoruz. Söylemek istediğimiz şey şudur: Cahiliye Dönemi'nde Araplar, malın belli bir miktarını fakirlere veriyorlardı. Bugün bizim sadaka dediğimiz şeye de “zekât” diyorlardı. Bu şekilde davrananların ruhen temizleneceği inancı vardı. Zekât kavramı da onlarda namaz, hac gibi köklü dinî geleneklerden biri idi. İslâm dini, Araplarda var olan güzel gelenekleri kaldırmayıp, rehabilite ederek onları yaşatmış; kötü olan davranış ve geleneklerini ise yasaklayıp kaldırmıştır.²¹

Dolayısı ile bir kez daha ifade etmek isteriz ki zekât terimi, namaz, oruç ve hac gibi Mekke toplumunun yabancı olmadığı bir kavramdı. Mekke toplumu bu erdemden farkında olduğu hâlde büyük bir kısmı yanlış tavır ve davranışlarla bu erdemden uzaklaşmışlardı. Mekkeli müşrikler, mallarını kendileri kazandığını, dolayısıyla mutlak manada tasarruf yetkisinin de kendilerinde olduğunu ve diledikleri gibi harcayabileceklerini iddia etmekteydiler. Dünya hayatını ve malı aşırı sevmeleri nedeniyle sahip oldukları mal ve servetlerle muhtaçlara yardım etmeyi terk ediyorlardı. Bu yüzden Mekke'de inen ayetlerde: “*Haram helal demeden mirası*

gidecek ve ben ona sahip olacağım da cimrilik edip onu sana sunmayacağım. Böyle şey olamaz. Araplar bunu çirkin sayarlar.” dedi.

“Ey Hâtim ! Onun bu ikramına karşı sen ona ne yaptın? diye sorulduğunda, Hâtim : “300 deve, 500 koyun hediye ettim.” demiş. “Bu hâlde sen ondan daha cömertsin.” denilince “Hayır, hayır o benden daha cömert davrandı. Nitekim o sahip olduğu tüm koyunları kesip bana sundu. Ben ise sahip olduğum mallarımdan çok azını ona verdim.” demiştir. (Mehmet Soysaldı, “Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu” 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu, İstanbul, 1-3 Temmuz 2011, s. 152.)

²¹ Soysaldı, “Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu”, s. 152.

yyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.”²², “Yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.”²³, “O, yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi.”²⁴ şeklinde Mekkeli müşriklerin bu tavır ve davranışları kınanmakta ve yanlış olduğu açıkça ifade edilmektedir. Kur’ân, Arap toplumunda bilinen fakat terk edilen zekât ibadetini sistemleştirmiş ve mükellef olan Müslümanların mutlaka uygulaması gereken bir farza dönüştürmüştür.²⁵

İslâm’dan önce Mekke’de iktisadi yardımlaşmayı organize eden Dârünnedve adlı bir teşkilat bulunmaktaydı. Dârünnedve’yi kuran Kusay b. Kilab’dan sonra teşkilat işlerini oğulları; Abdümenâf, daha sonra da sırasıyla Hâşim, Abdülmuttalib ve Hâris b. Âmir b. Nevfel yerine getirmişlerdir.²⁶ Bu teşkilatın görevleri Mekke’ye gelen hacıların yemek ve su ihtiyacını ve fakir olanların dönüş masraflarını karşılamaktı. Bu teşkilatın giderlerinin karşılanması için Mekke sakinlerince verilen “rifâde” adlı bir vergi vardı.²⁷ Ayrıca Mekke’ye mal getiren kervanlardan da 1/10 oranında vergi tahsil edildiği de kaydedilmektedir.²⁸ Bu tür vergiler dışında birtakım vergiler daha vardır ki bunlar doğrudan doğruya dinî mahiyettedirler.²⁹ Yani İslâm’dan önce Mekke toplumunda ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmaya çalışan bir zümrenin olduğu ve bu amaçla birtakım vergiler toplandığı tarihî bir hakikattir. Fakat bu yardım genelde hacıların ihtiyaçlarını giderme şeklindeydi. Toplumdaki diğer muhtaçlara yönelik organize bir teşkilat söz konusu değildi.

Şöyle ki Yüce Allah Cahiliye Dönemi’nde putperest ve müşrik kavimlerin toprak ürünleri ve hayvanlarından bir pay ayırdıklarını ve dinî amaçlarla bu malların bir kısmını Allah’a ve diğer bir kısmını ise ilahlara ayırdıklarını söylemekte, Allah dışındaki varsayıdıkları ilahlarına pay ayırmalarını tenkit etmektedir: “Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a bir pay ayırmakta ve kendilerince ‘Bu, Allah’a

²² Fecr, 89/19-20.

²³ Fecr, 89/18.

²⁴ Hakka, 69/34; Maun, 107/3.

²⁵ Bakara 2/43, 83, 110, 277; Nisa, 4/77; Tevbe, 9/5, 11; Hac, 22/41, 78; Nur, 24/56; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20.

²⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833), **es-Sîretü’n-nebeviyye** (Sîretü İbn Hişâm, Sîretü Resûlillâh), thk. Abdurrauf Sa’d, Beyrut, Daru’l Cîl, 1994/1414, C. 1, s. 261.

²⁷ Cengiz Kallek, **Hız. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Devlet ve Piyasa**, İstanbul, 1992, s. 24.

²⁸ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 70.

²⁹ Ali Özek, “Asr-ı Saadet’te Zekâtın Tatbikâtı”, **Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi Türkiye’de Zekât Potansiyeli**, İstanbul, İslâmî İlimler Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987, s. 4.

ait; şu da ortaklarımıza ait.' demektedirler. Ortakları için olan pay Allah'a ulaşmamakta fakat Allah'a ayrılan pay ortaklarına ulaşmaktadır. Verdikleri hüküm ne kötüdür."³⁰ Bu ayet-i kerime Cahiliye Dönemi'nde ilkel dahi olsa bir zekâtın varlığına işaret etmektedir.

1.1.3. Zekâtın Müesseseleşme Süreci

İslâm'ın gelişiyle beraber toplumdaki tüm muhtaçların gözetilmesi önem kazanmıştır. Toplumun zayıf halkaları olan fakirler, miskinler ve yetimler özel bir ilgiye kavuşmuşlardır. Toplumdaki bu muhtaç kimselerin ihtiyaçlarının giderilmesinde kuşkusuz zekât ibadetinin önemli bir rolü olmuştur.

Zekât zorunlu bir ibadet olarak -çoğu âlimin kabulüne göre- Medine'de, hicrî ikinci senede farz olmuştur. Fakat zekât ibadetinin zorunlu bir sorumluluk şeklini almasından evvel de zekât kelimesi bir ibadet olarak bazı ayetlerde zikredilmiştir. Nitekim zekât kelimesi, Mekke'de inen sekiz sûrede sarîh olarak geçmektedir.³¹ Ancak Mekke Devri'nde sadece gönüllü yapılan bir ibadet durumundadır.³²

Kuşkusuz Mekke safhasında nazil olan ve iktisadi mevzulardan bahseden ayetler ve bu konuda Hz. Peygamber'den vârid olan hadisler, sadece inananlara bir tavsiye olarak hitap etmekteydi. Medine Dönemi'nde ise zekât bir müessese hâline gelecektir. Bu durumda zekâtın tedrici olarak farz kılındığını söylemek mümkündür. Aynen içkinin haram kılınmasında olduğu gibi Kur'ân herhangi bir mevzuda nihai hüküm veya son sözü söylemeden evvel o mevzu ile ilgili muhatapların düşünce dünyasında belirli bir zemin oluşturmakta, böyle bir zeminin oluşturulmasının sonunda ancak mevzunun son çerçevesi çizilmektedir. Örneğin Mekke'de bi'setin altıncı senesinde nazil olan Enbiya Sûresi 69-73. ayetlerde bazı peygamberlerden bahsedilmekte ve "Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk edenlerdi." ifadeleri zikredilerek önceki gönderilen bu peygamberlere de namaz ibadeti ile birlikte zekât vermenin de emredildiği belirtilmektedir. Bu nevi ayetlerle,

³⁰ En'am, 6/136.

³¹ Bu sûreler Kur'ân sırasına göre şöyledir: 1) Kehf/81; 2) Meryem/13, 31, 55; 3) Enbiya/73; 4) Mü'minun/4; 5) Neml/3; 6) Rum/39; 7) Lokman/33; 8) Fussilet/7.

³² Şehmus Demir, "Kur'ân'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 28, Erzurum, 2007.

geçmiş peygamberlerin de zekât emrine muhatap olduklarından bahsedilmekte ve bu mevzuda bilgi verilmekle beraber bir nevi Medine’de farz olacak olan zekât ibadetinin de altyapısı hazırlanmaktadır.³³

Mekke’de nazil olan ve zekât vermekten bahseden ayetlerin Medine’de zekâtın farz kılınmasından sonra nazil olan ayetlerden farkı, Mekke’de inen ayetlerde zekât bir sorumluluk anlamı taşısa da bu sorumluluğun şekli tam olarak belirtilmemiştir. Bundan dolayı Mekke Dönemi’nde çerçevesi tam anlamıyla çizilmiş bir iktisadi mükelleflikten ziyade serbestlik içerisinde ve şahsın gönlüne göre bir yardımlaşma formunun belirlendiğini söylemek mümkündür. Örneğin “*Akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Allah’ın rızasını isteyenler için bu, daha hayırlıdır ve onlar kurtuluşa erenlerdir.*”³⁴ şeklinde Mekke’de nazil olan birtakım ayetlerde ihtiyaç sahiplerine yardım yapılmasının gerekliliği; zekât, hak, infak ve diğer bazı kavramlarla vurgulanmaktadır. Bu durumda muhtaçların ihtiyaçlarının giderilmesi ve onların himaye edilmesi gerektiğini belirten bir emrin var olmasıyla beraber bu emrin yerine getirilme şeklinin veya sorumluluk derecesinin belirlenmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeptendir ki Mekke Dönemi’nde Müslümanlar, sorumlu oldukları iktisadi mevzularda genel olarak şahsi uygulamalar ortaya koymuşlardır.³⁵ Diğer bir ifadeyle belirtmek gerekirse Mekke Dönemi’nde Müslümanlar verecekleri malın miktarını, türünü, ödeme şeklini ve zamanını kendi gönülleriyle ayarlayıp veriyorlardı.

Mekke Dönemi’nde Müslümanlar bir devlet kuramamış olmalarına rağmen Hz. Peygamber’in etrafında toplanmış ve azınlık olarak aralarında güçlü bir birlik

³³ Geçmiş dinlerde zekât, sadaka ve benzeri sosyal yardımlaşma unsurlarının varlığı ile ilgili bk. Bakara, 2/83; Maide, 5/12; Meryem, 19/31, 55. Burada Kur’ân’daki zekât kavramının karşılığı olarak Eski Ahit’te “ondalık” tabirinin kullanıldığını belirtmekte yarar var. Eski Ahit’teki ifade şöyledir: “Ve yerin tohumu olsun yahut ağacın meyvası olsun, yerin bütün ondallığı Rabb’indir; Rabb’e mukaddestir. Ve eğer bir kimse ondallığından bir kısmı için fidye verecekse üzerine beşte birini katacaktır. Ve bütün sığırın ve koyunun ondallığı, bütün değnek altından geçenlerin ondallığı, Rabb’e mukaddes olacaktır.” (Levililer, 27/30-32). Yeni Ahit’te “sadaka” terimi ile çevrilen ve zorunlu yükümlülüğün dışında kalan yardımlaşmayı ifade eden ilgili örnek pasaj ise şudur: “Şimdi, sen sadaka verdiğin zaman, ikiyüzlü adamların insanlardan hürmet görmek için havralarda ve sokaklarda yaptıkları gibi önünde boru öttürme. Doğrusu size derim: Onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sadaka verdiğin zaman sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin de sadakan gizlide olsun; gizlide gören Baban da sana ödeyecektir.” (Matta, 2-4.) “Ondalık” ve “sadaka” terimlerinin kullanıldığı diğer bazı örnekler için bk. Luka, 11/41; Resûllerin İşleri 9/36; 10/4, 31; İbranilere, 7/4, 6, 8-9.

³⁴ Rum, 30/38.

³⁵ Salih Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 22, 25.

oluşturmuşlardır. Mekke Dönemi'nde inen ayetlere bakıldığında görülecektir ki zekâtla alakalı ifadelerde zekât ibadeti kesin farz olarak ifade edilmeyip müminlerin vasıflarından biri olarak zikredilmiştir. Mekke Dönemi'nde inen ayetlerde malî yükümlülük konuları gösterilmiş olmakla beraber hangi mallarda ne kadar oranda bir pay ayrılacağı ve bunun nerelere ve ne şekilde dağıtılacağı açıklanmamıştır. Mekke safhasında siyasi ve idari anlamda bir organizasyonu gerekli kılan bu ibadeti uygulayacak bir yapı henüz mevcut değildi.

Mekke'de inen ayetlerde Hz. Peygamber'e Müslümanlara ait mallardan ihtiyaç fazlasını almasına dair yetki verilmişse de ayetlerde geçen ve Müslümanların mallarından muhtaçlara vermeleri istenen "fazla"³⁶ ifadesi yeteri kadar açık değildir. Ancak yine de Allah Teâlâ Mekî ayetlerde müminleri Kur'an'da büyük bir özenle ve daima muhtaçları gözetmeye, onların ihtiyaçlarını gidermeye teşvik etmiş ve bu hasletin iman etmenin gereklerinden olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda Yusuf el-Kardâvî Mekke'de inen sûrelerde geçen "zekât" tabirinin Medine'de farz kılınan, miktarı ve harcanacağı yerleri belli olan zekât olmayıp her türlü kayıttan uzak ve müminlerin kendi istek ve arzularına bırakılan mutlak bir zekât olduğunu ve miktarının da yine mükellefin kendi cömertliğine, şuuruna ve tercihinin bırakıldığını söylemektedir.³⁷

Mekke Dönemi'nde inen ayetlerin gösterdiği şekilde hareket eden müminler sorumlu tutuldukları malî konularda tamamen bireysel hareket ediyorlardı. Bu yüzden ödeme şeklini, bir dereceye kadar konusunu ve oranlarını hatta ödeme zamanlarını her mümin kendi belirliyordu. İnen ayetlerde malî konulardaki sorumluluklarını yerine getirmeyenlere karşı herhangi bir maddi ceza öngörülüyor, sadece manevi olarak ahirette mükâfat ya da cezadan bahsediliyordu.³⁸

Mekî surelerin birinde geçmiş zamanlarda topraktan elde ettikleri ürünlerden fakirlere bir pay vermek istemeyenlerin bahçelerinin başına gelen felaket bizlere anlatılmaktadır.³⁹ Böylece fakirlere ödenecek hakkın servet için bir güvence ve emniyet olacağı, aksi durumda ise servetin yok olup gideceği bilinci aşılammaya

³⁶ Bakara, 2/219. (...Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için ayetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.)

³⁷ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. 1-2, Beyrut, Dârü'l-İrşad, 1969, C. I, s. 61.

³⁸ Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, s. 25.

³⁹ Kalem, 68/17-33.

çalışılmıştır. Bu örnekle müminler topraktan elde ettikleri ürünlerinden zekât vermeye davet edilir.⁴⁰

Salih Tuğ; el-Araf Sûresi 199. ayetiyle⁴¹ bir nevi Hz. Peygamber'e malî mükellefiyetleri toplama yetkisinin verildiği ve henüz Mekke'de iken bile Hz. Peygamber'in bu malî mükellefiyetleri bizzat kendisinin topladığı veya bu mükellefiyet konusu olan malları Müslümanların kendisine getirdikleri takdirde gerekli yerlere harcamak üzere bunları kabul ettiği kanaatinde olduğunu açıklamaktadır.⁴²

Mekke'de inen ayetler bazen müminleri yoksulları yedirmeye, koruyup gözetmeye teşvik etmekte; bazen Allah'ın verdiğinden infak etmeyi, bazen fakirin, isteyen ve yolda kalmışın hakkını vermeyi istemektedir. Bu dönemde inen sûrelerde geçen zekâta ilişkin ifadeler tetkik edildiğinde görülecektir ki doğrudan doğruya zekâtın farziyetine delalet eden bir emir sigası içermemektedirler. Aksine müminler, muttakiler ve muhsinlerin esas vasfı olması itibarı ile haber şeklinde zekâtın bahsedilmektedir.⁴³

Mekke Devri'ndeki zekâtın, kayıt ve sınırlamadan tamamen uzak, müminlerin birbirlerine karşı kardeşlik vazifesine bağlı olarak fertlerin imanına, his ve duygularına bırakılmış bir ibadet olduğunu bir kez daha tekrar edelim. Dolayısıyla bu durum bazı hâllerde az bir miktar malı ödemeyi, bazen de ihtiyaçların daha fazla olmasından dolayı istenilenden çok daha fazla vermeyi zorunlu kılıyordu.

Nitekim Hz. Peygamber ve eşi Hz. Hatice, mallarının tümünü Mekkelilerin Müslümanlara uyguladıkları ambargo zamanında hapsedildikleri vadinin zorunlu sakinlerini geçindirmek için harcamak zorunda kaldılar. Bu zorlu tecrit ve ambargo Muttaliboğulları ve Haşimoğullarını Mekke'nin en yoksul kabileleri yaptı. Bununla

⁴⁰ Celal Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, Şâmil Yay., İstanbul, 1984, s. 23.

⁴¹ "خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ" - العفو - kelimesi "malın ihtiyaçtan fazlasını muhtaçlara vermek" anlamına geldiği gibi af, kolaylık manalarına da gelmektedir. Eğer kelime mana olarak "malın ihtiyaçtan fazlasını muhtaçlara vermek" anlamında anlaşılırsa Hz. Peygamber'e Müslümanların mallarından fazla olanları alması emredilmektedir. Dolayısı ile Peygamber'in almış olduğu malı ihtiyaç sahiplerine dağıtması da gerekir.

⁴² Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, s. 22.

⁴³ Müzzemmil Sûresi'nde gelen ve Mekkî olduğu söylenen "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun, namazı kılın, zekâtı verin." (Müzzemmil, 73/20.) ayeti bazı âlimlerin fikrine göre bundan istisna edilir. Diğer bazı âlimler ise mazmununu, hacmini ve ayet sonundaki duruşunun farklı olmasını nazar-ı dikkate alarak zekâtı emir sığası ile getiren âyetin Medenî olduğunu söylemişlerdir.

birlikte Mekke'nin muhtaç ve zayıfları arasında birlik ve yardımlaşma kuvvetlendi. Bunun neticesinde Mekke ekâbirinden rahatsız olan ve zarar gören kişiler Müslüman oldular.⁴⁴ Bu sayede kendilerini bir nebze de olsa güvende hissettiler.

Bazı araştırmacılar; Mekkî sûrelerde geçen “hak ve sâil ve mahrum için bir hak” gibi tabirlerden, Resûlullah'ın “varlıklı Müslümanların mallarından alınan bir zekât olmak üzere muayyen miktarlar tespit ve tahdit etmesi” için ilham kaynağı olduğu ihtimali üzerinde durmuşlardır.⁴⁵ Lâkin böyle bir ilhamı teyit eden herhangi bir rivayet naklonulmamış, bilakis buna muhalif durumlar nakl olunmuştur. Çünkü orada öyle bir sınırlamaya ihtiyaç yoktu. İlk Müslümanlar ellerinde bulunanın hepsini bizzat kendileri infak ediyorlardı. Fakirlere ait olan hakkın herhâlde Peygamber'in tayin etmesiyle malûm olması zaruri değildi. Müfessirlerin zikrettikleri gibi o hakkı bizzat infak edenlerin yahut ihtiyaç ve maslahat icabına göre örfün tayin etmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu müfessirlerden biri olan İbn-i Kesir, el-Mü'minun Sûresi'ndeki “*Onlar ancak zekâtı öderler.*”⁴⁶ ayetinin tefsirinde şöyle demektedir:

“Ekseriyete göre bu ayet Mekkî olmakla beraber, burada zekâtın maksadın ancak malların zekâtı olduğunu söylerler. Hâlbuki zekât, hicretin ikinci senesinde Medine'de farz kılınmıştır. Şu hâlde Medine'de farz kılınan zekâtın bizzat kendisi değil sadece nisâbları ve özel miktarlarıdır. Zekâtın aslı Mekke'de farz kılınmıştır. Allah Teâlâ Mekkî olan En'âm Sûresi'nde ‘*Hasat gününde mahsulün hakkını verin.*’⁴⁷ buyurmuştur.”⁴⁸

Burada İbn-i Kesir'in ortaya koyduğu tezi, zikrettiğimiz ayetler takviye etmektedir.

Bu ayet ve uygulamalardan anlıyoruz ki Mekke Dönemi'nde İslâm toplumunun sahip olduğu bir zekât müessesesi henüz oluşmamıştır. Mekke Dönemi'nde zekât ferdi bir vazife gibi telakki edilip uygulanmıştır.

Mekke'de ferdî olarak kendi varlıklarından infakta bulunan Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra orada toprak sahibi oldukları gibi hem maddi varlıklara

⁴⁴ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Müslümanlara Uygulanan İlk Ekonomik ve Sosyal Ambargo”, **Örnek İnsan Hz. Muhammed**, Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, Çorum Eğitim Vakfı, Çorum 2006, s. 14.

⁴⁵ İbn Hişâm, **Siretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 341.

⁴⁶ Mü'minun, 23/4.

⁴⁷ En'am, 6/141.

⁴⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373), **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim = Tefsiru İbn Kesir**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1970/1389, C. III, s. 238-239.

hem de siyasi ve idari güce sahip oldular. İşte o zaman sınırları ve miktarı belli olan zekât farz kılındı.⁴⁹

İslâm'ın zekât müessesesi, Kur'ân ayetleri ile sabit hâle gelmiş oldu. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Onların mallarından sadaka al ki bununla onları günahlardan temizleyesin, onları artırıp yüceltesin. Onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için huzur ve sükûndur. Allah işitir, bilir.*”⁵⁰ Bu ayet yönetici olarak Hz. Peygamber'in zekât hususunda ne yapması gerektiğini ortaya koydu.

Bilindiği gibi Müslümanlar Mekke'den Medine'ye göç ederken sadece yer ve yurtlarını değil mallarını da geride bırakmak zorunda kaldılar. Dolayısıyla Medine'ye fakir olarak geldiler. Burada sayılarının artması, onları zayıflıktan kurtarıp güçlendirdiği kadar onları zengin hâle de getirmiş oldu. Bu dönemde bir taraftan dengeli bir toplum geliştirilirken diğer taraftan da bir devlet kurulması ve bu devletin savunması için ordu hazırlanması gibi ihtiyaçlar kamu harcamalarının artırılmasını gerekli kılıyordu. Bu yüzden zekâtla ilgili kurallar toplumsal şartların değişmesi ve Müslümanların devlet kurmaları ile hemen hicretin ilk yıllarında düzenlenmiştir.⁵¹

Medine safhasında gelen zekât ayetleri Mekke'de olduğu gibi hem zekât mükellefiyeti getiriyor hem de toplanan bu zekâtın nerelerde harcanması gerektiği konusunda birtakım usûller ortaya koyuyordu. Buna ek olarak ahiret ile ilgili de vurguda bulunuyor ve ekonomik sorumluluklarını yerine getirmeyenlerin gerçek manada iyiliğe ulaşamayacakları açıkça ifade ediliyordu.⁵²

Medine'ye hicretin ardından indiği klasik müelliflerce de kabul edilen Bakara Sûresi'nin 43, 83, 177, 215, 219, 267 ve 271. ayetlerinde değişik isimler altında (zekât, birr, nafaka, sadaka) Müslümanlara malî yükümlülükler açısından fedakârlıkta bulunmaları gerektiği hatırlatılmaktadır. Hatta zekâtın ödenmesi gereken malî bir yükümlülük olduğu kesin olarak belirtilmektedir.⁵³

Bakara Sûresi 267. ayette “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz adi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir,*

⁴⁹ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, s. 62.

⁵⁰ Tevbe, 9/103.

⁵¹ Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, s. 22.

⁵² Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. 1, s. 62.

⁵³ Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 267.

bütün iyilik ve güzellikler ona mahsustur.” denilmektedir. Dikkat edilirse bu ayet-i kerimede gerek ziraat gerekse ticaret, zenaat ve maden ürünlerinden olsun her türlü kazancın infaka tâbi olduğuna ve infak edilecek malın niteliğinin de nasıl olması gerektiğine değinilmiştir.

Medine safhasında -yukarıda da ifade ettiğimiz gibi- “sadaka” kavramı bir kısım ayetlerde gönüllü yardımlar manasında kullanılıyorsa da bazılarında doğrudan farz olan zekâtı ifade ediyordu. Tevbe Sûresi’nin 60 ve 103. ayetlerinde sadaka zorunlu zekâtı ifade eder. Bunlardan ilkinde zekâtın harcama yerleri kesin şeklini alırken, diğerinde Hz. Peygamber’e zekâtın toplanması emri verilerek şöyle denilmektedir: *“Onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini temizlemiş ve onları bereketlendirmiş olasın.”*⁵⁴ Bu ayet zekâtın devlet başkanı ya da onun görevlendirdiği kişi tarafından alınması gerektiğine bir delil olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber bu şekilde zekâtı topladığı gibi Hulefâ-yı Râşidîn de bu usûlü takip etmiştir. Keza Hz. Peygamber bu emri yerine getirirken bazı münafıklardan zekâtı kabul etmemiştir.⁵⁵

Medine Dönemi’nde aynı zamanda zekât vermeyenlere yönelik cezalandırmalar da başlamıştır. Nitekim Allah Teâlâ Tevbe Sûresi’nin girişinde şöyle buyurur: *“Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlıgayıcıdır, bağışlayıcıdır.”*⁵⁶ Dikkat edilirse bu ayette müşriklerin serbest bırakılmaları için üç şart koşulmuştur:

Birincisi: Şirkten tevbe etmeleridir. Bunu “Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed Allah’ın resulüdür.” diyerek gerçekleştirirler.

İkincisi: Müslümanların üzerine farz olan namazı kılmalarıdır. Bu beş vakit namazı ifa etmeleri ki bu da imanın görüntüsü, İslâm’ın her gün yapılması istenen en büyük rüknü, Müslüman ile kâfiri ayıran en büyük alâmet, Müslümanlar arasında dinî, ruhî ve içtimai rabıttır.

Üçüncüsü: İhtiyaç sahipleri ve İslâm ümmetinin umumi menfaatleri için zengin olanların mallarından farz olan zekâtın alınmasıdır.

⁵⁴ Tevbe, 9/103.

⁵⁵ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, s. 66-67.

⁵⁶ Tevbe, 9/5.

Allah Teâlâ aynı sûrenin diğer ayetinde şöyle buyurur: “Eğer onlar tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse dinde sizin kardeşinizdirler. Biz anlayışlı kavimler için ayetleri inceden inceye anlatırız.”⁵⁷ Bu ayet de yukarıdaki ayeti destekleyip zekât ödememenin bir bedel gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

İbn-i Zeyd (ö. 51/671 [?]), “Namaz ve zekât birlikte farz kılındı.” diyerek “Eğer onlar tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse dinde sizin kardeşinizdirler.” ayetini okudu. “Allah zekâtsız namazı kabul etmekten yüz çevirir.” dedikten sonra “Allah’ın birleştirdiği iki şey arasında fark gözetmem.” sözünü kastederek “Allah Ebûbekr’e rahmet etsin, zekât konusunu en iyi anlayan kimse idi.”⁵⁸ dedi.

Medine’de inen Tevbe Sûresi’nde zekâtların sarf yerleri ve kendilerine zekât verilecek kimseler açıklanmıştır. Bu açıklama haksız olarak zekât mallarından almak için sabırsızlanan açgözlü heveslilere bir reddiye olma üzere şöyledir:

“Onların aralarından, sadakalar konusunda seni ayıplayacaklar vardır. Eğer sadakalar kendilerine verilirse hoşlanıp memnun olurlar. Şayet kendilerine verilmezse bir anda kızarlar. Eğer onlar Allah ve Resûlü’nün verdiklerine rıza göstermiş, ‘Allah bize yeter, Allah ve Resûlü bize ihsan edecektir, biz sadece Allah’a rağbet edicileriz.’ demiş olsalardı onlar için daha hayırlı olurdu. Sadakalar Allah tarafından emredilmiş bir fariza olarak ancak fakirlere, miskinlere, zekât toplamakla vazifeli memurlara, müellefe-i kulûba, köle azâdına, borca dalmışlara, Allah yoluna ve yolculara verilir. Allah alîm ve hakîmdir.”⁵⁹

Bu kesin ifadeli ayetle Allah Teâlâ; tamahkârların emellerini kırmış, zekâtın tevzisini tamahkârların arzusuna veyahut idarecilerin tutumuna bırakmamış, ayette sayılan sekiz yere sarf edilmesi gerektiğini kesin olarak bildirmiştir. “*Hakkıyla anlayış gösteren milletler için hüküm bakımından Allah’tan daha güzel kim olabilir?*”⁶⁰ mealindeki ayette ifade edildiği gibi taksim ve tevzide Allah’tan daha adil kimse olamaz.

Bu ayette zekâtın, memurlar vasıtasıyla toplanıp sarf edileceğine dair bir delil vardır. Bu ise bize zekât işini fertlerin değil, devlet kurumlarının yürüteceğini göstermektedir.

⁵⁷ Tevbe, 9/11.

⁵⁸ Taberî, **et-Tefsir**, C. XV, s. 153.

⁵⁹ Tevbe, 9/58, 59, 60.

⁶⁰ Mâide, 5/50.

Tevbe Sûresi'nde inanmış bir toplumun temel özellikleri şöyle izah edilmiştir: *“Mümin kadınlar ve erkekler birbirinin dostlarıdır. Zira onlar iyiyi emreder, kötüyü yasaklar, namazı kılar, zekâtı verir, Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. Allah onlara rahmet edecektir. Şüphesiz Allah, aziz ve hakimdir.”*⁶¹

Allah; zekâtı, müminleri münafıklardan ayıran temel unsurlardan sayarak şöyle buyurmuştur: *“Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları rahmetinden mahrum bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir.”*⁶²

Bu sûrede Allah Teâlâ, Resûl'üne ve ondan sonra ümmetin işleriyle ilgilenen herkese hitapla şöyle buyurur: *“Onların mallarından kendilerini temizleyip tezkiye edeceğin bir sadaka (zekât) al. Onlara dua et, çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah işitir ve bilir.”*⁶³

Müfessirler bu ayet hakkında şu açıklamayı yapmışlardır: Ayette mallarından demek sûretiyle cüziyyet ifade eden “den” edatı kullanılmıştır. Çünkü zekât malın tamamı değil, ondan bir parçadır. Yine ayette mal cinslerinin hepsine şâmil olması için “malından” denmemiş “mallarından” denmiştir. “Mallarından” ifadesi zamir, müfessirlerin çoğuna göre bütün Müslümanlara râcidir. İşte bu ifade tarzı, dinin ahkâmında eşit olmaları sebebiyle bütün zengin Müslümanların mallarından zekât almanın farz olduğuna bir delildir.⁶⁴

Peygamber'in sünneti ve Hulefâ-yı Râşidîn'in tatbikatının da doğruladığı bu ayet, zekâtı emîrin (devlet reisinin) veya onun tayin edeceği kimselerin toplayıp sarf edeceğine delalet etmektedir.

Resûlullah'ın, Haşimoğullarından kendilerinin zekât memurluğuna tayin edilmesini isteyen bazı gençlere *“Ey Âl-i Muhammed! Zekât bize helal olmaz; zira o, ancak insanların kiridir.”*⁶⁵ buyurması ayette geçen sadakadan muradın zekât olduğunu gösteren delillerdendir. Bu tasvirî ve mecazi ifade, zekâtla Allah Teâlâ'nın

⁶¹ Tevbe, 9/71.

⁶² Tevbe, 9/67.

⁶³ Tevbe, 9/103.

⁶⁴ Taberî, **et-Tefsir**, “Tevbe Sûresi 103”.

⁶⁵ Müslim, “Zekât”, 167; Nesâî, “Zekât”, 95, “Fey”, 15; Malik, Muvatta, “Sadaka”, 13, 15; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 402.

“Onları temizleyip tezkiye edeceğin ...”⁶⁶ ayetinde geçen sözü arasındaki alakaya işaret eder. İşte bu rivayetlerde geçenler Allah’ın ayetteki “Onlara dua et.” emrinin bir uygulamasıdır. “Onlara dua et.” emri onlar için istiğfarda bulunup manevi yönden temizlenmeyi sağlayacak tövbeyi yapmaktır. Çünkü Allah kullarının tövbesini kabul eder.⁶⁷ Buraya kadar aktardıklarımız, Tevbe Sûresi’nde zekât hakkında gelenlerin en mühimlerini beyan hususunda Medine’de inen ayetlerin temayülünü anlatır. Şüphesiz insanın iyiliklere nail olması, iyiler ve sadıklar sıfatına hak kazanması, müttakîler zümresine girmesi ancak zekâtı vermekle olacaktır.

Hiz. Peygamber Dönemi özet olarak ifade edilecek olursa Mekke Dönemi’nde zihinlerde ve uygulamada altyapısı hazırlanan ve Medine Dönemi’nin ikinci yılında nisâb ve tevzisi ile farz kılınan zekât; verilmesi gereken malın miktarı, verilme zamanı ve kimlere verilmesi gerektiği, ayetlerde ve detaylı olarak da hadislerde belirlenerek onun malî bir müessese hâline gelmesi sağlanmış oldu.

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’ndeki zekât müessesesi incelendiğinde ise görülecektir ki Dört Halife, Hiz. Peygamber’in zekât tatbikatlarını temel olarak uygulamışlardır. Bu dönemde siyaseten ortaya çıkan yeni durumlar karşısında, fetihlerle hâkimiyet kurulan farklı ve geniş coğrafyalarda oluşan problemler ve zekât mallarının toplanıp harcanmasına dair kimi uygulamalar nedeniyle temel esaslara zıt düşmeyen birtakım farklılıklar zorunlu olmuştur.⁶⁸

Hiz. Ebû Bekir Dönemi’nde devlete zekât vermek istemeyen kişilere karşı savaş kararının alınması, devletin varlığı ve zekât ibadetinin Müslüman toplumu içinde oturması açısından çok önemli bir yere sahiptir. Zekât vermekten kaçınanların temel nedenleri ve bu kimselerle savaşılmasının temel dayanağının ne olduğu önem arz eder. Hiz. Ebû Bekir Devri’nde zekât vermekten imtina edenler Tevbe Sûresi 103. ayetin zâhirine yapışarak “Ayet sadece Resûlullah’a hitaptır, o hâlde bu hitabın açık anlamı zekât alma işinin yalnızca ona münhasır olduğu, başkasının alamayacağıdır.” demişlerdir.⁶⁹ Bu sebeple zekât vermekten imtina etmişlerdir. Fakat Hiz. Ebû Bekir

⁶⁶ Tevbe, 9/103.

⁶⁷ El-Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C. III, s. 1072.

⁶⁸ Adnan Demircan, “Dört Halife Döneminde Zekât Uygulamaları” Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 03-04 Aralık 2016; Haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Kitap Adı: **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, Ağustos 2017, s.115-162.

⁶⁹ Bazı âlimler de şöyle dediler: Mezkûr âyette geçen sadaka, zekâta şamil değildir. Bu ayet Tebük Gazvesi’ne iştirak etmeyenler hakkında gelmiştir. Âyette geçen “onlar” zamiri bunlara aittir. Onlardan

bunlara müsamahalı olmamış ve zekâtı alma kararlılığını savaş hazırlığı ile göstermiştir.

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde Hz. Ömer Devri'nin önemli bir yeri olduğu tarihî bir gerçektir. Nitekim geniş bölgelerin fethedilmesi neticesinde ortaya çıkan bazı yeni durumlar karşısında icra edilen zekât uygulamaları bizler için önemli veriler sağlamaktadır.⁷⁰

Temeli Kur'ân-ı Kerim ve Resûlullah'ın uygulamaları olan tüm kurumlar daha sonra özellikle de Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevîler* devirlerinde dönemin gereklerine göre form almış ve işlerlik kazanmıştır. Bir ibadet olarak zekâtın umûmi kaide ve çerçevesi Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Ancak bir kurum olarak onun ardından gelen Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde geliştirilmiştir. Hz. Muaviye'nin hilafetiyle başlayan Emevîler Devri'nde de asıl ilkeler aynı kalmakla beraber uygulamalarda bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlar da siyasi, iktisadi ve coğrafi farklılıkların sebep olduğu değişikliklerdir.⁷¹ Bu dönemi seleflerinden farklı kılan hususlardan biri de Muaviye ve seleflerinin hilafet makamını Dört Halife Dönemi'nde olduğu gibi toplumun önde gelenlerinin kabulü ile değil tagallüble (güç ve zorbalık) ele geçirmiş olmalarıdır. Bu dönemde zekât mükellefi olan pek çok kişi meşru otorite saymadıkları Emevîlere ve onların memurlarına zekât vermek

alınan sadaka günahlarına sadaka içindir. Bu ise nafile gönüllü sadaka gibidir. Ayetin gelişinden anlaşıldığı gibi bu sadaka, onlara has sadakadır. Usûl-i fıkıh âlimlerinin, “İtibar, sebebin hususi olmasına değil lafzın umumi olmasınadır.” sözü buraya tatbik edilmez. Farz olan zekât onlara has olmadığı gibi onların harpten kalmaları da zekât için bir sebep olamaz. Çünkü zekât İslâm'ın haklarından biridir, suçların cezalarından biri değildir.⁶⁹ Lakin müfessirlerden pek çoğu, delil ve karineleri değerlendirerek ayetteki sadakadan muradın zekât olduğunu tercih etmiştir. (Taberî, **et-Tefsir**, C. VII, s. 244.)

⁷⁰ Demircan, “Dört Halife Döneminde Zekât Uygulamaları”, s. 117.

* Emevîler Dönemi, İslâm devletleri silsilesinde Muaviye'nin Hz. Hasan'dan halifeliği devralmasıyla başlayıp Mervan b. Muhammed'in ölümüyle son bulan yaklaşık doksan senelik devre Emevîler Dönemi adı verilir. Hz. Peygamber zamanında yaşamış sahâbe ile ondan sonraki nesil arasında bir geçiş dönemi olması ve bu dönemde meydana gelen İslâm tarihi açısından bazı bahtsız olaylar nedeniyle Emevîler Dönemi İslâm tarihi araştırmacılarının en çok merak edip araştırdığı dönemlerden biri olmuştur. Birtakım üzücü siyasi olaylarla birlikte Emevîler Dönemi kurumların da oturması ve kurumsallaşmasını tamamlaması açısından önemli merhaleler katetmiştir.

⁷¹ Adem Apak, “Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları” Tarih ve Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 03-04 Aralık 2016; Haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Kitap Adı: **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, Ağustos 2017/, s.163-179.

istememişlerse de zekâtın devlet eliyle tahsili uygulamasının Emevî iktidarında da devam ettiği görülmektedir.⁷²

Bu mevzuda Ebû Ubeyd, İbn Sîrîn kanalıyla şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

“Zekât; Hz. Peygamber zamanında ona veya görevlendirdiği kişilere, Hz. Ebû Bekir ve Ömer devirlerinde ya onlara veya vazifelendirdikleri kişilere ödenmekteydi. Hz. Osman Devri’nde de zekâtın toplanıp dağıtılması aynı usûl üzere devam etti. Fakat Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle zekât mükellefleri zekâtlarını kime vermeleri gerektiği konusunda ihtilâf ettiler. Bir kısmı zekâtlarını görevlilere, diğer bir kısmı ise Allah Teâlâ’nın verilmesini emrettiği yerlere taksim etmeye başladılar.”⁷³

Bu rivayet de göstermektedir ki bu konudaki ihtilaf Hz. Ali Dönemi’nden itibaren başlamıştır. Zira onun hilafetini tanımayanlar zekâtlarını ona vermiyorlardı. Buna rağmen başta Ebû Hüreyre, Sa’d b. Ebû Vakkas, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî ve Hasan el-Basrî olmak üzere sahâbe ve tâbiûnün önemli bir kısmı ümmetin birlik ve huzurunu düşünerek zekâtın sultana verilmesini söylediler.⁷⁴ Dolayısıyla bunlar bu görüşleri ile hangi coğrafyada kim hâkim ise zekâtın ona verilmesini savunmuşlardı. Zekâtını kime vermesi gerektiği konusunda kararsız kalan bir kimse İbn Ömer’e gelip: “Ey Ebû Abdurrahmân! Bu malımın zekâtıdır. Onu kime vermemi tavsiye edersin?” diye sorunca İbn Ömer, adama “Onu biat ettiğin kimseye ver.”⁷⁵ demiştir. Bir başka nakilde de Abdullah b. Ömer, “Zekâtı yöneticilere veriniz.” dediğinde bir adam, “Onlar zekâtı asıl yerlerine harcamıyorlar.” diyerek itiraz edince o, ısrarla “Hakiki yerine harcamasalar bile.” görüşünü tekrarlamıştır.⁷⁶ “Zekâtı, Allah’ın işlerinizin idaresini onların uhdesine vermiş buyurduğu kimselere teslim ediniz. İyilik ederlerse kendi lehlerinedir. Kötülük ederlerse de onların aleyhinedir.”⁷⁷ tavsiyesi de yine Abdullah b. Ömer’in sözüdür.

Zekâtın müesseseleşme süreci özetlenecek olursa İslâm öncesinde infak ve

⁷² Emevî idaresinin uygulamaları ve özellikle ulemanın tavrı hakkında bk. Mustafa Özkan, **Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi**, s. 73-223.

⁷³ Ebû Ubeyd, Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, thk. Muhammed Amâre, Dâru’ş-Şurûk, Beyrut-Kâhire, s. 675.

⁷⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 676.

⁷⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 677.

⁷⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 677.

⁷⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 677.

cömertlik kültürü içerisinde kavram olarak var olan, Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi'nde İslâm toplumunun zihinlerine ve uygulamalarına giren zekât bu dönemde her Müslüman'ın kendi inisiyatifinde olan bir sorumluluk iken Medine Dönemi'nde zorunlu ve müesses bir emir ve ibadet hâlini almıştır. Bu durum Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde devletin uhdesinde bir müessese olarak devam ettiği gibi bu dönemde toplum nezdinde de zekât müessesinin oturması sağlanmıştır. Temel kaideleri oluşan bu müessese, Emevîler Dönemi'nde de dinî ve siyasi bir kurum olarak devam etmiştir.

1.1.4. Zekât Müessesesinin Yönetimi

Hz. Peygamber Devri'nde zekâta temel alınacak hasadın tahmini, gelirlerin tahsili, nakli, muhafazası, idaresi ve tevzisi gibi işler için birçok kişi vazifelendirilmiştir. Kur'ân tabiriyle “âmil (çoğulu âmilûn)” adı verilen görevlilerin topladıkları zekât gelirlerinden pay almaları ayetle sabit olduğuna göre en azından Zekât Beytülmalinin daha bu dönemde müesseseleştiği gerçeği kabul edilmelidir. Çünkü müesseseleşmenin fiziki mekândan başka bir göstergesi de ücretli çalışanlarının bulunmasıdır.⁷⁸

Hayvanlar ile tarım ürünlerinin zekâtının merkezden gönderilen veya yerli halk arasından seçilen memurlara tarh, tahakkuk ve tahsil edildiği, mahallinde dağıtıldığı yahut Medine'ye götürüldüğü bilinmektedir. Bu işler için oldukça teşkilatlı bir yapı oluşturulmuştur. Hz. Peygamber'in ilk defa Hicret'in 9. yılında Muharrem ayının 9'unda (28 Nisan 630) hakimiyet alanındaki çevreye birçok zekât memuru gönderdiği bilgisi kaynaklarda sabittir.⁷⁹ Bu durum zekât müessesesinin organize bir yönetiminin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü iktisadi ve siyasi bir işlem olan zekât toplama ve dağıtma işi bunu gerekli kılmaktaydı. Hiç şüphesiz zekât müessesesinin ana omurgasını da zekât memurları oluşturmaktaydı.

⁷⁸ Ebû Dâvûd, “Harâc”, 10; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), **Kitabü'l-Emvâl**, Türkçesi Cemaleddin Saylık, İstanbul, Düşünce Yayınları, 1981, s. 357.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845) İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, C. 1-9, Beyrut, Dâru Sadr, 1968, C. II, s. 160.

1.1.4.1. Zekât Memurları

İlk dönem İslâm tarihinde zekâtlar, zekât memurları vasıtasıyla toplanır ve yine onların yardımıyla da zekâtın sarf yerlerine ulaştırılırdı. Kısacası zekât müessesesinin yönetiminde zekât memurları önemli bir yere sahipti. Bu yüzden zekât memurları hakkında bilgi sahibi olmak bu konunun anlaşılması açısından önemli bir husustur.

1.1.4.1.1. Zekât Memurlarında Aranılan Özellikler

Zekât işlerinde çalıştırılacak olan memurlarda birtakım özelliklerin olması gerekir. Bu özellikleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1- Müslüman olmak: Zekât memuru olarak görevlendirilen kişinin Müslüman olması gerekir. İbn Kudâme şöyle demektedir: “Zekât memuru olarak Müslüman olmayan birisinin görevlendirilmemesi gerekir. Her ne kadar ayette geçen ‘âmilîn’ ifadesi genel olsa da Müslüman olmayanların görevlendirilmesi yadırganacak bir durumdur.”⁸⁰ Tarihsel verilerden de anlıyoruz ki görevlendirilen memurlar genel olarak Müslüman kişilerden seçiliyordu.

2- Akıllı ve reşit olmak: Zekât memuru olarak atanacak kişinin diğer bir özelliği de akıllı ve yetişkin olmasıdır. Akıllı başında olmayan birinin böylesine önemli bir işte görevlendirilmesi caiz değildir.

3- Güvenilir olmak: Müslümanların malları kendisine teslim edilen kimse güvenilir olmalıdır. Çünkü güvenilir olmayan kişiler kendi arzularına uyarak fakirlerin haklarını gerektiği gibi korumaz ve zenginlerin Müslümanlara haksızlık yapılacağından endişe edilir. Dolayısıyla bu görevin verileceği kişinin güvenilir olması gerekir.⁸¹

4- Zekâtla ilgili hükümleri bilmek: Zekât memuru olarak atanacak kişinin zekâtla ilgili hükümleri bilmesi gerekir. Bu sayede ortaya çıkan zekât ile ilgili meseleler hakkında hüküm verebilir ve sorunları çözebilir.⁸²

⁸⁰ İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), **el-Muğnî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984. C. IV, s. 107.

⁸¹ Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref (ö. 676/1277), **el-Mecmu'**, Şerhü'l-Mühezzeb, Darü'l-Fikr, y.y., t.y., C. VI, s. 167; Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. II, s. 56.

⁸² Nevevî, **el-Mecmu'**, C. VI, s. 167.

5- Ehil olmak: Zekât memuru olacak şahsın bu konuda ehliyet sahibi ve karşılaşacağı zorlukların üstesinden gelebilecek yetenekte olması gerekir. Nitekim Hz. Ebû Bekir Enes b. Mâlik'i zekât memuru olarak görevlendireceği zaman Hz. Ömer ile istişare etmiş ve Hz. Ömer, onun bu işi yapacak ehliyete sahip olduğu kanaatini bildirmiştir.⁸³

6- Hür olmak: Zekât memurunun hür olması gerekir. Nevevî zekât toplamakla görevli memurlarda aranan şartları sayarken şunları söylemiştir: “Hür, adil ve güvenilir olması gerekir. Çünkü bunda bir velâyet ve emanet vardır. Bu iş velâyet ve emâneti gerektirir.” Bunların dışında bazı âlimler erkek olma şartını da getirirler. Ancak bu konuyla ilgili kesin bir delil yoktur. O dönemdeki sosyal ve ekonomik şartlar açısından kadının bu görevle görevlendirilmesi uygun olmadığı için kadınların zekât memuru olması söz konusu olmamıştır. Ayette geçen “âmilîn” terimi geneli ifade etmektedir. Kadın erkek ayrımı yapmamaktadır.⁸⁴

1.1.4.1.2. Zekât Memurlarının Yetkileri

Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra değişik bölgelere gönderdiği memurların ve bunlarla beraber gönderilen heyetlerin yetkilerine bakıldığında bunun sıradan bir yetkilendirme olmadığını; yönetim, yargı, maliye ve eğitim öğretim alanlarında yetkilerle donatıldıklarını görmekteyiz.

Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen memurlar gidecekleri yerdeki vazifeleriyle ilgili bizzat ondan talimat alırlar ve öyle yola koyulurlardı. Görevleriyle ilgili bu açıklamalar, onların yetki derecelerini ve benzeri konuları içermekteydi. Halkın Hz. Peygamber'in neler emrettiğini öğrenmesine yarayan bu talimatlar bazen yazılı olur ve memurun gittiği yerdeki yetkisini de ispatlardı. “Ahd” olarak isimlendirilen bu belgeler bazen görevlilerin ardından bir mektup olarak da ulaştırılırdı.⁸⁵

İbn Abbas şöyle demiştir:

⁸³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. V, s. 332.

⁸⁴ Özek vd., İbadet ve Müessese Olarak Zekât, s. 115.

⁸⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî (ö. 203/818), **Kitâbü'l-Harâc**, nşr. Hüseyin Mu'nis, Kahire-Beyrut, 1987, [Had no: 381-382]; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî (1886-1962), **Et-Teratibu'l-idâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi)**, çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, C. I, s. 398; Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, s. 108.

“Hz. Peygamber Muâz b. Cebel’i Yemen’e uğurlarken şöyle buyurdu: ‘Muâz şüphesiz sen kitap ehli olan bir kavme gideceksin. Onların vatanlarına vardığında onları Allah’tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna çağır. Eğer bunu kabul ederlerse bu sefer onlara Allah’ın kendilerine her gece ve gündüzde beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer onlar bunu da kabul ederlerse bu defa onlara Allah’ın kendilerine bir zekâtı farz kıldığını, bu zekâtın zenginlerden alınıp fakirlere verileceğini haber ver. Bu konuda da sana itaat ederlerse mal sahibinin yanındaki en kıymetli malı almaktan sakın ve mazlumun bedduasından da çok çekin çünkü mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne) hiçbir engel yoktur.”⁸⁶

Bu rivayette görüldüğü gibi Muâz b. Cebel’in temel görevi kısaca belirtilmiş ve nasıl davranması gerektiği de aktarılmıştır.

Muâz b. Cebel’in buradaki görevinin kapsamı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Buhârî’nin *Sahih*’inde yer alan bilgiye göre Muâz b. Cebel; Yemen’e vali, kadı ve zekât mallarını kabz altına alma görevleriyle görevlendirilmiştir. Ve bu dönemde aslında yönetim, yargı, maliye ve din eğitimi alanındaki işlerin tümünün valiler tarafından idare edilip yerine getirildiği belirtilmektedir.⁸⁷ Bununla beraber Şevkânî de Muâz b. Cebel’in Yemen’e kadı mı yoksa vali mi olarak gönderildiği konusunda ihtilaf olduğunu bildirir ve İbni Abdulber’e göre vali, Gassanî’ye göre ise kadı olarak gönderildiğini ifade eder.⁸⁸ Kettânî de Resûlullah’ın (sav.) Muâz b. Cebel’i Yemen’e kadı, vali ve zekât tahsildarı olarak görevlendirdiği görüşündedir.⁸⁹ Halife b. Hayyat’ın eserinde Hz. Peygamber’in Âmilleri başlığında Muâz b. Cebel’in Yemen’e dinî ve idari otoritede genel idareci, zekât işlerinin de başı olarak tayin edildiği belirtilir. Onun, bu görevi Hz. Peygamber’in vefatına kadar devam ettirdiği kaydedilmektedir.⁹⁰

Bir kısım memurların vazifeleri yönetim, yargı, ekonomi ve eğitim gibi alanlarda geniş yetkiler içerse de bir kısım memurlara da sınırlı yetkiler verilmiştir. Bu

⁸⁶ Buhârî, “Zekât”, 64; Müslim, “İman”, 29.

⁸⁷ Zebîdî, **Tecrid-i Sarih**, C. V, s. 7

⁸⁸ Buhârî, “Zekât”, 64; Müslim, “İman”, 29; eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), **Neylül-Evtar Şerhi Münteka’l-Ahbar**, C. 1-8, Kahire, Mustafa el-Babi el-Halebi, 1971, C. IV, s. 130.

⁸⁹ Kettânî, **Hz. Peygamber’in Yönetimi**, C. I, s. 259.

⁹⁰ **Tarihu Halife b. Hayyat**, s. 60, 62.

durum gidecek oldukları yerin özel şartlarından kaynaklanıyordu. Örneğin Bahreyn'e gönderilen âmiller sadece zekât toplamışlardır.⁹¹

Hız. Peygamber'in gönderdiği zekât memurlarının, topladıkları zekâtı merkeze göndermeden kendi yetkileriyle o yörenin fakirlerine dağıttığı ile ilgili bilgiler de vardır. Ebû Cuheyfe, babasının kendisine şöyle söylediğini bildirdi: “*Resûlullah'ın (sav.) zekât memurları bize geldi ve zenginlerimizden zekât alıp fakirlere dağıttı. Ben o zaman yetim bir çocuktum, bana da zekâtta bir deve verdi.*”⁹² Buradan anlıyoruz ki zekât dağıtma işi de zekât memurlarının yetkilerinden biriydi.

Kısacası söylemek gerekirse o devirde zekât memurlarının yetkilerinin kapsamı kişiye, gönderildiği bölgeye ve şartlara göre farklılıklar arz etmekteydi.

1.1.4.1.3. Zekât Memurlarının Maaşları

Zekât memurlarının maaşları zekât gelirlerinden karşılanırdı. Devletin kurumlarında vazifeli başka memurların maaşları zekât gelirlerinden karşılanamazdı. Zekât memuruna verilen ücret şartlara göre değişkenlik arz etmekteydi. İslâm'ın ilk devirlerinde zekât âmilinin maaşının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. İmam Şâfi'ye göre zekât gelirlerinin hak sahipleri arasında sekiz eşit kısma bölünerek dağıtılacağı görüşünden dolayı âmiller sınıfına da zekât malından sekizde bir pay verilmesi gerektiğini savunanlar vardır. Sekizde bir payı aşmamak veya daha az almamak şartıyla âmiller kendi aralarında farklı ücret alabilirlerdi. Zekât âmillerinin ücrete hak kazanabilmesi için fakir olması gerekmez; zengin olan zekât âmili de zekâtta pay alabilirdi.⁹³ Resûlullah zekâtın beş kişi hariç zengine helâl olmayacağını belirtmiş ve beş kişi arasında zekât memurlarını da saymıştır.⁹⁴ Zekât memuru olarak çalıştığında zekâtta pay almak istemeyen Hız. Ömer'e Resûlullah, “*Bunu al, ihtiyacın yoksa sadaka olarak dağıt.*” diye tavsiyede bulunmuştur.⁹⁵

Hız. Peygamber Devri'nde Hız. Ömer gibi bazı âmillere ödenen miktarın, temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra sadaka bile verebilecek kadar bir fazlalık içerdiği

⁹¹ Yahyâ b. Âdem, **Kitâbü'l-Harâc**, [Had no: 382].

⁹² Tirmizî, “Zekât”, 40.

⁹³ Mehmet Erkal, “Âmil”, **DİA**, İstanbul 1991, C. III, s. 60.

⁹⁴ “Zekât şu beş kişi müstesna zengine helâl olmaz. Allah yolunda savaşan gaziye, zekât işinde çalışan memura, borçluya, zekât olarak verilen malın bedelini ödeyerek satın alan kimseye, fakir bir kimseye verilen zekâtı hediye ettiği zengin kimseye.” Ebû Dâvûd, “Zekât”, 25. İbn Mâce, “Zekât”, 27.

⁹⁵ Buhârî, “Ahkâm”, 16.

anlaşılmaktadır. Ayrıca Resûlullah tarafından genelde devlet memurları için getirilmiş ilginç hayat standardı zekât âmillerini istisna etmemektedir: “Kim bizim tarafımızdan bir memuriyetle görevlendirilirse bekârsa evlensin; evsizse ev, bineği yoksa binek ve hizmetçisi yoksa hizmetçi edinsin. Kim bundan fazlasına sahip olursa bizim nazarımızda ya hain ya da hırsızdır.”⁹⁶

Hulefâ-yı Râşidîn Devri ücretleriyle ilgili de bazı örnekler bulunabilir. Mesela Hz. Ömer bir defasında Zekât Âmili Abdullah b. es-Sa’dî’ye bin dinar ücret (umâle) ödemiştir. Zeyd b. Sâbit Hz. Osman’ın iktidarında merkezî Beytûlmâlin başına geçirilenler arasındadır. Ona yardımcı olan kölesi Vüheyb’e hizmetine karşılık Halife tarafından iki bin dirhem takdir edilmiştir.⁹⁷

Yukarıda da aktarıldığı gibi Müslümanların işlerinde çalıştırılan her memurun maaşı beytûlmâlden verilir. Kadılara ve valilere zekât mallarından maaş verilmez. Ancak zekât toplamakta istihdam edilen memurların maaşları zekât mallarından verilirdi. Zira Allah, Kur’ân-ı Kerim’de “ve’l-âmiline aleyhâ” buyurmuştur.⁹⁸

Zekât memurlarının maaşlarının artırılması ve azaltılmasına gelince bu gibi tasarruflar tamamen idarecinin uhdesindedir. Maaşların artırılması uygun görülürse artırılır, azaltılması gerekenler varsa onların da maaşları azaltılırdı.⁹⁹ Bu konuda yetkili olan idarecinin kendisi olmakla beraber toplanan zekât miktarı bakımından da zekât memurlarının maaşları farklılıklar arz etmekteydi. Kısacası zekât memurlarının maaşları standart olmayıp bölgelere ve yaptığı işlere göre farklılık gösterirdi.

1.1.4.1.4. Zekât Memurlarına Verilen İsimler ve Görevleri

Kur’ân’da zekât işlerinde çalıştırılan kimseler “âmil” şeklinde isimlendirilmesine ve bir kısım hadislerde de bu isme rastlanmasına rağmen bu işle uğraşanlar için daha pek çok tabirin kullanıldığı da görülmektedir. Zekât müessesesi içerisinde zekâtların belirlenip toplanmasında, bakım ve korunmasında,

⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Harâc”, 10; Ebû Ubeyd, **Kitabü’l-Emvâl**, s. 357.

⁹⁷ Cengiz Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Dönemi”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnette Zekât, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 205.

⁹⁸ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 385.

⁹⁹ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 385.

dağıtılmasında pek çok kişi görevlendirilmiştir. Nitekim bu kişiler icra ettikleri görev ve işe göre isimlendirilmişlerdir.¹⁰⁰ Bu isimleri ve görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

1.1.4.1.4.1. Âmil

Şüphesiz ki zekât memurları için kullanılan en genel isim âmildir. Sözlükte “bir işi yapan, işçi, zanaatkâr”¹⁰¹ gibi anlamları içeren âmil sözcüğü; genel olarak İslâm tarihinde vali veya memur, özellikle de vergi toplayan memur manasında kullanılan bir terimdir.¹⁰² Kur’ân-ı Kerim’de zekât işlerini yürüten memur anlamında zekâtla birlikte zikredilen âmil¹⁰³; hadislerde ise genel olarak “idareci”, özellikle “vergi tahsildarı” anlamında kullanılmıştır. İlk dönemde âmilin sadece bir vergi memuru gibi zekât, ganimet, fey, cizye ve haraç toplanması ve dağıtılması işiyle uğraşmadığı; İslâm Devleti’nde genel olarak görevli memur olduğu görülmektedir.¹⁰⁴

Zekâtla ilgili işleri yapan görevli memur anlamında Kur’ân’da ismi zikredilen sadece bu gruptur.¹⁰⁵ Zekât ayetinde geçmemesine rağmen haraç ve cizye gibi maliyedeki işlerde çalışanların tümüne de bu ad verilmiştir. Bazı ilim adamları “âmilîn” teriminin sadece zekât toplayanlar için kullanıldığını söyleseler de bu görüş genel kabul görmemiştir. Nitekim âmilîn teriminden anlaşılan zekât ve öşürleri toplamak ve bunlarla ilgili diğer görevlerde çalışmak üzere görevlendirilen memurlar olmuştur.¹⁰⁶

Şevkânî, İbn Abbas’tan naklen bildirdiğine göre sâî, kâtip, kâsım (vergiyi gerekli yerlerde hak sahiplerine dağıtan), tahsil edilen gelirleri bir yere toplayan hâşir, vergiyi muhafaza eden hâfız ve ârifi de âmil sınıfına dâhil eder. Şevkânî bunlardan en yaygın kullanılan tabirin sâî olduğunu, diğerlerinin ise ona yardımcı olduğunu bildirir.¹⁰⁷

¹⁰⁰Yahya Demirhan, “Hz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2006, s. 65.

¹⁰¹İbrâhim Mustafa vd., **el-Mu‘cemü’l-vasîf**, Çağrı yayınları, İstanbul, 1996, C. I, s. 628.

¹⁰²Erkal, “Âmil”, s. 58-60.

¹⁰³Tevbe 9/60.

¹⁰⁴Ünal Kılıç, **Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik**, Konya, 2004, s. 91.

¹⁰⁵Tevbe, 9/60.

¹⁰⁶Yavuz, **Zekât Müessesesi**, s. 396.

¹⁰⁷Şevkânî, **Neylû’l-Evtar**, C. IV, s. 169.

İbn Kudâme de âmil sınıfına girenleri şöyle sıralıyor: “Onlar; devlet başkanının, mükelleflerden vergi tahsili için gönderdiği sâiler, vergileri bir yerde toplayan, koruyan, nakleden ve hayvanları sevk ederek, otlatarak veya (tahsilatı) yükleme yaparak onlara yardım edenlerdir.” Hâsib, kâtip, keyyâl, vezzân, addâd ve bu sahada kendisine ihtiyaç duyulan herkesin âmiller sınıfına girdiğini belirtir.¹⁰⁸ Bu da âmil kavramının daha kapsamlı bir manaya geldiğini göstermektedir.

Genel olarak zekât ve cizyelerin toplanması gibi işleri üstlenen kişilere âmil denildiği gibi yerleşim bölgelerinde yönetici olarak görev yapanlara da bu isim veriliyordu. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki âmil veya tayinini ifade eden “isti‘mal” ifadesi, herhangi bir kayıtlı kullanılmayıp mutlak bir biçimde kullanıldığında daha ziyade memur anlamına geliyordu.¹⁰⁹ Nitekim Halife b. Hayyat; Hz. Peygamber’in valilerinin listesini “tesmiyetü ümmâlihi” başlığı altında, zekât ve diğer malî hususlarla ilgili âmillerini ise “tesmiyetü ümmâlihi ale’s-sadakât” başlığı altında vermektedir. Bu da âmil kavramının geniş anlamına işaret etmektedir. Daha küçük yerleşim yerlerine yapılan görevlendirmelerde âmil idari, dinî ve ekonomik sorumlulukları üstlendiği hâlde Yemen gibi daha geniş bir bölgede iş bölümü daha sistemli, görev tanımı daha netti.¹¹⁰

Vilayete tayin olunan en üst seviyedeki memur anlamına gelmek üzere valiye “âmil” denilmesine rağmen kaynaklarda zaman zaman bu iki kavram arasındaki farkı gösterecek şekilde tasniflendirmeye gidildiği görülmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi tarihçilerden bazıları gerek Hz. Peygamber ve gerekse Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’nde görev yapan valilerin listesini verdikleri gibi ayrıca zekât/sadaka tahsiline memur olan âmillerin isimlerini de zikrederler.¹¹¹

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’nde de âmil kelimesi genel olarak devlet memurunu ifade ettiği gibi vergi toplayan memuru da ifade ederdi. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik’i Bahreyn’e vali olarak tayin ederken ona vergi toplama görevini de vermiştir. Hz. Ömer de Arfece b. Herseme’yi Musul’a, Mücâşi b. Mes‘ûd’u Basra’ya zekât ve haraç âmili olarak görevlendirirken Abdullah b. Mes‘ûd’u Kûfe’ye hem vergi

¹⁰⁸ Şevkânî, **Neylû’l-Evtar**, C. IV, s. 169.

¹⁰⁹ Kılıç, **Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik**, s. 91.

¹¹⁰ Ebû Amr Halife b. Hayyat b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), **Tarihu Halife b. Hayyat**, çev. Abdulhalik Bakır, Ankara, Bizim Basımevi, 2001, s. 60, 62.

¹¹¹ Kılıç, **Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik**, s. 92.

toplaması hem de kadılık yetkisiyle atamıştır. Aynı şekilde Hz. Osman Dönemi'nde Suriye ordularının kumandanına âmil denildiği, Abdullah b. Abbas'ın Hz. Ali tarafından Basra'ya âmil ve vali olarak görevlendirildiği bilinmektedir.¹¹²

1.1.4.1.4.2. Ârif

Ârif; vergi tahsili, maaş ve sadaka dağıtım işlerinde görevlendirilen memurlara verilen addır. Münzîrî, zekât işlerinde çalıştırılan memurlar arasında ârifleri sayarken¹¹³ Şevkânî de onların kabilenin önde gelenlerinden olup vergi işlerinde çalıştırılan memurlar sınıfından olduklarını belirtir.¹¹⁴ Ârifler zekât gelirlerinden yararlanacak bireyleri belirleyip ilgililere haber veren görevliler olarak da gösterilmiştir.¹¹⁵ Nitekim bu kişiler gönderilen bölgenin ileri gelenlerinden seçildiği için zekât verecek ve zekât alacak kimseleri en iyi bilebilecek kişilerdi.

1.1.4.1.4.3. Sâî

Zekât memurlarına verilen adlardan biri olan “sâî” kavramı her ne kadar çoğunlukla zekât toplama görevi için kullanılsa da mutlak anlamda yöneticiliği de ifade etmektedir.¹¹⁶ Hz. Peygamber'in pek çok hadisinde bu terim ile karşılaşmaktadır.¹¹⁷ Bu metinlerde sâînin âmiller gibi mükelleflerden zekât toplamakta ve gereken yerlere dağıtmakta olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber; mükelleflerden, sâîleri ve musaddıkları memnun etmelerini isterken fakir ve dullara zekât dağıtan sâîlerin Allah yolunda cihad eden askerler gibi olduklarını söyler.¹¹⁸ Kasâni, hayvanların bulundukları yerde zekâtını tahsil eden memura “sâî” denildiğini söylüyor.¹¹⁹ İbn Kudâme de sâîlerin meyve gelir ve tahminlerini yapıp zekât

¹¹² Erkal, “Âmil”, s. 59.

¹¹³ Münzîrî Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdü'l-Azîm b. Abdü'l-Kavî (ö. 656/1258), **et-Tergîb ve't-Terhîb**, I-IV, Dârü İhyâi et-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, 1968, C. IV, s. 144-148.

¹¹⁴ Şevkânî, **Neylül-Evtâr**, C. IV, s. 169.

¹¹⁵ Celal Yenîçeri, **İslam'da Devlet Bütçesi**, Şamil Yay., İstanbul, 1984, s. 73.

¹¹⁶ Kettânî, **Hz. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 410.

¹¹⁷ Münzîrî, **et-Tergîb ve't-Terhîb**, C. I, s. 565; Şafîi Muhammed b. İdris (ö. 204/819), **el-Ümm**, (thk. Muhammed Zehrâ el-Habbâr), I-VI, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1973, C. II, s. 17-18; Şevkânî, **age.**, C. IV, s. 145-185; İbn Kudâme, **age.**, C. IV, s. 61 ve 108.

¹¹⁸ Tirmizî, Zekât, 18, C. III, s. 37; Ebû Dâvûd, Harâc-İmâret, 7, C. III, s. 132; Ebu Ubeyd, **el-Emvâl**, [Had. no: 1082], s. 501,

¹¹⁹ Kâsânî Alâüddîn Ebi Bekr b. Mes'ûd, (ö. 587/1191), **Bedâ'î'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'**, I-VII, Dârü'l-Küttübü'l-Arabîyye, Beyrut, 1974, C. II, s. 35.

miktarlarını bildirdiklerini belirtiyor.¹²⁰ Bütün bunlardan sâîlerin belirli bir vergi türüyle ilgilenmediklerini, değişik görevlerde bulunan memurlar için bu terimin kullanıldığını anlıyoruz.

1.1.4.1.4.4. Musaddık

Sadaka kökünden gelen bir terim olması sebebiyle özellikle zekât alanında çalışan memurlara bu adın verildiği anlaşılmaktadır. Musaddık terimi Hz. Peygamber Dönemi'nde ortaya çıkmış ve daha sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Ancak âmil kadar yaygın değildir. Aynî, “Allah’ın emrettiği ve Hz. Peygamber’in ahkâmını belirlediği farz olan zekâtı toplamakla görevli zekât memuruna musaddık denildiğini” söylemektedir.¹²¹ Öyle anlaşıyor ki musaddık terimi zorunlu vergi anlamına gelen sadakanın devlet eliyle toplattırılmaya başlandığı zaman ortaya çıkmıştır.¹²² Bu terime pek çok hadiste de rastlamaktayız.¹²³

1.1.4.1.4.5. Âşir

Bu tabir gümrük ve öşür vergileriyle ilgili işleri yürüten ve o vergileri toplayan memur için kullanılan bir sıfattır. O, bu adı ürünlerin vergisini ifade eden öşürden almaktadır.¹²⁴ Hadislerde bu terime de rastlamaktayız.¹²⁵ Fıkıh kitaplarında özellikle gümrük memurlarına âşir denilmekte ve gümrük konuları “uşûr” başlığı altında yer almaktadır.

İslâm’ın ilk dönemlerinde ticari mal veya bir nevi gümrük vergisi diyebileceğimiz uşûr vergisini toplayan kimseye *âşir* denildiği gibi *aşşâr* da denilmektedir. Şehirler veya milletlerarası ticaret yollarının kavşak noktalarında, önemli geçitlerde görev yapan âşirler; bölgelerinden geçen ticari mallardan sahiplerinin Müslüman, zimmî veya müste'min olmasına göre değişen oranlarda vergi

¹²⁰ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. IV, s. 183.

¹²¹ Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), **Şerh-ü Sünen-i Ebi Dâvûd**, C. 1-7, thk. Ebû Münzir Halid b. İbrahim el- Mısrî, Mektebetü'r-rüşd, Riyâd, 1999-H 1420, C. IV, s. 632.

¹²² Yeniçeri, İslam'da Devlet Bütçesi, s. 76.

¹²³ Tirmizî, Zekât, 21, C. III, s. 40; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. IV, s. 19-45; Şâfiî, **age.**, C. II, s. 17-20; Şevkânî, **age.**, C. IV, s. 141-170, 176; Ebu Ubeyd, **el-Emvâl**, [Had. no: 935, 950, 1086, 1092, 1259, 1260]; Kasânî, **age.**, C. II, s. 34-37.

¹²⁴ Yeniçeri, İslam'da Devlet Bütçesi, s. 76.

¹²⁵ Münzirî, **age.**, C. I, s. 144-148, 566.

almaktaydılar. Âşirin, bölgesinden geçen Müslümanlardan aldığı ticari mal vergisi aslında zekâtıdır. Bu yüzden ancak zekâtın diğer şartları gerçekleşmiş ve o yılın zekâtı daha önce ödenmemişse alınır. Buna göre âşir, kendi bölgesinden geçen gayrimüslimlere ait ticari malların uşûr vergisini, Müslümanlara ait malların da zekâtını toplayan görevli olarak iş görmüştür.¹²⁶

1.1.4.1.4.6. Hâzin

Kur'ân'da birçok ayette (hazine) terimi geçmektedir. Hz. Yusuf'a Mısır'da vezirlik makamı verilirken o, kraldan ayrıca Mısır hazinelerinin yönetiminin de kendisine verilmesini talep etmişti. Hz. Peygamber Dönemi'nde Beytül mâlin ortaya çıkışıyla birlikte hazinedarlık da ortaya çıkmıştır. Hazineyi korumakla görevli kimse anlamına gelen bu terim pek çok kaynakta yer almaktadır.¹²⁷

Hatta Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin bir hazinedar olduğunu ifade eden hadislere rastlanmaktadır. Resûlullah (sav.), hem zekât şeklindeki düzenli gelirleri hem de kendisine getirilen her çeşit sadaka türündeki gönüllü yardımları kabul edip toplamıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Ben ancak bir hazinedarım, her kime kendim gönül hoşluğu ile veririm o mal, o kimse için bereketlenir. Her kime de istemeden ya da hırslı davranışlarından dolayı veririm o hırslı kişi de sanki daima yiyen ve asla doymayan bir obur gibidir.”*¹²⁸

Bir başka hadiste de *“Ben kendiliğimden size ne bir şey veririm ve ne de sizi bir şeyden mahrum bırakırım. Ben ancak bir hazinedarım, sadece emredildiğim yerlere harcarım.”*¹²⁹ buyurmuştur.

Yukarıda da aktardığımız gibi Hz. Peygamber; kendisini, toplanan gelirleri halk için koruyan ve gerekli yerlere harcayan bir hâzin olarak tanıtmıştı.¹³⁰ Asr-ı Saadet'te Beytül mâle ait nakit para Resûl-i Ekrem'in evinde, tarım ürünleri ise Mescid-i Nebvî'nin üst katındaki odada muhafaza edilmekteydi. Hz. Ömer, Bilâl-i Habeşî, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Muâz b. Cebel hazinedarlıkla (sâhibü beyti'l-mâl)

¹²⁶ Mehmet Erkal, “Âşir”, **DİA**, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991. s. 7-8.

¹²⁷ Buhârî, Zekât, 25, C. II, s. 132; İbn Kudâme, **age.**, C. IV, s. 19; Şevkânî. **age.**, C. IV, s. 186; Münzirî, **age.**, C. I, s. 560.

¹²⁸ Müslim, “Zekât”, 33, C. II, s. 718.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, “Harâc-İmâret”, 12, C. III, s. 135-136.

¹³⁰ Müslim, “Zekât”, 73.

görevlendirilmişlerdi; Beytûlmâlden yapılan harcamalar onlar tarafından yürütülürdü. Hz. Ebû Bekir zamanında yine Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde ve Muaykîb b. Ebû Fâtîma Beytûlmâl görevlisi idiler. 16 (637) yılında Câbiye'deki meşhur toplantıda Allah'ın kendisini Beytûlmâlin hazinedarı ve paylaştırıcısı tayin ettiğini söyleyen Hz. Ömer¹³¹ ise kadılığa getirdiği kişilere aynı zamanda Beytûlmâle bakma yükümlülüğünü veriyordu; mesela Abdullah b. Mes'ûd Kûfe'de hem kadı hem de Beytûlmâl sorumlusu idi. Hz. Ali de Beytûlmâle hâzin unvanıyla bir memur atamıştı.¹³²

1.1.4.1.4.7. Kāsım

Bölüştüren, dağıtıp sarf eden anlamına gelen bu terim de Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştı. Buhârî Hz. Peygamber'in şöyle dediğini bildirir: *“Ben ancak bir kāsım (taksim edici) ve bir hâzinim (hazinedar), veren ise Allah'tır.”*¹³³ Kāsım, Hazineden ödeme yapan veya Hazine adına dağıtımda bulunan memur demektir.¹³⁴ Zekât tahsil memurları genellikle aynı zamanda birer taksim edicidirler. Sadece tahsil veya sadece taksim işine getirilmiş olanlar da vardır ki bunlar da âmiller sınıfına dâhil edilmişlerdir. Zekâtın yalnızca dağıtımıyla uğraşan bu memurlara kassam ismi de verilmektedir.¹³⁵

1.1.4.1.4.8. Kâtip

Tahsil edilen gelirleri kayıt altına alan memura kâtip denilirdi.¹³⁶ Zübeyr b. Avvâm ve Cehm b. Salt Hz. Peygamber Dönemi'nde zekât gelirlerini yazarlardı. Hz. Ömer Devri'nden itibaren Divan başkanı anlamına da gelen kâtip hem gelirleri ve hem de giderleri kayda geçiren ve ilgililerle de yazışmalar yapan bir memurdur.¹³⁷

Huzeyfe b. Yemân'ın Resûl-i Ekrem'in zekât işleriyle görevli kâtiplerinden olduğu, Hz. Peygamber'in onu Debâ'da oturan Ezd kabilesine zekât âmili olarak

¹³¹ Şeybânî, **Müsned**, III, 475.

¹³² Erdoğan Merçil, “Hazinedar”, **DİA**, İstanbul, 1998, C. XVII, s. 141-143.

¹³³ Buhârî, “Cihad”, 206, C. IV, s. 103.

¹³⁴ Yeniçeri, İslam'da Devlet Bütçesi, s. 78.

¹³⁵ Demirhan, **age.**, s.68.

¹³⁶ Şevkânî, **age.**, C. IV, s. 177; Kettânî, **Hz. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 398-399.

¹³⁷ İbrahim Fuad Ahmet Ali, **el-Mevârid'ül-Mâliyye fi'l-İslam**, Yeni Yaşam yay., İstanbul, 1991, s. 254.

gönderdiği ve kendisine zekât esaslarını içeren bir mektup verdiği rivayet edilmektedir.¹³⁸

1.1.4.1.4.9. Kâbız

Zekât memurlarının topladıkları zekâtları teslim alan ya da ganimetleri de yerinde teslim alıp onları kaydeden memurlara bu isim verilirdi. Hz. Peygamber; Yemen'e gönderdiği Muâz'ı, âmillerin topladıkları vergileri kabzetme göreviyle de görevlendirmişti.¹³⁹ Buna göre gelirler onun elinde toplanıyordu. Bazı bölgelere de merkezden kabz memurları gönderiliyor ve bunlar orada toplanan gelirleri teslim alıp Medine'ye getiriyorlardı.¹⁴⁰ Bu memurlar zekâtları teslim alıp topluyorlar, daha sonra taksim memurları da onları hak eden kişilere taksim ediyorlardı.

1.1.4.1.4.10. Hâris

Zekât tahmin memuru anlamına gelen bu terim Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır.¹⁴¹ Hz. Peygamber çeşitli bölgelere önceden zekât tahmin memurları gönderiyordu. Zekât tahmin memurlarına harras da denilmiştir. Hâris terimi bir yere konulan zekât gelirlerini bekleyen memur için de kullanılmıştır.¹⁴²

1.1.4.1.4.11. Vezzân

Zekât mallarını tartma ve sayma işleri ile görevlendirilen memurlara verilen unvandır. Vezzân teriminin Resûlullah (sav.), zamanında kullanılmış olması muhtemeldir. Çünkü Resûlullah Huneyn Vadisi'nde Bilal-i Habeşî ve diğer tartıcılara

¹³⁸ Selman Başaran "Huzeyfe b. Yemân", **DİA**, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, s. 434-435.

¹³⁹ Kettânî, **Hz. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 259.

¹⁴⁰ Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasî-İdarî Belgeleri**, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul, 1997, Had. no: 234, 235, s. 223.

¹⁴¹ İbn Hişam Muhammed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî (ö. 279/892), **Ensâbu'l-Eşraf**, C. 1-13, Mektebetü'l-Buhûs ve'd-Dirâsetü fî Dâri'l-Fikr, Beyrut, 1996, C. III, s. 369; İbn Hâcer, **age.**, C. V, s. 365; Ebu Ubeyd, **age.**, Had. no: 1442-1455, s. 586-589; Kettânî, **Hz. Peygamber'in Yönetimi**, C. 1, s. 399.

¹⁴² Makrizî, **age.**, C. IV, s. 254; Hamidullah, **age.**, C. II, s. 982.

müellefe-i kulûb (kalpleri İslâm'a ısındırılacaklar) için belli miktarda gümüş tarttırmıştı.¹⁴³ Ancak daha sonraki dönemde kullanıldığı kesin bilinmemektedir.

1.1.4.1.4.12. Hâsib, Emin ve Diğer Memurlar

Gerek hâsib (muhasibeci) gerekse emîn terimleri de Resûlullah Devri'nde kullanılmışlardır.¹⁴⁴ Hz. Peygamber fitır sadakalarını korumak üzere Ebû Hureyre'yi görevlendirmiştir.¹⁴⁵ Zübeyr b. Avvâm, Cehm b. Salt ve Huzeyfe b. Yeman Hz. Peygamber'in muhasipliğini yapmışlardır.¹⁴⁶

Bunlardan başka bir kısmı Resûlullah (sav.) Dönemi'nde ve bir kısmı daha sonra ortaya çıkmış zekâta ilişkin çeşitli memuriyetler vardır. Bunlar; zekât olarak tahsil edilen gelirleri sayan anlamında addâd, Divan başkanı anlamında nâzır, Divan müdürü anlamında mütevelliyü'd-dîvan ya da sâhibu'd-dîvan, zekât olarak tahsil edilen hayvanlara bakan anlamında râi, toplanan gelirleri bekleyen anlamında hâris ya da hâfîzu'l-mal, zekât mükelleflerini ve gelirlerden yararlanacakları belli bir yere çağıran anlamında hâşir, zekât olarak toplanan gelirleri bir araya toplayan anlamında hâşid, arazi ölçüm memuru anlamında mâsih ya da kassâb, zekât olarak toplanan malları taşıyan anlamında hammal olup daha başka terimler de kullanılmıştır.¹⁴⁷ Bütün bu isimler zekât kurumunda çalışan geniş bir kadronun varlığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

1.1.4.1.5. Zekât Memurlarının Denetlenmesi

Zekât müessesinin düzgün yönetilmesi açısından memurların denetlenmesi önemli bir husustur. Buhârî, Resûl-i Ekrem'in Benî Süleym'e gönderdiği zekât memurunu hesaba çekmesini "Devlet Başkanlarının Vergi Memurlarını Muhasebesi"¹⁴⁸ başlığı altında zikretmiştir ki bu da ilk denetimin bizzat Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

¹⁴³ Makrizî, *age.*, C. IV, s. 198.

¹⁴⁴ İbn Hâcer, *age.*, C. V. s. 365.

¹⁴⁵ Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, C. I, s. 411.

¹⁴⁶ Fuad Ahmet Ali İbrahim, *el-Mevâridü'l-Mâliyye, fi'l-İslâm*, s. 254; Yavuz, *Zekât Müessesesi*, s. 471.

¹⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 108, C. V, s. 332; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, s. 81.

¹⁴⁸ Buhârî, "Zekât", 68.

Resûlullah, görevlendirdiği zekât memuru döndüğünde kendileriyle görüşür ve göreviyle ilgili malumat edinirdi. Onlardan hesap sorar; topladığı zekâtın miktarını, hediye alıp almadığını öğrenirdi.¹⁴⁹ Eğer tahmin edilen miktardan az ya da tahmin miktarına aykırı zekât öderse gerekçelerini sorar ve gerekçelerini delille belgelendirmesini isterdi. Ebû Yusuf kitabında nakledilen bir rivayete göre Resûlullah, bir adamı zekât memuru olarak görevlendirdi. Adam besili bir deve getirdi. Resûlullah, o adama “*Hem sen helak oldun hem de mal sahiplerini helak ettin.*” dedi. Bunun üzerine adam “*Ben onu iki küçük deve yerine aldım.*” dedi. Bunun üzerine Resûlullah “*Öyleyse zararı yok.*” dedi.¹⁵⁰

Kays b. Hâzin’in bildirdiğine göre Hz. Peygamber görevlilerini şöyle uyarırdı:

“Benim kendisine bir görev verip gönderdiğim kimse vergi olarak ne toplamışsa azıyla, çoğuyla hepsini teslim etsin. Her kim bir iplik veya daha az bir şeyi saklar da ihanet ederse o, devlet malını zimmetine geçiren kimsedir (gulûl). Kıyamet günü o sakladığı şeyi boynunda taşır ve hesap verir.”¹⁵¹

Enes b. Mâlik’in bildirdiğine göre Resûlullah zekâtta haddi aşanları da şöyle uyarmıştır: “*Zekâtta haddi aşan, zekâtı vermeyen kişi gibidir.*”¹⁵² Burada haddi aşandan maksat, zekâtını vermeyen veya zekât memurunun mükellefin malının iyisini ya da alması gerekenden daha fazlasını alması gibi iki şekilde de anlaşılmıştır. Âmir b. eş-Şa‘bî’nin bildirdiğine göre ilk devirlerde “Zekâtı almakta haddi aşan kimse, tıpkı zekât vermeyen gibidir.” denilirdi.¹⁵³

Yine Resûlullah bir adamı zekât memuru olarak görevlendirmiş ve ona şöyle demişti: “*İnsanların üzerine titrediği, gözünden ayırmadığı iyi malları alma; yaşlı, küçük ve kusurlu olanları al.*” Adam gitti ve Resûlullah’ın emrettiği gibi zekâtları topladı, son olarak bedevilerden bir çobanın yanına vardı. Allah’ın, Hz. Peygamber’e malın ve sahibinin temizlenmesi için zekâtı emrettiğini anlattı. Çoban bunun üzerine “*Vallahi senden önce hiç kimse gelip devemden Allah için zekât almadı. Mutlaka en*

¹⁴⁹ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 90.

¹⁵⁰ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 90.

¹⁵¹ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 12.

¹⁵² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 50, [Had. no: 1083-1084.]

¹⁵³ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 90.

iyilerinden almalısın. Bu Allah içindir, kötüsü verilmez.” dedi. Memur dönünce bunu Resûlullah’a (sav.) anlattı. Resûlullah da onun için dua etti.¹⁵⁴

Resûlullah, Dahhak’ı da zekât memuru olarak görevlendirmişti. O da besili develerle çıkageldi. Resûlullah, ona “*Seni zekât memuru olarak görevlendirdim. Sen de onların mallarının en iyilerini mi aldın?*” dedi. Bunun üzerine Dahhak, “*Ey Allah’ın Resûlü duydum ki gazve varmış. Ben de senin kendin bineceğin ve ashabının bineceği develerle gelmeyi arzuladım.*” demiş. Bunun üzerine de Hz. Peygamber “*Bana gelirken hoşlanacak olduğum şeyi terk ettin. Şimdi git ve bu develeri onlara iade et ve mallarının orta halli olanlarından al.*”¹⁵⁵ diyerek haksız alınan zekât malının geri verilmesini emretmiştir.

Hz. Peygamber ayrıca görevini hakkıyla yapanlar için “*Zekâtı hakkıyla toplayan tahsildar, evine dönünceye kadar Allah yolunda cihad eden asker gibidir.*”¹⁵⁶ diye övgü dolu sözler söylemiş ve böylece onları onurlandırmıştır.

Resûlullah zekât mallarını muhafaza ile görevli memurları da “*Verilmesi emredilen şeyi (sadaka) gönül hoşluğu ile emrolunan kişiye (fakire) eksiksiz tam olarak verinceye kadar (koruyan) emin kasadar, sadaka veren iki kişiden biridir.*”¹⁵⁷ şeklinde uyarıyor ve görevini hakkıyla icra edenlerin Allah tarafından mükâfatlandırılacağını müjdeliyordu.

Hz. Ebû Bekir’in Muâz b. Cebel’den Yemen tahsilatının hesabını istemesi, Hz. Ömer’in âmirlerini mal beyanına tâbi tutması ve kazançlarında fazlalık gördüğünde bunları müsadere etmesi, Hz. Ali’nin Abdullah b. Abbas’a hasılatı nereye harcadığını sorması ve Rey şehrinin vali ve haraç âmili olan Yezid et-Temimî’yi gelir eksikliği yüzünden hesaba çekmesi gibi örnekler bu uygulamanın Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’nde sürdüğünü göstermektedir. Âmirlerin denetiminin kurumsallaşması, Hz. Ömer zamanından itibaren başlamış; bu tür görevlilere sonradan müşrif ve benzeri unvanlar verilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 90.

¹⁵⁵ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. VII, s. 47.

¹⁵⁶ Tirmizi, “Zekât”, 18; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 501, [Had. no: 1082].

¹⁵⁷ Müslim, “Zekât”, 79; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 40.

¹⁵⁸ Ali b. Muhammed el-Huzâî, **Tahricü’l-delâlati’s-sem’iyye**, Kahire 1401/1980, s. 583.

Kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Ömer atadığı âmillere görev ve yetkilerini belirten bir belge verirdi. Bu belgede uymaları gereken esasları belirtir ve zekâtla ilgili gerekli bilgileri açıklardı. Bununla beraber hac mevsiminde âmilleri Medine'ye toplar, kendilerinden görevleri hakkında bilgi alırdı. Halife Hz. Ömer şikâyetleri değerlendirir, şikâyet edilen âmillere soruşturma açarak suçlu bulunanları görevden alırdı. Hz. Ömer atama yapacağı âmilleri görev öncesi mal durumuyla ilgili beyana tâbi tutar, görevden sonra mal varlıklarında olağanüstü artış gördükleri hakkında tahkikat yaptırırdı.¹⁵⁹ Gayrimeşru bir fazlaya rastlanacak olursa müsadere edilirdi. Hz. Ömer Devri'nde zekât müessesesi, daha mütakâmil esaslara bağlanmış ve eyaletteki zekât memurları üzerine kontrol vazifesi gören memurlar dahi tayin edilmiştir.¹⁶⁰ Tüm bu zikrettiğimiz örnekler göstermektedir ki zekât memurları görevleri hususunda belli kaideler çerçevesinde işlerini yapıp yapmama hususunda denetleniyor ve haksızlık yapanlara da gerekli işlemler yapılıyordu.

1.2. ZEKÂTA İLİŞKİN TEMEL HÜKÜMLER

1.2.1. Zekâtın Devlete Verilmesi

Hicret'in birinci yılında ensar ve muhacirler arasında kardeşliğin teşkil edilmesinden sonra zekâtın farz kılındığı¹⁶¹ kaynaklarda geçmekle beraber daha önce de aktardığımız gibi Hicret'in ikinci yılının Şaban ayında zekâtın farz kılındığını ve hatta zekâtın Hicret'ten önce farz kılındığını ifade edenlerin de bulunduğunu yukarıda ifade etmiştik.¹⁶² Zekât emri, diğer ibadetlerden farklı olarak icbari bir özellik taşımaktaydı. Zira “*Ey Muhammed! Mü'minlerin mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka(zekât) olarak al.*”¹⁶³ ayeti ile zekâtın bizzat Hz. Peygamber tarafından toplanması, dolayısıyla devlet tarafından idare edilmesi emredilmiş ve bu malî ibadetin yerine getirilip getirilmemesi fertlerin insafına bırakılmamıştır.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Erkal, “Âmil”, s. 59; Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, s. 110.

¹⁶⁰ Tuğ, **İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, s.110.

¹⁶¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), **ed-Dürer fi'htîşâri'l-Megâzi ve's-Siyer**, thk. Şevkî Dayf, Kahire, 1966/ 1386, s. 101.

¹⁶² Moğaltay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekrî el- Mısrî (ö. 762), **El-İşâretü İla Sireti Mustafa ve Tarihi min ba'dihi mine'l Hulefa**, thk. Muhammed Nizameddin, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1416-1996, s. 195.

¹⁶³ Tevbe, 9/103.

¹⁶⁴ Mehmet Şeker, **İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 152; Hüseyin Certel, “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât” **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, Erzurum 1997, s. 347-358.

Resûlullah şöyle buyurdu: “Her kim Allah için zekâtını verirse onun için bir ecir vardır. Kim de vermemelik yaparsa Allah’ın bize verdiği salahiyet gereğince bu hakkı mükellefin mallarından almak hakkına sahibiz. Muhammed için bu haktan faydalanmak helal değildir.”¹⁶⁵ Bu rivayet Hz. Peygamber’in zekât hususunda kişileri kendi hâline bırakmadığını, bilakis zekât konusunda zafiyet gösterenlere karşı icbari bir uygulmanın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Zekâtın verileceği yerlerden biri olarak Kur’ân’da zikredilen “zekâtın üzerinde çalışanlar”¹⁶⁶ ifadesi de zekâtın toplanması ve gerekli yerlere harcanması konusunda bir müesseseseleşmenin gerektiğini göstermektedir. Bu da işaret ediyor ki İslâm’da zekât ibadeti diğer ibadetlerden farklı olarak kişilerin gönlüne, tercihin ve insafına terk edilmeyerek müeyyidelerle desteklenmiş ve müesseseseleştirilmiştir.¹⁶⁷ Bu müessesenin idaresi ise bizzat devlet tarafından yapılmıştır.

Resûlullah’ın Muâz b. Cebel’i devlet namına zekâtı toplamak için Yemen’e gönderdiği de kesin olarak bilinmektedir.¹⁶⁸ İmam Nevevî de *el-Mecmu*’da “Zekâtları toplamaları için memurlar göndermesi, devlet reisinin görevlerindendir. Çünkü Resûlullah ve onun halifeleri böyle yapmışlardır.” der.¹⁶⁹ Ebû Ubeyd şöyle nakletmiştir: “Zekâtlar Resûlullah’a veya onun tayin ettiği memurlara verilirdi. Sonra Hz. Ebû Bekir’e veya onun âmillerine, Hz. Ömer’e ve onun âmillerine verilirdi.”¹⁷⁰ Yukarıda da ifade edildiği gibi zekâtın Müslümanların zenginlerinden alınıp fakirlere ve zekâtın sarf yerlerine dağıtılması devlet reisinin görevidir. Bunu ya bizzat kendisi yapar ya da görevlendirdiği görevliler vasıtasıyla yaptırırdı. Zekât vermekten kaçınan kimseden zekât borcu gerekirse zorla tahsil edilirdi. Fakirden zekât alınmaz ta ki nisâb miktarına ulaşıncaya kadar. Fakir nisâb miktarına ulaşıncaya zekât alamayacağı gibi

¹⁶⁵ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 390.

¹⁶⁶ Teybe, 9/60.

¹⁶⁷ Afif Abdulfettah Tabbara, *Rûhu’d-Dini’l-İslâmî*, Beyrut, 1988, s. 344; Tabbara, *el-Hatayıl fî Nazai’l-İslâm*, Beyrut, s. 223-224; Vehbi Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, s. 33, 34, 249; el-Kardâvî, *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, trc. A. Öztürk, Nur Yayınları, Ankara, s. 109-111.

¹⁶⁸ Ebû Muhammed (Ebû’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451) *‘Umdetü’l-kârî fî şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, C. 1-20, Kahire, Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1972/1392, C. 8, s. 234-238.

¹⁶⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *el-Mecmu’ şerhi’l-Mühezzeb li’ş-Şirazi*, C. 1-19, thk. Muhammed Necib el-Mutî, [y.y., t.y.], C. VI, s. 167.

¹⁷⁰ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 17.

zekât vermekle de mükellef olur. Zekât alınırken zulmedilmeden iyi bir muamele ile tahsil edilmesi gerekir.¹⁷¹

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Temimoğulları kabilesinden bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Ya Rasûlallah, zekâtı senin gönderdiğin memura ödediğin zaman Allah'a ve Rasul'üne karşı sorumluluktan kurtulur muyum?" diye sordu. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: *"Evet, zekâtı benim gönderdiğim elçiye ödediğin zaman kurtulur, borçtan beraat edersin. Ödediğin zekâtın sevabı sana, günahı da onu değiştirene aittir."*¹⁷² Hz. Ebû Bekir halife olunca, zekâtı devlete vermek istemeyen bazı kabilelere karşı devlet güçlerini göndererek onları itaat altına almıştır.

Tevbe Sûresi 103. ayet-i kerimede İslâm Devleti'nin reisine, Müslümanlardan bir nevi gelir vergisi olan zekâtı bizzat alması emredilmektedir. Bu emir zekâtın bizzat devlet tarafından alınarak dağıtılması gerektiğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber yaşadığı müddetçe zekât ona verilmiştir. O devirde ve daha sonra gelen halifeler devrinde zekâtın bütünü ile fert tarafından tevzi edildiğine dair bir belgeye rastlanmamaktadır. Aksine bütün delil ve rivayetler zekâtın muayyen bir devre kadar devletçe alındığını göstermektedir.¹⁷³ İnsanlar ilk üç halife: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman dönemlerinde zekâtlarını devlete veriyorlardı. Bunda bir ihtilaf yoktur. Fakat Hz. Osman öldürüldükten sonra ümmet arasında iki ayrı yönetim ortaya çıktı. Hâl böyle olunca bazı sahâbeler zekâtı devlete vermeye devam ettiler. Bazı sahâbeler ise zekâtlarını Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da emrettiği yerlere kendileri vermeyi tercih ettiler.¹⁷⁴

Hz. Osman Dönemi'ne kadar gizli ya da açık bütün malların zekâtı devlet tarafından toplanmaktaydı. Hz. Osman'ın halifeliği zamanında İslâm Devleti'nin sınırları genişledikçe şahıslar için gelir getirici mallar da çoğaldı. Bu sebeple ticari mallarla paranın tespiti ve kontrolü güç hâle geldi. Bunun üzerine Hz. Osman, batınî (görünmeyen) malların zekâtının ödenmesini sahiplerine bıraktı, dolayısıyla devletin

¹⁷¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahih-i Buhârî**, C. 1-13, Daru'l-Marife, Beyrut 1379, C. III, s. 360.

¹⁷² Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî (ö. 240/854), **el-Müdevvenetü'l-Kübra**, C. 1-16, Kahire, Matbaatü's-Saade, 1323/1905, C. II, s. 88.

¹⁷³ Yunus Vehbi Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, 3. bs., Çağrı Yayınları, İstanbul 1983, s. 165.

¹⁷⁴ Muhammed Revvas Kal'aci, **Mevsuatu Fikhi Abdullah b. Ömer: asruhu ve hayatuhu**, Beyrut, Dârü'n-Nefâis, 1986, s. 395.

zekâtla olan ilişkisi yeni bir tanıma kavuşmuş oldu. O devirde yaşayan sahâbeler de bu kararı uygun buldular ve bunda ittifak ettiler.¹⁷⁵

Emevîler Dönemi'nde de zekât devlet tarafından toplanan ve gerekli yerlere dağıtılan bir uygulama olarak devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde zekât vermenin devlete bir itaat sembolü olarak görüldüğü bilinmektedir.

1.2.2. Zekât Vermeyenlerle İlgili Cezalar

İslâm âlimleri zekât vermeyenlere karşı uygulanacak dünyevi müeyyideler konusunda farklı görüştedirler. Ebû Hanife, İmam Şafî ve İmam Mâlik'e göre bu durumda İslâm Devleti yalnız verilmeyen zekâtı alır; gerekli görürse ta'zir cezası uygular. Malî ceza uygulanmaz. Çünkü Hz. Peygamber Dönemi'nde böyle bir ceza uygulanmamış, Hz. Ebû Bekir Devri'nde zekât vermeyenlere savaş yapılması ön görülmüş fakat malların müsaderesi yoluna gidilmemiştir.¹⁷⁶

Bir başka görüşe göre ise İslâm, zekât vermeyenin cezası olarak sadece malî ödeme ile yetinmemiştir. Bilakis devlet reisince maslahata ve ihtiyaca göre hapis vb. gibi bedenî cezaların da uygulanabileceğine cevaz vermiştir. Fazla olarak İslâm, zekâtı edadan vazgeçenlere karşı kılıçların çekilmesini, onlara harp ilanını meşru sayar. Bu yüzden Hz. Ebû Bekir ve onunla beraber bir grup sahâbe, zekât vermeyen ve vermemekte direnenlere karşı savaşmışlardır. Hz. Ebû Bekir meşhur sözünü o zaman söyledi: *“Vallahi namazla zekât arasını ayıranlarla harp ederim. Şüphesiz zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin olsun, Resûlullah'a zekât (olarak) verdikleri bir ipi bana vermekte direnirlerse onlarla harp ederim.”*¹⁷⁷

İbni Hazm da şöyle dedi:

“Zekât vermeyenler hakkındaki hüküm şudur: İstese de istemese de ondan mutlaka alınır. Vermemekte ısrar ederse ona harp açılır. Zekâtın farziyetini yalanlarsa o mürteddir, dinden çıkmıştır. Zekâtın farziyetini kabul ettiği hâlde malını saklarsa o kötülük işleyen bir kişidir. Malını çıkarana kadar yahut Allah'ın lanetine uğrayıp ölünceye kadar onun darbı veya te'dibi (cezalandırılması) gerekir. Nitekim Resûlullah buyurdu: *‘Sizden kim bir kötülük görürse onu gücü*

¹⁷⁵ Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 165.

¹⁷⁶ Kardâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, C. I, s. 72.

¹⁷⁷ *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*, trc. Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987, C. III, s. 132.

yeterse eliyle düzeltsin.’¹⁷⁸ Malı saklamak da bir nevi kötülüktür. Allah gücü yetene kötülüğü gidermeyi farz kılmıştır.”¹⁷⁹

Zekâtı vermeyenlerle ilgili kanuni cezayı devlet idaresi yürütür. Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Her kim zekâtını sevap umarak verirse onun için sevap vardır. Eğer vermezlik ederse o zekât Rabb’imizin hakkından bir hak olarak malının yarısı ile birlikte alınır. Ondan Muhammed’in ailesine hiçbir şey helal olmaz.*”¹⁸⁰ Bu hadis-i şerif, zekât farızasını eda etmemekte direnenin malının yarısının devlet başkanı tarafından müsadere edilmesinin cevazına ruhsat verir. Bu zekât farızasını eda etmekten çekinen, onu vermekten kaçanları cezalandırmak için lüzumu anında hâkim tarafından uygulanan malî bir ceza çeşididir. Yoksa sabit, daimî bir ceza değildir. Ancak hükmüne uyulan devlet reisinin ve İslâm cemaatinde selahiyetli kişilerin içtihadı ile verilen bir ceza türüdür.¹⁸¹ Bu hadis-i şerif, zekât hakkında birtakım mühim prensipleri ihtiva eder:

Birincisi: Zekâtta asıl olan Müslüman’ın onu, Allah katında sevap almayı ümit ederek vermesidir. Çünkü kul zekâtı vermekle Allah’a ibadet etmiştir. Her kim böyle bir ibadeti eda ederse onun için Allah yanında sevap vardır.

İkincisi: Cimriliğe ve dünya sevgisine mağlup olup zekâtı vermeyen kimse, kendi hâline bırakılmaz; bilakis kanun zoru ve devlet kuvveti ile zekât ondan cebren alınır. Buna ilave olarak da malındaki Allah hakkını tutan kimse bir uslanma, ceza ve başkasının da aynı yola gitmemesi için bir uyarı olmak üzere malının yarısı alınmak suretiyle cezalandırılır.

Üçüncüsü: Zekât konusundaki bu şiddet, zekât kendilerine tahsis edilen fakirlerin hakkını gözetmek içindir. Ama Peygamber’e ve onun ailesine gelince onların zekâtta payları yoktur. Zekâtta onlara hiçbir şey helal olamaz. Hâlbuki

¹⁷⁸ Müslim, “İmân”, 78; Tirmizî, “Fiten”, 11; Nesâî, “İmân”, 17.

¹⁷⁹ Yusuf el- Kardâvî, “İslâm’da Zekâtın Önemi”, **İslâm Medeniyeti Dergisi**, trc. Mehmet Erkal, Yıl 2, S. 16, İstanbul Kasım 1968, s. 15-16.

¹⁸⁰ Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Deyba’ (ö. 944/1537), “Zekât Bölümü”, **Hadis Ansiklopedisi = Kütüb-i Sitte**, haz. ve trc. İbrahim Canan, Ankara, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 1993, C. VI, s. 362; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), **Fethu’l-Kadîr**, Mısır 1964, IV, s. 138; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî İbn Kudâme (ö. 620/1223), **el-Kâfi [fi fıkhi’l-İmâmi’l-mübeccel Ahmed b. Hanbell]**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize, Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1997/1417, IV, s. 109.

¹⁸¹ Kardâvî, “İslâm’da Zekâtın Önemi”, s. 15-16.

Yahudilerdeki zekâtın onda biri, nesil ve veraset yoluyla kâhin olan Âl-i Hârûn'a (Levilere) tahsis edilmiş, bir kısmı da dinî makam ve görev ehline sarf olunur idi.¹⁸²

Bu hadis-i şerifi nesholunmuş kabul edenler olduğu gibi farklı anlamak gerektiğini ifade eden âlimler de olmuştur. Onların görüşüne göre bir şeyi telef edene, onun mislinden ve kıymetinden fazla ceza verilemez. Nevevî, mal hususunda böyle bir cezanın İslâm'ın evvelinde bulunduğu iddiasını da kesin, sabit bir durum olarak görmez. "Bu ne sabit ne de maruftur, nesh iddiası da tarihen kesinlik kazanmayan bir meselede makbul değildir." der. Bu itiraza İbrahim Harbî'nin açıklaması ile cevap verir. İbrahim Harbî, İbnu'l-Esîr'in kaydına göre şöyle demiştir: "Râvi rivayetin lafzında galata (hataya) düşmüştür. Doğrusu şöyle olmalıdır: 'Adamın malı ikiye bölünür, zekât memuru muhayyer bırakılır, o zaman ceza olarak iki parçadan hangisi daha iyi ise zekât ondan alınır.'¹⁸³ Bu hadisin doğru anlaşılmasında ikinci yorum daha mantıklı ve tarihsel verilere daha uygun gözükmektedir.

Zekâtta temel ilke mükâfatının Allah'tan dileyerek verilmesidir. Çünkü birey zekât vererek aynı zamanda Allah'a ibadet etmektedir. Ancak cimrilik yapıp malının zekâtını vermeyenler de kendi başlarına takipsiz bırakılmazlar. Hz. Peygamber öncelikli olarak vicdanlara seslenmekte, malı harcamaya teşvik etmekte, cimriliği yermekte ve ahirette uğrayacakları azapla insanları uyarmakta idi. Böylece insanlar bu görevlerini seve seve yerine getirsinler istiyordu. Aksi durumda ise dünyada da cezasız kalmayacaklarını bildiriyordu.

Zekât vermeyenler için iki yönlü yaptırım söz konusudur. Dünyada ceza görmek, ahirette de azap çekmek. Zekât vermeyenlerin dünyaya ait cezası, zekâtın İslâm Devleti tarafından icbari olarak tahsil edilmesi ve devletin koyacağı bir cezanın da kendilerine tatbik edilmesidir.¹⁸⁴

Ebû Hureyre'nin naklettiği bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Sahibi tarafından zekât hakkı verilmeyen develer (kıyamet gününde) besili ve en kuvvetli hâlleriyle gelerek sahibine musallat olup tabanlarıyla onu çiğner. Zekâtı verilmeyen davar da en besili ve kuvvetli hâliyle gelerek sahibine musallat olur ve tırnaklarıyla onu çiğner, boynuzlarıyla da ona toslar. Sakın hiçbiriniz kıyamet gününde omzunda zekâtını vermediği koyununu yüklenip de

¹⁸² Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 22.

¹⁸³ İbrahim Canan, **Hadis Ansiklopedisi**, C. VI, s. 363.

¹⁸⁴ Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslâm İlmihali**, İstanbul, Erkam Yayınları, 1991, s. 486.

avazı çıktığı kadar bağıarak ve ‘Ey Muhammed! Yardım et!’ diyerek bana gelmesin. Ben onun için Allah’ın hükmünü bir zerre miktarı kadar azaltacak yetkiye sahip değilim. Ben ona ancak ‘Sana dünyada Allah’ın hükmünü bildirdim.’ diye cevap veririm.”¹⁸⁵

Bu hadisler bize gösteriyor ki zekât vermemek dünyada birtakım yaptırımlara neden olmakla birlikte ahirette de çetin bir azaba sebep olmaktadır.

İslâm zekâtı vermek istemeyenleri malî ve idari cezalardan biri ile cezalandırmakla kalmaz, gücüne güvenip de zekâtını vermemekte ısrar eden her topluluğa karşı savaş ilanını gerekli görür. Hakikatte canların korunması için gelen İslâm bu konuda kanların dökülmesine ve insanların öldürülmesine ehemmiyet vermez.¹⁸⁶

Resûlullah (sav.) Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurmuştur: *“Kelime-i şهادeti getirinceye, bana ve benim getirdiklerime iman edinceye kadar insanlara karşı savaşmakla emrolundum. Bunları yaptıkları takdirde İslâm’ın (veya malın) hakkı hariç, canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Artık onların hesabı Allah’a havale edilmiştir.”*¹⁸⁷ Zekâtını vermeyen meşhur Sa’lebe örneğinde de Hz. Peygamber bu kişiye karşı bir nevi toplumsal bir dışlamada bulunmuş ve bu yaptırım o kişide derin bir etki etmiş ki sonradan zekâtını defaatle getirmesine rağmen kabul görmemiştir.

Bu hadisler açık bir şekilde zekâtı vermeyene karşı onu verinceye kadar savaşılacağına delalet ediyor ve zekât vermemenin hem dünya hem de ahiret açısından birtakım cezalarının olduğunu ortaya koyuyor. Bizim araştırma sahamız tarih olduğu için tarihî veriler de zekât vermeyenlerin cezasız bırakılmadığını doğrulamaktadır.

1.2.3. Zekât Nisâbının Tedavüldeki Paralarla Belirlenmesi

Resûlullah Dönemi’nde “dinar” denilen altın ve “dirhem”denilen gümüş paralar tedavülde idi. Alışverişler bu paralarla gerçekleştirilir, zekâtta da nisâb ve ödemeler bu paralarla yapıldı. Latince “denarrus” kelimesinin Arapçaya girmiş hâli olan “dinar” bir miskal (4,5 g) ağırlığında olduğu için “miskal” diye de anılıyordu.

¹⁸⁵ Buhârî, “Zekât”, 3.

¹⁸⁶ Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 22.

¹⁸⁷ Buhârî, “İman”, 17, 28, “Salat”, 28, “Zekât”, 1, “İ’tisam”, 2, 28; Müslim, “İman” 32-36; Ebû Davud, “Cihad” 95; Tirmizî, “Tefsîru sûre”, 88; Nesâî, “Zekât”, 3; İbni Mâce, “Fiten”, 1-3.

Dinar, Bizans para birimi idi. Yunanca “drahmi” kelimesinden Farsçaya giren “dirhem” (2,97 g) ise Sasânî para birimi idi. On dirhem yedi miskal değerindeydi. Her iki para birimi, Cahiliye Dönemi’nde de kullanılıyordu.¹⁸⁸

İslâm’ın ortaya çıktığı bölge iktisadi hayat bakımından hareketli bir yapı arz ediyordu. Arap Yarımadası’nın ekonomisinde önemli rol oynayan panayırlar, ticari kervanlar, Hint-Çin ticaret yolunun bu bölgeden geçmesi, Yarımada’nın ekonomik değerini artıran durumlardı. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber tarafından böyle bir ekonomik bölgede kurulan İslâm Devleti’nin yeni bir para basmaya ihtiyacı olmamış ve o zamana kadar Arap pazarlarında piyasada kullanılan para birimleri kullanılmaya devam etmiştir.¹⁸⁹

Hz. Peygamber Mekke’den Medine’ye hicret ettiğinde orada da Kureyş tarafından kabul gören para ölçülerinin kullanılmasını istemiş ve şöyle buyurmuştur: “*Mizan (para tartı birimi), Mekkelilerin mizanıdır. Mikyal (hacim ölçüsü) de Medinelilerin mikyalıdır.*”¹⁹⁰ Resûlullah’ın bu hadis-i şerifi bize o dönem uygulamaları hakkında bilgi vermektedir. Zira Mekkeliler ticaretlerini miskal, ukiyye, dirhem ve benzeri tartı birimleri ile yaparlardı. Bu yüzdendir ki bu tartı birimleri onların uzman oldukları güvenilir birimlerdi. Medinelilerin uğraş alanları tarım ve meyvecilik olduğundan onlar da müdd, vesak ve sâ’ gibi ölçü birimleriyle işlemlerini yaparlardı. Nitekim onların da uzman oldukları güvenilir birimleri bunlardı. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber ölçülerde güvenilir olanın tercih edilmesini ve onun en iyi bilen kişilerce yapılmasını emretmiştir.¹⁹¹

Bilindiği gibi Hz. Peygamber zekât, mehir, diyet gibi malî-dinî mükellefiyetlerin nisâb ve nispetlerini (miktarlarını) dirhem ve dinarlarla tayin etmiştir. Mesela gümüşün zekât nisâbını 200 dirhem; bu nisâbdan verilecek zekât borcunu da 5 dirhem olarak beyan etmiştir.¹⁹² O devirde piyasada muhtelif ağırlıklarda dirhemler olduğuna göre acaba Müslümanlar sahip oldukları gümüş nisâbını, bu çeşitli

¹⁸⁸ Yaşar Yiğit, Mehmet Keskin ve İsmail Karagöz, **Zekât İlmihali**, 2. bs., DİB Yayınları, Ankara 2013, s. 93.

¹⁸⁹ Mehmet Erkal, “İslâm’ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisâbının Hesaplanması”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, İstanbul 1985, s. 81.

¹⁹⁰ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 622 [Hadis no: 1608].

¹⁹¹ Rifat Uslu, “İslâm Hukukunda Para Birimleri”, **Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, 2015 [http://www.İslâmîarastirmalar.com/\(07.11.2019\)](http://www.İslâmîarastirmalar.com/(07.11.2019)).

¹⁹² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, [Hadis no: 1114]; Buhârî, “Zekât”, 32-38.

ağırlıktaki dirhemlerden hangisi ile hesap etmişler ve zekât borçlarını hangi nevi dirhemlerle ödemişlerdir? Gümüşün zekât nisâb ve nispetini bildiren hadiste bu husus açık olarak aktarılmıştır.¹⁹³

Hiz. Peygamber'in yukarıdaki hacim ve para ağırlık birimi ile ilgili hadisinden anlaşıldığına göre Hiz. Peygamber Devri'nde malî mükellefiyetlerin nisâb ve nisbetleri Mekke vezni olan ve 10 tanesi 7 miskal ağırlığındaki dirhemlerle hesap edilmiştir.¹⁹⁴

Ebû Ubeyd, özellikle İslâm'dan önce Arap piyasasında 8 dânik ağırlığında kararmış renkte ve büyük olan vâfî (bağlı) denilen dirhemlerle, taberiyyetü'l-utk denilen ve 4 dânik ağırlığında diğer birimden küçük olan dirhemlerin tedavülde olduğunu; Hiz. Peygamber Devri'nde Müslümanların zekâtlarını bu iki nevi paradan ödediklerini söylemektedir.¹⁹⁵

İbn Hümâm *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde nakit paraların altın ve gümüş şeklinde olduğunu belirterek Hiz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona kırk dinardan bir dinar ve 200 dirhemden 5 dirhem zekât almasını yazdığını aktarmaktadır.¹⁹⁶ Aktarılan bu bilgilerle şu hususları tespit edebiliriz: Hiz. Peygamber zamanında malî mükellefiyetlerde nisâbın tedavüldeki hangi nevi dirhemlerle tespit edildiği, ödemelerin hangi ağırlıktaki dirhemlerle yapıldığına dair kaynaklarda açık bir malumata rastlayamıyoruz. Şu hususu kesin olarak biliyoruz ki dirhem ve dinarlar Hiz. Peygamber Dönemi'nde yaygın olarak kullanılmış ve dinî hükümlere mevzubahis olmuştur.¹⁹⁷

Hiz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde orada dirhemlerin alışverişlerde sayılarak verilip¹⁹⁸ alındığını müşahade etmiştir. Müslümanlara dirhemleri tartarak hesaplamalarını ve bu hususta Kureyşçe muteber kabul edilen tartı birimini esas almalarını istemiştir. O dönemde piyasalarda farklı ağırlıkta dirhemler vardı. Dolayısıyla bu paraların sayılarak kullanılmasında her zaman aldanma olabilirdi. Eğer

¹⁹³ Erkal, "İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât", s. 82.

¹⁹⁴ Erkal, "İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât", s. 82.

¹⁹⁵ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 625.

¹⁹⁶ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, Mustafa el-Babî el-Halebi, Mısır, 1970/1389, C. II, s. 208-217.

¹⁹⁷ Âl-i İmran, 3/75; Yusuf, 12/12 ayetlerinde birincide dinar, ikincide dirhemden bahsedilir. Arapların tamamen habersiz olduğu şeyden Kur'ân-ı Kerim'in söz etmesi düşünülemez.

¹⁹⁸ Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), Müellifi Zeynüddin Ahmed b. Hanbel ez-Zebidi, **el-Cami'u's-Sahih, (Sahih-i Buhari Muhrasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi)**, çev. Ahmet Naim-Kâmil Miras (Ankara, ty.), C.VI, s. 88.

farklı ağırlıktaki dirhemler terazinin bir kefesine konarak tartılırsa bu şekilde alışverişlerde aldanma ve aldatma önlenmiş olurdu. Hz. Peygamber'in, dirhemlerin sayılarak değil tartılarak muameleye tâbi tutulması emrini hadislerde de görüyoruz. Nitekim Hz. Peygamber, Câbir b. Abdillâh'dan 40 dirheme bir deve satın almıştı. Bu devenin bedelinin, adı geçen sahâbeye ödenmesi için Bilal'e 40 dirhem gümüşü tartıp öyle vermesini emretmişti.¹⁹⁹ Hz. Peygamber, aldatmak maksadıyla piyasadaki paraların kesilip eksiltilmesini de yasaklamıştır.²⁰⁰

Bütün bu bilgilerin ışığında Hz. Peygamber'in yukarıda aktarılan hacim ve tartıyla ilgili hadisi ile Müslümanlara zekâtın nisâb ve nispetlerinin hesap edilmesi hususunda bir ölçü verdiğini, Müslümanların da Kureyş örfünde bilinen ve Hz. Peygamber tarafından teyit edilen bu ölçüye uyarak veya bu ölçü esas olmak üzere ortalama olarak dirhemlerin nisâbını hesap etmiş olduklarını söyleyebiliriz.²⁰¹ Müslümanlar nakit mal varlıklarının zekâtlarını bu ölçüler çerçevesinde hesaplayarak vermişler ve zekât memurları da bu ölçülere dikkat ederek zekâtları tahsil etmişlerdir.

Hz. Ebû Bekir halifeliği döneminde tedavüldeki paralar husunda bir değişiklikte bulunmamış ve Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamasını devam ettirmiştir.²⁰²

Resûlullah, Müslümanların o dönemde kullanılan muteber ölçüyü kullanmalarını ve yapacakları işlemleri ve ödemeleri bu ölçüye göre yapmalarını istedi. Zekât Hz. Ömer'in icraatına kadar muhtemelen, Hz. Peygamber'in işaret ettiği her 10 dirhemi 7 miskal ağırlığındaki dirhemlerle ödeniyordu. Bu ölçü ise kişilerin kendi içtihatları ile tespit ediliyordu. Hz. Peygamber gümüşün zekâtını 200 dirhemde 5 dirhem olarak beyan etmiştir. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in, hacim ve para tartı birimi ile ilgili hadisinin ışığı altında kendi içtihadı ile fıkıh kitaplarımıza “veznü's-seb'a” adı ile geçen düsturu ortaya koydu. Böylece o zamana kadar malî ödemelerde fertlerin ichtihadına bırakılan ortalama vezin bulma işi, bir esasa bağlanmış oldu. Bundan böyle zekâtın ve diğer malî ödemelerin -dirhemle ödenmesi hâlinde- her 10

¹⁹⁹ Buhârî, *el-Cami'u's-Sahih*, s. 88

²⁰⁰ Muhammed Hamidullah (ö. 2002), *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, C. 2, 4. bs., İstanbul 1980, s. 1046.

²⁰¹ Erkal, “İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât”, s. 84.

²⁰² Erkal, “İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât”, s. 83.

dirhemi 7 miskal ağırlığında olan dirhemlerle ödenmesine karar kılındı.²⁰³ Nitekim İbn Haldun'un konu ile ilgili yaptığı açıklamalar da bunu teyit eder mahiyettedir. İbn Haldun şerî dirhemlerle ilgili yaptığı açıklamaları şu ifadelerle tamamlar:

“Şerî dirhemnin ölçüsü tayin edilirken ortalama bir hesapla 6 dânik ağırlığında olarak tespit edildi. Zekât alınırken 100 dirhem taberî, 100 dirhem bağliden ortalama 5 dirhem zekât alındı. Bu yolla hesap sahâbe ve tabiîn arasında maruf idi.”²⁰⁴ Kısacası Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde nakdî zekât ödemeleri o dönemin tedavülde bulunan paraları ile yapılıyordu.

Yukarıda izah ediliği üzere İslâm geldiği zaman tedavül hâlinde bulunan gümüş paralar, rengi siyaha kaçan ve diğerine nispeten daha büyük olan para birimi ile bir de taberî para birimi olmak üzere iki çeşitti. Bu para birimleri İslâm topraklarında Emevîlerin iş başına gelmesine kadar kullanıldı. Emevîler iş başına geçtikten sonra gümüş para basımı yoluna gittiler. Emevîler bu parayı basarken bu paranın uzun zaman tedavülde kalmasını planladılar. Zekât farızası olarak ise “iki yüz dirhem veya beş ukiye gümüş beş dirhem”, “Gümüşün beş ukıyyeden azında zekât yoktur.”²⁰⁵ Kuralları vazedilmiştir. Bu sebeple yeni basılacak paranın önceki paralar kadar büyük olmasından imtina edildi. Nitekim insanlar zamanla bu para birimine göre zekât nisâbını tespit etme cihetine gittiklerinde iki yüz dirhemi ölçü alacaklardı. Hâlbuki bu para birimine göre zekât nisâbını tespit etmek zekât nisâbını eksiltmek demektir. Emevîler aynı zamanda yeni para birimini eski taberî paraya göre basmaktan kaçındılar. Çünkü bu para birimine göre zekât nisâbını belirlemek mal sahibine haksızlıktır. Bundan dolayı iki para birimi arasında bir para birimi tespit ettiler. Bu sayede mal sahipleri haksızlığa uğratılmadığı gibi zekât hakkı da eksiksiz olacaktır. Aynı zamanda bu tespitin Resûlullah'ın sünnetine uygun olması hassasiyeti de gözetilmiştir.²⁰⁶

Emevîlere kadar zekât büyük ve küçük para birimlerine göre ödenmekteydi. Emevîler Dönemi'nde para basılmaya başlayınca bu basılan paralar bu iki birim

²⁰³ Erkal, “İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât”, s. 83.

²⁰⁴ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406) İbn Haldun, **Mukaddime**, C. 1-2, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, C. 2, s. 19-20.

²⁰⁵ Buhârî, “Zekât”, 4, 32, 42, 56; Müslim, “Zekât”, 1, 3, 5-6; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 2.

²⁰⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 499.

arasında bir birim olarak tasarlandı. Önceki basılan büyük dirhemi incelediklerinde 8 dânik²⁰⁷ çıktı; küçük dirhemi incelediklerinde ise onun da 4 dânik olduğu görüldü. Emevîler bunların ortasını aldılar ve yeni basılan parayı 6 dânik olarak belirlediler. Sonra bunu miskal olarak ifade etmeye başladılar. Miskalin de eskiden beri vezni belli idi. Emevîler 6 dânikten ibaret olan yeni dirhemini de 7 miskal olduğunu buldular. Bu sebeple basılan yeni paranın üç özelliği oldu: 7 miskal vezninde olması, eski büyük ve küçük dirhemler arasında orta bir birim olması ve Resûlullah'ın sünnetinden ne bir eksik ne bir fazlalık vasfının bulunmaması.²⁰⁸

Para birimi ile ilgili kural ve esaslar bu şekilde süregeldi. Bütün imamlar da bu hususta görüş birliği içindedirler. Yani bir dirhem altı dâniktir. Bundan eksik ya da bundan fazlası için eksik ya da zaid para tabiri kullanılmaktadır. İnsanlar zekâtlarını vermede sünnete ve doğru yola uygun bu para birimini kullanmışlardır.²⁰⁹

1.2.4. Zekât için Zenginlik Nispetinin Mukayesesi

Hz. Peygamber fitre, zekât ve kurban gibi mükellefiyetlerin zenginlik nisâbı hakkında farklılık arz eden ölçü esasları belirlemedi ve mevcut imkânlardan eşit değerde tasadduk imkânı sunmuştur. Çünkü o günün değerinde 20 miskal altın ile 200 dirhem gümüş birbirine eşitti. Şah Veliyyullah Dehlevî ve bazı araştırmacılar da bu kanaati paylaşırlar. Varılan bu kanaat güçlü delillere dayanmamaktadır. Bu fikri, kesin delile dayanmadığı için kesin bir bilgi olarak görmemek lazımdır. Zira o dönemde 40 koyunun 20 dinar değil de 40 dinar edebileceğine dair bilgiler mevcuttur. Nitekim söylendiği gibi olsaydı o devirde 40 koyun net olarak 20 dinar etmesi lazımdı. Bununla beraber sahâbenin uygulamalarında mallardaki nisâba başlangıç sınırının belirli bir miktar olduğunu görmekteyiz. Mesela Hz. Ömer Amman'daki görevlisine yazdığı bir mektupta 200 dirhem seviyesine gelmeyen mallardan zekât almamasını, bu gerekçeyle söylemiş olmalıdır.²¹⁰

²⁰⁷ Dânik: Eski bir para ve ağırlık ölçüsü birimi. Geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", **DİA**, C. XXXI, İstanbul 1993, s. 475-476.

²⁰⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 499-500.

²⁰⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 496.

²¹⁰ İsmail Köksal, "Zekât ve Fitre Vermek ile Kurban Kesmeyi Gerekli Kılan Zenginlik Miktarları Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme" **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Hakemli Dergi**, C. VIII, S. 1, Diyarbakır-2006, s. 68-80.

1.2.5. Müslüman Olmayanlardan Zekât Alınmaması

Müslüman olmayan vatandaşlardan zekât alınmaz. Nitekim “Mü'minlerin ürünlerinde -akâr²¹¹ mallarında- göze suyu ile ve yağmur suyu ile sulananda onda bir; kuyu suyu ile sulananda yirmide bir zekât vardır.”²¹² hadis-i şerifi de buna delalet eder. Onlar şirk ve dalalet üzere iken onlardan zekât nasıl alınır? Çünkü zekât müminleri tezkiye eder ve onları şirkin kirlerinden temizler. Allah Teâlâ “Onların mallarından zekâtı al ve bununla onları temizle ve tezkiye et. Ve onlara dua et çünkü senin duan onlar için bir huzurdur.”²¹³ buyurmaktadır. Bu ayet de aynı şekilde zekâtın müminlerden alınacağına delalet eder. Fakat yukarıda zikredilen hadis bu konuyu daha açık şekilde ifade eder.²¹⁴ Çünkü hadis-i şerifte Hz. Peygamber müminlerin mallarının üzerine zekâtın farz olduğunu açıkça ifade eder. Bu da zekâtın mümin vatandaşlar için bir dinî görev olduğunu ve tüm vatandaşları kapsayan bir vergi olmadığını gösterir.

Hz. Peygamber Dönemi'nde, Hulefâ-yı Râşidîn tarihinde ve Emeviler Dönemi Müslüman halife ve hükümdarların uygulamalarında görüyoruz ki gayrimüslim vatandaştan zekât alınmamakta; Kitap ve sünnette belirtildiği gibi onlardan cizye alınmaktadır.²¹⁵ Hz. Ömer zamanında Benî Tağlip Hristiyanlarından alınan cizye, Müslümanlardan alınan zekâtın iki katı şeklinde olmuştur.

1.2.6. ZEKÂTA TÂBÎ MALLAR

Zekât üreme (nemalanma) özelliği olan beş çeşit maldan -altın, gümüş ve paralar; maden ve defineler; ticaret malları; zirai ürünler; hayvanlar- alınır. Zekâta tâbî olan mal türleri açıkta veya gizli olma niteliklerine göre ikiye ayrılır. Açıkta olanlara “emvâl-i zâhire”, gizli olanlara “emvâl-i bâtına” denir. Bu iki terim zekâtın devlet eliyle toplanması konusuyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır.²¹⁶

²¹¹ “Akar”: Taşınmaz mal, toprak parçası anlamında bir hukuk terimi. Bk. Ali Şafak, “Akar”, **DİA**, İstanbul, 1989, C. II, s. 221.

²¹² Muhammed Nâsırüddin Elbânî (1914-1999), **Silsileti'l-Ehâdîsi's-Sahihâ**, i'dad Abduh Abbas Velidi, Mektebetü'l-İslâmî, Cidde 1979, C. II, s. 62, [Hadis No: 142].

²¹³ Tevbe, 9/103.

²¹⁴ Elbânî, **Silsileti'l-Ehâdîsi's-Sahihâ**, C. II, s. 63.

²¹⁵ Elbânî, **Silsileti'l-Ehâdîsi's-Sahihâ**, C. II, s. 63.

²¹⁶ Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslam ilmi hali = İnanç - İbadet - Günlük Hayat**, İstanbul, Erkam Yayınları, 1991/1412, s. 501.

Bazı âlimler ilk devirlerden itibaren hangi malların zekâta tâbi olduğu konusunda farklı görüşte olmuşlardır. Misalen Musa b. Talha; zekâtın buğday, arpa, hurma, bağ ve kuru üzüm dışındaki ürünlerden alınmayacağı görüşünü savunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in Muâz'a yazdığı bir mektupta veya mektubun nüshasında bu bilgilerin olduğu ifade edilmektedir.²¹⁷ Diğer bir rivayette ise şöyle geçmektedir: “*Resûlullah (toprak mahsullerinden) yalnız şu beş şey için zekâtı meşru kılmıştır: Buğday, arpa, hurma, üzüm ve darı.*”²¹⁸ Daha sonraki dönemlerde bunlar dışında ekonomik değeri olan mallardan zekât alınmıştır.

Mallların zekâta tâbi olmasındaki bir diğer husus da zekâtın ne nispette varlık sahibi olan kimseden alınacağıdır. Hz. Peygamber'in bu konudaki tatbikatı Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde ve Emevîler Dönemi'nde de devam etmiştir. Kuşkusuz tespit edilen nisâb miktarlarının altındaki mallardan zekât alınmamıştır.

1.2.6.1. Malların Mahiyet Olarak Tasnifi ve Zekâtının Tahsili

Malların görünürlük mahiyeti bakımından iki kısma ayrıldığını daha önce söylemiştik. Bunlar:

1- Görünür mallar (Emvâl-i zâhire): Gizlenmesi imkânsız olan mallardır. Hayvanlar, tarım ürünleri ve meyveler gibi gizlenip saklanma imkânı bulunmayan mallardır.

2- Görünmez mallar (Emvâl-i bâtine): Altın, gümüş, para ve ticaret malları gibi gizlenmesi imkân dahilinde olan mallardır.

Zekât görevlisi olan memurun gizli mallara bakma imkânı yoktur. Mal sahibi, bu malların zekâtını hesaplar ve isteyerek zekât memurlarına verir; memurlar da hesaplamada ona yardım eder ve yol gösterirler. Zekât memurlarının görünür mallara bakma ve kontrol etme yetkisi vardır. Zekât memuru mal sahibinin zekâtını kendisine vermesini emredebilme yetkisine sahiptir.²¹⁹

²¹⁷ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 65.

²¹⁸ İbn Mâce, “Zekât”, 16.

²¹⁹ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 145; Ebû'l-Hasen Âlî b. Muhammed b. Habîb Basrî Mâverî, (ö. 450/1058) *el-Ahkâmü's-Sultaniyye: İslâm'da Hilafet ve Devlet Hukuku*, trc. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976, s. 125.

Daha önce de aktardığımız gibi Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde zekât tahsili görünür ve görünmez mallar ayrımı yapılmaksızın devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Hz. Osman ise zekât alınan malları, görünür ve görünmez (zâhirî ve bâtinî) diye iki kısma ayırmış ve görünmez mal mükelleflerinin zekâtlarını devlete vermeyip hak sahiplerine vermelerini istemiştir. Bu uygulama zekâtın bir kısmının devlete, bir kısmının da halka verilmesi gibi bir usûl ortaya çıkarmıştır. Ama aslolan görünür malların zekâtını devletin almasıdır.²²⁰

Hz. Osman'ın neden böyle bir uygulamaya gittiği konusunda farklı yorumlar vardır. Hz. Osman Dönemi'nde İslâm Devleti'nin sınırları epeyce genişlemiş, Müslüman nüfus çoğalmış ve insanlar da bu nispette farklılık arz etmişti. Bu sebeple zekâtların devlet memurları kanalıyla toplanması bazı güçlüklerle ve yanlış davranışlara sebep olduğundan görünmez malların zekâtlarının verilmesi, mükelleflerin kendilerine bırakılmıştır.²²¹ Diğer bir gerekçe, Hz. Osman zekât memurlarının, Müslümanların gizli mallarını araştırıp ortaya çıkarmasını ve bu hususta mal sahiplerine eziyet etmelerini doğru bulmadığından bunu önlemek için bu tür zekâtların edasını mal sahiplerine bırakmıştır.²²²

Hz. Osman'ı bu uygulamaya yönelten diğer bir sebep ise mükelleflerden kendi muhtaç yakınlarına zekâtı ile yardım etmek isteyenlere bu imkânı verme düşüncesidir.²²³ Nerdeyse Hanefî kaynaklarının tümü; bu uygulamaya sahâbeler tarafından herhangi bir itirazın yapılmadığını, bu usûlün icma ile sabit olduğunu söylemekte ve hatta devlet başkanının bu tür zekâtları (gizli malların zekâtlarını) isteme hakkının bile olmadığını beyan etmektedirler. Ancak bu malların zekâtları

²²⁰ Osman Eskicioğlu, “Modern Vergi Anlayışı ve Zekât”, **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. V, İzmir 1989, s. 225-250.

²²¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) es-Süyûtî, **Târihü'l-Hulefa**, Cidde, Darü'l-Minhac, 2012/1433. s. 280; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) es-Süyûtî, **Halifeler Tarihi (Târihu'l-Hulefa)**, thk. Cemal Mahmud Mustafa, trc. Abdullah Gündüz, Asalet Yayınları, İstanbul, 2018, s. 196; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1969. C. IV, s. 78.

²²² Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), **Şerhu Fethu'l Kadîr**, C. 1-10, Matbaa-ı Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1970/1389, C. II, s.162.

²²³ Muhammed Ebû Zehra (ö. 1394/1974), **İslâm'da Sosyal Dayanışma**, trc. Ethem Ruhi Fırlı, Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1969, s. 153.

sahipleri tarafından verilmediği takdirde devlet başkanı bunları alarak meşru yerlere sarf edebilirdi.²²⁴

Cassas, bu hususta şunları söylemektedir:

“Görünür malların zekâtlarını ancak devlet alabilir. Mükellef bunu kendiliğinden fakire verse bile zekât borcundan kurtulmuş olmaz. Hz. Osman hayvanlardan vergi almak için memur görevlendirdiği hâlde ticaret malları için memur görevlendirmemiştir. Çünkü ticaret malları görünmez mallar hükmündedir. Fakat ticaret malları bir yerden başka bir yere nakledilirken insanlar tarafından görülebileceği için hayvanlara benzer kabul edilmiş ve bu sebeple de bunların vergilerini almak üzere memurlar tayin edilmiştir. Bu ticaret malları hayvanlara benzeyip görünür mal hâline geldikleri için Ömer İbnu'l Hattab memurlarına Müslümanlardan kırkta bir, zimmîlerden kırkta iki, müste'minlerden (yabancı tüccarlardan) kırkta dört vergi almalarını yazmıştır. Ömer b. Abdülaziz de aynı şekilde memurlarına yoldan gelip geçen Müslüman tüccarlardan 20 dinardan yarım dinar, zimmîden 20 dinardan 1 dinar vergi almalarını söyledi.”²²⁵

Yukarda bahsi geçen emvâl-i zâhirenin zekât miktarları ise şöyledir:

- 1) Kendiliğinden veya yağmur suları ile sulanan toprakların mahsullerinde 1/10,
- 2) Haricen sulanarak enerji sarf etmek şekliyle elde edilen mahsullerde 1/20 ,
- 3) Yer altı kaynakları, maden, petrol... ve definelerde 1/5
- 4) Hayvanlardan: sığır cinsinde 1/30, koyun cinsinde 1/40, deve cinsinde her beş deve için bir koyun; atlarda her at için bir dinar*.²²⁶

Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Müslüman mükellefler kendi beyanı ile bilinebilecek olan altın, gümüş ve ticaret eşyası gibi

²²⁴ Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. IV, s.78; Ebû Zehra, **age.**, s.154.

²²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî Cessâs (ö. 370/981), **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi, Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1985. C. IV, s. 355.

* Bizans tipi dinarların ağırlığı 4,40 gr. civarında basılmıştır. Fakat Abdülmelik b. Mervân'ın ıslahından sonra İslâmî dinar şerî miskal ağırlığı olan 4,25 gr. ağırlığında basılmaya başlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, “Dinar”, **DİA**, C. IX, İstanbul 1994, s. 352-355.

²²⁶ Es-Serahsî, **el-Mebsut**, C. III, 18; el-Kâsânî, **age.**, C. II, s. 7, 69.

malların zekâtlarını ödeme konusunda hiçbir devirde zorlanmamışlar²²⁷, aynı zamanda bir ibadet olan bu görevi dinlerinin bir gereği olarak ya devlet başkanına veya onun tayin ettiği memurlara getirip vermişlerdir.²²⁸

Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şahadetinden sonra çıkan kargaşalıklar ve Emevîler Devri'nde bazı idarecilerin zekât gelirlerini Tevbe Sûresi 9/60. ayette gösterilen müstefit zümrelere sarf etmedikleri şüphelerinin yaygınlaşması üzerine bu nevi malların devlete ödenip ödenmemesi hususunda ihtilaf ortaya çıkmış olduğu da zikredilmektedir.²²⁹ Yani Müslümanlardan bazıları devlete vermeleri gereken zekâtlar hususunda da tereddüt etmişlerdir.

1.2.6.1.1. Farklı Zekât Mallarının Birbirlerine İlavesi

Büyük ve küçükbaş hayvanlar birbirlerine eklenmeden ayrı bir şekilde hesaba tâbi olurlar. Zira Asr-ı Saadet'teki zekât verme uygulaması ve daha sonra oluşan icma bu şekildedir. Bu yüzden hayvanlar veya başka türden mallar olması fark etmez, her tür malın ayrı ayrı nisâb miktarına ulaşması lazımdır. Fakat altın ve gümüş cinsinin birbirine eklenerek hesaplanması ihtilafla beraber bu şekil bir uygulamaya uygundur. Çünkü her ikisi de para olduğundan ve değer olarak zekâtlarının verilmesi mümkün olduğundan Hanefîlere göre beraber düşünölmeleri gerekirken, diğör mezhepler zekâtın aynı olarak verilmesi gerektiğı düşöncesiyle yine müstakil olarak hesaplanması gerektiğini belirtirler.²³⁰ Yani Hanefilere göre zâhirî mallar birbirine ilave edilmezken, para cinsinden bâtinî mallar birbirine ilave edilerek nisâbları hesaplanır ve ona göre zekâtları verilir.

²²⁷ Hz. Ebubekir hayvanlarının zekâtını vermeyenlerle savaşmıştır. Ebû Ubeyd, **el-Emval**, [Hadis No: 1817, 1818, 1258].

²²⁸ Mehmet Erkal, **Zekât Bilgi ve Uygulama**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 52. Geniş bilgi için bk. Hasan Hacak, "Mal", C. XXVII, **DİA**, Ankara 2003, s. 461-465.

²²⁹ Erkal, **Zekât Bilgi ve Uygulama**, s. 53.

²³⁰ İsmail Köksal, "Zekât ve Fitre Vermek ile Kurban Kesmeyi Gerekli Kılan Zenginlik Miktarları Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Dergisi Hakemli Dergi**, C. VIII, S. 1, Diyarbakır-2006, s. 68-80.

1.2.6.1.2. Zekâtın Kıymeti Mukabilinde Başka Malla Ödenmesi

Bir malın değeri aynı cinsten bir başka malla ya da aynı kıymete gelecek farklı bir cins malla ödenebilir.²³¹ Nitekim daha önce de aktardığımız bir hadiste geçtiği üzere Hz. Peygamber; bir defasında zekât develeri arasında değerli ve iri cüsseli bir devenin zekât olarak alındığını görmüş, bunun üzerine sorumlu zekât âmiline çıkışmış, zekât âmilinin bu deveyi iki normal deveye karşılık olarak aldığını ifade etmesi üzerine ise onun tasarrufunu onaylamıştır.²³²

Muâz b. Cebel, Yemen’de irad ettiği hutbede “*Bana elbise ve giyecek getirin, zekât yerine onu alayım. Bu sizin için daha kolay, Medine muhacirleri için daha faydalıdır.*” şeklinde bir ifade kullanmıştır.²³³ Böyle bir ifadenin kullanılmış olması, kıymetin dikkate alınmasından başka bir şey değildir.²³⁴ Bir başka ifadeyle Muâz, Yemen’de genelde elbise sanatı gelişmesi nedeniyle malların aynıları yerine onlara muadil elbise vermelerini isteyerek yöre halkı ve yükümlüler için kolay olanı tercih etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber’in zekâtın sadece ilgili cinsin aynında alınmasını ifade eden hadisi bağlayıcılık ve zorunluluk arz etmeyip üreticilere kolaylık sağlayıcı niteliktedir. Zekât ödemesini üretilen maldan yapmak sanat erbabına daha kolay gelir.²³⁵

Genel anlamda Hz. Ömer ve Muâz’ın zekâtta “uşûr” (ticaret malları) aldığı rivayet edilmektedir.²³⁶ Bu şu anlama gelmektedir: Hz. Ömer zekât tahsilinde hayvan veya tarım ürünlerine mukabil duruma göre bu mallara eş değer başka malların alınmasına onay vermiştir.

²³¹ Sabri Erturhan, “Zekât ve Kurban’da Kıymet Ödemesi” **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, Haziran 2006, C. X, s. 13-47.

²³² İbnü’l-Hümâm, **Fethu’l-Kadîr**, C. II, s. 193.

²³³ Buhârî, “Zekât”, 33; Beyhaki, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, C. IV, s. 189-190; Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî (ö. 182/798), **Kitabü’l-Harâc**, trc. Müderris-zâde Muhammed Atâ’ullah Efendi, Sadeleştiren: İsmail Karakaya, Akçağ Yayınları, 1982 Ankara, s. 169; Buhârî, “Zekât”, “Babu’l-arz fi’z-zekât”.

²³⁴ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî (ö. 483/1090), **el-Mebsut**, Kahire, Matbaatü’s-Saade, 1324, C. XI, s. 1157.

²³⁵ Ebû’l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî (ö. 683/1284), **el-İhtiyar li-ta’lîl-i-muhtar**, Kahire 1356/1937, C. I, s.104, 134-135; Yusuf el Kardâvî, **Fıkhü’z-Zekât**, trc. İbrahim Sarmış, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1984, C. II, s. 300-306.

²³⁶ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 105.

1.2.6.2. Zekât Alınan Mallar

Zekât alınması gereken mallar hakkında kaynaklarımızda farklı rivayetler mevcuttur. Zekâtla ilgili bu ihtilafların oluşmasında Hz. Peygamber'den gelen zekâtla ilgili rivayetlerin etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan ihtilâf konusu bu tarım ürünlerinin çeşitliliğinin veya bu ürünlerdeki üretimin farklı bölgelerde değişiklik göstererek ekonomik hayatın temel unsuru olmasıyla elde edilen bu ürünlerin üzerinden zekât alınması noktasında kıyas yapılması veya yapılmaması da bu ihtilafın çıkmasına neden teşkil eden diğer bir etkidir.²³⁷

Bu rivayetlerden birinde geçtiğine göre Resûlullah Muâz b. Cebel'i Yemen'e zekât âmili olarak gönderdiğinde kendisine emir buyurarak buğday, arpa, hurma ve üzümünden zekât almasını istemiştir.²³⁸ Başka bir rivayette ise bunlara zeytin de ilave edilmiştir.²³⁹ Bu durumda zekât, toprak mahsulleri içinde ancak ilk rivayette geçen dört ürüne vaciptir. Çünkü Resûlullah, sünnetini bu şekilde emretmiş ve Muâz da bunu uygulamış ve öğretmiştir. Abdullah b. Ömer de aynı görüştedir.²⁴⁰

Genel görüş bu şekilde olmakla birlikte zekâta tâbi ürünlerin zikredilen dört çeşitten fazla olduğunu savunanlar da vardır ki bunların başında İbn Abbas, Mekhûl, Zührî, Evzâî, Mâlik b. Enes ve İbn Ebî Leylâ ile Süfyân gelmiştir. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz de mezkûr dört ürünün dışındaki toprak mahsullerinin zekâta tâbi tutulması görüşünü benimsemiş, kendisi de böyle uygulamıştır. Nitekim Halife, zekât memurlarına nohut ve mercimekten de zekât alınmasını emretmiştir.²⁴¹

Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'indeki bir rivayete göre Ömer b. Abdülaziz halifelğe başladığı zaman Medine'ye haber göndererek zekât uygulamalarına esas teşkil etmek üzere Resûlullah (sav.) ile Ömer'in (ra.) zekâta dair kayıtlarını istemişti. Bu sırada Resûlullah'ın (sav.) Amr b. Hazm'a yazdığı mektup Amr b. Hazm'ın oğulları tarafından korunuyordu. Hz. Ömer'in aynı konuya ilişkin mektubu ise onun akrabalarında bulunuyordu. Râvinin anlattığına göre her iki kitap kopya edilerek Ömer

²³⁷ M. Dayfullah el-Batâyine, **Muaviye b. Ebî Süfyan Döneminde Devletin Malî Yapısı**, çev. Ahmet Nedim Serinsu-İrfan Aycan, İslâmî Araştırmalar, 1989, C. III, S. 4, s. 210.

²³⁸ Buhârî, "Zekât", 34, 35, 37, 38, 39, 44; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 571.

²³⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 572.

²⁴⁰ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 572.

²⁴¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 573.

b. Abdülaziz'e gönderilmiştir.²⁴²

Halife Ömer b. Abdülaziz elindeki esas uygulama metnine istinaden zekât âmillerine mümbit ve ziraat yapılan arazide ve çölde çalıştırılan develerden zekât alınmasını emretmiştir.²⁴³ Ömer b. Abdülaziz talimatnamede mandaların zekâtının da sığırların zekât ölçülerine göre alınması emretmiştir.²⁴⁴

Ömer b. Abdülaziz, fetih yoluyla elde edilen topraklar ile ihtidâ eden yeni Müslümanların ellerinde bulunan topraklardan haraç değil, zekât alınacağını savunarak Fırat boylarındaki topraklardan haraç yerine zekât alınacağına hükmetmiş; bu bölgelerdeki araziden Haccâc b. Yûsuf zamanında alınan haracı lağvedip bu toprakları zekât usûlüne tâbi tutmuştur.²⁴⁵

Şimdi zekât alınacak mallar hakkındaki durumu sırasıyla görelim.

²⁴² Gelen metinlerde deve, sığır, davar, altın, gümüş, hurma veya meyve, tahıl ve üzüm zekâtına dair vârit olan hükümleri bir nüsha hâlinde yazılmıştır. Buna göre: “Develer, beşten az olursa ona zekât düşmez. Beşten dokuz kadar olan develere bir koyun, ondan on dörde kadar olan develer için iki koyun, on beşten on dokuz kadar olan develer için üç koyun, on dokuzdan yirmi dörde kadar olan develer için de dört koyun düşer. Yirmi beş deveye iki yaşında bir dişi deve düşer. Bunlar arasında iki yaşında bir dişi deve bulunmazsa üç yaşında bir erkek deve verilir. Otuz beş kadar olan develer için de aynı zekât miktarı düşer. Otuz altıdan kırk beş kadar olan develere üç yaşında bir dişi deve düşer. Kırk altıdan altmışa kadar dört yaşında bir dişi deve, altmış birden yetmiş beş kadar beş yaşında bir dişi deve, yetmiş altıdan doksana kadar üç yaşında iki dişi deve; doksan birden yüz yirmiye kadar dört yaşında iki dişi deve düşer. Develer yüz yirmiye ulaştıktan sonra artık sayı on arttıkça zekât da artar.”

Buna göre: “yüz otuzdan yüz kırka kadar üç yaşında iki deve ve dört yaşında bir dişi deve, yüz kırktan yüz elliye kadar üç yaşında bir dişi ve dört yaşında iki dişi deve, yüz elliiden yüz altmışa kadar dört yaşında üç dişi deve, yüz altmıştan yüz yetmişe kadar üç yaşında dört dişi deve, yüz yetmişten yüz seksene kadar üç yaşında üç dişi deve ve dört yaşında bir dişi deve, yüz seksenden yüz doksana kadar dört yaşında iki dişi deve ve üç yaşında iki dişi deve, yüz doksandan iki yüze kadar dört yaşında üç dişi deve ve üç yaşında bir dişi deve düşer. İki yüzden iki yüz ona kadar üç yaşında beş dişi deve veya dört yaşında dört dişi deve, iki yüz ondan iki yüz yirmiye kadar üç yaşında dört dişi deve ve dört yaşında bir dişi deve, iki yüz yirmiden iki yüz otuza kadar üç yaşında üç dişi deve ve dört yaşında iki dişi deve, iki yüz otuzdan iki yüz kırka kadar dört yaşında üç dişi deve ve üç yaşında iki dişi deve, iki yüz kırktan iki yüz elliye kadar üç yaşında altı dişi deve veya dört yaşında dört dişi deve ve üç yaşında bir dişi deve, iki yüz elliiden iki yüz altmışa kadar dört yaşında beş dişi deve veya üç yaşında beş dişi deve ve dört yaşında bir dişi deve, iki yüz altmıştan iki yüz yetmişe kadar üç yaşında dört dişi deve ve dört yaşında iki dişi deve, iki yüz yetmişten iki yüz seksene kadar dört yaşında üç dişi deve ve üç yaşında üç dişi deve, iki yüz seksenden iki yüz doksana kadar üç yaşında yedi dişi deve veya dört yaşında dört dişi deve ve üç yaşında iki dişi deve, iki yüz doksandan üç yüze kadar üç yaşında altı dişi deve ve dört yaşında bir dişi deve veya dört yaşında beş dişi deve ve üç yaşında bir dişi deve düşer. Üç yüze ulaşırsa ona dört yaşında altı dişi deve veya üç yaşında beş dişi deve ve dört yaşında iki dişi deve düşer. Zekât memuru bu iki gruptan istediğini seçmekte serbesttir. Develer üç yüzü geçerse artan her elli tane için dört yaşında bir dişi deve her kırk tane için ise üç yaşında bir dişi deve düşer.” (Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 456-458; **Ebû Yûsuf, Kitâbü'l harâc**, Kahire ty., el-Mektebü'l-Ezheriyye li't-Türâs, s. 88-92.)

²⁴³ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 474.

²⁴⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 484.

²⁴⁵ Ömer b. Abdülaziz'in zekât uygulamaları hakkında bk. Mevlüt Koyuncu, **İkinci Hz. Ömer**, İstanbul 1996, s. 49-53.

1.2.6.2.1. Hayvanların Zekâtı

Hayvan cinsinden servetin zekâtı ile ilgili Mekke’de inen En’am 6/136 ayetinden²⁴⁶ başka özel hüküm gerektiren bir ayet mevcut değildir. Konuyla ilgili ayrıntılı hükümleri hadislerden öğrenmekteyiz.

Bu sınıf içinde insanların en çok yararlandığı deve, sığır-manda, koyun-keçi gibi hayvanlar yer alır. Bunların hepsine “mâşiye” denilmiştir. Çünkü bu hayvanlar yürüyerek otlarlar. Hayvan türünden servetten zekât alınırken nisâb miktarına ulaşması, üzerinden bir yıl geçmesi, yılın çoğunu meralarda otlayarak geçirmesi, tarlada, bahçede, sulamada vb. çalışıyor olmaması şartlarına dikkat edilmesi gerekir.²⁴⁷

Ebû Saîd el-Hudrî (ra.) şöyle der:

“Yemen’de Ali b. Ebî Tâlib ile beraberdik. Gördüm ki zekâtı hububattan hububat, deveden erkek deve, koyun ve keçilerden koyun, sığırdan inek ve kuru üzümünden kuru üzüm olarak tahsil ediyordu. Ali, insanlara zorluk çıkarmıyordu. İnsanların avlularına geliyor, hayvanlarının zekâtını orada alıyor ve bu işi, yapabilecek olanlara emrediyordu. Ali hayvanları birbirinden ayırmıyordu. Oturduğunda kendisine işe yarar bir koyun getirildiği zaman onu alıyor ve bu işi yapabilecek olanlara emredip aldığı zekâtı onların fakirlerine dağıtıyordu.”²⁴⁸

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’nde uygulanan başta deve, koyun ve sığır gibi hayvanların nisâb miktarıyla ilgili rivayetlere göre uygulama, Hz. Peygamber Dönemi’ndeki tatbikatın devamı şeklindedir. Anlaşıldığı kadarıyla Dört Halife Devri’nde ve ondan sonraki devirlerde hem nisâb ölçüsünün belirlenmesinde hem de zekât ibadetinin tatbikatında bazı belgeler önemli rol oynamıştır. Bunlar Hz. Peygamber’in, Hz. Ebû Bekir’in ve Hz. Ömer’in zekât uygulamalarıyla ilgili belgelerdir.²⁴⁹

Rivayete göre Resûlullah zekâtlarla ilgili bir mektup yazdırdı ancak kılıcına bağladığı bu mektubu görevlilere ulaştıramadan vefat etti. Hz. Ebû Bekir, vefatına kadar o belgedeki prensipleri uyguladı. Ömer de halifeliği süresince onu uyguladı. Hz.

²⁴⁶ Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a pay ayırıp zanlarınca “Bu Allah’a, bu da ortaklarımıza (putlara)!” dediler. Ortakları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar! (En’am, 6/136.)

²⁴⁷ Kettânî, **Hz. Peygamber’in Yönetimi**, C. I, s. 396.

²⁴⁸ El-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Megâzî**, C. III, s. 1085.

²⁴⁹ Demircan, “Dört Halife Döneminde Zekât Uygulamaları”, s. 120.

Peygamber'in zekât belgesinde -yukarıda aktardığımız gibi- zekât alınacak hayvanların hükümleri ayrıntılı olarak yer alıyordu. Hayvan türünden servetin zekâtı hakkında farklı rivayetlerle gelen belgeler de mevcuttur.²⁵⁰

Başka bir rivayette Resûlullah şöyle buyurmuştur: *“Develer beş taneden az olursa zekât gerekmez. Beş ukıyye gümüşten daha azından zekât gerekmez. Tarım ürünlerinin beş veskten daha az olanında da öşür gerekmez.”*²⁵¹

Konuyla ilgili bir diğer hadis ise şöyledir:

“Saime develerden her kırkı için üç yaşına basmış bir dişi deve zekât olarak verilir. Develer sayılırken genci, yaşlısı, irisi, ufağı fark etmeksizin hesaba katılır. Sevap kazanmak için, Allah rızası için verene sevabı verilir. Vermek istemeyip engel çıkaranlardan develerin yarısını ceza olarak alırsınız. Bu Rabb’imiz tarafından belirlenmiş bir haktır. Muhammed ailesine zekâtta bir şey verilmez.”²⁵²

Resûlullah, Yemen’e gönderdiği Muâz b. Cebel’den, sığır sayısı otuza ulaşınca iki yaşına basmış erkek veya dişi bir buzağı, sayı kırka varınca da üç yaşına basmış bir

²⁵⁰ Yahya b. Şibl, Ebû Câfer’in yanında gördüğü bir belgede zekât nisabıyla ilgili şu ayrıntıların yazılı olduğunu ifade eder: “Bu, Muhammed Resûlullah’ın, Müslümanların kendi başlarına otlayan hayvanlarından zekâtlar alınması hakkındaki emridir: Her kırk koyundan yüz yirmi koyuna kadar bir koyun zekât verilir. Koyun sayısı yüz yirmiyi aşır iki yüz koyuna ulaşınca kadar iki koyun verilir. İki yüz ile üç yüz arasında üç koyun verilir. Üç yüz koyunu aşınca her yüz koyunda bir koyun zekât verilir.

Develerin zekâtına gelince yirmi beş deveden aşağı miktarlarda her beş deve için bir koyun zekât verilir. Deve sayısı yirmi beşe ulaşınca bir yaşını tamamlamış bir dişi deve (bint mahâd) verilir. Eğer bir yaşında dişi deve yoksa iki yaşını bitirmiş erkek deve (ibn lebûn) verilir. Deve sayısı kırk altıya ulaşınca kadar böyledir. Deve sayısı kırk altıya ulaşınca dört yaşını bitirmiş bir deve verilir. Deve sayısı altmış bire ulaşınca dört yaşına girmiş bir deve verilir. Deve sayısı yetmiş altıya ulaşınca iki tane iki yaşını bitirmiş dişi deve (bint lebûn) verilir. Deve sayısı yetmiş bire ulaşınca dört yaşını bitirmiş ve erkek deve ile birleşebilen iki dişi deve verilir.

Zekâtta yaşlı hayvan, teke ya da ayıplı olan hayvan alınmaz. Ancak (teke için) eğer zekât veren kişi isterse o müstesnadır. Bir kişiye ait sürü dağıtılarak zekât nisabının dışına çıkarılamayacağı gibi ayrı sürüler de birleştirilerek zekât nisabı tamamlanamaz. İki ayrı kişiye ait olup da karıştırılmış olan iki sürüden eşit şekilde zekât alınır. Develer yüz yirmiyi aşınca her elli deve için dört yaşını bitirmiş bir deve verilir. Her kırk deve için de iki yaşını bitirmiş bir dişi deve verilir.

Otuzdan aşağı sığırlarda zekât yoktur. Her otuz sığır için, iki yaşına girmiş erkek veya dişi sığır verilir. Her kırk sığır için üç yaşına girmiş bir dişi sığır verilir.

Yağmurla ya da akarsu ile sulanan araziden elde edilecek üründen öşür verilir. Büyük kovalarla sulanan arazilerde öşürün yarısı verilir.

Yahudi veya Hristiyan olanlar dinlerinden alıkonmaz. Onlardan buluş çağına ulaşmış her kişi başına bir dinar cizye ya da bunun dengi olan Yemen hırkalarından bir hırka alınır.” El-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. III, s. 1084-1085.

²⁵¹ Tirmizî, “Zekât”, 7.

²⁵² Nesâî, “Zekât”, 7.

sığırı zekât olarak almasını emretmiştir.²⁵³

Hız. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'e zekât mevzusunda Allah'ın ve Resûlü'nün emrettiği miktarları bir belgeyle bildirmiştir. Bu belge ayrıca uygulamada karşılaşılabilecek sorunlarla ilgili de çözüm önerileri içermektedir.²⁵⁴

Zekâta tâbi hayvanların yaşlarının küçük olmasıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Hız. Ömer'in Süfyân b. Abdullah'a şöyle dediği rivayet edilmektedir: *“Hayvan sahiplerini, mülkiyetlerindeki bütün hayvanların hatta çobanın kucağına alıp taşıdığı ve yeni doğmuş yavruların zekâtından sorumlu tut.”* Hız. Ömer'in sözünden şu sonuç çıkarılabilir: Yavrular, beraberlerinde tek büyük bir hayvan olmadığı zaman bile zekâta tâbi tutulur. Zira Hız. Ömer'in söz konusu ifadesinde büyüklerin bulunmasını şart koşmadığı görülmektedir. Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Zekât nasıl ki büyük

²⁵³ Nesâî, “Zekât”, 8.

²⁵⁴ “Müslümanlardan buna uygun zekât istenirse hemen versin, fazla istenirse vermesin. Yirmi beş deveye kadar her beş deveye bir koyun, yirmi beşten otuz beşe kadar bir yaşını bitirmiş bir dişi deve zekât olarak verilir. Eğer bir yaşını bitirmiş dişi deve yoksa iki yaşını bitirmiş bir erkek deve verilmelidir. Otuz altıdan kırk beşe kadar iki yaşını bitirmiş bir dişi deve zekât olarak verilir. Kırk altıdan altmışa kadar üç yaşını bitirmiş tohuma çekilebilecek bir deve verilir. Altmış birden yetmiş beşe kadar dört yaşını bitirmiş dişi deve zekât olarak verilir. Yetmiş altıdan doksana kadar iki yaşını bitirmiş iki dişi deve zekât olarak verilir. Doksan birden yüz yirmiye kadar üç yaşını bitirmiş, aşılatabilecek iki erkek deve verilir. Yüz yirmiden sonra her kırk deveye iki yaşını bitirmiş bir dişi deve ve her elli deveye üç yaşını bitirmiş bir dişi deve zekât olarak verilir. Zekât olarak verilmesi gereken yaşta deve bulunamaz ise mesela birinin dört yaşını bitirmiş bir deve zekât vermesi gerekirken bu yaşta devesi bulunmaz ve üç yaşını bitirmiş devesi bulunursa o zaman ondan bu deve zekât olarak alınır. Ayrıca hangisi kolay olursa ya iki koyun veya yirmi dirhem fazladan alınır. Kimin de üç yaşını bitirmiş bir dişi deve vermesi gerekirken böyle bir devesi bulunmaz da dört yaşını bitirmiş bir devesi bulunursa o zaman zekât olarak bu devesi alınır. Zekât memuru bu kimseye ya yirmi dirhem ya da iki koyun geri verir.

Kimin de iki yaşını bitirmiş bir dişi deve zekât vermesi gerekir de böyle bir devesi bulunmaz fakat bir yaşını bitirmiş bir dişi devesi bulunursa zekât memuru bunu alır. Ayrıca hangisi kolayına gelirse iki koyun ya da yirmi dirhem daha alır. Kimin bir yaşını bitirmiş bir deveyi zekât olarak vermesi gerekirken o bulunmaz, iki yaşını bitirmiş devesi bulunursa onun yerine bu alınır ve zekât memuru o kimseye iki koyun veya yirmi dirhem geri verir. Dört devesi olana zekât düşmez ama mal sahibi arzu ederse verebilir.

Meralarda otlayan koyunların sayısı kırka varınca bir koyun verilmesi lazım. Yüz yirmiye kadar bu oran değişmez. Yüz yirmi birden iki yüze kadar iki koyun zekât olarak verilir, iki yüz birden üç yüze kadar üç koyun verilir. Üç yüz birden sonra her yüz koyunda bir koyun zekât olarak verilir. Aşırı yaşlı olan ve kötürüm olan hayvanlarla sürünün koçu olan hayvanlar zekât olarak alınmaz. Ancak mal sahibi kendisi verirse olabilir.

Mal sahibi fazla zekât vermemek, zekât memuru da fazla zekât almak için ayrı ayrı hesaplanması gereken sürüleri bir arada, bir arada olması gerekenleri de ayırarak hesap edemezler. Ortak mallarda zekât olarak alınan hayvan, ortaklar tarafından ortaklık oranına göre eşit olarak ödenir. Meralarda otlayan hayvanlar kırktan bir eksik olsa dahi bunlardan zekât alınmaz fakat mal sahibi vermek isterse o zaman alınabilir.

Gümüşün zekâtı kırkta birdir. Yüz doksana dirhem gümüşü olana zekât gerekmez ama gümüş sahibi kendisi isterse verebilir.” (Nesâî, “Zekât”, 10.)

hayvanlara vacipse küçük hayvanlara da vaciptir. İkisi arasında herhangi bir fark söz konusu değildir. Mâlik'in bu konudaki görüşü de aynıdır. Develer için bahis konusu olan bu hüküm sığır ve küçükbaş hayvanlar için de söz konusudur.²⁵⁵

1.2.6.2.1.1. Develerin Zekâtı

Resûllah'ın hadis ve sünnetinde ve ondan sonraki devirlerde zekât tahsilindeki uygulamalarda develerin zekât miktarı aşağıdaki gibidir:

Beşten daha az devesi olan kişiden zekât alınmaz.²⁵⁶ 5'ten 9'a: 1 koyun; 10'dan 14'e: 2 koyun; 15'ten 19'a: 3 koyun; 20'den 24'e: 4 koyun; 25'ten 35'e: 1 adet iki yaşında dişi deve; 36'dan 45'e: 1 adet üç yaşında dişi deve; 46'dan 60'a: 1 adet dört yaşında dişi deve; 61'den 75'e: 1 adet 5 yaşına girmiş dişi deve; 76'dan 90'a: 2 adet üç yaşına girmiş dişi deve; 91'den 120'ye: 2 adet beş yaşına girmiş dişi deve; 120'den fazla olduğu durumlarda her 50 devede dört yaşına girmiş bir dişi deve; her 40 devede 3 yaşına girmiş bir dişi deve zekât olarak alınırdı.²⁵⁷

Resûlullah ile Hz. Ömer'in zekât belgelerinde şöyle yazılıdır: “Yirmi beş deve için iki yaşında bir dişi deve düşer. Şayet iki yaşında bir dişi deve bulunmuyorsa üç yaşında bir erkek deve düşer.”²⁵⁸ Hz. Ali şöyle demektedir: “Develerin sayısı yirmi beşi geçerse ona iki yaşında bir dişi deve düşer. Şayet bulunmuyorsa üç yaşında bir erkek deve verilir.”²⁵⁹

Deveden alınan zekât miktarıyla ilgili bazı ayrıntılarda Hz. Ali'den rivayet edilen uygulama Hz. Ebû Bekir'den biraz farklıydı. Öngörülen yaştaki deve bulunamıyorsa onun yerine farklı yaştaki bir deve alınabilmekyedi. Hz. Ali'den nakledilen rivayetle Süfyân'ın savunduğu görüş bu istikamettedir. Zira zekât vermekle mükellef olanlar için bunda bir kolaylık bulunduğu gibi zekâtın lehine tahakkuk edeceği kimselerin hakkı da korunmuş olur.²⁶⁰ Kûfe'de halifelik yapmış olması hasebiyle Irak fakihleri -ki Hanefiler de bu gruptandır- onun bu konuyla ilgili rivayet

²⁵⁵ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 470, [No: 972].

²⁵⁶ Haydar Hatipoğlu (Mütercim), *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, C. 1-10, Kahraman Yayınları, İstanbul 1983, C. 5, s. 84.

²⁵⁷ Buhârî, “Zekât”, 57; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 525, [Hadis no: 1176].

²⁵⁸ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 464 [No: 951].

²⁵⁹ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 464 [No: 952].

²⁶⁰ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 467 [No: 962].

ve uygulamasını esas almışlardır.²⁶¹ Nitekim Hz. Ali'nin bu konuda şöyle dediği de nakledilmektedir: “Şayet zekât memuru bir yaş daha büyük bir deveyi zekât olarak alacak olursa deve sahibine iki koyun veya on dirhem iade etmesi gerekir.”²⁶² Aynı mevzu Muâz'dan nakledilen başka bir rivayette de açıklanmıştır. Muâz bu rivayette şöyle demiştir: “Bana zekât yerine geçecek bir giyim eşyası getirin sizden alayım. Zira bunu vermek size daha kolaydır. Hem de Medine'deki muhacirler için daha hayırlıdır.” Bu durumda yaşları farklı olan hayvanların birinin diğerine mukabil alınmasından ziyade kıymetinin tahsil edilmesi daha iyidir. Nitekim tarihî verilerden anlaşıldığına göre Muâz b. Cebel zekâta mukabil olacak farklı cinsten başka şeyler almıştır. Aynı şekilde Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de cizye olarak paranın yerine buna mukabil başka malları aldıkları nakledilmektedir.²⁶³

1.2.6.2.1.2 Sığırların Zekâtı

Zekât olarak verilecek sığırın nisâbı en az otuzdur. Konuyla ilgili Muâz b. Cebel şöyle bildirmektedir: “Resûlullah (sav.) beni Yemen'e gönderdi ve her otuz sığırdan iki yaşında dişi veya erkek bir sığır; kırk sığırdan üç yaşında dişi bir sığır ve her yüklü sığırdan da bir dinar para veya buna denk (meafır) elbisesi zekât almamı emretti.”²⁶⁴ Buradan da sığırlarda zekât nisâbının en alt sınırının otuz olduğunu, zekât alınacak hayvanın yaşının da iki veya bu yaşta bir sığıra denk olması gerektiği anlaşılmaktadır.²⁶⁵

Sığırlardan alınması gereken zekât miktarları şöyledir: 30'dan 39'a: iki yaşında erkek ya da dişi 1 dana; 40'tan 59'a: üç yaşında 1 tosun; 60'tan 69'a: iki yaşında 2 dana; 70'ten 79'a: iki yaşında 2 dana ya da üç yaşında 1 tosun; 80'den 89'a: üç yaşında 2 tosun; 90'dan 99'a: iki yaşında 3 dana; 100'den 119'a: üç yaşında 1 tosun ya da iki yaşında 2 dana; 120 sığırdan üç yaşında 3 tosun ya da iki yaşında dört dana zekât verilir. Bundan sonra ise her 10 sığırdan üç yaşında tosun ya da iki yaşında dana olmak üzere birer sayı artırılacak şekilde düzenlenmiştir.²⁶⁶

²⁶¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 380, 381.

²⁶² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 464 [No: 954].

²⁶³ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 466 [No: 959].

²⁶⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. IV, s. 6-30.

²⁶⁵ Tirmizî, “Zekât”; İbn Mâce, “Zekât”, 12.

²⁶⁶ Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 135.

Hiz. Peygamber D6nemi'nde olduğu gibi Hulefâ-yı Râşidîn D6nemi'nde de Arap Yarımadası'nda sığırların fazla olmadığı söylenebilir. Ancak fethedilen bölgelerde yetiştirilen önemli hayvanlardan biri de sığırdır. Resûlullah ile Hiz. Ömer'in zekât belgelerinde “Sığırlardan da develerden alındığı gibi zekât alınır.”²⁶⁷ ifadesinin yazılı olduğu rivayet edilir.

1.2.6.2.1.3. Koyunların Zekâtı

Yukarıda bahsettiğimiz Resûlullah ile Hiz. Ömer'in zekât belgelerinde şu ifadelerin yazılı olduğu rivayet edilmektedir:

“Kırktan az olan koyunlara zekât düşmez. Kırktan yüz yirmiye kadar olan koyunlar için bir koyun; yüz yirmi birden iki yüze kadar olan koyunlar için iki koyun; iki yüz birden üç yüze kadar olan koyunlar için üç koyun düşer. Koyunlar üç yüzü geçerse artan kısım yüze ulaşmadıkça ona zekât düşmez. Buna göre artan her yüz tane için bir koyun düşer.”²⁶⁸

Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen bir rivayette şöyle denmektedir: “Hiz. Peygamber'in, Hiz. Ömer'in yakınları yanında bulunan zekât mektubunda davar zekâtına dair benzer bir emir vardı.”²⁶⁹

Koyun cinsi büyük ve küçükleriyle karışık iseler zekâta beraber tâbi olurlar.²⁷⁰ Konuya ilişkin olarak Hiz. Ömer'den şu rivayet nakledilmektedir: Süfyân b. Abdullah es-Sekafî, Taif'te vali olarak bulunuyordu. Hiz. Ömer'in huzuruna gelerek şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Davarların sahipleri bize başvurarak zekât için kuzuları hesaba katıyorsunuz. Ama zekât olarak bunları almayıp (koyun alıyorsunuz).” Hiz. Ömer:

“Sahip oldukları kuzuları da zekâta tâbi tut ama zekât olarak kuzuları değil koyunları al. Hatta çobanın kucağına aldığı yeni doğmuş keçi yavrusundan bile kendilerini sorumlu tut. Onlara de ki: ‘Sizleri süt amacıyla beslenen, yavrusu bulunan ve etinden yararlanmak için tutulan davarlarla döl hayvanlarının (damızlık erkek koç) zekâtından muaf tutuyoruz.’”²⁷¹

²⁶⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 478 [No: 1000].

²⁶⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 486, [No: 1035]; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. IV, s. 30-37.

²⁶⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 486, [No: 1036].

²⁷⁰ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 487-488, [No: 1043].

²⁷¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 488, [No: 1044].

Başka bir rivayette Hz. Ömer'in, *"Doğurmak üzere bulunanı, besiliyi, çok yiyici olanı ve damızlığı alma; bir veya iki yaşında olanları al. Çünkü bu, bizim için de onlar için de orta yoldur."* dediği nakledilir.²⁷² Hz. Ömer, koyun yavrusunun zekâtta sayıma tâbi tutulmasını istemiştir. Zira doğurmak üzere olan, eti ve sütü için beslenenlerle damızlıklar zekâtтан muaf tutulmuştur. Şu hâlde bu konuda mal sahiplerine tanınan kolaylığa karşılık, diğer alanlarda kendilerine mükellefiyet yüklemek gerekir.²⁷³ Ve yaşları küçük olan koyunlar da zekâta tâbi olur.

Ömer b. Hattâb, Süfyân b. Abdullah'a koyun ve keçilerin zekâtıyla ilgili olarak şöyle demiştir: *"Bir yaşını tamamlamış erkek koyun ve keçileri zekât olarak al."*²⁷⁴ Küçükbaş hayvan olarak keçiler de zekât konusunda koyunlarla aynıdırlar.

1.2.6.2.1.4. Atların Zekâtı

Hz. Peygamber Dönemi'nde ve takip eden yıllarda at sayısının az olduğu anlaşılmaktadır. Zira at hem sıcak iklim ve hem de suyun azlığından uzun yolculuklara uygun bir hayvan değildir. Bununla birlikte kısa mesafeli alanlarda ulaşım aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in, *"Müslüman'ın atında ve kölesinde zekât yoktur."*²⁷⁵ buyurduğu rivayet edilmektedir. Ancak Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde fethedilen bölgeler sebebiyle atların sayısında ciddi artış meydana geldiği bilinmektedir.

Resûlullah Dönemi'nde atlardan zekât alınmıyordu.²⁷⁶ Fakat Hz. Ömer Dönemi'nde at ve kölelerden zekât alınmaya başlanmıştır. Nitekim Şam halkı Hz. Ömer'e at ve kölelerinden zekât ödemeyi teklif etmişlerdi. Hz. Ömer önce Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir zamanında bu mallardan zekât alınmadığını söyleyerek

²⁷² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 488, [No: 1046].

²⁷³ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 499, [No: 1079].

²⁷⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 489, [No: 1049].

²⁷⁵ Tirmizî, "Zekât", 8; Nesâî, "Zekât", 16, 17.

²⁷⁶ Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Haris Esmâ b. Harice b. Hasn el-Fezârî (ö.188), **Es-Sîre li-ebi İshak el-Fezârî**, thk. Faruk Hamade, Müessesetü'r- risâle, Beyrut, C. I, s. 192.

bunu reddetmiş ancak üzerinde düşündükten sonra bunu kabul etmiş ve alınan zekâtın onların fakirlerine dağıtılmasını ve kölelerine de zekâtıtan verilmesini emretmiştir.²⁷⁷

Başka bir rivayete göre bu konuda Hz. Ömer Müslümanlarla istişare ettikten sonra karar vermek istemişti. Hz. Ali at ve kölelerden zekât alınmasını uygun görmüş, “Ama senden sonra farz bir vergi gibi alınmaya devam etmemek şartıyla alınsın.” demiştir.²⁷⁸ Başka bir rivayette Şam halkı “Bizim malımız at ve kölelerden oluşuyor; bundan zekât al.”²⁷⁹ diye talepte bulunmuşlar. Diğer bir rivayete göre de Hz. Ömer Yemen’de bir atın yüz deveye satıldığını duyunca attan zekât almıştır.²⁸⁰ Hz. Osman zamanında da attan zekât alınmıştır.²⁸¹ Nitekim Hz. Osman atlardan zekât alınca, Resûlullah’ın (sav.), “Sizleri at ve kölelerin zekâtından muaftutum.” dediği söylenerek onun bu uygulamasına karşı çıkılmıştır.²⁸²

Fıkıh âlimlerinin bir kısmı Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın bu uygulamalarını “Müslümanın at ve kölesinde zekât yoktur.”²⁸³ ve “At ve kölenin zekâtından sizi muaftuttuk.”²⁸⁴ hadislerine aykırı bulmuşlardır. Bu hadisleri delil gösteren bazı âlimler at ve köleden zekât alınmasının hadise aykırılık oluşturduğunu iddia etmişlerdir. Bir rivayete göre Hz. Ali de bu görüştedir.²⁸⁵ Hz. Ömer durumların değişmesiyle at ve kölelerin iktisadi değer kazanmasından dolayı bunlardan zekât alınabileceğine hükmetmiştir. Hz. Osman da bu uygulamayı devam ettirmiştir. Sahâbeden Zeyd b. Sâbit de bu görüştedir. Hanefiler de bu görüşü benimsemişlerdir. Ancak Ebû Yusuf bu görüşün hadise aykırı olduğunu ima etmektedir.²⁸⁶ Sonuç olarak bu konunun meşruiyeti ihtilaflı olsa bile Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde attan zekât alınması şeklinde uygulanmıştır.

²⁷⁷ Muvatta, “Zekât” 38; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 127; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 466; Sââtî, **el-Fethu’r-rabbânî**, C. VIII, s. 234-235.

²⁷⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 126; Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405), **Mecmaü’l-bahreyn fî zevaidi’l-mu’cemeyn**, C. 1-8, thk. Abdülkuddûs b. Muhammed Nezîr, Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 1992, C. III, s. 69.

²⁷⁹ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 35.

²⁸⁰ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 36.

²⁸¹ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 35-36.

²⁸² Belâzürî, **Ensâbü’l-Eşrâf**, C. VI, s. 135.

²⁸³ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5.

²⁸⁴ Buhârî, “Zekât”, 45, 46; Müslim, “Zekât”, 8.

²⁸⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 124.

²⁸⁶ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 77.

1.2.6.2.1.5. Ortaklara Ait Sürülerin Zekâtı

Ortakların zekâtının nasıl alındığıyla ilgili rivayetlerden birisine göre Hz. Ömer'in kılıç kınına bağlı zekât mektubunda Hz. Ebû Bekir'in hadisinde olduğu gibi yaşlı, ayıplı ve damızlıkların alınmasından sakınılmasını, ayrı sürülerin birleştirilmesi ve katılmış sürülerin tefrik edilmesiyle iki ortağın eşitlik esasına göre birbirlerine müracaat etmeleri hususlarını içeren bir nakilde bulunmaktadır.²⁸⁷ Yani zekât almak için iki ayrı sürü birleştirilmediği gibi zekât vermemek için de birleşik sürülerin ayrılmasına müsaade edilmemiştir.

1.2.6.2.1.6. Çalıştırılan Hayvanların Zekâtı

Toprağın sürülmesi, sulanması ve diğer işlerin görülmesi için kullanılan hayvanlara zekât düşmez. Nitekim elde edilecek ürüne zekât düştüğü için bu ürünün elde edilmesi için ekilmesinde, sulanmasında ve harmanlanmasında kullanılan hayvanlara ayrıca zekât gerekmez. Eğer onlardan da ayrıca zekât alınırsa o zaman bir konuda iki kere zekât ödenmiş ve insanlara iki kat mesuliyet yüklenmesi söz konusu olmuş olur.²⁸⁸

1.2.6.2.1.7. Sütünden Faydalanılan Hayvanların Zekâtı

Köylerde ve şehirlerde insanların sütünden yararlanmak ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla besledikleri, otlak hayvanı olmayan ve ticaret maksadıyla da bulundurulmayan koyun ve keçilere zekât düşmez.²⁸⁹ Nitekim daha önce de zikredildiği gibi ilk dönem zekât uygulamaları da böyle olmuştur.

1.2.6.2.1.8. Evkas ve Eşnak Hayvanların Zekâtı

Hadislerde anlatıldığı vechile “evkas” (ara sayı) ile ifade edilen iki zekât derecesi arasındaki kısma zekât düşmeyeceği gibi develer için “eşnak” (ara sayı) kelimesi ile ifade edilen aynı kısma da zekât düşmez. Nitekim Muâz b. Cebel,

²⁸⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 492, [No: 1057].

²⁸⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 394.

²⁸⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 394.

Yemen’deki görevi döneminde ara sayı için zekât almayacağını çünkü Resûlullah’ın “Sığırlarda ara sayıya zekât düşmez.” dediğini ifade etmiş; Ömer b. Abdülaziz de aynı şekilde sığırlarda ara sayıya zekât düşmeyeceğini yazmıştır.²⁹⁰

1.2.6.2.2. Tarım Ürünlerinin Zekâtı

Hz. Peygamber’in uygulamalarında zâhirî mallardan olan tarım ürünlerinden zekât alındığı gelen rivayetlerde mevcuttur. Hz. Peygamber’den gelen rivayetlerde hangi üründen zekât alınması gerektiği vârid olmakla beraber aynı zamanda bu ürünlerden ne nispette zekât alınacağı da açıklanmaktadır. Bu minvalde bize ulaşan bazı hadisleri aktaralım.

Câbir b. Abdillâh Resûlullah’ın şöyle dediğini aktarmaktadır: “Beş deveden aşağı mal için zekât yoktur. Beş ukiyyeden az (gümüş için de) zekât yoktur. Beş vesk miktarından az olan (hurma, üzüm ve hububat) için de zekât yoktur.”²⁹¹ Bu hadiste görüyoruz ki beş veskten az tarım ürünlerinden zekât alınmayacağı nakledilmiş yani beş vesk nisâb miktarı olarak zikredilmiştir.

Bir başka hadis-i şerife göre Amr İbn Şu‘ayb babasından ve dedesinden anlatıyor: “Resûlullah, (yerden çıkan mahsullerden) şu beş şeyden zekât verilmesini teşri buyurdu: buğday, arpa, hurma, üzüm ve darı.”²⁹² Bu hadiste tarım ürünlerinden alınan zekâtın türlerinin sınırlandığı görülmektedir. Bu yüzdendir ki bu minvalde gelen farklı rivayetler nakledildiği için daha sonraki uygulamalarda bu konuda ihtilaflar söz konusu olmuştur.

Bir başka rivayette tarım ürünlerinden ne nispette zekât alınacağı şöyle geçmektedir:

²⁹⁰ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 396.

²⁹¹ İbn Mâce, **Sünen** (1794), [Hadis No: 6553].

²⁹² İbn Mâce, **Sünen** (1815), [Had. No: 6558].

Resûlullah buyurdular ki: “*Nehir ve yağmur sularının suladığı şeylerden (zekât olarak) öşür (onda bir) alınır. Hayvanla sulananlardan öşrünün yarısı (yirmide bir) zekât alınır.*”²⁹³

Bu hadis, sulanması için masraf yapılmayan yani dere, nehir, yağmur suyu gibi herhangi bir maddi külfete girmeden sulanarak elde edilen ürünlerden onda bir oranında zekât verileceğini; maddi külfetle hayvan kullanarak, zahmetle sulanarak elde edilen ürünlerden ise yirmide bir oranında zekât verilmesi gerektiği aktarılmaktadır.

Yine bir başka rivayette sahâbeler şöyle demektedir: “*Resûlullah bize, hurmaya tahmin biçtiğimiz gibi üzüme de tahmin biçmemizi ve zekâtını kuru üzüm olarak almamızı emretti, tıpkı hurmanın zekâtını kuru hurma olarak aldığımız gibi.*”²⁹⁴ Burada da üzümün zekâtının hurma gibi hesap edilmesi gerektiği zikredilmektedir.

Yukarıda aktardığımız hadisler Hz. Peygamber Dönemi’nde ziraî ürünlerden zekâtın nasıl alındığını anlamamıza ışık tutmaktadır. Hz. Peygamber sonrası yani Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’nde de tarım ürünlerinden belirlenen şekliyle nisâb miktarları devam etmekle beraber bu dönemde fethedilen yeni bölgelerle birlikte ürün çeşitliği de artmıştır. Dolayısıyla zekât alınan tarım ürünleri de buna paralel olarak çoğalmıştır.

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’nde fetihler sonucu zekât konusu olan ürünlerden biri zeytin olmuştur. Hz. Ömer nisâb miktarı beş veski bulan zeytinden on müdden bir müd zekât almıştır.²⁹⁵ Ayrıca zeytinyağından da öşür almıştır.²⁹⁶

Meyve ve sebze arazileri haraç arazisi değilse bu araziler öşür arazisidir. Öşür arazisine zekât gerekir. Bu Müslümanların üzerine farz olan bir sorumluluktur. Onların ekinlerinden ve meyvelerinden zekât vermek gerekir. Meyvelerdeki zekât miktarı öşürdür.²⁹⁷ Eğer bu araziler yağmur suyuyla ya da bir dereден akıtılarak sulanıyorsa

²⁹³ Müslim, “Zekât” 7; Ebû Dâvûd, “Zekât” 11; Nesâî, “Zekât” 25.

²⁹⁴ Tirmizî, “Zekât” 17; Ebû Dâvûd, “Zekât” 13; Nesâî, “Zekât”, 100; İbn Mâce, “Zekât” 18.

²⁹⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 600-601, [No: 1504].

²⁹⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 164; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 442.

²⁹⁷ İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-Kübrâ**, C. 1, s. 306.

onun için öşür (onda bir) gerekir; eğer kovayla sulanarak tarım yapılıyorsa buna da 1/20 gerekir. Bu buğdaydan, arpadan, hurmadan ya da kuru üzümünden olur.²⁹⁸

Bu sınıftan olmayan ürünlere gelince bu konuda âlimler ihtilafa düşmüştür. Bazı fakihlere göre yerden çıkarılan her üründe onda bir ya da yirmi de bir zekât vardır. Bazı âlimler de bunlara zekât olmaz, derler ancak kişinin elinde bir sene saklayabileceği tartılan şeylerde zekât vardır, demişlerdir; susam, pirinç, mısır, çavdar, börülce tohumu, meyve çekirdeği gibi. Bazıları da Resûlullah'tan gelen bir hadiste buğday, arpa, hurma, kuru üzüm zikredilirken bazı hadislerde de mısır darısının zikredildiğini belirtirler.²⁹⁹

Bu meyve sebzelerin nisâblarının ne olması gerektiği noktasında da ihtilaf vardır. Bazıları az ya da çok olsun hepsinde 1/10 ya da 1/20 zekât vardır, demişlerdir. Bazıları ise bu 5 veske ulaşmadığı müddetçe zekât yoktur, demişlerdir. Bir vesk altmış sâ' bir sâ' 80 rıtlıdır*. Bu ürünler birleştirilemez. Arpa, buğday ile birleştirilemez; hurma, kuru üzümle birleştirilemez. Fakat ta ki her sınıf 5 vesk olsun yine bu sınıflar diğer bir nevi diğeriyle karıştırılmaz.³⁰⁰

Yaş sebze ve meyveler konusuna gelince bir rivayete göre sebzelerden zekât alınmaz ancak meyvelerin kurularından toplandığında zekât verilir.³⁰¹ Bu durum Hz. Peygamber Dönemi'nde gündeme gelmiştir. Muâz'dan gelen bir rivayette sebzelerin zekâtı konusu Hz. Peygamber'e sorulmuş o da "Sebzeler için zekât gerekmez." demiştir. Ancak Tirmizî; bu hadisin senedinin sağlam olmadığını, bu konuda Resûlullah'tan sahih bir hadis rivayet edilmediğini ifade eder. İlim adamları bu hadisle

²⁹⁸ Yahyâ b. Âdem, **Kitâbü'l-Harâc**, s.110, [Had. No: 356].

²⁹⁹ Yahyâ b. Âdem, **Kitâbü'l-Harâc**, s.110, [Had. No: 357].

* Rıtl, sâ' ve veskin dirhem ve gram olarak hesabı:

Dirhem-i örfîye (3,12 gr) göre:

Hanefîlere göre bir rıtl-ı Bağdâdî 130 dirhemdir.

Bir rıtl = 130 dirhem, bir dirhem-i örfî = 3,12 gr => **Bir rıtl = 130 X 3,12 = 405, 6 gr**

Bir sâ' = 8 rıtl X 130 dirhem = 1040 dirhem.

Bir sâ' = 1040 dirhem X 3,12 = 3,244 kg.

Bir vesk = 60 sâ' X 1040 dirhem = 62400 dirhem.

Bir vesk = 62400 X 3,12 = 194,688 kg.

5 vesk = 5 X 194,688 = 973,440 kg. (Çevrimiçi) <https://kitap.fetvalar.com/ebudavud/konu-7838.htm>, Eylül 2021.

³⁰⁰ Yahyâ b. Âdem, **Kitâbü'l-Harâc**, s.110, [Had. No: 357].

³⁰¹ Yahyâ b. Âdem, **Kitâbü'l-Harâc**, s. 151.

amel ederek sebzelerden zekât alınmadığını söylemişlerdir.³⁰² Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde yaş sebze ve meyvenin zekâtının alınması, bunun muhafazası ve dağıtımı mümkün olmamıştır. Hâl böyle olunca o dönemde de yaş sebze ve meyveden zekât alınmamıştır.

Buna rağmen yaş sebze ve meyveden zekât alınması zaman zaman gündeme gelmiştir. Nitekim Muğîre b. Abdullah, Musa b. Ebî Talha'nın arazisindeki yeşil sebzelerden zekât almayı düşünmüştü. Bunun üzerine Musa itiraz etmiş ve “Zekât almaya hakkın yok. Zira Resûlullah yeşil sebzelerden zekât almayı yasakladı.”³⁰³ diyerek bunu delillendirmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'in bağ ve bahçelerde hasat ettikleri üzüm ve meyvelerin miktarını tahmin edecek kimseler gönderdiği de nakledilmektedir.³⁰⁴ Yukarıdaki bilgilerle bir arada düşündüğümüzde bunun kuru meyveler için olması muhtemeldir. Hz. Ömer'in “*Yeşil sebzelere zekât düşmez.*”³⁰⁵ cümlesi de bunu desteklemektedir. Hz. Ali de “*Elma ve benzeri şeylerde zekât yoktur.*”³⁰⁶ demiştir.

Hz. Ömer dayanıklı ve muhafaza edilmesi mümkün olan tahıl ürünlerinden yani hububat, hurma, kuru üzüm ile mercimek ve nohuttan da zekât almıştır.³⁰⁷ Bilindiği gibi bunlar aylarca muhafaza edilebilip daha sonra ehline dağıtılabildi.

1.2.6.2.3. Balın Zekâtı

Baldan zekât alınıp alınmayacağı ile ilgili farklı rivayetlerle karşılaşırız. İbn Ömer, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu aktarmaktadır: “*Balda her on ölçekte bir ölçek zekât vardır.*”³⁰⁸ Başka bir rivayet Sa'd b. Ebî Zübâb'a dayanmaktadır. O: “Resûlullah'a gelip Müslüman oldum. Ona: ‘Ey Allah'ın Resûlü! İslâm'ı kabul eden kavmime, sahip bulundukları malları bağışla.’ dedim. Resûlullah bunu kabul ederek beni kavmim üzerine âmil tayin etti. Ondan sonra yönetici olan Ebû Bekir ve Ömer de

³⁰² Tirmizî, “Zekât”, 13.

³⁰³ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 601, [No: 1508].

³⁰⁴ Tirmizî, “Zekât”, 17.

³⁰⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 601, [No: 1509].

³⁰⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 165.

³⁰⁷ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 120.

³⁰⁸ Tirmizî, “Zekât”, 9.

beni aynı görevde bıraktılar.” Sa’d b. Ebî Zübâb kavmine âmil olarak döndü. Onlara, “Balda da zekât vardır. Çünkü zekâtı verilmeyen malda hayır yoktur.” dedi. Onlar, “Baldan ne kadar zekât alacaksın?” diye sordular. Sa’d, “Onda bir!” diye cevap vererek, baldan onda bir oranında zekât alıp bunu Hz. Ömer’e götürdü. Hz. Ömer getirilen balı satarak Müslümanların zekât mallarına kattı.³⁰⁹ Görüldüğü gibi bu iki rivayet aslında Hz. Peygamber ve ilk iki halife zamanında baldan zekât alındığını göstermektedir. Ayrıca Hz. Ömer’in zekât malı olan balı fakirlere dağıtmayıp, satarak parasını onlara vermesi de dikkat çekici bir durumdur.

Resûlullah ile Hulefâ-yı Râşidîn’in baldan onda bir oranında zekât aldıklarını gösteren daha başka rivayetler de vardır. Nitekim Ebû Yusuf’un anlattığına göre Taif’te meskûn bir kabile Resûlullah’a gelmiş, bulundukları vadinin kendilerinin kullanımına tahsis edilmesini talep etmiş ve burada elde ettikleri baldan kendisine öşür vermişlerdir. Keza Hz. Ömer’in Taif valisi de benzer bir konuda kendisine danışmış; o da aynı şekilde öşür öderlerse tahsisi devam ettirmesini, aksi takdirde tahsisi kaldırmasını, tahsis kaldırılırsa isteyen herkesin buradan bal toplayabileceğini söylemiştir.³¹⁰ Hz. Ömer Dönemi ile ilgili bir başka veri ise Yemen’denir. Nitekim Halife’ye “Yemen’de çok arı var.” denilince yukarıdaki uygulamaya benzer bir şekilde orada da toplanan baldan öşür almıştır.³¹¹

Hz. Ömer’in bal hakkında şöyle dediği de rivayet edilmiştir: “Bal, ovada olursa onda bir, dağda olursa yirmide bir zekâta tâbidir.”³¹² Bu rivayetler değerlendirildiğinde anlaşılıyor ki Hz. Ömer aynen tarım ürünlerinde olduğu gibi emek sarf edilerek elde edilen bal ile daha kolay elde edilen balların zekâtlarını birbirinden ayırmış; daha az emek sarf edilerek elde edilen baldan onda bir, daha çok emek sarf edilerek elde edilen baldan da yirmide bir zekât almayı takdir etmiştir.

³⁰⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 598, [No: 1489]; İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. IV, s. 258; Heysemî, **Mecma**, III, 77.

³¹⁰ Bu hadis farklı şekillerde rivâyet edilmiştir; kimisinde vadinin tahsisinden söz edilirken kimisinde bundan söz edilmez. Bk. Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 70-71; Abdürrezzak, **Musannef**, IV, 62; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, VI, 444; Ebû Dâvûd, Zekât, Bab zekâti’l-asel; Nesâî, Zekât, Bab Zekâti’n-nahl; Sââtî, **el-Fethu’r-Rabbânî**, IX, 17.

³¹¹ Abdürrezzak, **Musannef**, IV, 63.

³¹² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 599, [No: 1492].

1.2.6.2.4. Deniz Ürünlerinin Zekâtı

Hız. Peygamber Dönemi'nde deniz ürünlerinin zekâtı konusunun netleşmemiş olması muhtemeldir. Zira Medine ve çevresi deniz ürünlerinin ticari değere sahip olduğu bir bölge değildi. Buradan Resûlullah'a denizden çıkarılanlar hususunda bir şeyin sunulmadığı sonucuna varılabilir. Öte yandan denizden çıkarılan her ürünü de aynı kategoride değerlendirmek mümkün değildir. Örneğin inci ve amber gibi değerli ürünlerle çabuk tüketilmesi gereken balık gibi ürünler birbirinden farklıdır. Nitekim Hız. Ömer Dönemi'ne gelindiğinde İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemiş olması ve devletin sınırlarının içerisine denizlerin de dâhil olması deniz mahsullerinin zekâtını gündeme getirmiş olmalı ki Ya'lâ b. Ümeyye'nin, "Hız. Ömer bana 'Denizden çıkarılan süs eşyasıyla amberden onda bir al.' diye emretti." ³¹³ dediği de nakledilmektedir. Bilindiği gibi Ya'la (ö. 60/679-80 [?]) Yemen valisi idi. Yemen'in balıkçılık hususunda önemli bir mekân olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Öyle anlaşıyor ki Hız. Ömer Dönemi'nde Yemenlilerin sordukları sorular neticesinde o bölgede bu konuda bir sonuca varılmıştır.

Emeviler Dönemi'ne gelindiğinde başta Akdeniz, Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Atlas Okyanusu olmak üzere birçok deniz ya devletin sınırları içinde kaldı ya da sınırı oldu. Bu da deniz ürünlerinin zekâtını daha bir önemli kıldı. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, denizden çıkarılan her ürünü, karadan çıkarılan madenler gibi değerlendirerek madenlerden zekât aldığı gibi ³¹⁴ deniz ürünlerinden de zekât alınmasına hükmetti. ³¹⁵ Rivayetlere göre balıkların zekâtıyla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz, Umman âmiline yazdığı bir mektupta iki yüz dirhem kıymetine

³¹³ Ancak Ebû Ubeyd, bu senedin zayıf olan garip bir isnat olduğunu söyler. Ona göre bununla beraber denizden çıkarılan söz konusu eşyaya öşür vergisi koymuştur. Ebû Ubeyd açıklamasına şöyle devam eder: "Hâlbuki bu hususta öngörülen öşür vergisi için bir izah şekli göremiyoruz. Zira söz konusu eşyayı rikâz (define) mesabesinde görmemiştir ki ona humus vergisi koysun. Aynı şekilde maden mesabesinde görmemiştir ki ondan zekât alsın. Nitekim Medine ehli, madenlerin zekâta tâbi olduğu görüşündedirler. Tek bir izah kaldı o da şudur: Hız. Ömer'in öşür vergisini gerektirecek bir tarafı olmadığı hâlde denizden çıkarılan eşyaya öşür vergisi koyması, bu nevi eşyayı toprağın ürettiği ekin ve meyve gibi şeylere benzettiğinden dolayıdır. Bu görüşü ileri sürecek bir kimsenin bulunacağını tahmin edemiyorum." Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 442-443, [No: 896].

³¹⁴ Esasında madenlere zekât konulması uygulaması da Ömer b. Abdülaziz ile başlar. Nitekim İbn Sa'd'da geçen bir rivâyete göre Ömer b. Abdülaziz madenlere zekât koymuş, halifeliği sırasında âmillerine şöyle bir tâlimat göndermiştir: "Madenlerden humus (beşte bir) alınmayacak fakat zekât alınacaktır." (İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VII, s. 346; Erkal, "Zekât", s. 197-207.)

³¹⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 441-442.

ulaşmadıkça balıktan zekât almamasını emretmiş; eğer balık iki yüz dirhem kıymetine ulaşırsa ondan zekât alınmasını buyurmuştur.³¹⁶

Bu veriler bize denizlerin devlet sınırlarına dâhil olmasıyla birlikte içerdikleri servetin gündeme geldiğini ve bunun neticesinde bir karara ulaşıldığını göstermektedir.

1.2.6.2.5. Altın ve Gümüşün Zekâtı

Altın ve gümüş öteden beri ticaretin en önemli kalemini oluşturmaktadır. Bir taraftan süs eşyası olarak kullanılmakta, diğer taraftan ise para yerine kullanılmakta ya da darbedilen paranın ana maddesini oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Cahiliye Dönemi’nden itibaren Arap Yarımadası’nda Bizans ve Sasanilerce darbedilen altın ve gümüş paralar tedavülde bulunuyordu. Bu durum bu iki maddenin en önemli emtia olmasını gerektirmiştir. Nitekim bunların erken dönem kayıtlarında yerlerini aldığı görülmektedir. Hz. Peygamber ile Hz. Ömer’in zekât belgelerinde altının yirmi dinara ulaşması durumunda zekâta konu olduğu ve yarım dinar zekât ödendiği ifade edilmektedir. Yine gümüşün de iki yüz dirheme ulaşması durumunda zekâta konu olacağı ifade edilmiştir.³¹⁷

Nakit paranın nisâb miktarına gelince Hz. Peygamber’den “*Ticaret maksatlı olmayan at ve kölelerden zekât vermeyi sizden kaldırdım. Fakat gümüşlerinizin zekâtını bana getirin. Her kırk dirhemde bir dirhem verin. Yüz doksan dirhemde vereceğiniz bir şey yoktur. İki yüz dirheme ulaşınca beş dirhem zekât verilmesi gerekir.*”³¹⁸ şeklinde gelen rivayet onun döneminde her kırk dirhemde bir dirhem zekât olarak alındığını göstermektedir. Keza ondan rivayet edilen “*Beş ukıyyeden** az

³¹⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 441-442.

³¹⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 509, [No: 1107].

³¹⁸ Tirmizî, “Zekât”, 3; Nesâî, “Zekât”, 18.

* Eski bir ağırlık ölçüsü birimi. Diğer ölçü birimleri gibi yer, zaman ve tartılan/ölçülen şeyin cinsine göre değişiklik göstermişse de ukıyyenin değeri çoğunlukla ritlın on ikide birine eşit olmuştur. Hadis ve fıkıh âlimleri arasında Hz. Peygamber Devri’nde kullanılan **Hicaz ukıyyesinin 40 dirheme denk** geldiği hususunda görüş birliği varsa da miskal cinsinden karşılığı tartışmalıdır. Söz konusu dirhem Câhiliye Devri’nden beri varlığını sürdüren tek dânekte ibaret 0,7083 gramlık dirhem olduğu farz edilirse ukıyyenin metrik karşılığı 28,3 gr. olur. (Cengiz Kallek, “Ukıyye” **DİA**, İstanbul 2012, C. XLII, s. 67-70.)

*miktardaki gümüşten zekât yoktur.*³¹⁹ rivayeti gümüşte zekâta tâbi olacak nisâb miktarını belirlemiştir. Anlıyoruz ki Hz. Ömer Dönemi'ndeki uygulama da bu ve benzeri verilere dayanmaktadır. Nitekim Ebû Bekir b. Ubeydullah, İkrime b. Hâlid'e Ömer b. Hattâb'ın kılıç kınına bağlı belgeden bir nüsha yazıp gönderdiği ve bu nüshada “Mal sahiplerinin elinde bulunan gümüş, beş ukıyye miktarında olursa kırkta bir oranında zekâta tâbidir.”³²⁰ İfadesinin de yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu da Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den gelen veriyi bire bir uyguladığını göstermektedir. Dahası Enes b. Mâlik; “Ömer b. Hattâb beni zekât âmili olarak görevlendirdi. Bana emir vererek yirmi dinardan yarım dinar zekât almamı istedi. Yirmiden fazla olursa dört dinarda bir dirhem hesabıyla zekât düşer, dedi. İki yüz dirhemden de beş dirhem almamı emretti. (Verdiği emir gereğince) iki yüz dirhemden fazlası için kırk dirhemde bir dirhem oranında zekât düşer, dedi.”³²¹ demektedir. Bu da yukarıdaki verileri desteklemektedir. Ebû Ubeyd'den gelen Ömer b. Hattâb'ın “Kırk dirheme bir dirhem, dört dinara da bir dirhem zekât düşer.”³²² şeklindeki sözü, muhtemeldir ki insanlara bu konudaki hesap usûlünü öğretmek, ayrıca onlara bir ukıyye gümüşe bir dirhem zekât düşeceğini bildirmek için söylemiştir. Bununla beraber Hz. Ömer iki yüzü aşan dirhemle yirmiyi geçen dinara mezkûr ölçüye göre zekât düştüğü görüşündedir. Ayrıca onun döneminde altın ve gümüşün oranlarında bir tartışmanın yaşanmadığını da teyit etmektedir.

Bu rivayetlere ilaveten Hz. Ali'nin “Yirmi dinar altın için yarım dinar, kırk dinar için bir dinar ve iki yüz dirhem gümüş için de beş dirhem zekât düşer.”³²³ sözü altın ve gümüşün zekâtı konusunun üzerinde ittifak edilen bir mevzu olduğunu göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

Hz. Ebû Bekir'in nakit varlığın zekâtıyla ilgili uygulamasında dikkat çeken bir ayrıntı şöyledir: O, hayvanlarının zekâtını ödemekten kaçınan ridde ehline savaş açtığı hâlde altın ve gümüşün zekâtının tahsili hususunda aynı yolu takip etmemiştir.³²⁴

³¹⁹ Buhârî, “Zekât”, 1.

³²⁰ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 509-510, [No: 1109].

³²¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 523, [No: 1168].

³²² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 524, [No: 1174].

³²³ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 509, [No: 1108].

³²⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 681, [No: 1820].

1.2.6.2.6. Takıların Zekâtı

Ziynet eşyaları çoğunluk itibarıyla altın ve gümüşten oluşmasına rağmen önemli bir kısmı da değerli taşlardan müteşekkildir. Hâl böyle olunca ziynet eşyaları altın ve gümüşten ayrı bir başlık altında ele alınması düşünülmüş ve “takıların zekâtı” başlığı ile incelenmiştir.

Ziynet eşyasına zekât tahakkuk edip etmeyeceği hususu âlimler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sahâbe ve tabiinden bazıları altın ve gümüş olan ziynet eşyalarının zekâtının verilmesi gerektiği kanaatindedirler. Süfyân es-Sevrî ve Abdullah b. Mübarek bu görüştedir. Ashaptan Abdullah b. Ömer, Âişe, Câbir b. Abdullah ve Enes’in de içinde bulunduğu bazı ilim adamları ise ziynet eşyasında zekât olmadığı görüşündedirler. Mâlik b. Enes, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı fakihler de aynı görüştedirler.³²⁵

Kuşkusuz ziynet eşyalarının zekâtının da aynen sair zekât malları gibi Hz. Peygamber Dönemi’ne dayanan bir geçmişi bulunmaktadır. Nitekim Abdullah b. Mes‘ûd’un hanımı Zeyneb, Resûlullah’ın kadınlara hitap ederek şöyle dediğini nakletmektedir: “*Ey kadınlar topluluğu! Ziynet eşyalarınızdan zekât verin. Kıyamet günü cehennemliklerin çoğunluğu kadınlardır.*”³²⁶ Bu da Hz. Peygamber’in söz konusu mevzuya özel önem gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber haftanın bir gününü kadınların eğitimine ayırmıştı. Onlara tahsis ettiği o günde kendilerini ilgilendiren hususlarda bilgi aktarıyordu. Öyle anlaşıyor ki Hz. Peygamber bu ders halkalarında ziynet eşyalarının zekâtına oldukça fazla değinmişti. Zira bu konuda ondan birçok rivayet ulaşmıştır. Bu rivayetlerden birine göre iki kadın Resûlullah’ın yanına geldiler. Kollarında altın bilezikler vardı. Resûlullah onlara, “*Bu bileziklerin zekâtını veriyor musunuz?*” diye sordu. “*Hayır!*” dediler. Resûlullah, “*Allah’ın sizlere ateşten bilezikler takmasından hoşlanırmısınız?*” diye sorunca onlar da “*Hayır!*” şeklinde cevap verdiler. Bunun üzerine

³²⁵ Tirmizî, “Zekât”, 12.

³²⁵ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, C. 1, s. 290-320.

³²⁶ Tirmizî, “Zekât”, 12.

Resûlullah, “Öyleyse onların zekâtını verin.” buyurdu.³²⁷

Bir diğer rivayette ise şöyle ifade edilmektedir: “Resûlullah’a bir kadın, beraberinde bir kızı olduğu hâlde geldi. Kızın elinde altından kalın iki bilezik vardı. “Bunların zekâtını verdin mi?” diye Resûlullah kadına sordu. Kadın: “Hayır!” diye cevap verdi. Resûlullah (sav.): “Kıyamet günü Allah’ın, onları sana ateşten iki bilezik yapması seni memnun eder mi?” dedi. Bunun üzerine kadın, bilezikleri derhâl çıkarıp Resûlullah’ın önüne koydu ve: “Bunlar Allah ve Resûl’üne aittir!” dedi.³²⁸

Konuyla ilgili diğer bir rivayet ise Ümmü Seleme’den nakledilmiştir. Ümmü Seleme şöyle demektedir: “Ben altından ziynetler takınıyordum. Bir gün: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bu, (Kur’ân’da yasaklanan) kenz sayılır mı?’ diye sordum. Bana şöyle cevap verdi: ‘Zekâtı verilecek miktara ulaşan şeyin zekâtı verilirse kenz sayılmaz.’”³²⁹

Kuşkusuz bu rivayetlerin muhalifi olan rivayetlere de sahibiz. Örneğin: “Hz. Âişe kardeşi Muhammed’in yetim kızlarını terbiyesine almış, onları himaye ediyordu. Kızların kendine ait ziynetleri vardı. Hz. Âişe bu ziynetler için zekât ödemiordu.”³³⁰ şeklindeki rivayet bunlardan biridir. Bu minvalde bir başka rivayet ise Nâfi‘ kanalıyla İbn Ömer’den gelmektedir. Buna göre: “İbn Ömer, kızlarını ve cariyelerini altınla tezyin eder fakat bu ziynetler için zekât vermezdi.”³³¹ Bu karışık rivayetler kadınların takı olarak kullandıkları altın ve gümüş ziynetlerinin zekâta tâbi olup olmadığı hususunda zamanla iki farklı uygulamanın oluşmasını intaç etmiştir.

Bunun neticesinde Şafiî, Hanbelî, Mâlikî mezhebi ve Hicazlı âlimlerin çoğunluğu altından yapılan ziynet eşyaları için zekât olmadığı görüşünde oldukları hâlde Ebû Hanîfe başta olmak üzere bir kısım fıkıhçılar da altından yapılan ziynet eşyaları için de zekât verilmesi gerektiği görüşündedirler. Bu konuya ışık tutan İmam Mâlik süs eşyasının zekâtıyla ilgili meseleyi aydınlatıcı mahiyette bir sonuca varmıştır. Ona göre külçe altını, altın veya gümüş cinsinden mücevheri olan kimse eğer bunları kullanmıyorsa her yıl kırkta bir üzerinden zekâtını vermek zorundadır. Şayet sahip

³²⁷ Mâlik, “Zekât”, 5.

³²⁸ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 3; Nesâî, “Zekât”, 19; Tirmizî, “Zekât”, 12.

³²⁹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 3.

³³⁰ Muvatta, “Zekât”, 10.

³³¹ Muvatta, “Zekât”, 11.

olduğu bu mal nisâb miktarı olan yirmi dinar altın veya iki yüz dirhem gümüş değerinden aşağı düşerse zekât vermez. Bu miktardan azalınca zekâttan düşer. Takmak için değil de bulundurmak için satın alınan süs eşyasının zekâtını da ödemek gerekir. Sahibinin kullanacağı, ancak tamire ihtiyacından dolayı bekletilen külçe altın ve süs eşyalarına, kullanılan süs eşyaları gibi zekât düşmez. İmam Mâlik’e göre inci, misk ve amber gibi ziynet eşyaları ise zekâttan muaftır.³³² Dolayısıyla İmam Mâlik’in bu açıklamalarından onun aslında ziynet eşyalarının bir bütün olarak zekâttan muaf tutulduğunu düşünmediğini, aksine yukarıda aktardığımız verilerde görüldüğü gibi nisâbı esas aldığı, nisâba ulaşan ziynet eşyalarından zekât ödendiğini düşündüğünü anlıyoruz. Medinelilerin uygulamalarını esas alan İmam Mâlik bu düşüncesinden Medinelilerin Hz. Peygamber’den edindikleri zekât kültürünün bu şekilde olduğunu anlamak mümkündür.

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’nde süs eşyalarından zekât alındığına dair bir uygulamanın aktarılmadığını söyleyen Yusuf el-Kardâvî “İslâm Hukukunda Zekât” diye Türkçeye çevrilen kitabında bu konuyu tafsilatlı olarak değerlendirmiş ve kendisi de ziynet eşyasından zekât verilmemesi kanaatinde olduğunu belirtmiştir.³³³

1.2.6.2.7. Ticari Malların Zekâtı

Ticari malların zekâtının nasıl alındığıyla ilgili elimizde birçok rivayet mevcuttur. Enes b. Mâlik’e göre Hz. Ömer’in ticaret mallarıyla ilgili uygulaması şu şekilde idi: “Müslümanlardan kırk dirhem için bir dirhem, zimmîlerden yirmi dirhem için bir dirhem ve İslâm Devleti’nin dışından gelen yani zimmet ehli olmayan kimselerden ise on dirhem için bir dirhem alınır.”³³⁴ Ziyâd b. Hudayr’dan gelen “Ömer beni uşûr* memuru olarak tayin edip Müslüman tacirlerden kırkta bir nispetinde tahsilat almamı emretti.”³³⁵ şeklindeki rivayet de bunu desteklemektedir. Onun yine: “Ömer Müslüman tacirlerden aldığım kadar zimmet ehli tacirlerden vergi almamı

³³² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 638, [No: 1657].

³³³ Kardâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, C. 1, s. 290-320.

³³⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 638, [No: 1658].

* Uşûr: Pazar ve gümrük vergisi.

³³⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 638, [No: 1659].

buyurdu.”³³⁶ demiş olmasının onun vazifesi esnasında hem Müslümanların zekâtını hem de zimmîlerin ticaret vergisini aldığını kanıtlamaktadır. Ayrıca yine ondan gelen “Hz. Ömer bana emir vererek Benî Tağlib Hristiyanlarından onda bir, diğer Ehl-i Kitap Hristiyanlarından da yirmide bir vergi almamı emretti.”³³⁷; Sâib b. Yezîd’den gelen “Hz. Ömer Devri’nde Medine Pazarı’nda vergi memuru olarak görev yapıyordum. Nebatîlerden onda bir oranında vergi alırdık.”³³⁸ şeklindeki kayıtlar da bunu destekler mahiyettedir.

Abdullah b. Ömer’in verdiği “Hz. Ömer Nebatîlerden zeytinyağı ve buğday için yirmide bir nispetinde vergi almaktaydı ki Medine’ye bu iki maddeden fazla miktarda ürün taşısın. Baklagillerden ise onda bir vergi almaktaydı.”³³⁹ şeklindeki bilgi sayesinde ihtiyaç hasıl olduğunda Hz. Ömer’in bu oranları revize ettiği de anlaşılmaktadır.

Bu konuda Ziyad b. Hudeyr tarafından aktarılan “Hz. Ömer beni uşûr tahsili için görevlendirdi ve kimsenin malını aramamamı emretti.”³⁴⁰ şeklindeki bilgi de oldukça önemlidir. Bu bilgi söz konusu zekâtın beyan esasına göre alındığını ve hiçbir şekilde tüccarın rahatsız edilmediğini ortaya koymaktadır.

Daha sonra yine Hz. Ömer Dönemi’nde ticaret malından alınan uşûr genişletilerek Müslümanlardan kırkta bir, zimmîlerden kırkta iki, harbîlerden kırkta dört uşûr alınmıştır.³⁴¹ Müslümanlardan alınan uşûr zekât hükmündedir ve zekâtın verildiği yerlere verilir; gayrimüslimlerden alınan ise haraç hükmündedir.³⁴²

Bununla birlikte Hz. Ömer’in, zenginliği hakkında bilgi sahibi olduğu şahısların zekât ödemesini teşvik ettiği de bilinmektedir. Nitekim Ebû Amr b. Hammas babasından naklederek şöyle demektedir: “Hz. Ömer bana uğradı ve ‘Ey Hammas!

³³⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 639, [No: 1660].

³³⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 639, [No: 1661].

³³⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 639, [No: 1662].

³³⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 526, [No: 1179].

³⁴⁰ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 531, [No: 1213].

³⁴¹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, VI, 557.

³⁴² Yahyâ b. Âdem, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 188-189; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, II, 204; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, VI, 384; M. Ömer el-Hâcî, **el-Mesiretü’l-tarihîye li-tatbiki’z-zekât**, Dimeşk 1416/1996; s. 286-287.

³⁴² Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 134-135, 137.

Malının zekâtını öde.’ buyurdu. Ben de ona ‘Ok torbası ve bir deri dışında malım yok.’ diye cevap verdim. Bunun üzerine ‘Şu malını paraya göre kıymetlendir ve bulduğun değer üzerinden zekâtını öde.’ buyurdu.” İbn Kudame *el-Muğnî* adlı eserinde bu haber üzerine yaptığı yorumda “Anlatılan bu olay meşhurdur ve sahâbeden hiçbir kimse de bunu inkâr etmemiştir. Bu sebeple icma hâsıl olmuştur.” demektedir. Ebû Ubeyd, Beyhaki ve İbn Hazm, İbn Ömer’den; yine Ebû Ubeyd, İbn Abbas’tan rivayet ettiğine göre ticaret malında zekât farzdır.³⁴³ Öyle anlaşıyor ki malını satınca zekâtını vermediğini bilen Hz. Ömer zekât vermesini istemiş, o da elinde kalan yegâne malını göstermiştir. Hz. Ömer bunun paraya çevrilip zekât olarak verilmesini emretmiştir.

Sahâbenin herhangi birisinden Hz. Ömer’in, oğlu Abdullah’ın ve İbn Abbas’ın söylediklerine aykırı bir görüş nakledilmemiş hatta Tabîîn Dönemi’nde de uygulama ve fetva bu şekilde devam etmiştir. Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi’ndeki sistemin olduğu gibi Emeviler Dönemi’nde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ömer b. Abdülaziz’in zekât memurlarından birisine yazmış olduğu şu talimat bunu açıkça ortaya koymaktadır: “Müslümanlardan sana başvuranların durumuna bak. Ticaretle çalıştırdıkları zâhirî mallarından her kırk dinarda bir dinarını zekât olarak al. Daha az olursa hesabını ona göre yap. Yirmi dinara ininceye kadar zekâtını hesapla ve al.”³⁴⁴

Ayrıca kurumsallaşma açısından bakıldığında üzerinde durulması gereken bir başka husus da ticaret mallarının tahsili için gümrük bürolarının oluşturulup oluşturulmadığı meselesidir. Cahiliye Dönemi Arabistan’ında gümrük hattı bulunmadığı için uşûr (ticaret gümrük) vergisi pazarlarda alınırdı. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn devirlerinde de muhtemelen sınırların değişken olması sebebiyle en azından sabit kara gümrüklerinin varlığını gösteren kesin bilgilere rastlanamamıştır. Hz. Ömer ve Hz. Osman da Müslümanların ticaret mallarından alınan zekâtı Medine Pazarı’nda tahsil etmiştir.³⁴⁵

Ziyad b. Kutay’ın aktardıkları da Hz. Ömer’in beyan esasına göre gümrük vergisini topladığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Ömer ticaret mallarının uşûrunu

³⁴³ Kardâvî, “Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekâtı”, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Ed. Doç. Dr. Mehmet Bayyığıt, Kombad Yayınları Konya, Şubat 1997, s. 499-500.

³⁴⁴ Kardâvî, “Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekâtı”, s. 499-500.

³⁴⁵ Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci”, s. 203.

(zekâtını) toplamak üzere görevlendirdiği Ziyad b. Kutay'a, tahsilatı tüccarın mallarını araştırmaksızın, beyanlarını esas alarak yılda bir defa yapmasını emretmiştir. Bu emri onun emvâl-i bâtine konusundaki politikasını yansıtan örneklerden biridir. Ziyad'ın kendisini İslâm tarihindeki ilk âşir (ticaret /gümrük vergisi tahsildarı) olarak nitelediği rivayet edilmektedir. Zaten yukarıda da beyan ettiğimiz gibi uşûr uygulamasını başlatan ilk halife de Hz. Ömer'dir. Ancak bu, Müslümanların ticaret mallarından daha önce zekât alınmadığı değil zimmî muahhit ve harbîlerin ticaret metândan gümrük vergisi kesilmediği anlamına gelir. Bu da Ziyad'ın verdiği bilgiyi doğrulamaktadır. Hz. Ömer'in daha sonra başka görevliler de tayin ettiği bilinmektedir. Bunlardan biri olan Enes b. Mâlik de Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların ticaret mallarının uşûrunu toplamak üzere Basra'ya gönderilmiştir. Nakit zekâtını da toplamakla görevlendirildiği anlaşılan Enes'in özellikle deniz veya nehir yoluyla Basra'ya inen tüccardan sahildeki bir gümrük bürosunda tahsilat yaptığı düşünülebilirse de bu yorumu destekleyecek net bir bilgiye rastlanamamıştır. Yoğun deniz veya nehir trafiğine sahip diğer liman şehirleri için de benzer bir ihtimal söz konusu olabilir. Ayrıca Hz. Ömer'in Basra Valisi Ebû Musa El-Eş'arî'ye gönderdiği yazılı emirdeki "Onlar (harbî tüccar) bizim bölgemize girdiğinde sen de kendilerinden misilleme yöntemiyle uşûr onda bir al. Zimmî tüccardan yarım uşûr yani 20'de bir ve Müslümanlardan da iki yüzde 5 tahsilatta bulun."³⁴⁶ şeklindeki ifadeler, Basra'da ticaret mallarından vergilerin toplandığı bir gümrük bürosunun var olduğunun ve valilerin bizzat bu işle de uğraştığının bir kanıtıdır.

1.2.6.2.8. Alacakların Zekâtı

Alacakların zekâtıyla ilgili uygulamaya ilişkin Ebû Ubeyd sahâbe uygulamasına örnek olarak Kurre kabilesinden Abdülkari'den senedi ile şunu nakletmektedir: "Hz. Ömer zamanında Beytülmâlde görevli bulunuyordum. O atıyyeleri (feyden Müslümanlara yılda bir defa dağıtılan paralar) çıkardığında tacirlerin mallarını bir arada toplar, hazır olan ve o anda hazır olmayan malların hesabını yapar. Sonra hazır olan maldan, hazır olan ve olmayan malların zekâtını

³⁴⁶ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 145-146.

alırdı.”³⁴⁷ Bu sözleri İbn Hazm *el-Muhalla* adlı eserinde rivayet etmiş ve isnadının sahih olduğunu söylemiştir.³⁴⁸

Alacakların zekâtıyla ilgili ilk haberler Hz. Ömer Dönemi’ne aittir. Nitekim şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Zekât ödeme vakti geldiği zaman alacaklarıyla elindeki malını hesapla hepsinin toplamını yap ve zekâtını öde.”³⁴⁹ Bu demektir ki Hz. Ömer Dönemi’nde emval-i zâhireden olmamasına rağmen alacaklarının olduğunu ifade edenlerin zekâtları da alınmıştır. Kaldı ki Hz. Ömer’in uygulamasına benzer şekilde Hz. Osman’dan gelen “Ödeme kudretine sahip bir kimsede olduğundan istediğinde tahsil edebileceğin ama iyilik olsun diye veya utanma duygusuyla alınmayan alacaklara zekât düşer.”³⁵⁰ şeklindeki rivayet onun da görevlilerine alacaklılarla ilgili bilgi verenlerden zekâtlarını aldığını göstermektedir.

Iraklılar, alacaklar tahsil edildiği zaman yalnızca bir yıllık zekâta tâbi olduğunu söylerler. Fakat Hz. Ali ve İbn Abbas’a göre alacak, alacaklının diğer malları gibi sahibine ait bir maldır. Bu durumda diğer malları gibi geçmiş yıllar için de olmak üzere zekâta tâbidir.³⁵¹ Yani elde edildiğinde geçmiş yılların zekâtı da verilir.

1.2.6.2.9. Yetim Malının Zekâtı

Mal sahibi yetimler de zekât mükellefidir. Hz. Ömer, “Yetimlerin mallarını işletmeye çalışın ki zekât onların malını tüketmesin.” demektedir.³⁵² Şa‘bî’den bu rivayeti destekleyici şöyle bir bilgi nakledilmektedir: Ömer b. Hattâb bir yetimin malı üzerinde velâyetle bulundu. “Bu malı âtil bırakırsak zekâta maruz kalacak (ve tükenecektir).” demiştir.³⁵³

Hz. Ömer, Osman b. Ebi’l-Âs’a “Senin muhitinde zekâtın durumu nedir? Zira bizde neredeyse zekâtın tüketceği bir yetimin malı vardır.” demiştir.³⁵⁴

³⁴⁷ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 526, [No: 1180].

³⁴⁸ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 531, [No: 1214].

³⁴⁹ Kardâvi, “Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekâtı”, s. 499-500.

³⁵⁰ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 536, [No: 1238].

³⁵¹ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 550, [No: 1303].

³⁵² Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 550, [No: 1304].

³⁵³ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 550, [No: 1306].

³⁵⁴ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 551, [No: 1307].

³⁵⁴ Tirmizî, “Zekât” 3; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 18.

Hız. Ali, Ebû Râfi'nin yetim olarak velâyeti altında bulunan çocuklarının mallarının zekâtını verirdi.³⁵⁵ Başka bir rivayete göre Hz. Ali Ebû Râfi'nin yetim olan çocuklarına ait bir tarlayı on bin dirheme satınca bunun zekâtını verdi.³⁵⁶ Tüm bu rivayetler tarihteki uygulamalarda yetim malının zekâtının tahsil edildiğini göstermektedir.

1.2.6.2.10. Kölelerin Zekâtı

Hız. Peygamber'in zekât uygulamalarında atlardan ve kölelerden zekât alınmamaktadır. Aslında o dönemin şartlarında bunların kişilerin asli ihtiyaçları olması gerektir. Nitekim Hız. Peygamber'den gelen şu hadis-i şerifte bu durum şöyle aktarılmaktadır: *“Sizi (ticari olmayan) atın ve kölenin zekâtından affettim, öyle ise gümüş paralarınızın zekâtını verin. Bunun her kırk dirhemine bir dirhem vereceksiniz. Ancak yüz doksan dirheme zekât düşmez, iki yüz dirheme ulaştı mı beş dirhem verilecektir.”*³⁵⁷ Hız. Ömer Dönemi'nde yüzlerce atı veya kölesi olan Müslüman bulunmamasından dolayı onun böyle buyurduğu anlaşılmaktadır. Kuşkusuz bu durum ondan sonraki dönemde değişmiş ve nitekim Şamlılardan bazı kimseler Hız. Ömer'e, *“At ve kölelerden ibaret olan bazı mallarımız var. İsteriz ki bunların zekâtını verelim de bizim için bir temizlik vesilesi olsun!”* demişler. Hız. Ömer: *“Benden önceki iki arkadaşım bunu yapmadılar ki ben yapayım.”* diye karşılık vermiş ve bunu ilk başta kabul etmemiştir. Buna rağmen daha sonra aralarında Hız. Ali'nin de bulunduğu bir grup sahâbeye danışma gereği hissetmiştir. Hız. Ali de *“Senden sonra sorumlu tutulacakları mecburi, mâli bir vecibe hâline getirilmezse buna mahsus olarak güzel bir şeydir.”* demiştir.³⁵⁸ Hız. Ömer'in bunu Medine'de sahâbe ile istişare etmesini sağlayan kişinin Ebû Ubeyde b. Cerrah olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şamlılar Ebû Ubeyde'ye *“At ve kölelerimizden zekât alsan...”* diye öneride bulunmuşlar ancak Ebû Ubeyde bu teklifi ilk etapta reddetmiş ve bilahare konuyu Hız. Ömer'e yazarak görüşünü sormuştu. Hız. Ömer de teklifi ilk önce kabul etmemiş, Şamlılar bir daha öneride bulununca Ebû Ubeyde yine reddetmiş ve konuyu Hız. Ömer'e tekrar

³⁵⁵ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 565, [No: 1366].

³⁵⁶ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 565, [No: 1367].

³⁵⁷ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 557, [No: 1335].

³⁵⁸ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 565, [No: 1366].

yazmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye “İstiyorlarsa kendilerinden al ve onu kendilerine geri ver. Kölelerine de infakta bulun.” diye yazmıştır.³⁵⁹

Bu konuyla ilgili diğer bir husus da mal sahibi kölelerin malından zekât alınıp alınmayacağı meselesidir. İbni Cüreyc'den gelen bir rivayette kölenin dîvana dâhil edilmeyeceği ve köleden zekât alınmayacağı kaydedilmektedir.³⁶⁰ Burada ifade edildiği gibi köleler zekâtla mükellef değildirler. Zekât; Müslüman, hür ve bâliğ olan kimselerden alınmaktadır. Nitekim tarihî uygulamalar da bunu göstermektedir. Öyle ki Benî Hâşim'in kölesi olan Nâfi, Hz. Ömer'e “Benim malım var, zekâtını vereyim mi?” diye sorunca Hz. Ömer, “Hayır.” diye karşılık vermiş; Nâfi, “Sadaka vereyim mi?” diye sorduğunda Hz. Ömer, “Bir dirhem bir ekmekle.” diye cevap vermiştir.”³⁶¹ Bu da gösteriyor Hulefâ-yı Raşidin Dönemi'nde kölelerin malından zekât alınmamıştır.

³⁵⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 565, [No: 1367].

³⁶⁰ Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Haris Esmâ b. Harice b. Hasn el-Fezârî (ö. 188), **Es-Sîre li-ebi İshak el-Fezârî**, thk. Faruk Hamade, Müessesetü'r- risâle, Beyrut, C. 1, s. 192.

³⁶¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 557, [No: 1335].

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKÂT MALLARININ TOPLANMASI VE MUHAFAZASI

Zekâtın tanımı, tarihi ve zekât alınan mallar izah edildikten sonra bu bölümde zekâtın Müslümanlardan nasıl toplandığı ve zekât toplanırken nelere dikkat edildiği, toplanan zekât mallarının ihtiyaç sahiplerine dağıtılmadan önce nerede ve ne şekilde korunduğu gibi konular üzerinde durulacaktır.

2.1. ZEKÂTIN TOPLANMASI

Yukarıda müteaddit defa vurguladığımız gibi zekât malları Resûlullah Devri'nde bizzat kendisinin emri ile toplatılıyordu. Gerek zekâtı alınacak malların tespiti gerek alınacak miktarlar onun tarafından belirleniyor ve uygulanıyordu.¹ Rivayetlere göre Resûlullah zekât konusunda bir kitap yazdırdı ve onu kılıcının yanına koydu. Nereye giderse onu yanında taşırdı. Bir rivayete göre bu yazdığı kitabı vasiyet ederek vefatından sonra onunla amel edilmesini istedi. Bu kitapta yazılanlar hususunda âlimler ittifak etmiştir. Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Emevîler onunla amel ettiler. Fakihler de aynı görüş üzerinde birleştiler. Bu kitapta her sınıf hayvanın ayrı ayrı zekâtı vardır.²

Resûlullah ilk iş olarak tayin ettiği âmilleri vasıtasıyla zekâtları toplattı. Önce onları Beytül mâle koydu. Sonra Kur'ân'da gösterilen sekiz sınıftan gerekli gördüklerine dağıttı. Resûlullah Devri ile Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerinde zekât bu şekilde toplatılmış ve yerine bu şekilde sarf edilmiştir. Bu konuda önemli olan ve dikkatle üzerinde durulması gereken husus, o zamanda Müslümanların zekâtlarını civarlarında bulunan fakir ve muhtaç Müslümanlara değil de doğrudan devletin tayin ettiği memurlar vasıtasıyla devlete yani Beytül mâle vermiş olmalarıdır.³

Resûlullah Alâ İbnu'l-Hadramî'yi Bahreyn'e -veya Hecer'e- zekât memuru olarak gönderdi. O orada kardeşler arasında müşterek olan bir bağdan vergi almak

¹ Özek, "Asr-ı Saadet'te Zekâtın Tatbikatı", s. 14-20.

² Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Harâc**, s. 132.

³ Özek, "Asr-ı Saadet'te Zekâtın Tatbikatı", s. 17.

üzere giderdi. Kardeşin biri Müslüman ise Müslüman'ın payına düşenden öşür, müşrikten de haraç alırdı.⁴ Nitekim bazı zekât memurları sadece zekât değil aynı zamanda Müslüman olmayan diğer vatandaşların da vergilerini toplama hususunda yetkili idiler.

Zekâtı toplayan memur malın en iyisini almadığı gibi en kötüsünü de alamaz, orta olanı alır. Zekâtı gerektiren miktar malı bulunan kişi senenin ortasında aynı cinsten mal elde ederse onu da malına ilave ederek ikisinin zekâtını birden verecektir.⁵

Zekât memurları, kendilerine verilen talimat ve yetki çerçevesinde zekâtı toplamak ve dağıtmak görevini yerine getiriyorlardı. Zekât memurlarının zekâtı toplama hususunda hassas davranmalarına özel olarak vurgu yapıldığı dikkatten kaçmamaktadır. Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: *“Adaletle iş yapan zekât memurunun durumu evine dönünceye kadar Allah yolunda savaşan kimse gibidir.”*⁶ Öte yandan zekât ödeyecek kişinin de âmilin görevini yerine getirmesi hususunda ona yardımcı olması tavsiye edilmiştir. Resûlullah'ın *“Zekât görevlisi size geldiğinde yanınızdan memnun olarak ayrılın.”*⁷ buyurduğu rivayet edilmiştir.

Hz. Ömer bir yere âmil gönderirken ahaliye hitaben “Gönderdiğim kişiyi dinleyin, ona itaat edin ve adilane bir şekilde vermenizi istediği şeyi verin!” diye mektup gönderirdi. Ama Huzeyfe'yi göreve gönderirken onun hakkında yazdığı mektupta “Onu dinleyin, ona itaat edin ve her ne isterse verin!” diye yazdı. Huzeyfe semerli bir eşeğe binerek Medine'den ayrıldı. Azığı da eşeğin üzerindeydi. Medâin'e gelince yöre halkı ve ileri gelenler onu karşıladılar. Huzeyfe'nin elinde yiyecek olarak bir parça kuru ekmek ve üzerinde azıcık et bulunan bir kemik vardı. Yöre halkına Ömer'in mektubunu okudu. “Dilediğini iste!” dediler. O da “Burada kaldığım sürece sadece günlük yiyeceğimi ve eşeğimin yiyeceği samanı vermenizi istiyorum.” dedi. Bir müddet orada kaldı. Daha sonra Ömer geri dönmesine dair ona bir mektup gönderdi. Ömer, Huzeyfe'nin Medine'ye yaklaştığı haberini alınca yolda onun

⁴ İbn Mâce, **Sünen** (1831), [Had. No: 6561].

⁵ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037), **Kayıtlı Kudûrî Tercümesi**, trc. Ali Arslan, Salah Bilici, Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 30.

⁶ Tirmizî, “Zekât”, 18.

⁷ Tirmizî, “Zekât”, 20.

göremeyeceği bir yere saklandı. Huzeyfe'nin ilk gittiği hâl üzere döndüğünü, kendisinde hiçbir değişiklik olmadığını görünce, yanına giderek, onu kucaklayıp “Sen benim kardeşimsin, ben de senin kardeşimim.” dedi.⁸

Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevîler Dönemi'nde zekâtın toplanması ve dağıtılması işi Hz. Peygamber tarafından belirlenen çerçevede âmiller eliyle yapılırdı. Bu sebeple âmiller, sistemin düzgün işletilmesi açısından önemli bir yere sahiptiler. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn'in, zekât sisteminin aksamadan yürütülmesi için bazı talimatlar verdikleri bilinmektedir. Şimdi bu talimatlara bakalım.

2.1.1. Zekâtın Toplanmasıyla İlgili Talimatlar

Hz. Peygamber; görevlilerin keyfî davranışlarını önlemek, mükelleflere hak ve sorumluluklarını bildirmek amacıyla tahsildarlarla birlikte zekât oranlarını da içeren talimatname denilebilecek emirnameler göndermiştir. Mesela İslâm dini Arabistan'da süratle yayılmaya başlayınca Debâ'da oturan Ezd kabilesinden bir heyet Medine'ye giderek İslâmiyet'i kabul etmiş, Resûlullah da Huzeyfe b. Yemân'ı kendilerine zekât âmili olarak göndermiş ve ona zekât esaslarını ihtiva eden bir vesika vermiştir. Yemen'e görevlendirdiği Muâz b. Cebel'e, Hz. Ali'ye ve Amr b. Hazm'a da böyle bir talimatname verdiği rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber'in bunların dışında da çeşitli kabilelere zekât hükümlerini içeren ahidnâmeler verdiği veya ulaştırdığı bilinmektedir.⁹

Hz. Peygamber görevlendirdiği memurların gittikleri yerlerde sıkıntı çekmelerini önlemek amacıyla onlara gittikleri bölgenin halkına gösterecekleri belgeler verirdi. Böylece yöre halkı o belgeye göre zekâtlarını öderdi. Görevli memur da görevini daha rahat yapmış olurlardı. Görevli memur gittiği yerde mükelleflerin zekâtlarını ödemelerini sağlamak ve Müslümanlarla zimmîlerin ödemeleri gereken cizyenin zekâttan ayırt edilmesini sağlamak için zekât mükelleflerini zekât ödemeye davet ederdi.¹⁰

⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. IV, s. 253-254.

⁹ Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci”, s. 209.

¹⁰ Mâverîdî, **el-Ahkâmü's-Sultaniyye**, s. 154.

Hız. Peygamber; Muâz b. Cebel, Abdullah b. Revâha, Mâlik b. Ubâde, Utbe b. Dinar, Mâlik b. Murâre ve arkadaşlarını Yemen'e zekât toplamaya gönderdi. Yemen halkına hitaben yazdığı mektupta sadaka ve cizyelerini toplayıp elçisine ulaştırmalarını ve zekât memurlarının kendilerinden hoşnut olarak geri dönmelerini emretti.¹¹

Câbir b. Âtik'in naklettiğine göre Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: *"Kendilerine kızdığınız görevliler size gelecek. Size geldiklerinde onlara 'Hoş geldiniz.' deyin ve kendilerini almak istedikleri şeylerle baş başa bırakın. Şayet adil davranırlarsa kendi lehlerinedir. Zulmederlerse kendi aleyhlerinedir. Onları hoşnut edin. Çünkü zekâtlarınızın tam oluşu onların hoşnutluğuna bağlıdır. Onlar da size dua etsinler."*¹²

Cerir b. Abdullah'ın naklettiğine göre Resûlullah (sav.), "Zekât memuru size geldiği vakit sizden hoşnut olarak ayrılmalıdır." buyurdu.¹³

Yine Cerir b. Abdullah, oğluna şöyle tavsiyede bulunmuştur: "Ey oğlum! Zekât memuru sana geldiği zaman mallarından hiçbir şeyi onlardan gizleme, şayet sana karşı adil olurlarsa bu hem senin için hem de onun için hayırlıdır. Eğer sana karşı haksızlık yaparlarsa o zaman bu senin için hayır, onlar için ise kötülüktür."¹⁴

Zekât vermekle mükellef olan mal sahiplerinin zekât memurlarına karşı takınmaları gereken tutumları bir rivayette şöyle geçmektedir: Ebû Zer el-Gifârî şeytan taşlama bölgesinde otururken yanına bir kimse gelip soruyor: "Bize halifenin zekât memurları geldi. Bizden bize düşenden fazla miktarda zekât aldılar. Ben de fazladan alınan miktara denk olacak şekilde malımın bir kısmını gizledim." dedi. Ebû Zer: "Hayır böyle yapma. Bütün malını toplayıp onlara götür. Sonra onlara de ki: 'Hakkınız neyse onu alınız, haksızlıkla bir şey almayınız.' Eğer buna rağmen sana haksızlık ederlerse kıyamet günü senin zekâtın ile haksızlık sonucu senden aldıkları şeyler senin lehine ve onların aleyhine olarak değerlendirilecektir." diye karşılık vermiştir.¹⁵

¹¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 291, [Had. no: 518].

¹² **Sünen-i Ebû Dâvûd Tercüme Şerhi**, Haz. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Necati Akdeniz, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1988, C. VI, s. 187, Ebû Dâvûd, "Zekât", 5.

¹³ Müslim, "Zekât", 177; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 506, [Had. no: 1100].

¹⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 506, [Had. no: 1101].

¹⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 412.

Bir başka rivayette de Ebû Hureyre'ye bir adam şöyle soruyor: “Zekât memurlarından malımın seçkin kısımlarını gizleyebilir miyim?” Ebû Hureyre: “Hayır onlar size gelince kendilerine karşı gelmeyiniz. Sizden ayrılıp gittikleri zaman da onlara beddua etmeyiniz. Böyle yaparsanız bir zâlimin günahını almış olursunuz. Sen ancak ‘İşte malım bu, zekât hakkı da budur. Hakkı al ama haksızlık ile bir şey almaktan sakın.’ diyebilirsin. Şayet zekât memuru zekât hakkını adaleti gözeterek alırsa hakka riayet etmiş, haksız bir muamelede bulunursa kıyamet günü her iki hâl senin lehine değerlendirilmiş olacaktır.” diye cevap vermiştir.¹⁶

Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivayette o şöyle diyor: “Zekât memuru sana geldiği zaman zekâtını kendisine teslim et ve akabinde başa kakma. Zekât memurunun yetkilerini kullanmasına imkân ver.”¹⁷

Bir rivayette de Ebû Hureyre ve Ebû Useyyid şöyle söylüyor: “İnsanlar zekât memuru geldiğinde onu iyi karşılamalı, mallarının tümünden kendisini haberdar edip ondan hiçbir şey gizlememelidirler. Eğer memur adaletle muamele ederse hakkı gözetmiş olur. Yok, eğer aksine hareket eder ve zulmederse ancak kendi nefesine zarar vermiş olur. Allah zulme uğrayan mal sahiplerine haklarını telâfi edecek ihsan ve nimetlerini esirgemez.”¹⁸ Aktarılan bu rivayetlerde görüldüğü gibi zekât mükelleflerine zekât memurlarının işlerini daha kolay yapmaları için önemli tavsiyelerde bulunuluyor. Bu durum zekâtın görevliler tarafından daha rahat toplanmasını sağlıyordu, diyebiliriz.

Halife Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'i zekât tahsilatıyla görevlendirip ona -Hz. Peygamber tarafından âmillere iletmek üzere hazırlatılan ancak irtihalinden önce ulaştırılamayan- zekât talimatnamesi göndermiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali de aynı uygulamayı sürdürmüştür. Hz. Ömer'in, tahsildarlarına hayvan zekâtlarının nerede alınacağı gibi çeşitli konuları içeren buyruklar gönderdiği bilinmektedir.¹⁹ Şimdi de bu talimatlardan müşahhas bazı örnekler aktaralım.

¹⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 412.

¹⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 412.

¹⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 412.

¹⁹ Abdürrezzâk, **el-Musannaf**, C. IV, s. 42.

2.1.1.1. Hz. Peygamber'in Talimatları

Hz. Peygamber zekâtın farz kılınması ile yeni kurulmuş olan İslâm Devleti'nin hâkim olduğu bölgelere vergi memurları gönderdi. Müslümanlardan alınmakta olan zekât mallarının nasıl tahsil edilmesi gerektiği hususunda görevlilere talimatnameler verdiği gibi bu talimatnameleri halka da açıklamalarını istedi. Bu vesile ile hem halk ne vereceğini öğrenmiş olur hem de görevli memur ne şekilde tahsilatta bulunacağını bilmiş olurdu. Abdullah İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah zekât oranlarını belirten bir vesika yazdırmıştı. Bu vesikayı görev başında bulunan âmillerine henüz göndermeden vefat etmiştir. Resûlullah onu kılıcının kabzasına asmıştı. Ondan sonra bu vesika İslâm Devleti'nin başına geçmiş olan Hz. Ebû Bekir'e geçti. Hz. Ebû Bekir, ölünceye kadar onunla amel etti. Hz. Ebû Bekir'in vefatından onra Hz. Ömer'e geçti. Hz. Ömer de ölünceye kadar onunla amel etti. Bu vesikada şunların yazılı olduğu kaydedilmektedir:

“Develer:

- 1) 5 devenin zekâtı 1 koyundur.
- 2) 10 devenin zekâtı 2 koyundur.
- 3) 15 devenin zekâtı 3 koyundur.
- 4) 20 devenin zekâtı 4 koyundur.
- 5) 25'e ulaştı mı 35'e kadar zekât bir bintu mehazdır.
- 6) 36'ya ulaştı mı 45'e kadar zekât bir ibnu lebundur.
- 7) 46'ya ulaştı mı 60'a kadar zekât bir hıkkadır.
- 8) 61'e ulaştı mı 75'e kadar zekât bir ceza' dır.
- 9) 76'ya ulaştı mı 90'a kadar zekât 2 ibnetu lebundur.
- 10) 91'e ulaştı mı 120'ye kadar zekât 2 hıkkadır.
- 11) Deve 120'den fazla ise zekât her elliye bir hıkkı, her kırka bir ibnetu lebun zekât gerekir.

Koyuna Gelince:

- 12) 40'a ulaşınca 120 koyuna kadar zekâtı 1 koyundur.
- 13) 121'e ulaşınca 200 koyuna kadar zekâtı 2 koyundur.
- 14) 201'e ulaşınca 300 koyuna kadar zekâtı 3 koyundur.

15) 300'ü geçince her 100 koyuna bir koyun zekât düşer, yüzden aşağıda kalan küsurata zekât düşmez.

16) Zekât korkusuyla müctemi (birleşik) olanlar ayrılmaz, müteferrik (ayrı) olanlar da birleştirilmez.

17) İki ortağın malından alınan zekâtta, her ikisi de adalet üzere birbirlerine müracaat ederler.

18) Zekât olarak, çok yaşlı ve ayıplı olan hayvan alınmaz.

19) Zührî der ki: 'Zekâtı almak üzere memur geldiği vakit koyunlar üç sınıfa ayrılır: Üçte biri kötü, üçte biri iyi, üçte biri de vasat. Zekât memuru, zekât payını vasat kısmından alır.' Zührî, sığırdan bahsetmez."²⁰

Resûlullah memur olarak atadığı görevlileri ashabın en gözdelerinden seçerdi.²¹ Keza ekin ve meyvelerin zekâtında bu malların tümünü tartmadan miktarını bilebilen ve buna göre alınacak zekât miktarını belirleyen uzman tahminciler görevlendirirdi.²²

Hız. Peygamber yönetici veya zekât görevlisi olarak gönderdiği kimselere temel prensipleri kısa ve öz olarak aktarır ve görevlendirilen kimsenin bu çerçevede hareket etmesini isterdi. Nitekim Yemen'e hem yönetici hem tebliğci hem de vergi hususunda yetkili olarak gönderilen Muâz b. Cebel'e tebliğde tevhide ve Allah'a kulluğa davete öncelik vermesini; zekât hususunda ise insanların zenginlerinden alıp fakirlerine dağıtmasını ve zekât alırken insanların çok değer verdiği malları almaktan kaçınmasını; yönetimde de mazlumun ahını almaktan kaçınmasını temel prensip olarak emretmiştir.²³

Hız. Peygamber Necrân'ı fethettikleri zaman gerek Peygamber Efendimiz'in ve gerek Necrân ahalisinin kabulleri ile ahali anlaşma şartları mucibince yerlerinde kalmışlardı. Ashaptan Amr b. Hazm hem Necran cihetine hem de diğer cihete tayin edilerek gönderildi. Hız. Peygamber iki mektup vermişti. Biri, memuriyeti ile ilgili bazı öğütleri ve tavsiyeleri ihtiva ediyordu. Diğer de Necran ehline hitaben yazılmıştı.²⁴

²⁰ Tirmizî, "Zekât", 4; Ebû Dâvûd, "Zekât" 4; İbn Mâce, "Zekât" 9.

²¹ Karadâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, C. II, s. 62.

²² Kettânî, **Hız. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 228.

²³ Buhârî, "Zekât", 1, 41, "Sadaka", 1, 63, "Mezâlim", 9, "Megazi", 60, "Tevhid", 1; Müslim, "İman", 31; Tirmizî, "Zekât", 6; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4; Nesâî, "Zekât", 46.

²⁴ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Harâc**, s. 194.

Bu mektup, Cenâb-ı Hak ve Peygamber-i Zîşanı tarafından emân hakkında bir mektuptur. “... Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getiriniz.”²⁵ Hz. Peygamber Amr b. Hazm’ı Yemen tarafına gönderdiğinde onunla şöyle akit yapmıştır: “*Her hususta Cenâb-ı Hak’tan korkmalısın, yapacağın pek çok işler yanında ganimetlerden Allah’ın ayırıp, tahsis buyurduğu humusu (1/5), Müslümanlar üzerine farz kılınan zekâtı tamamen alasin.*”²⁶ Bu mektupta görüldüğü gibi Hz. Peygamber bölge halkına devlete karşı sorumluluklarını hatırlattığı gibi görevli memura da görevlerini bildiriyor.

Hz. Peygamber zekât memuru olarak görevlendirdiği kimselere görev yerine gitmeden önce verdiği talimatlarda; gittikleri yerde halka iyi davranmaları, zekâtları almak için bizzat mükelleflerin kendi yerlerine gitmeleri, fazla zekât almak için ayrı olan malları birleştirmemeleri veya birleşik olan malları ayırmamaları konusunda uyarılarda bulunmuş ve böylece oluşabilecek haksızlıkları önlemek istemiştir.²⁷

Hz. Peygamber zekât mallarını tahmin için görevlendirdiği memurlara verdiği talimatlar arasında mükelleflere kolaylık göstermelerini emretmiş, “Tahmin yaptığınız zaman malın üçte birini zekât miktarının dışında tutunuz, üçte birini tutmasanız da en azından dörtte birini tutunuz. Çünkü malın ariyyesi, mal sahibinin vasiyeti ya da ürünün vatiyyesi ve naibesi vardır.”²⁸ buyurmuştur. Ariyye, müşterilerin yaş hurmadan yararlanmak için satın aldıkları ağaç veya bahçe sahibinin bahçesinin ürününü sattığı zaman satış dışı tutarak ölümünden sonrası için alıkoyduğu hurma ağaçlarıdır. Vasiyet, mal sahibinin ölümünden sonrası için vasiyet ettiği maldır. Vatie, yoldan geçerken uğrayan kişilerin yediği miktardır. Naibe de meyvelerin uğrayabileceği doğal zarardır.²⁹ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, görevlilerine malın tamamından zekât alınmamasını üçe veya dörde taksim edilmesini ve üçte biri ya da dörtte birinin zekât dışı bırakılmasını buyurmuştur. Bununla beraber Hz. Peygamber adaletten de sapılmamasını emrediyordu. Nitekim Ubâde b. Samit’i zekât memuru olarak gönderdiği vakit kendisine şöyle dedi: “*Ey Ebû Velid! Allah’tan kork, hile ve hainlik etme. Kıyamet günü Allah’ın huzuruna omuzlarında böğüren bir öküz*

²⁵ Mâide, 5/1.

²⁶ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 194.

²⁷ Buhârî, “Zekât”, 64; Müslim, “İman”, 29; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 8; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 504, [Had. no: 1093]; Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 90; İbn Mâce, **Sünen**, “Zekât”, 14.

²⁸ Tirmizî, “Zekât”, 17; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 14.

²⁹ Karadâvî, **Fıkhu’z-Zekât**, C. II, s. 62.

veya kükreyen bir deve veya meleyen bir koyun ile gelme.” Ubâde b. Samit dedi ki: “Ey Allah’ın Resûlü, bu söylediklerin doğru mudur?” Resûlullah (sav.) “*Evet, nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki Allah’ın rahmetiyle korunanlar hariç hiç kimse bundan kurtulamaz.*”³⁰ Yukarıda aktardığımız rivayetlerde de görüldüğü gibi zekât müessesesinin temel unsurlarından olan zekât memurları zekât toplamada uygulayacakları ilkeleri Hz. Peygamber’den alıyorlar ve bu ilkeler doğrultusunda zekâtı topluyorlardı.

Hiz. Ebû Bekir de Resûlullah Devri’nde olduğu üzere zekât toplamak için zekât memurları gönderip, zekâtı tahsil ederek gerekli yerlere dağıtmayı sürdürmüştür.³¹ Bu konuda memurlarına Resûlullah’ın uyguladığı zekât talimatnamesini yazdırmış ve bu talimatnameye göre amel edilmesini istemiş. Mesela Bahreyn’e zekât toplamak üzere gönderdiği Enes b. Mâlik’e Resûlullah’ın bildirdiğı şekliyle zekât mallarının nisâb ve miktarlarını belirleyen bir belge yazarak ona vermiş bu belge mucibince davranmasını istemiştir.³² Söz konusu belgeye *Kitabü’s-Sadaka* veya *Kitabü’s-Sadakat* adı verilmektedir. Abdullah b. Ömer, Hiz. Peygamber’in “*Sadakat Kitabını*” yazıp kılıcıyla (bir rivayette vasiyetiyle) birlikte muhafaza ettiğini ancak zekât âmillerine vermeden vefat ettiğini, Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer vefat edinceye kadar bu belgedeki hükümleri icra ettiklerini bildirir. Hiz. Ömer de bu belgeyi kılıcıyla (bir rivayette vasiyetiyle) birlikte muhafaza ediyordu. “*Kitab-ı Ömer fi’s-Sadaka*” adı da verilen bu belge Ömeroğullarında kalıp, nesilden nesile muhafaza edilerek Halife Ömer b. Abdülaziz’e kadar ulaşmıştır.³³ Hiz. Ali’nin de kılıcıyla birlikte Hiz. Peygamber’den gelen *Zekât Kitabı*’nı muhafaza ettiğı bildirilmiştir.³⁴ Öyle anlaşıyor ki zekât hakkında Hiz. Peygamber tarafından yazılan bu metin birçok sahâbe tarafından istinsah edilmiş ve zekât görevlileri gittikleri bölgelere bununla gitmişlerdir.

³⁰ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 88.

³¹ Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, C. III, s. 110.

³² Buhârî, “Zekât”, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40; Bab-ı Zekâtü’l-ganem.

³³ Bu belge mevkuf ve merfu olarak rivâyet edilmiştir. Muvatta, “Zekât” 23; Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 76; Abdürrezzak, C. IV, s. 9, 25; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 395, 400, 401, 402, 425; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5; Tirmizî, “Zekât”, 4.

³⁴ Ahmed b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî (1884-1958), **el-Fethu’r-Rabbani li-tertibi Müsnedi’l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî**, Beyrut, ty. (Dârü ihyai’t-turasi’l-Arabî), C. VIII, s. 210.

2.1.1.2. Hz. Ömer'in Talimatları

Hz. Ömer de zekât uygulamalarıyla ilgili genel esasları görevlendirdiği memurlarına talimat şeklinde bildiriyordu. Hz. Ömer bir âmiline gönderdiği mektupta Müslüman tüccardan, anlaşmalı tüccardan (yani kendileriyle sulh yapılan ülkelerin tüccarları), harbîlerden (yani kendileri ile sulh yapılmamış ülkelerin tüccarları) verginin nasıl alınacağı yazıyordu. O mektupta Hz. Ömer Müslümanlardan her kırk dirhem de bir dirhem zekât alınmasını ve sonra onlara bir sene boyunca berat verilmesini, anlaşmalı tüccardan yirmi dirhemde bir dirhem vergi alınmasını, harbî olan tüccardan ise o harbî olanların ülkeleri Müslüman tüccarlarından ne kadar vergi alıyorsa o kadar vergi alınmasını bildirmiştir. Ayrıca Müslüman tüccardan ve otlaklarda otlayan hayvan sahibi Müslümanlardan bir yıl geçmeden zekât alınmamasını belirtmiştir.³⁵

Sa'd b. Ebû Vakkas Irak'ın fethinden sona bir mektup göndererek Hz. Ömer'e ganimetlerin taksimini ve Allah'ın fey* olarak onlara neyi gerekli kıldığını sormuştu. Bunun üzerine Hz. Ömer, insanlara mal ve gıdadan daha çekici olan şeyin ne olduğuna bakmasını, Müslümanlardan hazır bulunanlar arasında onu taksim etmesini, arazi ve nehirleri onları işleyenlere Müslümanların bir hediyesi olarak bırakmasını, insanları üç gün davet etmesini eğer icabet edip savaştan önce Müslüman olurlarsa onların Müslümanlardan olduğunu ve Müslümanların hak ettiği hususları onların da hak ettiğini, İslâm'da onlara da bir pay olduğunu; kim de savaştan sonra yenilerek Müslüman olursa onun malının da Müslümanların malı olduğunu çünkü Müslüman olmadan önce müslümanlarla savaşarak malını korumak istediğini söylemiştir. Ayrıca Müslüman'a zekâtını ödediği, sulh yapmış zimmet ehline de cizyesini ödediği

³⁵ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdulber b. Asım el-Nemri el-Kurtubî (ö. H 463), **el-İstizkâr**, thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muemmed Ali Ma'vez, Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, 2000 (H 1421), C. III, s. 164.

* Fey: Terim olarak gayrimüslimlerden alınan haraç, cizye, ticari mal vergisi (uşûr) ve diğer bazı gelirleri ifade eder. Mustafa Fayda, "Fey", **DİA**, İstanbul, TDV, 1996, C. XII, s. 511-513.

müddetçe onlardan öşür alınmayacağını; öşürün harbîlerden* İslâm topraklarında ticaret yapma izni verilenlere gerektiğini emretmiştir.³⁶

Enes b. Mâlik, Ömer b. Hattab'ın kendisini ve Ebû Musa el-Eşarî'yi Irak'a gönderdiğini; Ebû Musa'yı namaz işleri ile kendisini de vergi işleri ile görevlendirdiğini ve kendisine "Müslümanın malı şayet iki yüz dirheme ulaşırsa ondan beş dirhem al. İki yüz dirhemden fazla olursa her kırk dirhem için bir dirhem zekât düşer." diye talimat verdiğini aktarmıştır.³⁷ Bu rivayetten anlaşıldığı üzere Hz. Ömer'in toplumsal işleri ayrı şahıslar üzerinden yürüttüğü de oluyordu. Ayrıca zekât toplama hususunda miktarları görevlendirdiği kimseye direktif olarak veriyor ve bu noktada da zekât memurunun işini talimatıyla bir nevi kolaylaştırıyordu.

2.1.1.3. Hz. Ali'nin Talimatları

Hz. Ali, kendinden önceki halifeler gibi zekât mallarının halktan toplatılması ve yoksul Müslümanlara dağıtılması konusunda azami titizlik gösterirdi. Zekât âmili olarak görevlendirdiği şahısları, toplumun ahlakça en dürüst insanlarından seçerdi. Bu maksatla ülkenin çeşitli bölgelerine gönderdiği zekât memurlarına şu tavsiyede bulunmayı asla ihmal etmezdi:

"Tek olan ve hiçbir ortağı olmayan Allah'a sığınarak yola çık! Sakın bir Müslümanı korkutma, ona rahatsız edici bir tavırla yaklaşma ve mallardan Allah'ın payından fazlasını alma! Bir bölgeye vardığın zaman hemen evlere sokulma, dışarıda beklemeyi tercih et, sonra sükûnet ve vakarla onlara doğru yaklaş, ulaştınca da kendilerine selam ver ve bunu onlardan esirgeme. Arkasından onlara şöyle seslen: 'Ey Allah'ın kulları! Beni, size malınız arasında bulunan Allah'ın hissesini almam için Allah'ın kulu ve halifesi gönderdi. Mallarınız içinde ona vereceğiniz, Allah'a ait bir şey var mı?' Birisi bu sözüne 'Hayır.' diye cevap verirse ona bir daha uğrama! Bir başkası da sana 'Evet.' derse onu korkutmadan, zor durumda bırakmadan ve kendisini fazla yormadan götürceği yere git ve sana verdiği altın ve gümüşleri al! Koyun, keçi, sığır ve devesi varsa izni olmadan bu hayvanların bulunduğu yere girme! Zira bu hayvanların büyük bir bölümü ona aittir. Buraya da uğrarken şiddet ve kabalıktan sakın, hiçbir hayvanı ürkütme ve hayvanları yüzünden mal sahibini kötülemeye kalkma! Malı

* Harbî: Gayrimüslim devletin vatandaşı anlamında fıkıh terimi; Ahmet Özel, "Harbî", *DİA*, C. XVI, İstanbul, TDV, 1997, s. 112-114.

³⁶ Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 45.

³⁷ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 423.

iki kısma ayır ve ona, birini seçme hakkı tanı. Onlardan birini seçerse o kısma dokunma. Sonra kalan kısmı da ikiye ayır, yine kendisine birini seçme imkânı ver. Kendi payını aldıktan sonra o kısma dokunma. Malında bulunan Allah'ın hissesi bitene kadar bu şekilde bölüştürmeye devam et. Sonra Allah'a ait kısımları topla. Şayet mal sahibi bu uygulamana razı olmazsa onun bu isteğini kabul et ve malları, yeniden eskisi gibi bölüştürmeye başla. Bu arada yaşlı, çok yaşlı, cılız ve sakat develeri alma! Malları, bize ulaştırıp Müslümanlara dağıtmamız için dinî açıdan güvenemediğin bir kişiye teslim etme! Hayvanların üzerine iyiliği öğütleyen, şefkatli, emin, koruyucu ve onlara karşı şiddet kullanmayan, hızlı yürütmeyen, yormayan ve bitkin duruma düşürmeyen birisini vekil tayin et. Sonra yanında toplanan malları süratle bize gönder ki biz de Allah'ın emrettiği şekilde dağılımını yapalım. Görevlendireceğin kişi malları senden teslim alırken ona bir deve ile yavrusunu birbirinden ayırmamasını, yavruya zarar dokunacağından sütünü sağmamasını, onu fazla yük taşıtarak yormamasını, bu hususta bütün hayvanlara eşit davranmasını, yorgun düşenleri dinlendirmesini, tırnakları yarılan ve yürümekte zorluk çekenlere yumuşak muamelede bulunmasını öğüt. Ayrıca gelirken hayvanları suyun bol olduğu bölgelerden geçirmesini, onları otu bol topraklardan ayırarak otsuz arazilere götürmemesini, ara sıra yürümeyi durdurup dinlenme molası vermesini, yeme ve içme ihtiyaçlarını karşılamak için zaman tanımasını tavsiye et ki buraya yorgun, bitkin hâlde değil de semiz ve sapasağlam ulaşsınlar. Biz de onları Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti üzerine yoksul Müslümanlara dağıtalım. Bu şekilde hareket etmen sana büyük ecir ve sevap kazandırır inşallah.”³⁸

Hız. Ali'nin bu önemli talimatlarını tahlil ettiğimizde o dönemde zekât toplama faaliyetlerinin örnek bir adalet sistemi çerçevesinde yürütüldüğünü görürüz. Halife'nin bu sözlerinden zekât mallarının Müslüman halktan kaba kuvvete başvurmadan toplatıldığını, Hız. Peygamber Dönemi'nden beri mallar üzerine konulan belli miktarların dışına çıkılmadığı³⁹ ve bu vergi zenginlerden alınırken gayet yumuşak muamelede bulunulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca devlet bu vergiyi talep ederken mal beyanını daha ziyade vatandaşların vicdan ve şahsi ikrarlarına bırakmaktadır. Örneğin bir Müslüman evinde biriktirdiği gözle görülmeyen altın ve gümüş nevinden mallarını beyan etmemek sûretiyle vergiden uzak tutabilirdi. Buna mukabil bir Müslüman veya

³⁸ Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî el-Müsevî el-Alevî (ö. 406/1015), **Nehcü'l-belâğa: Hız. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri**, çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, s. 271-272. *Nehcü'l-belâğa* (Hız. Ali'nin konuşmaları, mektupları, öğütleri, vasiyetleri, emirleri ve hikmetli sözlerine dair bir derlemedir. Eserin Şerîf er-Radî'ye ait olduğu hemen hemen kesin şekilde biliniyorsa da kardeşi Şerîf el-Murtazâ'ya da nispet edilmektedir.) Mustafa Özel, “Şerîf er-Radî” **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s. 4-5; Radî, **Nehcü'l-belâğa**, s. 380-382.

³⁹ Mallardan alınan zekât miktarları için bk. Ebû Yusuf, **el-Harac**, 82-86; Ebû Ubeyd, **el-Emval**, s. 367-369; el-Maverdî, **el-Ahkâm**, s. 114-116.

Müslümanların açıkça bu vergiyi ödememeleri büyük riskler taşırdı. Zira onların bu olumsuz davranışı ridde hükümlerine girer ve devletin müdahalesini gerektirirdi. Nitekim H.36 ve 37 yıllarında Eşyâf bölgesinde yaşayan Benî Nâciye kabilesine bağlı Müslümanlar böyle bir harekette bulunarak zekât vergisini ödememeye kalkıştılar. Hz. Ali, onların bu tepkisine seyirci kalmadı ve mezkûr bölgeye Ma'kel b. Kays komutasında dört bin kişiden oluşan güçlü bir ordu sevk ederek biriken iki yıllık zekât vergisini birden toplattırdı.⁴⁰

Aynı talimatlarda bir de malları toplamak için gönderilen zekât âmilinin dışında bazı yardımcı görevlilerden de söz edilmektedir. Bu şahısların daha ziyade zekât âmili tarafından malların toplatıldığı bölgelerden seçildiği ve kendilerinde dürüstlük, şefkat ve güvenilirlik vasıflarının arandığı anlaşılmaktadır. Bu da bu dönemde Müslüman halktan zekât vergisi olarak toplanan hayvanların bol miktarda olduğunu gösterir. Bu yardımcı görevlilerle Kufe'ye gönderilen mallar, büyük bir ihtimalle sadece hayvanlar ile toprak ürünlerinden oluşmaktaydı. Altın ve gümüşlerden meydana gelen vergiler ise daha sonra zekât âmili tarafından başkente getirilirdi.⁴¹

Hz. Ali, diğer devlet memurları gibi zekât âmillerini de sıkı bir denetime tâbi tutardı. Görevleri hususunda duyduğu en ufak bir şikâyeti bile değerlendirir, kusurlu bulduğu zaman da derhâl vazifelerine son verirdi.⁴² Kusurlu zekât âmili çok uzak bir yerde ise Kufe'ye dönmesini beklemeden o göreve başka bir şahsı tayin eder ve yanında bulunan malları yeni görevliye teslim etmesi için de mektup yazardı.⁴³ Hz. Ali bu mektuplarda zekât âmillerine özellikle Kur'ân-ı Kerim'in şu ayetini hatırlatırdı: *“Ölçüyü ve tartıyı tam tamına yapın, insanlara eşyalarını eksik vermeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın; inanıyorsanız Allah'ın geri bıraktığı helal*

⁴⁰ Et-Taberî, **et-Tefsir**, C. V, s. 122-126; Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbârî (ö. 320/932'den sonra), **el-Fütuh**, C. 1-8, Beyrut, Dârü'n-Nedveti'l, Cedide, t.y., C. IV, s. 240-242.

⁴¹ Abdulhalik Bakır, “İdarî ve İktisadî Yönden Hz. Ali Dönemi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 1990, s. 188.

⁴² Abbas b. Bekkâr Dabbî, (ö. 222/837) İbn Bekkâr, **Ahbârü'l-Vafidat mine'n-Nisa' alâ Muaviye b. Ebî Süfyan**, thk. Sukeyne eş-Şihâbî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983/1403, s. 69-70; Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdürabbih, (ö. 328/940), **el-İkdü'l-Ferid**, C. 1-7, tsh. Ahmed Emin, Muhammed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyari, 2. Bs, Kahire, Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1948, C. II, s. 203-204; Radî, **Nehcü'l-belâğa**, s. 380-383.

⁴³ İbn Bekkâr, **Ahbar**, s. 70; İbn Abdürabbih, **el-İkdü'l-Ferid**, C. II, s.104.

kâr sizin için daha hayırlıdır. Ben size bekçi değilim.”⁴⁴

Hız. Ali zekât memurlarına verdiği talimatlarda eğer olması gereken yaştan büyük yaştaki hayvan alınır sa bu hayvanın değ erinden arta kalanı sahibine iade edilmesini isterdi. Mesala zekât memuru bir yaşt daha büyük deveyi zekât olarak alacak olursa deve sahibine iki koyun ya da on dirhem iade etmesi gerekirdi.⁴⁵

Hız. Ömer ve Hız. Ali cizye olarak eş ya ve hayvan almaya ruhsat vermiş lerdir. Hâlbuki cizyenin dirhem, dinar ve erzak cinsinden alınması esastır. Hız. Ömer ile Hız. Ali’nin diyetlerin altın, gümüş, deve, sığır, davar ve at cinsinden verilmesine dair görüş leri de insanlara kolaylık tanımaktaydı. Onlar her memleketin ahalisini ellerinde olan şeylerle mükellef tutmuş lardır.⁴⁶

Zekâtla ilgili Hız. Ali’nin halifeliği dönemine ait rivayet sayısı azdır. Siyasi istikrarsızlık sebebiyle bu konuda önemli bir yenilik meydana gelmemiştir. Hız. Ali genel olarak zühd ve maldan uzak durma yönüyle Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer’in yolunu takip etmeye çalışmış ve onları örnek edinmiştir.⁴⁷

Sonuç itibarıyla Hulefâ-yı Râşidîn’in zekât konusunda Hız. Peygamber’in talimatlarına son derece önem verdikleri, bu konuyla ilgili belgeleri ihtimamla muhafaza ettikleri ve bunun devlet yönetimi açısından önemini göstermek için kılıçlarının kınında sakladıkları ve birbirlerine vasiyet ettikleri görülmektedir. Emevîler Dönemi’nde de genel olarak zekât önceki dönemlerden tevarüs eden usûl üzere toplanmaya devam etmiştir.

2.1.1.4. Ömer b. Abdülaziz’in Talimatı

İlk Emevî halifelerinin zekât uygulamaları hakkında yeterli bilgi bulunmamakla beraber Ömer b. Abdülaziz’in talimatları ve uygulamaları biraz da olsa o döneme dair bize ış ık tutmaktadır. Nitekim Ömer b. Abdülaziz zekâtın toplanmasıyla ilgili olarak Peygamber’den genel zekât toplama ilkelerini iç eren belge ış ığında zekât memurlarına talimat vermiştir. Bu hususta gelen şu rivayet ilgi çekicidir: Mâlik’ten

⁴⁴ İbn Bekkar, **Ahbâr**, 70.

⁴⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 381.

⁴⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 382.

⁴⁷ El-Hâcî, **Mesire**, s. 335.

rivayet edildiğine göre zekât görevlisi, Ömer b. Abdülaziz’e bir mektup yazarak ona bir kişinin malının zekâtını vermekten kaçındığından bahsetti. Ömer b. Abdülaziz ise ona o kişiyi kendi hâline bırakmasını ve onun malından Müslümanlardan alınan zekâtı almamasını yazdı. Bu haber zekât vermek istemeyen adama ulaştığında adam bundan sonra malının zekâtını vermek istediğini söyledi. Bunun üzerine âmil durumu tekrar Ömer b. Abdülaziz’e yazdığında Halife ona adamın zekâtını almasını yazdı.⁴⁸ Bu rivayette öne çıkan husus Ömer b. Abdülaziz’in zekâtını vermeyen kişiyi zorlamamasıdır. Tabii bu durum o kişiden vergi alınmayacak anlamına gelmez. Neticede kişi kendisine Müslümanların dışındaki gruplara uygulanan vergiden korktuğu için de zekâtı tekrar verme cihetine gitmiş olabilir.

2.1.2. Zekâtın Toplanma Süreci

Zekâtın toplanma süreci; zekât mükelleflerinin belirlenmesi, zekât toplanacak malların belirlenmesi, zekât toplanacak zamanın belirlenmesi, zekât toplamak için memurların gönderilmesi ve toplanan zekâtın merkeze nakli başlıkları altında incelenecektir.

2.1.2.1. Zekât Mükelleflerinin Belirlenmesi

Hiz. Peygamber Dönemi’nden itibaren devlet, kimin zekât mükellefi olup olmadığı ile ilgilenmiştir. Bunların kimler olduğu, ne kadar zekât vermesi gerektiği hususunda detaylı bir araştırmanın yapıldığı bilinmektedir. Zekât Müslüman zengin bizzat kendisi tarafından zekâtın sarf yerlerine harcanmak üzere devlete ödenmek amacıyla verilmiş bir mükellefiyettir.

Zekâtın toplanmasında zekât mükelleflerinin ve bu mükelleflerin ödeyeceği zekâtın miktarının önceden belirlenmesinin büyük önemi vardır. Hiz. Peygamber zekât farz kılınmadan önce kendisine getirilen malları almış ve bunları gerekli yerlere dağıtmıştır. Ancak Medine Dönemi’nde zekâtın farz kılınması, sınırların genişlemeye başlaması ve ekonomik gücün artması neticesinde zekâtın toplanması, korunması ve

⁴⁸ Ebu’l-Velîd Süleyman b. Halef Sa’d b. Eyyûb b. Varis et-tecîbî el-Kurtubî el-Bâcî el-Endülüî (ö. H 474), **el-Müntekâ Şerhu’l-Muvatta**, (Nâşir: Matbaatü’s-seadet bi-civari’l-Muhafazatü’l-Mısır), H 1332, C. II, s. 157.

dağıtılması konusunda bir organizasyonun kurulması ve görevlendirmelerin yapılması gerekiyordu.

Zekât mükellefi olabilmek için mal varlığının veya gelirin belirli bir miktara ulaşmış olması gerekir. Ayrıca zekâta konu olan bazı mallar üzerinden bir yıl geçme şartı da vardır.

Bir kimsenin zekât mükellefi olup olmadığını tespit etmek, zekâtını gerektiği gibi ödeyip ödemediğini, kontrol etmek gerekir. Hz. Peygamber Dönemi'nde bazı gelir çeşitlerinin tahmini ve değişik bölgelerdeki zekât mükelleflerinin tespiti ve bu zekâtın toplanması için görevliler atanmıştır.⁴⁹

Ömer b. Abdülaziz'in halktan zekât almadaki temel prensibi, onun bir âmiline gönderdiği şu talimatnamesinde açıkça ortaya konulmaktadır: İnsanları fidye, sofrâ külfeti ve vergi mükellefiyetinden muaf tut. Aslında vergi denen bu mükellefiyet insanların mallarını eksiltmektir. Allah buyurur ki: “*İnsanların mallarını eksiltmeyin ve yeryüzünde fesat çıkararak fenalık etmeyin.*”⁵⁰ O hâlde sana zekât getiren kimsenin zekâtını al. Kim de sana zekâtını vermezse Allah onu hesaba çekecektir.⁵¹

Ömer b. Abdülaziz'in ticaret mallarıyla ilgili zekât uygulaması hakkında da kaynaklarımızda rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre Ömer b. Abdülaziz Dönemi'nde üzerinden bir sene geçmeden ticaretle uğraşanların kazançlarından zekât alınmıyordu.⁵² Benzer mahiyette başka bir rivayette de Halife, âmiline yazdığı ticaretle uğraşan kimselerin kazancına dair mektubunda “Üzerinden bir yıl geçmeden kazançların zekâtı talep edilmez.” talimatını vermiştir.⁵³ Buna göre Halife ticaret kazançları için bir yıl geçmesini gerekli görmüş, bu nevi malları asıl mala ekleyip zekâtlarının bir arada verilmesini uygun görmemiştir.

⁴⁹ Buhârî, “Zekât”, 30; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233) İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*, C. 1-7, Kahire, Dârü's-Sa'b, 1970, C. I, s. 349; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. II, s. 160; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 589-675, [Had. No: 1455, 1788, 1790]; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, C. I, s. 396-400; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. II, s. 982.

⁵⁰ Hûd, 11/85.

⁵¹ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 632.

⁵² Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 518.

⁵³ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 518.

Halife'nin bu konuda verdiği başka bir talimatta ise ticaret malları hususunda kişiyi mükellef kılacak nisâbın tespit edildiği görülür: “*Müslümanlardan sana uğrayan kimselerin görünen ticari eşyalarını gözden geçir. Bu nevi mallarından, kırk dinarda bir dinar nispetinde tahsilatta bulun. Kırk dinardan eksik olursa yirmi dinara kadar aynı oran ve ölçüye göre değerlendirebilir. Yirmi dinardan üçte bir dinar oranında eksikse ondan bir şey alma.*”⁵⁴ Zekât mükelleflerinin belirlenmesinde yöneticinin ve memurlarının temel kriteri, öncelikle malın nisâb miktarına ulaşması ve tarım ürünleri dışındaki malların da üzerinden bir kameri yılın geçmiş olmasıdır. Bunun tespit edilmesi için de görevlinin araştırabileceği malın görünen mal olması esastır. Görünmeyen malların mükellefiyetliği ancak mal sahibinin beyanı ile bilinebilir.

2.1.2.2. Zekât Toplanacak Malların Belirlenmesi

Resûlullah zekât, öşür (toprak ürünlerinden alınan zekât) ve humus (ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik pay) mallarının belirlenmesi için önceden tahmin yapmış ya da görevli memurlara bu işi yaptırmıştır. Böylece toplanacak zekâtın düzenli bir şekilde belirlenmesi sağlanmış, aynı zamanda da gerek zekât mükellefi gerekse devletin aleyhine olabilecek haksızlıkların önüne geçilmiştir.

Hiz. Peygamberin, idaresi altına giren bölgelere birtakım zekât tahmin memurları göndererek ziraat yapılan arazilerdeki ve bahçelerdeki ürünlerin miktar ve verim nispetlerini tahmin ettirdiğine şahit oluyoruz. Hatta bu konuda ashabına eğitim verdiğine bile tanık oluyoruz.⁵⁵

Hurma ve üzüm gibi zekâta tâbi olan meyveler yetiştiği zaman devlet başkanı bir tahminci gönderirdi. Tahminci onların meyve mahsullerini tahmin ederdi. Tahmin, ehl-i vukufun (bilirkişi) göz kararı ile “Bu üzümde şu kadar kuru üzüm ve bu hurmadan da şu kadar kuru hurma çıkar.” deyip bu miktarı onlara saymasıdır. Bu miktardan öşrün tutarına bakarak onu meyve sahiplerinin üzerine borç kaydederdi. Sonra meyvelerini onlara bırakır; dilediklerini yaparlardı. Meyveler yetiştiği zaman kendilerinden öşür alırmı.⁵⁶ Bu uygulama devletin zekât gelirlerinin önceden

⁵⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 522-523.

⁵⁵ Tirmizî, “Zekât”, 17; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 586-589, [Had. no: 1442-1455]; Kettânî, **Hiz. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 399.

⁵⁶ **Sünen-i Tirmizî Tercüme**, C. I, s. 433; Kayaoğlu, **age.**, s. 88.

hesaplanması ve yıllık bütçe planının yapılması hususunda devlete önemli bir veri sağlamaktadır.

Ebû Humeyd es-Saîdî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber Tebük Seferi'ne giderken Vâdi'l-Kurâ'da sahibi kadın olan bir bahçeye uğramış ve arkadaşlarından bu yerin meyve ürününü tahmin etmelerini istemiş ve onlar da tahminde bulunmuş, kendisi de ürünün 10 vesk (yaklaşık olarak 2-2,5 ton) olduğu tahmininde bulunmuştur. Sonra bahçenin sahibi olan kadından ürün miktarını tespit etmesini istemiştir. Seferden dönüşte aynı yere gelindiğinde kadına ölçtüğü miktar sorulmuş ve Resûlullah'ın tahmini tamamıyla doğru çıkmıştır.⁵⁷

Kettânî'nin verdiği bilgiye göre Huzeyfe b. el-Yeman, Hz. Peygamber Dönemi'nde hurmadan gelecek tahminî zekâtı yazmakla görevliydi.⁵⁸

Yine Kettânî'nin verdiği bilgiye göre Resûlullah Abdullah b. Revâha'yı Hayber halkının ürünlerinin tahmini için, Benî Beyaze kabilesinden Fevre b. Amr'ı Medine halkının ürünlerinin tahmini için, Âmir b. Saîd'i de yine Hayber halkının ürünlerinin tahmini için görevlendirdi. Sehl b. Hasme de Resûlullah tarafından ürünlerin tahmini için görevlendirilen zekât memurlarındandır.⁵⁹

Sehl b. Hasme'nin naklettiğine göre Resûlullah şöyle emretmiştir: “*Tahmin yaptığınız zaman (zekâtını) alınız ve üçte birini bırakınız. Üçte birini bırakmazsanız dörtte birini bırakınız.*”⁶⁰ Yani tahmin edilen malın o anki gelebilecek miktarından daha düşük bir miktarın belirlenmesi esası getirilmiştir.

Ebû Ubeyd Makhul'den naklettiğine göre Resûlullah tahmin memurlarını gönderdiği zaman onlara, “*Tahmin yaptığınızda tahmininizi düşük tutun çünkü yenilmiş, ezilmiş ve yenilecek gibisi vardır.*” buyurmuştur.⁶¹

⁵⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 586-589, [Had. No: 1442-1455]; Kettânî, **H. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 399.

⁵⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 586-589, [Had. No: 1442-1455]; Kettânî, **H. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 399.

⁵⁹ Kettânî, **H. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 400-401.

⁶⁰ Tirmizî, “Zekât”, 17; Nesâî, “Zekât”, 22; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 14; Tirmizî, “Zekât”, 17; Nesâî, “Zekât” 26; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (241/855), **el-Müsneid**, İstanbul 1413/1992, C. III, s. 448; C. IV, s. 2, 3; Kayaoğlu, **age.**, s. 84.

⁶¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 589, [Had. no: 1455].

Resûlullah Abdullah b. Revâha'yı Yahudilere hurma ürünlerini tahmin etmek üzere gönderirdi. O da hurma olgunlaşınca ondan yenmeden önce miktarını tahmin ederdi.⁶²

Resûlullah Hayber arazilerini Hayberlilere yarı yarıya usûlüyle yarılığa verdi. Onlar arazilerini imar eder, korur, sular ve ürünü elde ederlerdi. Ürünlerin toplanma zamanı gelince de Resûlullah Abdullah b. Revâha'yı Hayber'e gönderir, o da ürünleri tahmin ederdi. Ve elde edilen ürünün yarısı Hayberlilere kalır, diğer yarısını da Resûlullah'a gönderirlerdi.⁶³

Abdullah b. Ebû Bekir'in naklettiğine göre Resûlullah Abdullah b. Revâha'yı Hayber'e Müslüman ve Yahudilerin ürünlerini tahmin etmek üzere görevlendirdi. O da onların ürünlerini tahmin etti. Yahudiler, Hz. Peygamber'e Abdullah b. Revâha'nın kendilerine zulmettiğini söylediler. Bunun üzerine Resûlullah; "İsterseniz size ayrılanları bize verin, bize ayrılanları da siz alın." dedi. Bunun üzerine Yahudiler kendi haklarına razı oldular. Abdullah b. Revâha Hayber'de vergi tahmin memurluğu görevini bir yıl yaptı, sonra vefat etti. Ondan sonra Hz. Peygamber bu görevi Benî Seleme'nin kardeşi Umeyye b. Hansa'ya verdi.⁶⁴

İbn Câbir'in naklettiğine göre Resûlullah ensardan Benî Beyaze'ye Ferve b. Amr adında birini gönderdi. O da Medine halkının meyvelerini başka bir rivayette ise hurmalarını tahmin etti.⁶⁵

Attab b. Usîd'in naklettiğine göre Hz. Peygamber; insanlara üzüm, bağ ve diğer meyvelerin ürün miktarını tahmin edecek memurlar gönderdi. Yine aynı senetle rivayet edilen bir diğer hadiste de "Üzümler önceden tahmin edilirler ve hurmalarda olduğu gibi bunların da zekâtları kuru üzüm olarak ödenir."⁶⁶ şeklindedir.

⁶² Ebû Dâvûd, "Zekât", 15.

⁶³ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Harâc**, s. 98.

⁶⁴ İbn. Hişâm, **Siretu İbn Hişâm**, C. III, s. 369.

⁶⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), **el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe**, dirase ve thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995/1415, C. V, s. 365.

⁶⁶ Tirmizî, "Zekât", 17; Kettânî, **Hz. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 400.

İbn Mâce ve İmam Şâfiî, eserlerine şöyle bir hadis almışlardır: “*Şüphesiz Resûlullah, insanlara onların üzümlerini ve meyvelerini tahmin etmek üzere memurlar gönderiyordu.*”⁶⁷

Ebû Ubeyd; eserinde İbn Cerir’in, Atâ’nın kendisine şöyle dediğini rivayet etmektedir: “*Hurma ve üzümleri tahmin ediyoruz, tahıl ürünlerini ise tahmin etmiyoruz.*”⁶⁸ Meyveleri tahminle belirleme zamanı meyvenin olgunlaşmaya başlaması zamanıdır.⁶⁹ Böylece meyve sahipleri ürünleri üzerinde olgunlaşma anından zekâtın ödeneceği ana kadar harcama hakkına sahip olurlardı.

Resûlullah bir kısım bölgelere merkezden zekât tahmin memurları gönderdiği hâlde bazı bölgelere ise vergi tahmin memuru gönderilmeyip sadece ürün sahibinin sözü yeterli görülmüştür. Resûlullah Bahreyn halkı ile meyve ürünlerinin bölüşümü hakkında bir antlaşma yaptı. Buna göre burada yaşayan Abdülkaysoğulları vergi memurlarının gelmelerini beklemeden ürünlerinden yararlanmak için Hz. Peygamber’den izin aldılar. Böylece ürünleri bozulmadan onları ihraç etme imkânına kavuşmuş oldular.⁷⁰

Burada Hz. Peygamber’in, bölge insanına uygun fiyatı bulur bulmaz ürününü satma izni vermesi ekonomi açısından çok önemlidir. Dinî açıdan da kolaylığı ifade etmektedir.

2.1.2.3. Zekât Toplanma Zamanının Belirlenmesi

Zekât toplanma süreçlerinden bir diğeri de zekâtın ne zaman toplanması gerektiğidir. Bu konuyla ilgili olarak Kur’ân’da sadece Medine Dönemi’nde inen En’am Sûresi’nin 141. ayetinde sadece ürünleri kapsayan “hasat zamanı” kavramı geçmektedir.⁷¹

Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki İslâm’da zekât, yıllıktır. Çünkü Hz. Peygamber’in hadislerinde zekâtın yılda bir kez toplanacağı, iki defa üst üste

⁶⁷ İbn Mâce, “Zekât”, 18; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), **Kitâbü’l-Ümm = Mevsuatü’l-İmam eş-Şâfiî**, C. 1-10, thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed, şariki fi’t-tahkik Ahmed İsa Hasan Ma’saravi, Beyrut, Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, 2001/1422, C. II, s. 27.

⁶⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 587, [Had. no: 1443].

⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 15.

⁷⁰ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C. I, s. 400-401.

⁷¹ En’am, 6/141.

toplanamayacağını görmekteyiz. Özellikle nakit ve ticaret malları üzerinden ödenecek olan zekâtı düzenleyen hadislerde bir yıllık devrenin açık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.⁷²

Bu konuda yıl şartı devlet açısından değildir. Birey isterse sorumlu olduğu zekâtı konusu olan malın eline geçmesinden itibaren bir yıl beklemeden de verebilir. Konuyla ilgili hadiste Hz. Ali'nin aktarımına göre amcası Abbas zekâtın vaktinden önce ödenmesini Hz. Peygamber'e sordu. Hz. Peygamber bu konuda ona müsaade etti.⁷³

Zekât yılın hangi ayında veya hangi zamanda toplanacaktır? Bu, konumuz açısından oldukça önemlidir. Örneğin ürünlerin zekâtları hasat zamanı alınır.⁷⁴ Çünkü ürünlerin değişik dönemlerde yetiştiği düşünüldüğünde zekât zamanları da değişecektir. Bu yüzden her ürün için hasat zamanına göre zekât toplama zamanı belirlenmesi icap eder. Bazı iklimin uygun olduğu bölgelerde bir yılda birden fazla ürün yetiştirilebilir. Dolayısıyla bir yılda birden fazla zekât da alınabilir. Fakat ticaret malları, madenler, hayvan sürüleri, birikmiş paralar vs. üzerinden yılda ancak bir defa zekât alınabilir.

Zekâtın toplandığı ay ile ilgili olarak hadislerde bazı uygulama ve bilgilere rastlanılmaktadır. İbn Abbas'ın naklettiğine göre Resûlullah, muharrem ayında hilali görür görmez Hicret'in 9. yılında zekât toplamak üzere memurlar göndermiştir.⁷⁵ Kettânî; Kelâî'den naklen Hz. Peygamber'in, Hicret'in onuncu yılında hacdan dönüp, Medine'ye varınca Hicret'in on birinci yılı muharrem ayı hilalini görünceye kadar beklediğini, hilali görünce çevredeki Arap kabilelerine zekât memurlarını gönderdiğini zikretmekte ve bazılarının da isimlerini vermektedir.⁷⁶

Hiz. Osman bir hutbesinde halka, zekât toplama ayı olarak ramazan ayını ifade etmiştir. Bunu da "Bu ay sizin için zekât ödeme ayınızdır." cümlesi ile dile getirmiştir. Ve orada bulunanlardan hiç kimse ona itiraz etmemiştir.⁷⁷ Kâsânî'ye göre itiraz edilmemiş olması bu konuda icma olduğunu gösterir. Buradan altın, gümüş, para ve ticaret mallarının vergilerinin tahsili ramazan ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani

⁷² Tirmizî, "Zekât", 10; İbn Mâce, "Zekât", 5; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 512, [Had. no: 1123]; Serahsî, **el-Mebsût**, C. II, s. 164; Şevkânî, **Neylül-Evtar**, C. IV, s. 157.

⁷³ Tirmizî, "Zekât", 37; Ebû Dâvûd, "Zekât", 21; İbn Mâce, "Zekât", 7.

⁷⁴ En'am, 6/141.

⁷⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 160.

⁷⁶ Kettânî, **Hiz. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 396.

⁷⁷ Kâsânî, **Bedâyi'üs-Sanâ'i**, C. II, s. 6; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 59, [Had. No: 981].

zekâtın tahsili ay yılına göre yapılır. Bu durumda ay yılı, güneş yılından daha kısa olduğu için her 33 güneş yılında 34 ay yılı vardır. Ve 33 güneş senesinde 34 ay yılı zekât vermek gerekir. Böylece mükellef, adı geçen bu ve buna benzer mallardan 33 yılda 34 defa zekât vermiş olur ki bunun ekonomik hayata önemli bir etki edeceğini söyleyebiliriz.⁷⁸

İmam Nevevî Hz. Osman'ın muharrem ayında da şöyle dediğini anlatmaktadır. “*Bu ay, sizin zekât ayınızdır.*” Çünkü bu ay senenin ilk ayıdır. İmam Şafîi ve arkadaşları da bu görüştedirler.⁷⁹

İmam Serahsî Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu aktarır: “Biliniz ki mallarınızın zekâtını ödeyeceğiniz, senede bir ay vardır. Bu aydan sonra kazanılan mallarda diğer yılın başı olmadan zekât gerekmez.”⁸⁰ Serahsî'nin bu hadise bakarak yapmış olduğu yorumuna göre “*Yılın başı gelinceye kadar o maldan zekât yoktur.*” sözü zekâtın ödenmesi için zekât yılbaşının gelmesinin gerekliliğidir. Bu yüzden zekât memurları zekât toplamaya yılın ilk ayı olduğu için muharrem ayında gönderilirlerdi.⁸¹

Allah Teâlâ; “*Çardaklı ve çardaksız bağ ve bahçeleri (çayır, çimen ve yeşillikleri), hurmalıkları, çeşit çeşit gıdalar veren ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytinleri, narları yaratan odur. Mahsul ve meyvesini verdiğinde onlardan yiyin, hasat gününde fakirin hakkını verin, israf etmeyin çünkü Allah, israfçıları sevmez.*”⁸² ayetiyle ekin ve meyve olarak topraktan elde edilen ürünlerde fakirlere verilecek bir hak bulunduğunu, bunun da hasat gününde verilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Bir rivayete göre “Hasat gününde hakları veriniz.” emri, zekât ayeti inmeden önce idi. O zaman Müslümanlar mahsûl ve meyvesinden verir, hayvanları doyurur, yetim ve miskinlere yardım eder, zayıfı beslerlerdi. Bu hak, onda bir ve yirmi de bir haktır; ekin ve meyve sahibinin imanına, çevresindeki yoksulların ihtiyacına ve o

⁷⁸ Muhammed Hamidullah (ö. 1423/2002), **İslâm'a Giriş = Initiation a l'Islam**, trc. Cemal Aydın, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 318.

⁷⁹ İbn Kudâme, **el-Kâfi**, C. II, s. 281.

⁸⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, C. II, s. 164.

⁸¹ İbn Kudâme, **el-Kâfi**, C. II, s. 281.

⁸² En'am, 6/141.

yöredeki insanların örfüne bırakılmıştır. Sonra Resûlullah (sav.) Medine’de matrahı ve verilecek miktarı tespit edecektir.⁸³

Ülke genelinde zekâtın aynı mevsimde toplanması zordur. Fakat zekât toplama işinin daha yoğun olduğu zamanlar da vardır. Özellikle toprak gelirlerinin her yıl hemen hemen aynı günlerde hasat edilmesi sebebiyle zekât zamanını belirleyen, hasat mevsimidir. Nitekim Hz. Ömer zekât memurlarını yaz mevsiminin başında gönderiyordu.⁸⁴

Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik bir gün meclisinde bulunan Zührî’ye “Ey Zührî! Zekât ayı hangisidir?” diye sormuş. Zührî şöyle demiştir: “Bana es-Sâib b. Yezîd, Osman’ın hutbe okurken şöyle dediğini anlattı: ‘Bu, sizin zekât ayınızdır.’ Fakat ben hangi ay olduğunu bilmiyorum.” Halife, Hişâm İbn Zekvân’a dönerek “Ey İbn Zekvân! Sen bu konuda ne biliyorsun?” diye sormuş. İbn Zekvân, “Ey Müminlerin Emîri! Bunda bir gizlilik mi var? Ömer ve Osman muharrem ayını zekât ayı olarak kabul etmişlerdi ve hiç kimse de buna muhalefet etmemişti.” Bunun üzerine Hişâm, “Ey Zührî istifade et!” demiş. Zührî ise “Müminlerin Emîri’nin meclisi ilim istifade edilen bir yerdir.” diye karşılık vermiştir.⁸⁵

Bir mala zekât tahakkuk etmesi için bir süre geçmesi gerekir. Genel bir ilke olarak zekât yılda bir tahsil edilir. Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: “Kim ki bir mal kazanırsa bunun üzerinden bir yıl geçmedikçe zekâta tâbi değildir.”⁸⁶ Bazı insanlar zekâtlarını üzerinden bir yıl geçmeden erken ödemek isteyebilirler. Yukarda da aktardığımız gibi Abbas b. Abdülmuttalib, Resûlullah’a (sav.), hayırda acele etmek maksadıyla daha senesi dolmadan önce zekâtını peşin ödemeyi sormuş. Resûlullah (sav.) bu konuda kendisine ruhsat vermiştir.⁸⁷

Rivayete göre Resûlullah (sav.) Hz. Ömer’i zekât âmili olarak görevlendirmişti. O da malının zekâtını istemek için Hz. Abbas’a gitmişti. Hz. Abbas, “Ben Resûlullah’a (sav.) iki yılın zekâtını peşin ödemiştım!” demişti. Hz. Ömer onu

⁸³ Kardâvî, **Fıkhü’z-Zekât**, C. I, s. 58; Özek vd., **İbadet ve Müessese olarak Zekât**, s. 11.

⁸⁴ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. VIII, s. 80.

⁸⁵ Belâzürî, **Ensâbü’l-Eşrâf**, C. X, s. 49-50.

⁸⁶ Tirmizi, “Zekât”, 10.

⁸⁷ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. IV, s. 23.

Resûlullah'a (sav.) götürünce Resûlullah (sav.), "Amcam doğru söylüyor. Biz ondan iki yılın zekâtını peşin almıştık!" demiştir.⁸⁸ Hz. Peygamber'in bu uygulaması mezheplerce delil olarak alınıp mezheplerin büyük çoğunluğu zekât vakti gelmeden yani henüz üzerinden bir yıl geçmeden (havelânü'l-havl) zekâtın verilebileceği görüşüne varmışlardır.

2.1.2.4. Zekât Toplamak için Memurlar Görevlendirilmesi

Hz. Peygamber zekât toplamak için hâkim olunan bölgelere merkezden zekât memurları gönderdiği gibi kendi bölgelerinden de memurlar görevlendirerek zekâtı toplattı. Aynı uygulama Hulefâ-yı Râşidîn ve Emeviler Dönemi'nde de bu şekilde devam etti.

Zekât memurlarının düzenli olarak gönderilmesi Hicret'in dokuzuncu yılında başlamıştır. Mekke'nin fethinden sonra insanlar akın akın Allah'ın dinine girmişlerdi. Müslüman olan kabilelere zekât memurları gönderildiği gibi zekât konusunda sorun çıkaranlar ve itaat noktasında sıkıntılı olan bölgelere de seriyyeler gönderilmiştir. Resûlullah emirlerini ve âmillerini sadakaları almak üzere İslâm'ın ayak bastığı bütün beldelelere göndermiştir. Bu görevliler sadakaları ve cizyeleri toplayıp ona getiriyorlardı.⁸⁹

Hz. Peygamber Medine'ye H 8. yılın son günlerinde dönmüştü. H 9. yılının Muharrem ayı başlarında kabilelere zekât memurları gönderdi. Bu zekât memurlarının bazıları şunlardır:

- Uyeyne b. Hısın: Temimoğullarına.
- Yezid b. Husayn: Elem ve Gıfar'a.
- Abbad b. Bişr el-Eşheli: Süleyym ve Müzeyne'ye.
- Rafi b. Meks: Cüheyne'ye.
- Amr b. As: Fezaraogullarına.
- Dahhak b. Süfyân: Kilaboğullarına.

⁸⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. IV, s. 23-24; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 699, [No: 1886]; Ebû Dâvûd, "Zekât", 21; Tirmizî, "Zekât", 38.

⁸⁹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833), İbn Hişâm, **Siret-i İbn Hişâm Tercümesi**, C. 1-4, çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985, C. IV, s. 340.

- Beşir b. Süfyân: Kâ'boğullarına.
- Muhacir b. Ebi Ümeyye: Sana'ya. (Muhacir oradayken Esved el-Ansî de oraya gitti.)
- İbnu'l-Lebtıyye el-Ezdi: Zübyanoğullarına.
- Ziyad b. Lebid: Hadramut'a.
- Adiy b. Hatem: Tay ve Esedoğullarına.
- Mâlik b. Nüvayna: Hanzalaoğullarına.
- Zibirkan b. Bedr: Sa'doğullarına.
- Kays b. Asım: Sa'doğullarının diğer bir kısmına.
- El-Alâ bin Hadramî: Bahreyn'e.
- Ali b. Ebû Talib: Necran'a.⁹⁰

Caetani'ye göre bu liste oldukça önemlidir. Çünkü eğer sahih ise İslâmiyet'i kabul etmemiş, vergi ödeme hususunda Hz. Muhammed ile anlaşma yapmış olan kabilelerin kimler olduğunu gösterir. Bununla beraber Caetani bu listenin sağlamlığı hakkında şüphesi olduğunu belirtir ve bunu şöyle açıklar:

“Geçen sene sonlarında (5. sene-yi Hicriyye) İslâmiyet'i kabul etmiş olan bütün kabilelerin yani Kureyşlilerin ve Hevazinlilerin müttefiklerinin adlarının unutulmuş olduğu görülüyor. Bu zümreler arasında (5. sene-yi Hicriyye) Eşcâlar da noksandır. Listeye Zübyânlar yazılır ki bunların ihtidaları hakkında bir hadis bile mevcut değildir. Çünkü Hz. Muhammed'in vefatında henüz müşrik idiler. Bu listedeki isimlerden bazıları ancak 9. sene-yi hicriye esnasında ihtida etmiş olan kabilelere aittir. Fakat herhâlde bu liste de Hz. Muhammed'in fiilî nüfuz ve iktidarının Arabistan'da henüz pek azim bir Sahra'ya şamil olmadığını gösterir. Hz. Muhammed Ceziret'ül-Arab'ın belki de ancak onda bir kısmı üzerinde hakiki bir kudrete haizdi. İslâm hazinesine vergi veren kabileler arasında Arabistan'ın merkez şark ve cenub taraflarında sakin hiçbir isim görülmediği gibi şimal kabilelerinin isimlerine de hemen hemen hiç tesadüf edilemiyor. Buna rağmen Peygamber'in etrafında toplanan zümre Arabistan'ın en kuvvetlisiydi.”⁹¹

H. Peygamber, H. Ali'yi de H 10. yılın Ramazan ayında Yemen'e giden bir seriyyeye komutan olarak görevlendirmiş ve zekâtla ilgili ona görev vermiştir. Ona

⁹⁰ Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî (1886-1962), **Et-Teratibu'l-idâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi)** Çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 580; Leone Caetani, **İslâm Tarihi**, Çev. Hüseyin Cahid Yalçın, İstanbul, Vatan Matbaası, 1925, C. 6, s. 148. (Vakîdî ve Lehavzn, 385; Taberî C. 1, s. 1722, zekâtın toplanması için memurlar gönderildiğinden bahsedilse de isim verilmez.)

⁹¹ Caetani, **İslâm Tarihi**, C. VI, s. 148.

ordusunu Kuba’da toplamasını söylemiş ve ordu toplanınca Hz. Peygamber kendisine sancağı verip, onu uğurlarken Hz. Ali: “Ya Rasûlallah nasıl yapayım?” diye sorduğunda Hz. Peygamber:

“Onların bölgesine vardığında onlar seninle savaşmadan onlarla savaşma. Hatta onlar savaşsalar da ta ki sizden birini öldürünceye kadar yine de onlarla savaşma. Onlara kaba ve sert davranma, sabırlı ve hoşgörülü ol. Onları önce ‘Lâ ilâhe illallah’a çağır, eğer bunu kabul ederlerse o zaman namaza çağır, eğer bunu kabul ederlerse o zaman da zekâtın zenginlerden alınıp fakirlere verilmesi gerektiğini bildir, eğer bunu da kabul ederlerse artık onların üzerine varma. Eğer Allah senin elinle bir kimseyi hidayete erdirirse bu senin için üzerine güneşin doğup battığı her şeyden daha hayırlıdır.”⁹² diye Hz. Ali’ye nasihatte bulundu.

Burada geçen vakada görüldüğü gibi Hz. Peygamber, zekâtı zenginden alıp fakire vermeyi aslında bir görev olarak Hz. Ali’ye tevdi etmiştir. Nitekim eğer zekât vermeyi kabul ederlerse nasıl vermeleri gerektiğini öğretecek ve uygulayacak olan o anda tebliğci ve komutan olan Hz. Ali’dir. Bu talimatta konumuz açısından dikkat çeken diğer bir husus da Hz. Peygamber’in Hz. Ali’den muhatap kitlesine müsamahalı ve hoşgörülü davranmasını istemesidir. Nitekim asıl mesele insanların İslâm dini ile tanışması ve onu severek hidayete ermeleridir. Zekât toplanırken de aynı gayenin göz ardı edilmemesi gerektiğini Hz. Peygamber’in nasihatinden anlıyoruz. Hz. Ali’nin - Hz. Peygamber’in soyundan olması hasebiyle- zekât görevlisi olması konusu tartışmalı olsa da yukarıdaki rivayette onun zekât işleriyle uğraşması açıkça istenmiştir. Tarihî verilerden de Hz. Ali’nin görevlendirildiği bölgede zekâtın toplanmasıyla ilgili gerekli işleri yürüttüğünü ve bu konudaki denetlemeyi yaptığını görüyoruz.

2.1.2.5. Toplanan Zekâtın Merkeze Nakli

Zekât gelirlerinin devlet merkezine nakli önemli bir husustur. Zekâtın yerinde dağıtımını emreden birçok hadis vardır. Bunlara ilaveten aynî olarak tahsil edilen zekâtın Medine’ye naklinin hem güçlük ve masraf hem de -özellikle Hz. Peygamber Devri için- emniyet sorunu doğuracağı da düşünüldüğünde hassaten merkeze uzak

⁹² El-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. III, s.1079.

bölgelerde yerinde dağıtımın yeğlenmesi gerekirdi. Ancak muhtemelen bilhassa gelirlerin düşük ve ihtiyaçların fazla olduğu ilk zamanlar ile bütçenin tükendiği genel seferberlik dönemlerinde toplanan zekâtın Medine'ye nakli bir politika olarak benimsenmiş görünmektedir.

Mesela Hayber ile Dûmetülcendel arasındaki topraklarda yaşayan Tay kabilesinin Reisi Adî b. Hâtim zekâtlarını uzaklığına rağmen Medine'ye götürerek Hz. Peygamber ve ashabını sevindirmiştir.⁹³ Benî Temîm kabilesinden toplanan zekâtlar geldiğinde Resûlullah, “*Bunlar kavmimin zekâtlarıdır.*”⁹⁴ diyerek memnuniyetini ve sevincini ifade etmiştir.

Hız. Peygamber Bahreyn Reisi Münzir b. Saba'nın nezdindeki Âmili Alâ b. Hadramî'ye⁹⁵ gönderdiği bir yazıda zekâtın onların zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılmasını buyurmuşken⁹⁶ H 9. yılda Tebük Seferi hazırlıklarına başlanıldığında yeni bir emirname ile toplayabildiği sadaka ve uşûru elçileri Kudâme ve Ebû Hureyre aracılığıyla Medine'ye ulaştırmasını istemiştir.⁹⁷ Muâz b. Cebel Rebiülâhir 9 (Temmuz-Ağustos 630) tarihlerinde görevlendirildiği Yukarı Yemen'de zekâtı arpa ve mısır gibi hacimli mallar yerine nispeten yükte hafif pahada ağır olup muhacirlerin ihtiyaçlarına daha uygun düşen tekstil ürünleri cinsinden tahsil etmeyi tercih etmiştir.⁹⁸

⁹³ Müslim, “Fezâ'ilü's-sahâbe”, 196.

⁹⁴ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye = Büyük İslâm Tarihi**, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, C. V, s. 137.

⁹⁵ Hız. Peygamber el-Alâ b. Abdillâh b. İmâd el-Hadramî'yi (ö. 21/642) İslâmiyet'i tebliğ etmek, zekât, sadaka ve cizye toplamak üzere 630 yılında Bahreyn ve Uman'a gönderdi. Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer devirlerinde de Bahreyn valiliğine devam eden el-Hadramî'ye [Bk. Ahmet ÖNKAL “Alâ b. Hadramî”, **DİA**, C. II, İstanbul, 1989, s. 310.] Hız. Peygamber gönderdiği mektupta şöyle yazdı: -Allah'a hamdden sonra- “Bilmiş ol ki el-Münzir b. Sâvâ'nın yanında birikmiş olan cizyeleri almak üzere bir elçi gönderdim. Cizyeleri acele getirmelerini sağla. Ayrıca senin yanında birikmiş olan zekât ve öşürleri de onunla gönder. Vesselam.” [İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, C. 1, s. 311.] Bu mektubun içeriğine baktığımızda Hız. Peygamber'in toplanan cizyeleri Medine'ye istediği gibi valinin yanında birikmiş zekât ve öşürleri de Medine'ye istediğini görüyoruz. Bu bilgiden toplanan zekât malları ile ilgili iki çıkarımda bulunabiliriz. Birincisi, toplanan zekât mallarının hepsi o bölgenin fakirlerine dağıtılarak bitirilmiyor ve biriktiriliyor. İkincisi de biriken zekât mallarının bir kısmı devlet merkezine yani Medine'ye sevk ediliyor. Bu malların sevk edilmesi de bizzat Hız. Peygamber tarafından isteniyor.

⁹⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, 276.

⁹⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, 276.

⁹⁸ Buhârî, “Zekât”, 32; Kâsım b. Sellam el-Herevî el-Ezdi Ebû Ubeyd (ö. 224/838), **el-Emvâl**, thk. Muhammed İmâre, Kahire, Dârü's-Şürûk, 1989/1409, s. 466.

Bu da bize gösteriyor ki zekâtın tahsilinde ve merkeze celbinde olağanüstü durumlarda değişik uygulamalar söz konusudur. Yani ihtiyaca göre esnek davranılmaktadır.

Sığır zekâtını aynî olarak veya onun yerine dinar veya elbise cinsinden olmasını Hz. Peygamber'in emrettiğine dair değerlendirme, ilgili rivayetlerin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca uzak mesafelerden mal nakli meşakkatli ve pahalı bir iştir. Hz. Peygamber Kuzeybatı Arabistan'da meskûn Kudâa kabilesinin boylarından Sa'dü Huzeym'e ve Cüzâm kabilesine gönderdiği yazıda zekât ve humus gelirlerini elçilerinden Ubey ile Anbese'ye teslim etmelerini buyurmuştur.⁹⁹ Bu iki kabile hicri dokuzuncu yılda İslâm'a girdiğine göre Resûlullah'ın emirnamesi Tebük Seferi'nin ardından kaleme alınmış olmalıdır. Hz. Peygamber'in bu seferden sonra Yemen'deki Himyer Reisi Zur'a Zuyezen'e gönderdiği yazıda da zekât ve cizyeyi toplayıp Muâz b. Cebel'in başkanlığındaki elçilerine teslim etmelerini istemiştir.¹⁰⁰ Tebük Seferi için 30 bin civarında asker toplanınca Medine'deki Beytül-mâl tükenmiş ve diğer bölgelerin gelirlerinin merkeze gönderilmesinin istenmiş olması doğaldır.¹⁰¹

Hz. Peygamber Devri'nde zekât gelirlerinin sadece merkeze değil bir bölgeden diğerine tahsis edildiği de görülmektedir. Mesela Resûlullah hicri dokuzuncu yılda Nasr, Sa'd b. Bekir, Sümâle ve Huzeyl kabilelerinden toplanan sadakanın kuzeyde Akabe Körfezi'ne yakın bir yerde oturan Belî kabilesinin Cuayla kolu mensuplarına verilmesini emretmiştir.¹⁰²

Halife Ebû Bekir Devri'nde de zekâtın merkeze gönderildiğini gösteren örnekler az değildir. Mesela Benî Temîm kabilesinin bir yıl Medine'ye ulaştırdığı zekât develerinin sayısı 700 gibi küçümsenmeyecek bir rakamdır. Tay kabilesi de Ridde Savaşları sırasında zekât gelirlerini merkeze göndermiştir. Bahreyn'den Hz. Ebû Bekir Devri'nde Medine'ye zekât aktarımı devam etmiştir.¹⁰³

⁹⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 270-271.

¹⁰⁰ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 291.

¹⁰¹ Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci", s. 208.

¹⁰² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, 270-271.

¹⁰³ Buhârî, "Şahadet", 27; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Harâc**, Çev. Ali Özek, İstanbul, Özek Yayınları, 1973, s. 45.

Hız. Peygamber ve Hız. Ebû Bekir devirlerinde zekât gelirlerini Medine'ye gönderenler Hız. Ömer zamanında da gelir fazlasını merkeze aktarmayı sürdürmüşlerdir. Mesela Bahreyn Valisi Ebû Hureyre 500 bin, Ebû Musa el-Eş'arî bir milyon dirhem getirmiştir.¹⁰⁴ Hız. Ömer (ra.) Arabistan'da hüküm süren kıtlığın ardından gönderdiği zekât memurlarına ertelenenler ile birlikte iki yıllık tahsilatın yarısını Medine'ye getirmelerini emretmiştir.¹⁰⁵ Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz Hız. Ali'nin talimatında toplanan zekâtın merkeze gönderilenlerin nasıl gönderilmesi gerektiği de açıkça ifade edilmektedir. Bu da bize gösteriyor ki zekâtın toplandığı bölgede harcandığı gibi o bölgenin dışına ve devlet merkezine gönderildiği de tarihî bir gerçektir.

2.1.3. Zekât Toplanırken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Zekâtın toplanmasında mükellefin hoşnutluğunun gözetilmesi ve hakkın yerine getirilmesi önemlidir. Hız. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: *"İslâm'da celeb*, ceneb** ve şığar*** yoktur. Kim zorla birinin malını gasbederse bizden değildir."*¹⁰⁶ Resûlullah (sav.) bu uygulamayla zekât memurlarının zekât mallarını mükelleflerin yanına giderek almalarını uygun görmüştür.

Hız. Ömer'e zekât malı hayvanlar gösterildi. İçlerinde memeleri büyük olan bir koyun görünce şöyle dedi: "Bunu verenlerin isteyerek verdiklerini zannetmiyorum. Müslümanların mallarının iyilerini almayın."¹⁰⁷ Başka bir rivayette şu ilaveye de yer verilmiştir: "Sakın insanları fitneye düşürmeyin, yemeklik olan hayvanları (sütü bol olanı) almaktan kaçınin."¹⁰⁸

Hız. Ömer, Muhammed b. Mesleme'yi zekât memuru olarak gönderdi.

¹⁰⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 472; Ebû Yusuf, Kitâbü'l-Harâc, s. 48-50.

¹⁰⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 472; Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", s. 209.

* Celeb, zekât toplayan memurun zekât mallarının yanına gitmeden zekâtı ayağına getirtmesi veya yarış yapan kimsenin atının daha hızlı gitmesi için başka birini hayvanını hızlandırması için görevlendirmesidir.

** Ceneb, zekât verecek kimsenin zekât malını ölçüm yapılacak yerden uzaklaştırmasıdır veya at yarışlarında yarışmayı kazanmak için yedek at bulundurmaktır.

*** Şığar, Mehîr alıp vermemek için iki kişinin birbirinin yakınlarından birer kadınla evlenmeleridir.

¹⁰⁶ Tirmizî, "Nikâh", 30.

¹⁰⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 502-503, [No: 1087].

¹⁰⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 503, [No: 1088].

Muhammed b. Mesleme'ye bir koyun götürüldüğünde bunda hakkı ifa edecek bir nitelik görürse onu kabul ederdi.¹⁰⁹

Hiz. Ömer, Ebû Ubeyde'yi zekâtı toplamakla görevlendirmek istedi ancak Ebû Ubeyde kabul etmedi. Bunun üzerine Ömer, "Ya sen bu işe gideceksin ya da ben!" deyince teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra topladığı zekât mallarıyla Hiz. Ömer'in yanına geldi. Çuvalların ağzından topladığı bazı çubukları da getirerek Hiz. Ömer'e, "Bunları al!" dedi. Ömer, "At onları, gitsin!" deyince Ebû Ubeyde, "Hayır, bunları al ve sen at!" dedi.¹¹⁰ Bu davranışıyla Ebû Ubeyde zekât mallarının yöneticiye tam olarak teslim edilmesi hakkındaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

Kişî zekâtını kendisi götürüp teslim edebilirdi. Nitekim İbni Sa'd'ın Tabakât'ında şöyle bir rivayet geçmektedir: Azat edilir edilmez mal kazanmaya başladım. Zekâtımı vermek üzere Ömer b. el-Hattâb'ın yanına vardığımda "Bu nedir?" diye sordu. "Malımın zekâtı." dedim. "Senin malın mı var?" diye sordu; "Evet." dedim. Bunun üzerine, "Allah malının bereketini artırsın." dedi. "Ey Müminlerin Emîri! Çocuğum hakkında da dua etseniz!" dedim. "Senin çocuğın var mı?" diye sordu. Ben de "Olacak." deyince "Allah malını ve çocuklarını senin hakkında hayırlı ve bereketli kılsın." dedi.¹¹¹

Hiz. Peygamber'in zekât uygulamalarından gelen rivayetlerden anlaşıldığına göre Hiz. Peygamber zekâtı zekât mükellefinin ödemede kendisi için kolay ve zekâtın gideceği yerde de daha gerekli olan maldan tahsil ettirmiştir. Aşağıda aktaracağımız hadisler buna örnek teşkil etmektedir.

Bir hadis-i şerifte: Saîd İbnu Ebyaz, babası Ebyaz İbnu Hammal'dan şunları nakletmiştir:

"O (Ebyaz); kavminin elçisi olarak Hiz. Peygamber'e geldiğinde Resûlullah'la konuşup Sebe halkından zekât almamasını söylemiştir. Hiz. Peygamber, ona 'Ey Sebe'nin kardeşi! Zekât şart.' deyince o da 'Ey Allah'ın Resûlü, bizim ektiğimiz şey sadece pamuktur. Sebe halkı dağıldı ve onlardan

¹⁰⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 503, [No: 1090].

¹¹⁰ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. XI, s. 69.

¹¹¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. IX, s. 121.

Me'rib'de* az bir kimse kaldı.' demiştir. Bunun üzerine Resûlullah, Me'rib'de kalan Sebeliler için her yıl Meafirî* kumaşın değerine denk, yetmiş takım kumaş elbise vermeleri şartıyla sulh antlaşması yapmıştı. Onlar bu zekâtı, Resûlullah vefat edinceye kadar ödemeye devam etmişlerdi. Sonra Hz. Ebû Bekir de hayatı boyunca bu antlaşmayı uygulamıştı. Hz. Ebû Bekir vefat edince bu antlaşma sona erdi, onlardan zekâtın gerekliliğine göre vergi alındı.”¹¹²

Bir başka hadis-i şerifte de Hz. Muâz, Yemen halkına şöyle dedi: “Bana arpa ve mısır yerine size daha kolay gelen Medine’de Resûlullah ve ashâbı için de daha gerekli olan arz ve giyecek getirin.”¹¹³ Bu hadis, zekâtın mükellefin elinde bulunan herhangi bir maldan tahsil edilebileceğini göstermektedir. Öyle ki Yemen’de zekât toplayan Hz. Muâz, Yemenliler için daha kolay olan giyecek istemiştir. Ayrıca bu hadislerde zekâtın bir yerden bir başka yere götürüldüğü de görülmektedir.

Yukarıdaki hadislerde ifade edilen durumların aksini ifade eder gibi görünen şu hadis asıl hükmü açıklar niteliktedir: Resûlullah Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken kendisine demiştir ki: “Zekât olarak hububattan hububat al, davardan koyun al, deveden erkek veya dişi bir deve (bair) al, sığırdan da bir sığır al.”¹¹⁴ Nitekim Muâz b. Cebel’in uygulamasından bunun asıl olduğunu yani zekât veren malından gerekli olan sınıfın dışında zekât memurunu bir şey almaya zorlayamayacağı gibi zekât memuru da mükellefin elinde bulunan malın dışında zorla bir başka şey talep edemez. Her iki tarafın kolayına gelen bir ödeme tercih edilebilir. Nitekim Muâz b. Cebel’in uygulamasında bunu görüyoruz.

Ömer b. Abdülaziz de zekât âmillerine “İnsanların zekâtını suları başında ve evleri önündeki sahalarda alınız.” diye talimat vermiştir. Buna göre âmiller; Hz. Peygamber’in talimatına göre su başına geldiği zaman davar sürüsünü iki gruba ayırır, ardından mal sahibine seçme hakkı tanır, daha sonra da seçilen grubun dışındaki gruptan zekât alırdı.¹¹⁵ Aynı dönemde yine zekât memurları Medine’de zekât

* Me'rib, Yemen'de bir yer adı ve Ezd kabîlesinin yurdu. Hadramevt ile Sanâ arasında kalan mıntika diye açıklanmıştır.

** Meâfir, Yemen’de bir kabile adıdır. Bir kumaş çeşidi oraya nisbet edilerek Meâfirîyye diye isimlendirilir.

¹¹² Ebû Dâvûd, “İmaref”, 27.

¹¹³ Buhârî, “Zekât”, 33.

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 11; İbn Mâce, “Zekât”, 15.

¹¹⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 504.

vazifelerini yerine getirirken öncelikle malı üç kısma ayırır ve mal sahibi bir kısmını seçerdi. Zekât memuru da diğer ikinci kısımdan zekâtı tahsil ederdi.¹¹⁶

Zekât memurları mükelleflerin zekâtlarını tahmin ederken ya da alırken hoşgörülü olmaları ve mükelleflere tatlı dille davranmaları gerektiği konusunda Hz. Peygamber'in talimatlarıyla hareket ederlerdi. Ayrıca dikkat etmeleri gereken ödemede kolaylık, toplu hâlde bulunan malları ayırmama ya da ayrı bulunanları birleştirmeme, zekâtı bizzat bulunduğu yerden alma ve mükellefe kolaylık sağlama, haksızlık yapmaktan kaçınma, mükelleften hediye almama, zekâtı aldıktan sonra mükellefe dua etme vb. konular vardır.

2.1.3.1. Mükellefe Eziyet Etmeden Malının Alınması

Hız. Peygamber mükelleflerin zekâtlarını severek, gönül hoşnutluğuyla, zorluk ve baskıdan şüphelenip kaçamak yollar aramadan vermelerini sağlamak amacıyla görevlendirdiği memurlara, mükelleflere kolaylık göstermeleri talimatını vermiştir. Bu konuyla ilgili örnekler kaynaklarda fazlasıyla yer almaktadır.

Abdullah b. Ömer'in naklettiğine göre Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: *“Müslümanların malları ancak bulundukları yerden alınır.”*¹¹⁷ Bir başka hadiste de Amr b. Şuayb, Hız. Peygamber'in şöyle dediğini nakleder: *“(Malı) getirmekte yok, uzaklaştırmakta yok, (mal sahiplerinin) zekâtları ancak bulundukları yerlerden alınır.”*¹¹⁸ Bu iki rivayet bize zekât alınırken mükellefe eziyet edilmeden zekâtın mahallinde tahsil edilmesinin esas olduğunu göstermektedir.

Yine zekât mallarının toplanması sırasında zekât olarak alınması gereken malın tam karşılığı yoksa mükelleflerin onun yerine o değerde başka mallar da verebileceğine dair Resûlullah Devri'ne ait bilgiler kaynaklarda geçmektedir.

¹¹⁶ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 504.

¹¹⁷ *El-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Müsned-u Ahmed b. Hanbel*, C. 1-23, İstanbul, Çağrı Yayınları, Tunis, Dâru Sahnûn, 1992/1413, C. XI, s. 21.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 8; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 504, [Had. no: 1093].

2.1.3.2. Mükellefin Malının Orta Hallisinin Alınması

Mal sahibinin rızası olmadan zekât memurunun malın en iyisini veya en kötüsünü alma hakkı yoktur. Resûlullah kendisine çok iyi beslenmiş develerle gelen memurunu azarlamış ve geri göndererek “*Git onlara mallarını geri ver ve mallarının orta halli olanlarından al.*” buyurmuştur.¹¹⁹ İbn Abbas hadisinde de Resûlullah (sav.) Muâz’a şöyle buyurmuştur: “*Halkın mallarının en iyisini almaktan kaçın. Mazlumun bedduası konusunda da seni uyarıyorum. Çünkü mazlumun bedduası ile Allah arasında perde yoktur.*”¹²⁰

Abdullah b. Muaviye’nin naklettiği diğer bir rivayette Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “*Üç şey var ki onları yapan kimse imanın zevkine erer: Yalnız Allah’a kulluk edip de ondan başka ilah olmadığına inanan, gönül hoşluğuyla malının zekâtını seve seve veren ve yaşlı, uyuzlu, hasta ve verimsiz olanı vermeyip malının orta değerinde olanı üzerinden veren.*” Yine aynı konuyla ilgili bir başka hadiste o (sav.) şöyle buyurmuştur: “*(Zekâtınızı) malınızın orta hallisinden veriniz. Çünkü Allah sizden malınızın en iyisini vermenizi istemediği gibi en kötüsünü vermenizi de emretmemiştir.*”¹²¹

Yukarıdaki rivayetlerde görüldüğü gibi zekâtın temel esası zekât verenin de zekât alanın da gözetilmesi ilkesine dayanmaktadır. Bu durumun sağlanması da orta değerinde olan malın alınmasıyla olur. Malın en iyisini almak mal sahiplerinin zararına olduğu gibi malın kötüsünü almak da zekâtı hak eden muhtaçlara zarar verir. İki tarafın da korunması ancak orta değerinde olan maldan almakla gerçekleşmiş olur.

2.1.3.3. Zekât Ödeyen Mükellefe Dua Edilmesi

Zekât; devlete ödenen sıradan bir vergi değil İslâm cemiyetinde sosyal adaleti, dayanışmayı ve kardeşliği kuvvetlendiren, fakir ve zenginleri kaynaştıran bir ibadettir. Bu onun ödemiş şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Öyle ki gerek zekât toplayanlar toplarken gerekse verenler verirken zekâtın ve zekât verilen malın hayırlı ve bereketli olması ve zekât verene huzur ve sükûnet getirmesi için dua ederler. Esasen Kur’ân-ı

¹¹⁹ İbn Sa‘d, **et-Tabakât**, C. VII, s. 47.

¹²⁰ Buhârî, “Zekât”, 64; Müslim, “İman”, 29; Tirmizî, “Zekât”, 6.

¹²¹ Tirmizî, “Zekât”, 4.

Kerim’de de bu dua emredilmektedir. *“Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir.”*¹²²

Hiz. Peygamber, zekâtlarını getiren bir kavme ettiği duaya dair rivayet şöyledir: *“‘Allah’ım onlara bereket ihsan eyle!’ Babam Ebû Eyfâ zekâtını getirdiğinde ona da şöyle dua etmişti: ‘Allah’ım Ebû Eyfâ’nın ailesine bereket ihsan eyle!’”*¹²³ Yine Peygamber’imizin en güzel bir deveyi zekât olarak gönderen bir kimseye *“Allah’ım ona ve devesine hayır ve bereket ihsan eyle.”*¹²⁴ diye dua ettiğini biliyoruz. Zekât toplarken bu ve benzeri dualar yapmak müstehap kabul edilmiştir.

Hiz. Peygamber bir bölgeye zekât memuru gönderdi. Bu memur bir Müslüman’ın zekâtını almak için yanına gitti. Adam zekât olarak zayıf bir deveyi getirip verdi. Bunun üzerine Hiz. Peygamber: *“Allah ve Resûl’ünün zekât memurunu gönderdik ve falan adam ona zayıf bir deve yavrusunu verdi. Allah’ım ne kendisine ne de devesine bereket verme.”* dedi. Bu söz o adama ulaştı ve adam bu defa güzel bir deve getirdi ve *“Allah’a ve Resûl’üne tövbe ediyorum.”* dedi. Hiz. Peygamber bu defa *“Allah’ım ona ve develerine bereket ver.”* diye dua etti.¹²⁵

Bir başka vaka da şöyle gerçekleşti: Resûlullah, bir adamı zekât memuru olarak görevlendirdi ve ona şöyle dedi: *“İnsanların üzerine titrediği, gözünden ayırmadığı iyi malları alma; yaşlı, küçük ve kusurlu olanları al.”* Resûlullah, anlayıncaya ve gönül rızasıyla verinceye kadar insanları dinden soğutmaktan endişe etmişti. Adam gitmiş ve Resûlullah’ın emrettiği gibi zekâtları toplamış, son olarak bedevilerden bir çobanın yanına varmıştı. Allah’ın, Hiz. Peygamber’e malın ve sahibinin temizlenmesi için zekâtı emrettiğini anlatmıştı. Çoban bunun üzerine *“Vallahi senden önce hiç kimse gelip devemden Allah için zekât almadı. Mutlaka en iyilerinden almalısın. Bu Allah içindir, kötüsü verilmez.”* demişti. Memur dönünce bunu Resûlullah’a anlatmış, Resûlullah da onun için dua etmişti.¹²⁶ Rivayette görüldüğü üzere yaşlı ve özürlü develerin alınmasına ruhsat verilmiştir. Oysaki bütün rivayetler bunu tasvip

¹²² Tevbe, 9/103.

¹²³ Buhârî, “Zekât”, 32; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 7; Nesâî, “Zekât”, 13; **Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi**, C. III, s. 1424.

¹²⁴ Nesâî, “Zekât”, 12.

¹²⁵ Nesâî, “Zekât”, 11.

¹²⁶ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 90.

etmemektedir. Bu hadis içinde yalnız bir vecih vardır. Bu da hadisin ilk dönemde henüz insanlar zekât vermeye tam ısınmamış iken söylenmiş olmasıdır. Müslümanlar İslâm’a iyice ısınıp, niyetleri düzelince, zekât normal yoluna girip tespit edilen kurallar çerçevesinde alındı.

Câbir b. Atık’in naklettiğine göre Resûlullah (sav.), şöyle buyurmuştur:

“Kendilerine kızdığınız görevliler size gelecek. Size geldiklerinde onlara ‘Hoş geldiniz.’ deyin ve kendilerini almak istedikleri şeylerle baş başa bırakın. Şayet adil davranırlarsa kendi lehlerinedir. Zulmederlerse kendi aleyhlerinedir. Onları hoşnut edin. Çünkü zekâtlarınızın tam oluşu onların hoşnutluğuna bağlıdır. Onlar da size dua etsinler.”¹²⁷

Burada dua edilmesi mutlak bir emir olmayıp tavsiye niteliğindedir. Nitekim İslâm âlimleri de burada dua etmenin bir emir olmadığını belki tavsiye olduğunu savunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel zekât memurunun zekât mükelleflerine dua etmesinin bir zorunluluk olmadığını söylüyor. Çünkü Resûlullah, Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderdiği zaman ona verdiği talimatlar arasında dua etmek yoktur.¹²⁸

Nevevî; “Hz. Peygamber Muâz’ı Yemen’e gönderdiğinde kendisine ‘*Onların zenginlerinden mallarının zekâtını al ve fakirlere dağıt.*’ diye emretti. ‘*Onlara dua et.*’ diye bir emir vermedi.” diyor.¹²⁹

İbn Kudâme de dua etmenin müstahap olduğunu söylüyor.¹³⁰ Rebî‘ de zekât memurunun, zekât malını aldıktan sonra mal sahibine şu şekilde dua etmesi gerektiğini söylüyor: “Allah verdiğin şeyden dolayı seni ödüllendirsin ve seni onunla temizlesin. Geriye kalan malına da bereket versin.”¹³¹

H. Ömer kölelikten azat olup, mal sahibi olarak zekâtını getiren kişiye “*Allah senin malını mübarek etsin.*” diye dua etmiş; zekât getiren kişi evlatlarına da dua etmesini isteyince H. Ömer, “*Allah seni, malını ve evlatlarını mübarek eylesin.*” şeklinde dua etmiştir.¹³²

¹²⁷ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5.

¹²⁸ İbn Kudâme, **el-Kâfi**, C. IV, s. 96-97.

¹²⁹ İmam Nevevî (676/1277), **Riyazü’s-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri**, C. 1-8, trc. ve şerh: M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, İstanbul, Erkam Yayınları, 2001/1421, C. VI, s. 169.

¹³⁰ İbn Kudâme, **el-Kâfi**, C. I, s. 329.

¹³¹ Şâfi’î, **el-Ümm**, C. II, s. 60.

¹³² Ebû Yusuf (H 277), **El-Marifeti ve Tarih**, thk. Ekrem Ziya Ömerî, 2. bs., 1981, C. II, s. 57.

Yalnız zekât toplayan değil veren de dua etmelidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Zekât verdiğinizde onun sevabını unutmayınız ve şöyle deyiniz: ‘Allah’ım bu zekâtı benim için kazanç kıl. Onu gönülsüz ödemiş olduğum bir borç kılma!’”*¹³³ Münâvî’ye göre aynı duayı zekât alan kimse veya vekili de yapacaktır: *“Allah’ım falancanın ailesini koru!..”*¹³⁴ diye.

Yukarıdaki rivayetlerden de anlaşıldığı gibi zekât ibadet olma cihetiyle diğer malî vergilerden ayrı bir konumda tutulmuş ve zekât alanın da verenin de ibadetin kabulü ve hayırlara vesile kılınması için dua edilmiştir.

2.1.3.4. Zekât Memurunun Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Zekât toplamakla görevli olan memurların dikkat etmesi gereken birtakım hususiyetler söz konusudur. Bu hususiyetlerle ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Zekât işleriyle görevli memur, vazifesini hakkıyla icra ettiği takdirde evine dönünceye kadar Allah yolunda savaşan gazi gibidir.”* Bir başka hadiste *“Zekât konusunda haksızlık eden, zekâtı vermeyen gibidir.”* denilirken aynı minvalde bir başka hadiste *“Zekât konusunda haksızlık eden, zekâtı meneden kimse gibidir.”* buyurulmuştur.¹³⁵ Bu hadislerdeki yaklaşım hem zekât memurluğu görevinin hassasiyetini hem de bu görevin önemini vurgulamaktadır. Bu şuura varan bir zekât memuru, görevini bir ibadet hissiyle ve dikkatiyle yerine getirecektir.

Kendi sürüsünün sahibi olan Sa’d adındaki kişiye Peygamber Efendimiz iki zekât memuru göndermişti. Bunlar; o kişiye *“Bizler Resûlullah’ın zekât elçileriyiz.”* demişlerdi. Bunun üzerine sürü sahibi, *“Zekât nedir?”* diye sorunca zekât memurları *“Senin davarlarında bir koyun zekât hakkıdır.”* diye cevap vermişlerdi. Bunun üzerine onlara sütü olan bir koyun getirilmiş. Onlar *“Bizler böylesini almakla emrolunmadık.”* demişler. Sonra onlara doğurma vakti yakın bir koyun getirilmiş. *“Böylesini almakla da emrolunmadık. Bizler ne süt koyunu ne de gebe olan bir koyun almakla*

¹³³ İbn Mâce, “Zekât”, 8.

¹³⁴ Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali Münâvî (ö. 1031/1622), **Feyzü’l-Kadir şerhi’l-Câmiî’s-sagîr**, thk. Hamdi ed-Demirdağ Muhammed, Mekke, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998/1418, C. IX, s. 4607, [Hadis no: 6527].

¹³⁵ Tirmizi, “Zekât”, 18; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 501, [Had. no: 1082]; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), **Sünen-i Tirmizî Tercümesi = Camiü’s-Sahih**, C. 1-6, trc. Osman Zeki, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, C. I, s. 434.

emrolunmadık.” deyince bir yaşında olan bir koyun veya bir keçi getirilmiş. Onu aralarına alıp götürmüş ve sürü sahibine de dua etmişlerdir. Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber’in zekât memuru deve sahibi bir kimseye gitti. Her 50 dişi deve için bir dişi deve almaktaydı. Bunun üzerine ona 6 yaşında bir erkek deve getirilip, “*Bunu zekât olarak kabul et.*” denilince de o, “*Hayır, bunda zekât olmaz.*” diye cevap vermiştir.¹³⁶

Hz. Ömer’e zekât malı olan davarlar gösterilmiş. İçlerinde memesi büyük olan bir koyun görmüş. Bunun üzerine şöyle demiştir: “Zannetmiyorum ki bunu verenler isteyerek vermiş olsunlar. Müslümanların mallarının seçkinlerini almayın. Sakın insanları fitneye düşürmeyin, geçim kaynağı olan hayvanları yani sütü bol olanlarını almaktan sakının.” Hz. Ömer’in zekât memuru olarak gönderdiği Muhammed b. Mesleme kendisine getirilen zekât hayvanlarına bakar, bunda zekâta uygun bir durum görür ise onu kabul ederdi.¹³⁷

Zekât memurunun bir yerde ikamet ederek, hayvan sahiplerine hayvanlarını toplayıp ayağına getirmeleri için haber göndermesi ve ikamet ettiği yerde zekâtlarını alması doğru karşılanmamış; aksine memurun su başına gelip hayvan sahiplerinin zekâtını burada tahsil etmesi istenmiştir. Bununla beraber aşağıdaki hususlar da zekât memurunun dikkat etmesi gereken durumlardır.

2.1.3.4.1. Mükellefin Beyanının Esas Alınması

Zekât memurlarının zekât mükelleflerine güvenmesi esastır. Mükellef, zekât memurunun yanında zekâtının miktarını açıklar fakat malın gerçek miktarını gizlerse memur, mükellefin açıkladığı miktar kadar zekât alır. Zorla mükelleften malını ortaya getirmesini isteyemez.¹³⁸ Herhangi bir tarih belirtilmeksizin zekât memuru zekât tahsil ettiğinde (berât) belge vermesi esastır. Eğer mal sahibi makbuzunu almayı unutur veya kaybederse zekâtını ödeyip ödemediği konusunda davet edilip yemin ettirilir ve mükellefin sözü geçerli olurdu.¹³⁹

¹³⁶ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 408-411.

¹³⁷ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 408-411.

¹³⁸ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 159.

¹³⁹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), *el-Mebsût*, C. 1-30, Kahire, Matbaatü's-Saade, 1324, C. II, s. 161.

Bir rivayette de malları ortak olan mükelleflerin beyanlarının esas alınması, *“İki ortaktan her biri ortaklı maldaki hisselerini bilebilirler ve ayırt edebilirlerse zekât konusunda bu ortakların malları bir değerlendirilmez.”*¹⁴⁰ şeklinde geçmektedir. Bu da bize gösteriyor ki ortak olan mükellefler ne beyan etmişlerse ondan o kadar zekât alınmıştır.

Hiz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın belirlediği zekât miktarına dair Enes'e şunu da yazmıştır. Karışık hâlde bulunan birleştirilmiş herhangi iki sürünün iki sahibi kendi aralarında adilane şekilde birbiriyle hesaplaşırlar.¹⁴¹ Bu da mükelleflere güvenilmesi hususunu ortaya koyan diğer bir rivayettir. Nitekim zekât memuru, ortakların beyanları üzere zekâtı alır; onlar da kendi aralarında helalleşirler.

2.1.3.4.2. Mükellefe Haksızlık Yapılmaması

Hiz. Peygamber görevlendirdiği zekât memurlarının mükelleflere zulmetmelerini ve herhangi bir haksızlık yapmalarını önlemek için onlara birtakım talimatlar veriyordu. Ödemede kolaylık ilkesini benimsemelerini, malların en iyisini almamalarını, yaşlı, küçük ve kusurlu olanları da almamalarını, insanların zekâtlarını verirken gönül rızasıyla vermelerini sağlayacak şekilde davranmalarını tembihliyordu. Zekât mallarını görevlinin getirtmek ya da uzaklaştırmak gibi bir uygulama içerisine girme hakkının olmadığını zekâtın ancak bulunduğu yerden alınacağını bildiriyor, aksi durumda insanların dinden soğutulmasından endişe ediyordu. Mazlumun ahından sakınmaları gerektiğini çünkü mazlum kişi ile Allah arasında (duanın kabulüne) hiçbir engel olmadığını bildiriyordu.¹⁴²

Hiz. Peygamber görev yerlerinden döndüklerinde memurlarını bizzat kendisi hesaba çekiyordu. Eğer talimatlara aykırı bir durumla karşılaşır ya da bölge halkından bir şikâyet gelirse hemen olaya müdahale ediyor ve gerçekten bir haksızlık ya da zulüm yapılmışsa haksızlığın ya da zulmün giderilmesini sağlıyordu.¹⁴³

¹⁴⁰ Buhârî, “Zekât”, 35.

¹⁴¹ Buhârî, “Zekât”, 35.

¹⁴² Buhârî, “Zekât”, 42 ve 64; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 501-504, [Had. no: 1084-1091]; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Harâc**, s. 90.

¹⁴³ Buhârî, “Zekât”, 48; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VII, s. 47; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö. 218/833), **Hazret-i Muhammed (S.A.V.)'in hayatı**, Orijinal kitap adı: Siretu İbn Hişâm / Ebû Muhammed Cemaleddin, trc. Arif Erkan, İstanbul, Huzur Yayınevi, 1995, C. III, s. 369.

Hişam b. Urve babasından naklen şöyle bildirmiştir: Resûlullah (sav.), İslâm'ın ilk yıllarında zekât toplamak üzere bir memuru gönderdi ve ona şöyle dedi: “*Yaşlı ve yaşı küçük olan hayvanları al, halkın gözünü ayırmadığı seçkin hayvanları alma.*”¹⁴⁴

Hiz. Ebû Bekir'in Enes b. Mâlik'e Resûlullah'ın (sav.) belirlediği zekât miktarlarını açıkladığı mektupta bildirdiğine göre “*Zekât (artar veya eksilir) endişesiyle ayrı ayrı bulunan zekât malları bir araya toplanamaz, toplu bulunanlar da parçalanarak zekâta tâbi kılınamaz.*” hükmü mevcuttur.¹⁴⁵

Bir başka rivayette de bir adam Resûlullah'ın zekât memuruna büyük bir dişi deve getirdi, zekât memuru onu almaktan çekindi; sonra bir başkası ondan daha küçük bir deve getirdi, onu da almayı kabul etmedi. Sonra şöyle dedi: “Bir Müslüman'ın malının en iyisini almış olarak Allah Resûlü'nün huzuruna varırsam hangi gök beni gölgesinde barındırır ve hangi yer üzerinde taşır?”¹⁴⁶

Bütün bu bilgilerin yanında görevlendirilen zekât memurlarından talimatlara aykırı hareket edenlerin olduğu ya da halkın şikâyetinde bulunduğu yine kaynaklardan anlaşılmaktadır. Cerir b. Abdullah'ın naklettiğine göre Resûlullah'a (sav.) birtakım insanlar gelerek “*Zekât memurlarından bazı kimseler bize zulmediyorlar.*” demişler Resûlullah (sav.) de onlara zekât memurlarını hoşnut etmeleri gerektiğini bildirmiştir.¹⁴⁷

Beşîr b. Hasasiyye'nin naklettiğine göre kendileri Resûlullah'a (sav.) “Zekât memurları bizden (farz olandan fazla zekât almakla) bize zulmediyorlar. Bundan dolayı onların bize yaptıkları haksızlık kadarını mallarımızdan gizleyebilir miyiz?” dedik. O da “Hayır.” buyurdu.”¹⁴⁸

Bir başka rivayette Ebû Hureyre'ye gelen mükelleflerden bazıları, “Ey Ebû Hureyre! Zekât memurları bize zulmettiler, bize karşı haddi aşılar. Bizim en iyi mallarımızı aldılar.” diye şikâyetlenince o da bunlara “Onların aldıklarına engel olmayın ve onlara kötü söz söylemeyin, kötülüklerinden Allah'a sığının.”¹⁴⁹ diye cevap vermiştir.

¹⁴⁴ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Harâc**, s. 90; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 502, [Had. no: 1086].

¹⁴⁵ Buhârî, “Zekât”, 34; Ebû Dâvûd, “Zekât”; İbn Kudâme, **el-Kâfi**, C. IV, s. 53.

¹⁴⁶ Kettânî, **Hiz. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 398.

¹⁴⁷ Müslim, “Zekât”, 29; Ebû Dâvûd, “Zekât”.

¹⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Zekât,” 5.

¹⁴⁹ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Harâc**, s. 90.

Görüldüğü üzere bazı görevli memurların sert tutumu veya haksızlık gibi görünen davranışları, onlara yardımcı olmamayı veya malı onlardan gizlemeyi haklı gösterecek bir sebep sayılmamaktadır. Eğer açıkça bir zulüm varsa mal sahibi malının zekâtını memura vermeyebilir ve şikâyet edebilir. Ödenecek zekâtın miktarı ve kalitesi zaten önceden Resûlullah tarafından belirlenmiştir. Nitekim vacip olan zekât miktarıyla ilgili olarak daha önce aktardığımız gibi Resûlullah (sav.) bütün Müslümanların bildiği açık bir şekilde izahatta bulunmuştur. Zekât memurlarından bu miktar dışında isteyen olursa sözü dinlenmez ve yerine getirilmez.¹⁵⁰ Bu da ancak mükellefin zekât miktarlarını bilmesi ile mümkün olabilir. Aksi takdirde kendisine haksızlık yapıldığını bilemeyeceği gibi iddia da edemez.

2.1.4. Zekât Toplanmasında Karşılaşılan Problemler

Gerek zekâtın toplanması gerekse dağıtımı esnasında birtakım problemlerin yaşandığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmı zekât vermeyi reddedenler ya da zekât vermemek için çeşitli hilelere başvuranların, diğer kısmı ise hakkı olmadığı ya da ihtiyacı bulunmadığı hâlde zekât malından almaya çalışanların tavırları sonucu ortaya çıkmıştır. Bazen de zekât memurunun uygulamasından kaynaklanan problemler olabilmektedir.

Hiz. Peygamber İslâmiyet'i kabul eden ve İslâm'ın emirleri konusunda bazısını kabul edip bazısını kabul etmeyen kimselere karşı bir müsamaha göstermemiştir. Nitekim bu hususta zekâtı vermemeyi şart koşan bir kabile temsilcisine Resûlullah'ın cevabı Ebû Davud'dan nakledilen bir rivayette şöyle aktarılır:

Vehb şöyle diyor: "Resûlullah'la biatleştikleri zaman Sakif heyetinin durumunu Câbir'e sordum. O da şöyle cevap verdi: 'Zekât ve cihadla yükümlü olmamaları şartını Resûlullah'a karşı ileri sürdüler. Ama ben bu şartı ileri sürmelerinden sonra Resûlullah'ın (sav) onlara şöyle dediğini işittim: '*Müslüman olduğunuz takdirde zekât verecek ve cihad edeceksiniz.*'"¹⁵¹ Bu nakilden anlaşıldığı gibi Hiz. Peygamber iktisadi bir ibadet olan ve insanların vermekten çekindikleri zekâtı alma konusunda onlara taviz vermemiştir.

¹⁵⁰ Kardâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, C. II, s. 576.

¹⁵¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* = *Büyük İslâm Tarihi*, C. 1-14, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, C. 5, s. 111.

Resûlullah zamanında zekât vermeyi reddedenler olduğu gibi zekât vermede hileye başvuranlar da olmuştur. Nitekim Muâz b. Cebel'in naklettiğine göre Resûlullah (sav.), şöyle buyurmuştur: “*Kim malının zekâtını sevap umarak verirse ona sevabı verilir. Kim de zekâtını vermezse biz (ceza olarak zorla) hem zekâtını hem de malının yarısını alırız. Bu Rabb’imin kesin hükümlerinden biridir. Muhammed ailesine ondan bir hak yoktur.*”¹⁵² Bu hadis bizlere o dönemde zekât vermek istemeyenlerin var olduğunu göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber uyarı ve tenkitlerini genelde bir olay sonucunda yapmaktadır.

Bununla ilgili bir başka olay da Resûlullah'ın Eşcâ kabilesinden birisine zekât almak üzere bir memur göndermesi esnasında vuku bulmuştur. Kendisinden zekât istenen kişi zekât vermeyi reddedince zekât memuru durumu gelip Resûlullah'a (sav.) bildirmiştir. Bunun üzerine Resûlullah, bu adama “*Git kendisine Allah'ın Resûlü'nün bir elçisi olduğunu haber ver.*” buyurmuş; Eşcâî bu defa da reddedip zekât memuru durumu Resûlullah'a bildirince Resûlullah, “*Bir defa daha git eğer bu defa da vermezse boynunu vur.*” buyurmuştur.¹⁵³ Fakat bu bilginin kaynağı bulunamamıştır. Dolayısıyla delil olarak zayıftır. Bu vakanın rivayet olarak doğruluğu şüpheli olmakla beraber Resûlullah'ın “*Lâ ilâhe illallah*” deyinceye, *namaz kılincaya, zekât verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum.*”¹⁵⁴ hadisi onun bu sert tutumunu destekler durumdadır.

Zaman zaman zekât memurlarının uygulamalarından kaynaklanan sorunlarla da karşılaşmıştır. İnsanlar sürüleriyle su kaynaklarına geldikleri zaman Hz. Osman zekâtları almak için görevliler gönderiyor ve onlara ahitname veriyordu. Fakat memurlar onun verdiği sınırı aşabiliyorlardı. Bu durum Hz. Osman'a arz ediliyor O ise ne memuru değiştiriyor ne de onu tenkit ediyordu. Onların yaptığı bu hareketler Hz. Osman'a nispet edilmiş, insanlar bu yüzden ileri geri konuşmaya başlamışlar ve bu tavrı Hz. Osman için hoş görmemişlerdir.¹⁵⁵

Fitne dönemlerinde zekâtın toplanması ciddi bir problem olabilmektedir. Bununla beraber bazı yöneticilerin zekâtı verilmesi gereken yerlere vermedikleri

¹⁵² Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4; Şevkânî, **Neylû'l-Evtar**, C. IV, s. 138; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, C. VI, s. 109.

¹⁵³ Zebîdî, **Tecrid-i Sarîh**, C. V, s. 21.

¹⁵⁴ Buhârî, “İman”, 15.

¹⁵⁵ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. VI, s. 137-138.

yönünde birtakım söylemler de vardır. Nitekim Emevîler zamanında bu tip eleştirilerle karşılaşılıyor. Abdullah b. Ömer, fitne zamanında yönetime gelen her emîrin arkasında namaz kılar ve ona malının zekâtını verirdi.¹⁵⁶ Bu rivayetten de anlaşıldığı üzere fitne zamanlarında devlet yöneticileri otoritenin zayıflamasına ve güvenin yok olmasına yönelik davranışlara fırsat vermemişlerdir. Şimdi zekât uygulamalarıyla ilgi karşılaşılan bazı genel problemleri aktaralım.

2.1.4.1. Zekâtı Devlete Vermek İstemeyenler Problemi

Mekke'nin fethiyle birlikte Müslümanların düzenlemekle yükümlü oldukları kamu işlerinin artış göstermesi kaçınılmazdı. Zaten Müslümanlar Yarımada'nın her yerinde egemenliklerini hissettiriyorlardı. Buna paralel olarak da artan kamu işleri doğal olarak daha fazla oranda kamu harcamaları gerektiriyordu. Bu yüzden Müslümanların öşür zekâtını, Cahiliye'de ısrar edenlerin de kendileri için ön görülen haracı vermeleri bir zorunluluktur. Bu olay karşısında birtakım homurdanmalar doğaldı ve hatta homurdanmaların ötesinde tepkiler de gösterildi. Ancak yeni dinin dünyaya yeni bir düzen vermesi, öşür ve haraç almaktan başka bir çözüm bırakmıyordu. Bu amaçla Hz. Muhammed Mekke'den geri döndükten kısa bir süre sonra İslâm'ı kabul eden kabilelere mallarının zekâtını almak üzere görevliler gönderdi. Mallarının geri kalan kısmına dokunmamalarını emretti. Görevlilerin her biri görevlendirildiği yere doğru yola çıktı. Kabileler onları iyi karşıladılar ve mallarının zekâtını hoşnutlukla verdiler. Temimoğullarının bir kolu ve Müstalikoğulları dışında sorun çıkaran olmadı.¹⁵⁷

Hz. Peygamber insanlarla kelime-i tevhîdi ikrar ederek, namazı kılıp, zekâtı verinceye kadar savaşmakla emrolunduğunu bildirmiş ve ödemek istemeyenlerden zekâtının yanı sıra ceza sadedinde malının yarısını alacağını söylemiştir.¹⁵⁸ Buna rağmen esasen bireysel zekât kaçırma veya zekât ödemekten kaçınma şeklinde nitelendirilebilecek olayların genellikle Allah'a havale edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. IV, s. 139.

¹⁵⁷ Muhammed Hüseyin Heykel, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, trc. Vahdettin İnce, Yöneliş Yayınevi, İstanbul 2000, s. 319.

¹⁵⁸ Dârimî, "Zekât", 36; Ebû Dâvûd, "Zekât", 5; Nesâî, "Zekât", 4, 7; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), **es-Sünenü'l-Kübrâ**, C. 1-10, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1344, C. II, s. 8.

Nitekim yukarıda da zikrettiğimiz Hz. Peygamber'in Eşcâ kabilesinden birisinin zekâtını alması için gönderdiği memur eli boş dönünce “*Ona tekrar git ve zekâtını sana yine ödemezse boynunu vur.*” emrini verdiğine dair rivayet¹⁵⁹ doğruysa istisnai bir duruma işaret ediyor olmalıdır. Nitekim Sa‘lebe b. Hâtıb el-Ensârî, Resûlullah’ın duasının bereketiyle edindiği büyük sürünün zekâtını kendisine mükerreren gönderilen tahsildara ödemekten kaçınmış; bunun üzerine Tevbe Sûresi’nin 75-78. ayetleri nazil olunca, pişmanlık duyup hatasını telâfi etmek istemesine rağmen artık -Hz. Osman Devri’ndeki- ölümüne kadar eda talebi geri çevrilmiştir.¹⁶⁰

Resûlullah’tan rivayet edilen bir başka nakilde zekâtını vermeyen kimseden malının yarısı alınır.¹⁶¹ Bu cezaî müeyyidenin tazir mahiyetinde olduğu ve ulû’l-emrin yetkisinde olduğu düşünülmelidir. Yine bu rivayeti farklı şekilde yorumlayıp malı ikiye bölünür ve zekât memuru dilediğinden zekâtı seçer, diyenler de vardır.

Mekke’nin fethinden sonra Arap Yarımadası’nın her köşesinde Hz. Muhammed’in egemenliği hissediliyordu. Bu egemenliğe direnen bir grup ya da kabile söz konusu olduğunda Hz. Muhammed onları boyun eğmeye zorlayacak kuvvet gönderirdi. Eski dinleri üzere kalıp haraç vermek ya da Müslüman olup zekât vermek arasında bir tercih yapmak durumunda bırakırdı.¹⁶²

Hz. Peygamber Dönemi’nden itibaren zekât mükellefiyetlerini topluca yerine getirmeyenlere karşı çok sert mukabelelerde bulunulduğu da açık bir gerçektir. Mesela Hz. Peygamber Velid b. Ukbe’yi Huzâalılarının bir kolu olup Mekke civarında ikamet eden Benî Mustaliklere zekât memuru olarak göndermişti. Velid b. Ukbe gittiği zaman halk yirmi kişilik bir heyet ile kendisini karşılamaya çıkmıştı. Bu halk zekât tahsili için gelen Hz. Peygamber’in temsilcisini ilk defa görüyordu. Bu ziyaretten pek memnun olmuşlardı ama Velid kendilerinden korkup bir puslu kurduklarını zannetmiş, alelacele Medine’ye dönerek olayı anlatmıştı. Benî Mustaliklerin zekât tahsilinde kendisine engel olduklarını, silahla tehdit ettiklerini söylemişti. Hz. Peygamber bu

¹⁵⁹ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), **ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr**, XVII, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire, Dâru Hicr, 2003, C. IV, s. 133.

¹⁶⁰ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, (ö. 360/971), **el-Mu‘cemü’i-kebir**, Kahire 1415, C. VIII, s. 218-219.

¹⁶¹ Ebû Dâvûd, Zekât, Bab fi zekâti’s-saime; Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 18.

¹⁶² Heykel, **Hz. Muhammed’in Hayatı**, s. 319.

itaatsizliklerden dolayı Benî Mustalikleri cezalandırmayı düşünmüş ve Halid b. Velid komutasında sefer düzenlemiştir. Bu sırada onların bir heyeti tam vaktinde yetişerek Velid'in düştüğü hatayı düzeltmiş ve çatışma çıkmadan durum aydınlığa kavuşmuştu.¹⁶³ Bu olaydan sonra halkın ricası üzerine Abbâd b. Bişr kendilerinin arazisine gidip zekât tahsil etmeye memur tayin edilmişti. Abbâd zekât memurluğu sırasında adilane hareket etmiş, halka İslâmiyet'i ve Kur'ân'ı da öğretmişti. Bu olay Hicret'in sekizinci senesinde gerçekleşmişti.¹⁶⁴ Bu olayda da görüldüğü gibi zekât memuru sadece zekât toplamakla yükümlü olmayıp İslâmiyet'in öğretilmesi ve yaşanması için de çaba gösteriyordu. Ayrıca daha önce gönderilen zekât memuru yapmış olduğu hatadan dolayı değiştirilmiş ve yerine kendilerinden birisi atanmıştı. Bu da zekât memurluğuna ilk atamalarda bazı kimselerin tecrübesizliklerinden dolayı hatalar yaptığını ve bunun da savaşa varacak kadar bir problem teşkil ettiğini müşahade etmekteyiz.

Bu konuda bir başka hadise de Hz. Peygamber'in yolladığı Büsr b. Süfyân el Adevî'ye zekât vermek istemeyen Benî Temîm üzerine Muharrem'in dokuzunda Uyeyne b. Hısn komutasında bir birlik gönderilmesidir. Benî Huzâalılar bir kabilesi olan beni Kâ'bların yanında Temimlerin¹⁶⁵ Benî Amr b. Cündeb denilen bir kolu yerleşmişlerdi. Bunlar Benî Sa'dlarla birlikte Mekke yakınlarında Zâtü'l-Eşdad su havzasını kullanırlardı. Peygamber zekât âmili olarak Büsr b. Süfyân el Kâ'b'ı görevlendirmişti. Büsr b. Süfyân el-Kâ'b zekât tahsiline geldiği zaman Arapları bu havza etrafında yahut diğer bir rivayete göre Mekke yolu üzerinde Usfan yakınlarında bulmuştu. Benî Huzâalılar öşür vermek üzere hayvanlarını toplamışlardı. Fakat Temimler henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş oldukları için silaha sarılmışlardı. Peygamber'in vergi tahsildarı Büsr b. Süfyân el-Kâ'b'ın üzerine yürümüşler ve onu vergi tahsil etmeden çekilmeye mecbur etmişlerdi. Bu hadise neticesinde Temimler ile Benî Huzâalılar arasında bir ihtilaf çıkmıştı. Benî Huzâalılar Temimleri yanlarından

¹⁶³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 161.

¹⁶⁴ Caetani, **İslâm Tarihi**, C. VI, s. 155-156.

¹⁶⁵ Daha sonra Müslüman olup zekâtlarını getiren Temimileri Hz. Peygamber, "Bu bizim kavmimizin zekâtıdır." diye takdir etmiştir. Temimilerin nesebi, Hz. Peygamber'in soyu ile İlyas ibn Mudar'da birleşmektedir. Bk. Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî (ö. 893/1488), **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**/Orijinal kitap adı: **Tecrîdü's-sarîh li-ehâdisi'l-Câmiî's-sahîh = Muhtasarü'l-Buhârî**, Mütercimi ve şârihi: Kâmil Miras, 7. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984, C. VII, s. 463.

uzaklaştırmışlardı. Hz. Peygamber bir temsilcisine karşı meydana gelen bu tecavüzü müsamaha ile geçiştirmemiş ve Uyeyne b. Hısn el-Feyza'ya Temimleri takip ve tedip için emir vermişti. Uyeyne 50 süvari ile Temimleri Benî Süleymlerin arazisine kadar takip etmişti. Temimler orada bir sahrada karargâh kurmuşlardı. Kabile erkekleri hayvan otlatmak üzere merada bulundukları için karargâhta değillerdi. Uyeyne derhâl bir hücum yaparak 11 erkek, 11 kadın, 30 çocuk esir aldı ve bunları Medine'ye getirdi. Esirler Remle b. Haris'in evinde hapsedildiler.¹⁶⁶ Daha sonra Hz. Peygamber'i ziyarette gelen Benî Temîm heyeti Müslüman olduklarını bildirerek esirlerin serbest bırakılmasını istemişler, tayin edilen hakemin verdiği hüküm gereği tutsakların yarısı bedelsiz, diğer yarısı ise fidye karşılığı serbest bırakılmıştır.¹⁶⁷

Bu olayda da görüldüğü gibi Hz. Peygamber hâkimiyet sahasında bulunan ve henüz inanmamış olan bir kavmin vergi vermekten kaçınmalarına karşılık müsamahalı davranmıyor ve gerektiğinde onları cezalandırıyordu. Başka bir husus ise zekât memurları aynı zamanda Müslüman olmayanlardan alınan cizye tahsilatında da bulunuyordu. Cizyeyi vermekten kaçınmak henüz hâkimiyeti içine sindirememek ya da hâkim güce tam boyun eğmemek demektir. Hz. Peygamber'in bu tavrı onları hâkimiyeti altına almak için askerî güç kullanmaktan kaçınmadığının bir kanıtıdır.

Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde zekâtla ilgili uygulamaların en önemlisi zekât vermek istemeyen kişi ve topluluklara karşı ortaya koyduğu, zekâtı tahsil hususundaki kararlı tavidir. Bu dönemde Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra İslâm Devleti'ne karşı ayaklanmalar baş göstermiş, ayaklanan kabilelerin bir kısmı İslâm'ı tümünden reddederek mürted olduğunu ilan etmiş, bir kısmı ise İslâm'dan çıkmamakla birlikte devlete zekât vermeyi reddetmişlerdir.¹⁶⁸

Araplardan küfre düşenler ve zekât vermek istemeyenler olduğunda Hz. Ebû Bekir onlarla savaşmaya karar vermişti. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e: "Hz. Peygamber, 'Allah'tan başka ilah yoktur, diyene dek insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söylerlerse canlarını ve mallarını korumuş olurlar ve hesapları Allah'a kalır.' demişken

¹⁶⁶ Caetani, **İslâm Tarihi**, C. VI, s. 150.

¹⁶⁷ Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî el-Vâkıdî (ö. 207/823), **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. 1-3, thk. Marsden Jones, 3. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1984, C. III, s. 974-980.

¹⁶⁸ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. XII, s. 276.

insanlarla nasıl savaşırırsın?!” dedi. Hz. Ebû Bekir: “Vallahi namazla zekâtı birbirinden ayıranla savaşırım! Zekât malın hakkıdır. Vallahi Resûlullah’a verdikleri bir ipi (bir rivayette bir oğlağı) bile bana vermezlerse onlarla savaşırım!” dedi. Hz. Ömer: “Vallahi şunu kesin olarak gördüm ki Allah, Ebû Bekir’in gönlünü savaş konusunda ferah kılmıştı; ben de bunun hak olduğunu anladım.” demiştir.¹⁶⁹

Bu olaylar sırasında Müslüman bir insanın kanını dökmekten korkan Hz. Ömer “Zekâtı ben gereken yere kendim veririm, devlete ödemem.” diyenle savaşılıp savaşılmayacağını Hz. Peygamber’e sormuş olmayı temenni etmiştir.¹⁷⁰ Ancak sonuçta Hz. Ömer de Hz. Ebû Bekir’in gerekçesine ikna olmuştur. Zira “Lâ ilâhe illallah” deyip Müslüman olan bir insan bu sözün hakkını vermeli, gereğini yerine getirmelidir. Aksi takdirde işlediği suçtan dolayı mesul olur ve cezalandırılır.

Zekâtı vermekten imtina eden bu kabileler kendilerine dayanak olarak “*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*”¹⁷¹ ayetini alıyorlardı. Nitekim onların çıkarımlarına göre bu ayette hitap Resûlullah’adır ve bu ayete onun zekâtı aldıktan sonra zekât verenlere dua etmesi emredilmiştir; kalplere huzur ve sekine veren bu dua ancak Resûlullah’a mahsustur; bundan dolayı onunla aynı seviyede olmayan başka birine zekât verilmesi farz değildir.¹⁷² Bu rivayet doğruysa bu kabileler zekâtın sadece Hz. Peygamber’in aldığı bir farz olduğunu ve halife olsa da ondan başkasına zekât vermenin farz olmadığını iddia etmişlerdir. Bu şekilde de olsa zekâtın devlete ödenmemesini bir başkaldırı olarak gören Hz. Ebû Bekir ve bu konuda onu destekleyen sahâbe, isyancılarla savaş konusunda ortak hareket etmişlerdir. Çünkü daha yeni kurulan İslâm Devleti’nin devamı için zekâtın tahsili son derece önemli bir durumdu. Nitekim kendi hâlinde yaşayan ve başına buyruk hareket eden kabilelerin üzerinde İslâm Devleti’nin hâkimiyetini gösteren en önemli husus zekâtın tahsili ve

¹⁶⁹ Buhârî, “Zekât”, 1.

¹⁷⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), **el-Musannef**, C. 1-11, thk. Habiburrahman A‘zamî, 2. bs., Beyrut, el-Meclisü’l-İlmî, 1983, C. IV, s. 43.

¹⁷¹ Tevbe, 9/103.

¹⁷² Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büsî (ö. 388/998), **Mealimü’s-Sünen = Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, C. 1-10, nşr. Muhammed Ragıb et-Tabbah, Haleb, Matbaatü’l-İlmiyye, 1932/1351, C. II, s. 6-7; İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. XII, s. 277.

dağıtımını idi. Resûlullah'ın görevlendirdiği zekât memurları kabilelere giderek onların zenginlerinden tahsil ettikleri zekâtları yine onların fakir olanlarına dağıtıyor ve bu şekliyle sosyal ve ekonomik adaleti sağlayan zekât müessesesini fiilen gerçekleştiriyorlardı. Bu uygulamanın devamı diğer dönemlerde de bir gereklilikti.

Zekâtı vermeyi reddetmek bu yeni düzeni yani İslâm Devleti'ni reddetmek anlamına geldiği için Hz. Ebû Bekir'in bu durum karşısındaki tutumu son derece kararlı ve bir o kadar da sert olmuştur. Bu kararlar hareket edilmemiş olsaydı yeni kurulmuş olan İslâm Devleti çabucak yıkılırdı. Muhtemelen bu sebeple Hz. Ebû Bekir, vasiyetinde Hz. Ömer'e "Kim zekâtı zekât memurlarından başkasına verirse dünyayı bile verse zekâtı kabul edilmez." demektedir.¹⁷³ Bundan dolayı bu durum, zekâtın hem siyasi hem de dinî bir boyutu olduğunu ortaya koyar. Zekât dinin temel esaslarından biri olmakla beraber devlet hâkimiyetini gösteren iktisadi bir müessesedir.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçtikten sonra zekât vermeyerek isyan eden kabilelere derhâl savaş açtığı olaylarla ilgili iki ana nokta vurgulanmalıdır:

1- Esasen taşradan toplanan zekâtlar zor zamanlarda merkeze getirilmişti;

2- Belki bunun da etkisiyle Hz. Peygamber'den sonra halifenin zekât toplama yetkisi reddedilmiş ve dolayısıyla merkezî otoritenin meşruiyeti tartışmalı hâle düşürülmek istenmiştir.

Zekât vermeyenlerle yapılan savaşlar; ilk Halife'nin iktidarının Hz. Peygamber'in otoritesiyle meşruiyeti ve etki alanı bakımından aynı olduğunu göstermek niyetini taşımıştır. Ancak Hz. Ebû Bekir'in zekât ödemekten kaçınma suçuna iştirak edenlerden yukarıdaki hadislerle uyarak ceza sadedinde zekât borcunun bir buçuk katını aldığına dair bir bilgiye rastlanamamıştır. Halife Hz. Ömer hakkında

¹⁷³ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, nşr. Muhammed Avvame, Cidde-Beyrut 1427/2006; C. VI, s. 477.

ise zekâtтан kaçırıldığını belirlediği malın ceza olarak beşte birini aldığı rivayet edilmektedir.¹⁷⁴

H. Ebû Bekir'in zekât vermeyenlere karşı verdiği mücadele zekât müessesesinin kurumsallaşmasında önemli yere sahiptir. Nitekim bu sayede hem zekât emri toplumsal bir ibadet olarak yerleşmiş hem de H. Peygamber'den tevarüs eden zekât uygulamaları kökleşerek kurumsallaşmaya önemli katkı sağlamıştır.

Zekât toplama hususunda H. 39 yılında meydana gelen bir hadise dikkat çekicidir. Şam Valisi Muaviye; Abdullah b. Mes'ade el-Fezât adında bir kumandanını, 1.700 kişilik bir ordunun başında önce Teymâ, sonra da Mekke, Medine ve tüm Hicaz bölgesine göndererek uğradığı yerlerden zekât vergisi toplamasını, zorluk çıkaranlar olursa derhâl onları öldürmesini emreder. Bu haberi duyan H. Ali, el-Müseyyib b. Necbe el-Fezârî komutasında 2.000 kişiden oluşan bir orduyu Teymâ'ya gönderir. Mezkûr şehir civarında karşı karşıya gelen iki ordu o günün akşam vaktine kadar savaşırlar. Daha sonra Mes'ade ve arkadaşları bir yere sığınır, diğerleri ise gece karanlığından yararlanarak Şam'a kaçarlar. Bu sırada Şamlılar tarafından halktan toplanan ve çoğunluğunu develerin oluşturduğu zekât malları çevrede yaşayan Bedevilerce yağma edilir. El-Müseyyib, İbn Mes'ade ve beraberindeki kişileri üç gün muhasara altında tuttuktan sonra bulunduktan yeri ateşe verir. Tehlikeyi sezen Şamlılar, bu Kumandan'a yalvarmaya başlayarak kendilerini bağışlamasını isterler. O da bu duruma acır ve adamlarına ateşi söndürmeleri için emir verir. Daha sonra İbn Mes'ade ve adamları bu durumu bir fırsat bilerek gece vakti Şam'a kaçarlar.¹⁷⁵ Yukarıdaki hadiseye baktığımız zaman Muaviye'nin zekât vergisini toplamak maksadıyla koca bir ordu gönderdiğine şahit oluyoruz. Üstelik o kumandanına vergiyi ödemeyenler çıkarsa derhâl öldürülmelerini de emretmektedir.

¹⁷⁴ Abdurrezzâk, **el-Musannef**, C. IV, s. 18; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849) İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, C. 1-26, nşr. Muhammed Avvame, Cidde-Beyrut 1427/2006, C. II, s. 354; Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", s. 213.

¹⁷⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), **Târihü't-Taberî, Târihü'l-Ümem ve'l-Müluk**, C. 1-11, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut, Dâru Süveydan, 1967, C. V, s. 134-135; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956), **Mürücû'z-Zeheb Ve Me'âdinü'l-Cevher (Fî Tühafî'l-Eşrâf Mine'l-Mülûk ve Ehli'd-Dirâyât)**, C. 1-4, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 4. bs., el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964, C. II, s. 418-419; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233) İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, C. 1-9, Mısır, 1348/1929, C. III, s. 189.

Muaviye'nin bu davranışı, zekât mallarını toplamaktan ziyade Hz. Ali'nin idaresi altında yaşamakta olan bölge halkına gözdağı vererek onları Hz. Ali'nin idaresine karşı ayaklanmaya zorlamaktır. Malların bedevîler tarafından gasbedilmesi olayı da bu bölgelerde yaşayan bazı insanların ekonomik durumlarının iyi olmadığını ve bu şahısların İslâm'ın öğütlediği dürüstlük ilkesinden uzak kaldıklarını ortaya koymaktadır. El-Müseyyib'in bu olay sırasında Şam askerlerine karşı tavizkâr davranıp bölgeden kaçmalarına fırsat tanınması ise Teymâ'da karşı karşıya gelen her iki kumandanın aynı kabile mensubu olmaları ile alakalı olsa gerektir.¹⁷⁶ Nitekim Irak ordusunda yer alan Abdurrahman b. Şebib, el-Müseyyib'in mezkûr muamelesini kınamış ve onun bu hareketini, Halife'ye karşı yapılmış bir ihanet olarak telakki etmişti.¹⁷⁷

Zekâtın farz olduğunu inkâr eden kişinin dinden çıkacağı hususunda âlimler görüş birliğindedir. Ancak İslâm ülkesinde yaşamadığı veya yeni İslâm'a girdiği için zekâtın farz olduğunu bilmiyorsa bu kişinin bilgisizliği mazeret kabul edilmiştir. Farziyetine inanmasına rağmen zekâtını İslâm Devleti'ne vermek istemeyen kişiden devlet zekâtı zorla alma hakkına sahiptir. Hatta gerektiğinde zekât vermekten kaçınan kişiye cezaî müeyyide de uygulayabilir. Zekât vermek istemeyerek devlete başkaldıranlarla devlet savaşı fakat çoğu âlimin görüşüne göre zekâtın farziyetini inkâr etmeyenlerin dinden çıktıklarına hükmedilmez. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir rivayete göre zekât vermeme hususunda savaşıyor kişi farziyetini inkâr etmediği hâlde bu tavrından dolayı dinden çıkmış sayılır; bu görüşte olan Abdullah b. Mes'ûd da şöyle der: “*Zekâtı terk eden Müslüman değildir ve onu vermeyenin namazı kabul olmaz.*”¹⁷⁸

¹⁷⁶ Bakır, **age.**, s. 190.

¹⁷⁷ Et-Taberî, **Târihü't-Taberî**, C. V, s. 135; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C. IV, s. 189.

¹⁷⁸ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Harâc**, s. 80; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 485; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 374; el-İmam Muhammed b. İdris eş-Şafî, **el-Ümm**, Beyrut 1410/1990; C. I, s. 292; C. IV, s. 228; Kuduri, **et-Tecrid**, nşr. M. Ahmed Sirac, Ali Cuma Muhammed, Kahire 1427/2006; C. VIII, s. 4182; Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd el-cedd, **el-Beyan ve't-Tahsil**, nşr. Muhammed Hacci vd., Beyrut 1408/1988; C. XVI, s. 393-394; Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü'l-Müctehid**, Kahire 1425/2004; C. II, s. 10-11; Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudame el-Makdisî, **el-Muğni**, Kahire 1388/1968; C. II, s. 428-429.

2.1.4.2. Zekâtın Ertelenmesi Problemi

Bazı yıllarda kuraklıktan dolayı mahsul ve mal üretiminde ciddi problemler ortaya çıkabiliyordu; bu yüzden zekâtın tahsil edilmeyip ertelenmesi söz konusu olabiliyordu. Nitekim Hz. Ömer kuraklık yılında zekâtı erteleyerek o yıl memurları tahsilata göndermemişti. Ertesi yıl kuraklığın sona ermesi üzerine memurları badiyeye göndererek onlardan iki mislini (iki yılın zekâtını) almalarını, bir mislini onlar arasında taksim edip bir mislini de (Beytül mâle teslim edilmek üzere) kendisine getirmelerini emretmişti.¹⁷⁹ Öte yandan Hz. Ömer'in kuraklık yılında sadaka memurlarını göndererek onlara, "Yılın kendilerine sadece bir koyun ve bir deve bıraktığı kimselere zekât malından ver. İki koyun ve iki devesi olana ise bir şey verme!" dediği de rivayet edilmektedir.¹⁸⁰ Hatta kıtlık senesinde normalde zekâtla mükellef olması gereken yüz koyun sahibine kuraklığın verimi düşürmesinden dolayı zekât verilmesini uygun görmüş, senenin kendisine iki yüz koyun bıraktığı kimseye ise zekât verilmesini uygun görmemiştir.¹⁸¹ Böylece bu yıllarda zekât alacak insanların belirlenmesinde de özel bir uygulamaya başvurulduğu görülmektedir.

Hz. Ömer'in bu esnek tavrı aslında zekâtın mükellefler açısından onları zora sokan, güç yetiremedikleri zoraki bir vergi olmadığını; aksine güç yetirilebilecek mümkün bir ibadet olduğunu da gösterir.

2.1.4.3. Zekât Memurunun Hediye Alması Problemi

Hz. Peygamber zekât memuru gönderirken ona zekâtla ilgili nasihat ve telkinde bulunduğu gibi zekât memurunun görevden dönmesi ile de onu murakabe eder ve hesaba çekerdi. Eğer bir yanlış görürse onu uyarır ve gerekli ikazları duruma göre ya sert ya da yumuşak şekilde yapardı. Bu durum aynı şekilde mükelleften hediye alan zekât memuru için de geçerliydi. Nitekim Resûlullah Benî Süleym'in zekâtını toplamak için birini memur olarak tayin etmişti. Adam vazifeden dönünce: "Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (öfkeyle) minbere

¹⁷⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 472-473, [No: 982], s. 701-702 [No: 1898]; İbn Sa'd, **et-Tabakât** C. III, s. 300; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. X, s. 403.

¹⁸⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 300; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. X, s. 403.

¹⁸¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 528, [Had. No: 1763].

çıkıp Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şunları söyledi: “Ben sizden birini, Allah’ın bana tevdi ettiği bir işte istihdam ederim. Sonra o gelir: ‘Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!’ der. Bu adama, babasının veya anasının evinde otursaydı da - eğer doğru sözlüyse- hediyesi ayağına gelseydi ya! Vallahi sizden kim haksız bir şey alırsa mutlaka onu boynunda taşır olduğu hâlde kıyamet günü Allah’la karşılaşacaktır. Eğer bu haksız aldığı şey deve ise böğürecek, sığırsa möleyecek, koyunsa meleyecek!” Sonra Resûlullah ellerini kaldırdı, o kadar ki koltuk altındaki beyazlık gözüksü: “Allah’ım tebliğ ettim mi?” dedi ve bu sözünü üç kere tekrar etti.¹⁸² Bu şekilde hem adamın şahsını uyarmış hem de muhtemel vazifelilere de bu konudaki hassasasiyetini aktarmış oldu. Öyle ki Hz. Peygamber zekât görevi ile görevlendirdiği kimseye geçimini sağlayacak şekilde zekât malından veriyordu. Bu yüzdendir ki bu görevlinin ayrıca hediye alması hoş görülmemiştir. Hulefâ-yı Râşidîn de aynı hususları görevli memurlarına tembih ederek bu konudaki haksız kazançların önüne geçmeye çalışmışlardır.

2.1.5. Zekâtın Toplanmasına Dair Farklı Uygulamalar

2.1.5.1. Bâtinî Malların Zekâtının Alınmaması

Daha önce açıklandığı gibi zekât alınacak mallar, emvâl-i zâhire (açık, görünen mallar) ve emvâl-i bâtine (gizli, görünmeyen mallar) diye iki kısımda mütalaa edilmektedir. Birinci kısmı, hayvan ve tarım ürünleri gibi mallar; ikinci kısmı ise altın, gümüş ve ticaret malları teşkil etmektedir. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde emvâl-i zâhireden zekât almak için memurlar gönderilmişse de aynı şey emvâl-i bâtine için yapılmıyordu. Hz. Ömer ticaret mallarından, kervan yoluyla nakledildiğinde görünür hâle gelip emvâl-i zâhire hükmünü aldığından dolayı uşûr almak için memurlar atamıştı.¹⁸³ Bununla birlikte insanların emvâl-i bâtineden zekât vermeleri talep ediliyor ancak devlet bu malların teftişi ve tespitiyle uğraşmıyordu. Mükellefler gönüllü olarak emvâl-i bâtineye ait zekâtlarını da devlete teslim ediyordu.

¹⁸² Buhârî, “Hiyel”, 15, “Cum’a”, 29, “Zekât”, 67, “Hibe”, 17, “Eyman”, 3, “Ahkam”, 24, 41; Müslim, “İmaret”, 26; Ebû Dâvûd, “İmaret”, 11.

¹⁸³ El-Hâcî, **Mesire**, s. 310-311.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam; Hz. Peygamber zamanında ve sonraki dönemlerde emvâl-i bâtineden zorla zekât alınmadığı, isteyenin kendi beyanına göre “emanet” anlayışı içinde vermesi durumunda bu mallardan zekât tahsil edildiği tespitini yapmaktadır.¹⁸⁴ Bununla ilgili olarak Hz. Osman, “*Kimden alırsak o gönüllü olarak getirmediğçe almayız.*” demektedir.¹⁸⁵ Diğer yandan devletten atıyye alanların maaşları ödendiği anda kendi beyanları esas alınarak, emvâl-i bâtınelerinden ödemeleri gereken zekât borçları atıyyeden düşülerek alınıyordu.

Gerek Hz. Peygamber gerekse Hulefâ-yı Râşidîn devirlerinde bâtinî malların özellikle tespiti cihetine gidilmemiş, bunların zekâtı kişilerin gönüllü olarak getirip ödemeleri hâlinde tahsil edilmiştir. Bununla beraber Halife Hz. Ebû Bekir Devri’nde atıyyelerin dağıtımı sırasında mükelleflerle yapılan görüşmelerde yöneltlen bâtinî mallarına zekât tahakkuk edip etmediği sorusuna olumlu cevap verenlerin zekâtı alacaklarına mahsuben kesilmiştir.¹⁸⁶

Hz. Ömer’in Divandan atâ bağlamadığı kişilerin nakdî servetlerinin zekâtını - bizzat getirirler bile- teslim almadığını gösteren örneklere rastlanmaktadır. Mesela Ebû Saîd, Hazineden herkese yardım edildiği yıllara rastlayan azat edilmişinin ardından zenginleşmiş ve zekâtını Hz. Ömer’e götürmüştür. Ancak Halife kendisine daha önce Beytûlmâlden atâ bağlanmamış olduğu için zekâtını bizzat dağıtmasını söylemiştir. Buna karşılık Hz. Ömer’in hilâfetinde Divan mensubu (kendisine atâ bağlanmış) tüccarın görünen ve görünmeyen servetlerinin zekâtı beyan esasına göre hesaplanıp borçları, -teslim sırasında- atıyyelerine mahsup edilmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali’nin de aynı uygulamayı sürdürdüğü haber verilmektedir. Atâ gelirinin kendisini zekâta tâbi tutan ilk halifenin ise Muaviye olduğu bildirilmektedir.¹⁸⁷

Bir hutbesinde “*Bu, zekât ayınızdır. Kimin borcu varsa ödesin ki net varlığınız ortaya çıksın da onun zekâtını verebilesiniz...*”¹⁸⁸ buyurmasına dayanılarak Halife Osman’ın mükellefleri emvâl-i bâtinenin zekâtını diledikleri yere ödemekte serbest bıraktığı ileri sürülmüştür. Eğer söz konusu iddianın yegâne delili bu ise Hz. Osman’ın

¹⁸⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, C. II, s. 96, 177.

¹⁸⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, II, 202.

¹⁸⁶ İmam Mâlik, **Muvatta**, “Zekât”, 4.

¹⁸⁷ Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci”, s. 210.

¹⁸⁸ İmam Mâlik, **Muvatta**, “Zekât”, 4.

ifadelerinden mükelleflerin gizli mallarının zekâtını devlete ödeme yükümlülüğünü kaldırdığı gibi zorunlu bir sonuç çıkmaz. Zira halka zekâtı yine geçmişte yapıldığı gibi beyan usûlü ile getirip kendisine teslim etmelerini de hatırlatmış olabilir. Ayrıca ilgili hutbede “emvâl-i bâtine” lafzı geçmediği gibi rivayet -metin tenkidine tâbi tutulduğunda- her mükellefin gizli mallarının havelânü’l-havli değişebileceğinden “emvâl-i bâtine” için belli bir ayın standart eda zamanı olarak tayin edilmesi de mantıki görünmemektedir. Bu yorumla onun döneminden itibaren iç karışıklıkların ortaya çıkması ve sonraki devirlerde iktidara gelen idarecilerin zulümle itham edilmesi gibi nedenlerle en azından gizli malların zekâtının mükelleflerce uygun görülen kişilere verilmesinin önünün açılmasına yönelik bir siyasi tutuma dayanak oluşturmak istenmiştir.¹⁸⁹

Kendisinden önceki dönemlerde bu şekilde bütün mallardan zekât toplanırken Hz. Osman’ın bir müddet sonra emvâl-i bâtineden zekât almayı bıraktığı ve bu malların zekâtının artık sahipleri tarafından verilmesini istediği bazı âlimlerce belirtilmiştir.¹⁹⁰ Hz. Osman’ın: “Bu, sizin zekât ayınızdır. Kimin borcu varsa onu ödesin, sonra geri kalan malının zekâtını versin.”¹⁹¹ sözü bu şekilde tefsir edilmiştir.¹⁹² Başka bir rivayette atıyyeler verileceğinde Hz. Osman hutbe irad eder ve der ki: “*Kimin borcu varsa onu ödesin, kalanın zekâtını versin.*”¹⁹³ Bu ikinci rivayetin daha önceki halifeler döneminde atıyyeden zekât kesintisi yapılmasının devamı niteliğinde olduğu anlaşılabılır. Bundan dolayı Hz. Osman’ın emvâl-i bâtineden zekâtı artık kesin olarak almadığı şeklinde açık bir naklin de olmadığı anlaşılmaktadır.

Hz. Osman’ın emvâl-i bâtineden zekât toplamayı durdurduğu yönündeki yaygın kanaat doğruysa onun bu kararı almasının sebepleri şu şekilde izah edilmiştir:

- Fetihler sebebiyle emvâl-i zâhireden toplanan zekât gelirleri ve ganimet, fey gibi diğer gelirler artmış ve devlet zenginleşmiştir. Bu gelirler

¹⁸⁹ Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci”, s. 211.

¹⁹⁰ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (ö. 400/1009’dan sonra), **el-Evail**, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987/1407, s. 182; Süyûtî, **Târihu’l-Hulefa**, s. 129.

¹⁹¹ İmam Malik, **Muvatta**, “Zekât”, 17; Yahyâ b. Âdem, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 180; Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 92-93.

¹⁹² Bu rivâyette ay adı belirtilmemiştir ancak bazı âlimler bunun ramazan veya muharrem ayı olduğuna dair tahminde bulunmuştur. Bk. Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, C. II, s. 94-95.

¹⁹³ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 93.

ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını görmeye yeter ve artar hâle gelmiştir. Hz. Osman emvâl-i bâtineden zekât almaya artık ihtiyaç kalmadığı için bu mallardan zekât almaktan vazgeçmiştir.¹⁹⁴

- İslâm Devleti'nin toprakları çok genişlemiş ve o günün şartlarında bütün bu bölgelerden emvâl-i bâtinenin zekâtını toplamak, bunların hesabıyla ve kayıtlarıyla uğraşmak zor bir iş hâline gelmişti. Böylesi daha ekonomik olarak görülmüştür.¹⁹⁵

- İnsanlarda meydana gelen değişim sebebiyle mallarının miktarının bilinmesini istememe durumu ortaya çıkmıştır. Hz. Osman bunun için bu nevi malların gizli kalmasını ve insanların zekâtlarını kendilerinin ödemesini daha uygun görmüş olabilir.¹⁹⁶

- Memurların insanlara haksızlık yapmasından endişe ettiği için Hz. Osman bu kararı vermiş olabilir.¹⁹⁷

- İnsanların din ve emanetine güven devam ediyordu. Diğer bir ifadeyle o dönemde insanlar zekât ibadetini kendileri gönüllü olarak yerine getiriyorlardı. Dolayısıyla devletin bu işten elini çekmesi zekât farızasının uygulanmadığı anlamına gelmiyordu.¹⁹⁸

Bu konuyla ilgili rivayetler gözden geçirildiğinde diğer bir ihtimalden daha söz edilebilir. O da Hz. Osman Dönemi'nde özellikle Ümeyyeoğullarının devlet kademelerinde söz sahibi olmalarıyla beraber baş gösteren güvensizlik ortamı ve artan fitne hareketlerinden dolayı mükelleflerin, zekâtlarını kendilerinin muhtaçlara ulaştırma isteğidir. Muhammed b. Sîrîn şöyle der: “Resûlullah, Ebû Bekir, Ömer ve Osman zamanında zekât bizzat onlara veya görevlendirilen memurlara veriliyordu; sonra ashap bu mevzuda ihtilâf etti.”¹⁹⁹ Diğer bir rivayette: “Hz. Osman öldürülünce ihtilâfa düşüldüğü, kendi zekâtını bizzat verecek kimsenin eleştirdiği duruma

¹⁹⁴ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. II, s. 772; el-Hâcî, **Mesire**, s. 311-312.

¹⁹⁵ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. II, s. 772; el-Hâcî, **Mesire**, s. 311-312, 319.

¹⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, C. II, s. 162; Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. II, s. 767; el-Hâcî, **Mesire**, s. 312-313.

¹⁹⁷ El-Mevsılî, **el-İhtiyar**, C. I, s. 104; el-Hâcî, **Mesire**, s. 314.

¹⁹⁸ Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. II, s. 772.

¹⁹⁹ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 47; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 243.

düşmeden zekâtını vermesi gerektiği” aktarılmıştır.²⁰⁰ Bu rivayetler söz konusu ihtimali teyit etmektedir.

Hiz. Osman’ın bu içtihadı zekâtı toplamada asıl hak sahibi olan devletin insanlara bu konuda vekâlet vermesi anlamında da yorumlanabilir. Bu vesile ile mükellefler devletin bir işini vekâleten yaparak zekâtı hak sahiplerine ödemek durumundadırlar. Sahâbe de Hiz. Osman’dan rivayet edilen bu içtihadı uymuş ve bunun caiz olduğu konusunda artık icma oluşmuştur. Aslında tarihî süreçte günümüze kadar gelen İslâm devletleri emvâl-i bâtine denilen altın, gümüş, para ve ticaret mallarından alınan zekâtı genelde almamış ve bu sorumluluğu mal sahiplerinin uhdesine bırakmıştır. Fakat bu konuda bir gevşemenin olması durumunda yeniden devletin işi eline alması mümkündür. Hiz. Peygamber’e ve onun şahsında ulü’l-emre yönelik “*Onların mallarından zekât al.*”²⁰¹ ilahi emri gereği bu hakkın temelde devlete ait olduğu, eğer bir belde halkı zekât ödemiorsa devletin onlardan zorla zekât alabileceği ifade edilmiştir.²⁰²

2.1.5.2. Cizye Yerine İki Kat Öşür ve Zekât Alınması

Zekât uygulamalarında farklı uygulama olarak ortaya çıkan bir husus da cizye alınması gereken bir gruba uygulanacak vergi oranının iki kat zekât olarak belirlenmesidir. Nitekim Hiz. Ömer zamanında Benî Tağlib Hristiyanlarından vergi olarak iki kat zekât oranında vergi alınmıştır. Benî Tağlib Fırat’ı geçip Bizans’a iltihak etmek üzere iken onlarla bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma çerçevesinde bundan böyle çocuklarını vaftiz ettirmeyecekler ve kendi dinlerinden başka dine zorla sokulmayacaklardı. Anlaşma çerçevesinde uşûr vergisi onlar hakkında iki kat artırıldı. Buna göre yirmi dirhemde bir dirhem oranında vergi vereceklerdi. Hiz. Ömer onlardan cizye vergisi almayı düşünmüştü. Bunun üzerine çeşitli memleketlere dağılmaya başladılar. Bu durum karşısında Numan b. Zür’a Hiz. Ömer’e şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri, Benî Tağlib cizye vermekten hoşlanmayan bir Arap kabilesidir. Üstelik onların malları da çoktur. Onlar ziraat ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Aynı

²⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 475.

²⁰¹ Tevbe, 9/103.

²⁰² Kâsânî, **Bedaiü's-Sanai**, C. II, s. 7; Mevsilî, **İhtiyar**, C. I, s. 104; İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, C. II, s. 162; el-Hâcî, **Mesire**, s. 312-314.

zamanda düşmana karşı savaşmakta üstün maharet ve güç sahibidirler. Bundan dolayı kendi aleyhine olarak düşmanı onlarla güçlendirmeyesin.” Bunun üzerine Hz. Ömer, bundan böyle kendilerinden alınacak verginin Müslümanlardan alınan zekâtın iki katı olmasını çocuklarını Hristiyanlaştırmama şartlarını içeren bir anlaşma yaptı.²⁰³

Rivayetlerden anladığımız kadarıyla Benî Tağlibliler anlaşmadaki çocuklarını Hristiyanlaştırmamak maddesine uymamışlar. Çünkü Hz. Ali şöyle diyor: “Benî Tağlib ile hesaplaşmaya zaman bulursam onlara ne yapacağımı ben bilirim. Muhariplerini öldürüp çocuk ve kadınlarını esir edeceğim. Zira Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı ihlal ettiler. Çocuklarını Hristiyanlaştırmada zimmet hakkını kaybettiler.”²⁰⁴ Bu rivayetlerden anlaşılan, iki kat zekât verme hususunda bir sıkıntı yoktu.

Benî Tağlib Hristiyanlarının dışında Kitap Ehli’nin hayvanlarından iki kat zekât oranında vergi alınmamıştır. Benî Tağlib Hristiyanlarından haraç alınır, alınan bu vergi zekâtın iki katı veya daha fazlası olurdu.²⁰⁵ Bütün hukukçular Benî Tağlib mallarından alınan malların sarf yerlerinin, haraç mallarının aynısı olduğunu çünkü iki kat zekâtın cizye yerine alındığını söylemişlerdir.²⁰⁶

Harun Reşîd’in Benî Tağlib Hristiyanlarının mallarından alınan zekâtın neden artırıldığına ve baş vergisinin onlardan neden kaldırıldığına dair sorusuna ²⁰⁷ Ebû Yusuf şöyle cevap veriyor: “Hz. Ömer’in Kufe Irak’ının uşûrlarını toplamak üzere gönderdiği ilk kişi Ziyad b. Hudayr’dır. Hz. Ömer görevlendirdiği âmile kimseyi teftiş etmemesi gerektiğini, malını getirip arz eden Müslüman’dan 40 dirhemde 1 dirhem (1/40), zimmîlerden 1/20, zimmî olmayan harp hâlindeki insanlar durumunda olanlardan 1/10 almasını emretti. Aynı zamanda Benî Tağlib Hristiyanlarına karşı sert davranmaması gerektiğini çünkü onların Arap milletinden bir kabile olduğunu söyleyip umulur ki Müslüman olurlar diye nasihat etti.”²⁰⁸ Bu aktarım da göstermektedir ki aslında bu uygulamadan hedeflenen onların gönlünü İslâm’a ısındırma ve hakimiyeti sağlamada işi kolaylaştırmadır.

²⁰³ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 513-514, [Hadis no:1695].

²⁰⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 514, [Hadis no: 1696].

²⁰⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 514, [Hadis no: 1697].

²⁰⁶ El-Belâzurî, **Fütûhu’l-Büldân**, Çev. Mustafa Fayda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 263.

²⁰⁷ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 197.

²⁰⁸ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 168.

Benî Tağlib Hristiyanlarına has bu uygulama aslında oranda zekâtтан farklı olduğu için zekât gibi de değildir. Üzerlerinden kaldırılan cizye yerine alınan iki kat zekât oranındaki vergi de cizyeyi karşılarsa gerektir. Çünkü biraz önce de ifade ettiğimiz gibi bu kavim hayvancılık ve ziraat işleri konusunda mahir ve malları da çok bir kavimdi. Dolayısıyla alınan bu orandaki vergi devlet için daha kârlı görülmüş olmalıdır.

2.1.5.3. Beytûlmâlden Atâ Ödenirken Zekât Tahsili

Atâ, atıyye gibi terimlerle devlet tarafından Hazinedeki ganimet, fey gibi gelirlerden savaşçılara, memurlara veya diğer vatandaşlara yıllık veya altı aylık gibi aralıklarla verilen pay/maaş kastedilmektedir.²⁰⁹

Hiz. Ebû Bekir; bir kimseye atıyyesini vermek istediğı zaman ona, “Sende zekât düşen bir mal var mı?” diye sorardı. Muhatabı yanında zekât düşen bir malı olduğunu bildirirse Ebû Bekir; zekâtı, adama vereceğı atıyyeden kesip geri kalanını verirdi. Yok, zekât düşen bir malı bulunmadığını söylerse atıyyeden kendisine düşen payını verirdi.²¹⁰

Hiz. Ömer Dönemi’nde atıyyeler ödenirken zekâtları ayrılmazdı. Daha sonra kişi bunların zekâtını çıkarırdı.²¹¹ Hiz. Osman da atıyyeleri taksim ettiğinde atıyye alacak kişiye zekât düşen bir malının olup olmadığını sorar, varsa zekâtı atıyyeden düşerdi.²¹² Atıyye ödemesi sırasında alınan zekât, atıyye malının değil başka bir mal sebebiyle tahakkuk eden zekâttır.

Hiz. Ömer ve Hiz. Osman zamanında Kufe’de görev yapan Abdullah b. Mes’ûd da aynı şeyi yapardı.²¹³ Hiz. Ali Beytûlmâlden maaş almayana “Sana bir şey vermiyoruz, senden zekât almayız.” demiştir. Bundan maksadın devletten atıyye (maaş) almayan kişinin emvâl-i bâtinesinden zekât almamak ve kendisinin zekâtını

²⁰⁹ Nasır b. Abdüsseyyid el-Mutarriizî, **el-Muğrib fi tertibi’l-mu’rib**, y.y., t.y., (Dârü’l-kitabi’l-Arabî), s. 319; Muhammed b. Ali et-Tehanevî, **Keşşaf Istılahatı’l-Fünun ve’l-Ülûm** (Refik el-Acem-Ali Dahruc), Beyrut 1996, C. II, s. 1186.

²¹⁰ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 513, [No: 1126].

²¹¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 514, [No: 1131].

²¹² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 513, [No: 1128].

²¹³ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 527; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 66.

istediği yere vermesi olduğu ifade edilmiştir.²¹⁴ Hz. Ömer de azat edilmiş bir köle kendisine zekâtını getirince ona, kendisine atâ verilmediği için zekâtını kendisinin dağıtmasını söylemiştir.²¹⁵

Yukarıdaki uygulamalarda görüldüğü üzere bazı dönemlerde Beytül mâlden bir kimseye ödeme yapılacağı zaman kendisinde zekât düşen bir mal bulunup bulunmadığı sorulur ve olumlu yanıt alınırsa o malın zekâtı, verilecek atıyyeden düşülerek tahsil edilirdi.

2.1.5.4. Emevîlerde Maaşlardan Zekât Alınması

Emevî Devleti'nin iki görkemli devresinde yani Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz Dönemi'nde gelir üzerinden zekât toplanmıştır. Muaviye'nin uygulamasını takip ettiği iddia eden Malîki mezhebi mensuplarına cevap sadedinde İbni Hazm şunları söylemektedir: Onlar maaş gelirlerinden zekât toplama konusunda Muaviye'nin uygulamasının hilâfına hareket etmektedirler. Muaviye'nin uygulamasıyla uyumlu hâlde olan, İbn Mes'ûd'un görüşüdür. Askerlere ödenen maaşları kastetmektedir. Zira Muaviye onlara verilen maaşlardan zekât alırdı. Benzer şekilde Ömer b. Abdülaziz de kazanıldığında gelirler üzerine zekât terettüp ettiği görüşündedir. Daha sonra Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin kesin bir ifadeyle bunu söylediğini görmekteyiz. Üzerinden bir yıl geçip geçmediğine bakılmaksızın elde edildiği anda her türden maaşın zekâtı ödenmek zorundadır. Bu İbni Abbas'ın rivayet ettiği bir hadis olup Ahmed b. Hanbel de yer almaktadır.²¹⁶ Kazanılan maaşlara zekât tahakkuk ettirilmesi Emeviler Dönemi'nde başlamış ve uygulama o dönemle sınırlı bir uygulama olarak kalmıştır, diyebiliriz.

²¹⁴ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 117-118; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 247; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 479.

²¹⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 243.

²¹⁶ Muhammed b. Muhammed b. Tâvî et-Tancî (1918-1974), "Zekâtın Ödenmesine Dair Bazı Mülâhazalar, Nisâb Teorisi ile İlgili Bir Tahlil" Çev. İbrahim Hakkı İnal, **İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler**, Ed. Sönmez Kutlu, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2011 Ankara, s. 409-414.

2.1.5.5. Haccâc'ın Zekâtla İlgili Zâlimane Uygulamaları

Haccâc, Irak genel valiliğine getirilmeden önce bir bölge fethedildiği zaman sakinleri cizye vermek şartıyla eski dinlerinde kalabiliyor, İslâm'a girdiklerinde ise cizye ödemiyorlardı. Fakat mühtedilerin gittikçe çoğalması karşısında devlet gelirlerinin azalması üzerine Haccâc, Arap olmayan unsurdan (mevâlî) Müslüman olsalar dahi cizye almayı sürdürdü. Bu uygulama büyük hoşnutsuzluklara ve isyanlara yol açmıştır.²¹⁷

Basralıların ilim adamları, mevâlî, yaşlı-çocuk demeden Haccâc'a karşı savaşmak üzere İbnü'l-Eş'as'ın* isyanına katılma sebeplerinden birisi de Haccâc'ın zekâtla ilgili zâlimane uygulamaları olmuştur.²¹⁸ Zekât ve haraç toplama memurları, zimmîlerin Müslüman olup şehirlere yerleşmeleri nedeniyle haraç gelirlerinin düştüğünden şikâyet ettiklerinde Haccâc, herkes aslen hangi köy ve kasabadan ise oraya çıkıp gitmesi için bir genelge çıkarmıştır.²¹⁹

Eş'as Basra'ya geldiğinde bütün Basralılar, ilim adamları, yaşlılar ve mevâlî (Arap olmayan Müslüman halklar) Haccâc ve onunla bulunan Suriyelilerle savaşmak üzere Abdurrahman'a biat etti. Abdurrahman'a bu şekilde çabucak biat etmelerinin nedenlerinden birisi de Haccâc'ın göndermiş olduğu zekât ve haraç toplama görevlilerinin Haccâc'a mektup yazarak, Müslüman olan zimmîlerin şehirlere yerleşmeleri neticesinde haraç gelirlerinin azaldığını iletince Haccâc'ın Basra ve diğer yerlerdeki mevâlîyi aslen hangi köy ve kasabadan ise oraya geri göndermesidir. Haccâc onlardan yeniden cizye almak maksadıyla onları köylerine döndürmüştü. Kaynaklarımız, onların sürgün sırasındaki acıklı durumlarını ayrıntılı olarak bize kadar ulaştırmıştır. Rivayetlere göre Haccâc mevâlîye “Siz zayıf ve yabancısınız. Köyleriniz size daha yaraşır.” diyerek, onları istediği yere sürgüne gönderip darmadağın etti. Her birinin eline gönderdiği yerin adını damgaladı. Mevâlî nereye

²¹⁷ Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays el-Kindî (ö. 85/704). Halifeliğini ilân eden asi Emevî kumandanı hakkında detaylı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, “İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed”, **DİA**, C. XXI, İstanbul, 2001, s. 32-33.

* Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays el-Kindî (ö. 85/704) Halifeliğini ilân eden asi Emevî kumandanı. Detaylı bilgi için bk. [Yılmaz, “İbnü'l-Eş'As, Abdurrahman b. Muhammed”, **DİA**]

²¹⁸ Taberî, **et-Tarih**, C. V, s. 151; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C. III, s. 146.

²¹⁹ Taberî, **et-Tarih**, C. V, s. 182; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C. III, s. 146.

gideceğini bilmiyordu ve ağlaşarak, “Ya Muhammed, ya Muhammed!” deyip bağrışmaya başladı. Basralı âlimler de gördükleri bu zulüm karşısında ağlıyordu. Bu olayların akabinde İbn Eş‘as gelince Haccâc ile savaşmak, Abdülmelik’i de makamından almak üzere hemen ona biat ettiler.²²⁰ Görüldüğü üzere Emevî valilerinden bazıları zekâtın uygulanmasına dair usûlde temel prensipleri çiğneyip Müslüman olan Arap olmayan halktan cizye almaya devam ettiği için halk içerisinde hoşnutsuzluğa neden olmuş ve bu tepki isyan edip savaşmaya kadar varmıştır.

2.1.5.6. Hâricîlerin Zekât Tahsilatına Karşı Artan Muhalefet

Emevîler Dönemi’nde hâkimiyet alanını Bahreyn’in kuzeyindeki Kâzime’ye kadar genişleten Necde*, Benî Temîm’i kendisine zekât ödemeye mecbur etti. Aynı yıl yardımcısı Ebû Fûdeyk ile San‘a dâhil Yemen’in bir kısmını ele geçirerek ahalisinden biat aldı ve zekâtlarını topladı. Bir süre sonra Ebû Fûdeyk’i Hadramut’a gönderip oradaki halkı da kendisine bağladı.²²¹

Necde, Bahreyn’e geldiğinde Bahreyn ile Yemâme’den Mekke ve Medine’ye gönderilen mal sevkiyatına yasak getirdi. Bunun üzerine İbn Abbas, Mekke fethedilmeden önce Sumâme b. Usal’ın onlara bu bölgeden giden yiyeceği kestğini,

²²⁰ Mehmet Çakırtaş, “Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları İslâm Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2007, s. 32.

* Necde b. Âmir Necde b. Âmir b. Abdillâh b. Seyyâr el-Hanefî el-Harûrî (ö. 72/691 [?]) Bahreyn ve Yemâme’de yayılan bir tâli Hâricî fırkasının lideridir. Belâzürî doğum tarihini 36 (656) olarak kaydeder (el-Ensâb, VII, 174). Hanefî ve Harûrî nisbelerinden Benî Hanife’ye mensubiyeti ve ilk Hâricî hareketlerine katılmış olduğu anlaşılmaktadır. İlk defa 61 (680) yılında Yemâme’deki isyanı ile tanınan Necde, 64’te (683) Mekke’de Emevîler tarafından kuşatılan Abdullah b. Zübeyr’e askerî destek sağladı. Kuşatmanın kaldırılmasından sonra Nâfi‘ b. Ezrak ve Abdullah b. İbâz gibi Hâricî liderleriyle Basra’ya gitti. Burada 65 (684) yılında Nâfi‘ b. Ezrak’ın kumandasında, Abdullah b. Zübeyr’in gönderdiği Mekkeli kuvvetlerin kumandanı Müslim b. Ubeyy’e karşı yapılan huruç harekâtına iştirak etti.

68 (687) veya 70 (689) yılında çok sayıdaki mensubu ile birlikte hacca gitti ve bazı şartlar ileri sürerek Abdullah b. Zübeyr ile barış yaptı. Medine’ye yöneldiğinde başta Abdullah b. Ömer olmak üzere halkın silahlandığını öğrenince Tâif’e dönüp Tebâle’ye kadar olan yerleri ele geçirdi. Böylece Arabistan Yarımadası’nın büyük kısmına hâkim oldu. Necde’nin iktidarının zirvesine ulaştığı bu devrede bölgedeki nüfuzunun Abdullah b. Zübeyr’inkinden daha fazla olduğu görülmektedir.

Sonunda Necde, yardımcılarından Bahreyn Valisi Ebû Fûdeyk’in planladığı bir suikast neticesinde Hacr’da öldürüldü. Nâfi‘ b. Ezrak’ın liderliğindeki Ezârika’ya mensup olan Necde bu fırkanın, Hâricî olup hicret etmeyenleri kâfir sayması üzerine Hâricîlik içinde yeni bir oluşuma öncülük etmiştir. Temel Hâricî anlayışları korumakla birlikte daha mutedil düşüncelere sahip olan bu oluşum Necdîyye ve Necedât diye anılmıştır. (Mustafa Uzun, “Necde b. Âmir”, **DİA**, İstanbul, 2006, C. XXXII, s. 484-485.)

²²¹ Mustafa Uzun, “Necde b. Âmir”, **DİA**, İstanbul, 2006, C. XXXII, s. 484-485.

bunun üzerine Resûlullah'ın "Mekke'nin halkı Allah'ın halkıdır. Yiyecek akışını kesme." sözünü hatırlatıp, halkı Müslüman olan bir beldenin yiyeceğini kesmesinden dolayı onu ayıplayan bir mektup yazınca ambargoyu kaldırdı.²²² Necde'nin zekât görevlileri, her tarafta ona olan muhalefet artıncaya kadar zekât toplamaya devam ettiler.²²³ Aslında bu nakiller bize gösteriyor ki halk içine sindiremediği yöneticilere zekât vermekten çok da memnun olmuyor ve bu ödemeleri zoraki bir vergi gibi veriyordu. Emevîler Dönemi'nde hem Emevî hem de diğer fırkaların zekât memurlarının uygulamalarının bazen halkı bezdirecek duruma geldiği de tarihî verilerden anlaşılmaktadır.

2.1.5.7. İsyandan Dönen Haricînin Zekât Memuru Olması

Cezire bölgesinde 105 (723-724) yılında Ukfan diye bilinen Haricî'nin liderliğinde bir ayaklanma olmuş, dokuzuncu Emevî halifesi olan Yezid b. Abdülmelik; onların üzerine askerî birlik gönderme planları yaparken danışmanlarının, onlara karşı askerî güç kullanırsa şiddet olaylarının daha da artacağı, ailelerini onlara göndererek isyandan vazgeçirmesinin daha uygun olacağı yönündeki tavsiyelerini dinlemiş ve isyancılara ailelerini göndermişti. İsyancılarla görüşen aileleri, "Sizin yüzünüzden başımızın belaya girmesinden korkuyoruz." diyerek onları teslim olmaya çağırmış, onlar da ikna olarak teslim olmuştu. Yezid b. Abdülmelik, şiddete kaşı şiddet uygulama ve kan dökme yerine daha esnek bir politikayla, konuşma ve iknaya dayalı bir yöntemle bir damla bile kan dökmeden söz konusu isyanı bastırmıştı. Hatta daha sonra Hişam b. Abdülmelik isyanın lideri Ukfan'ı zekât toplamakla görevlendirmiştir.²²⁴ Devletin gönül alma ve itaat altına alma politikalarından olan bu nevi uygulamalara başka zamanlarda da rastlamak mümkündür.

2.2. ZEKÂT MALLARININ MUHAFAZASI

Zekâta tâbi olan malları Müslümanlara ait olan malların oluşturduğu ve bu mallardan hangi oranda vergi alınacağı, zekât yükümlülüğü gerektirecek olan nisâb

²²² Belâzurî, *Ensâb*, VII, 182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 656.

²²³ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 656-657.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 304.

miktarları ve toplanma zamanı belirlenmiştir. Zekâtın düzenli bir şekilde toplanması için görevliler atanmış, toplanan zekât kayıt altına alınmış, korunmuş ve Kur’ân’da belirtilen yerlere dağıtılmıştır. Uygulamada ortaya çıkabilecek aksaklıklar Hz. Peygamber tarafından titizlikle takip edilmiş ve bireylerin veya devletin haksızlığa uğratılmaması için sıkı bir şekilde denetlenmiştir.²²⁵

Ebû Hureyre’nin naklettiğine göre Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “*Ben kendiliğimden size ne bir şey veririm ne de sizi bir şeyden mahrum bırakırım. Ben ancak size bir hazinedarım, sadece emredilen yerlere harcarım.*”²²⁶ Hz. Peygamber hem zekât şeklindeki düzenli gelirleri hem de kendisine getirilen her çeşit sadaka şeklindeki gönüllü malî yardımları kabul edip toplamıştır. Bilal-i Habeşî bütün bunları saklayıp korumak ve Resûlullah’ın vereceği emirler doğrultusunda harcamakla görevlendirilmişti.²²⁷ Hz. Peygamber fitır sadakası ile ilgili gelirleri korumak üzere Ebû Hureyre’yi görevlendirmiştir.²²⁸ Bu rivayetler bize gösteriyor ki Hz. Peygamber zekât mallarının korunmasına ve ihtiyaç sahiplerine hızlıca ulaştırmaya özen gösteriyordu. Şimdi toplanan bu zekât mallarının ihtiyaç sahiplerine dağıtılana kadar nasıl korunduğuna bakalım.

2.2.1. Zekât Mallarının Kaydedilmesi

Hiç kuşkusuz zekât mallarının korunmasında ilk aşama onların kayıt altına alınmasıdır. Resûlullah Devri’nde zekât işlerine bakan, giren-çıkan zekâtları kaydeden bir dîvan yani gelen-giden zekâtların yazıldığı bir defter bulunup bulunmadığı hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye’ye göre dîvan mevcut değildir.²²⁹ El-Kudaî’nin *Tarih ‘Uyûnü’l-ma’ârif*’teki rivayetine dayanan el

²²⁵ Erkal, “Âmil”, s. 59.

²²⁶ Ebû Dâvûd, “Harâc-İmâret”, 12, C. 3, s. 135-136.

²²⁷ Makrizi Takiyy el-Din Ebu el-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdi’l-Kadir el-Şafî (ö. 845/1441), **İmtâ’u’l-Esmâ’ bimâ li’r-Resûl Min el-Ebnâ ve’l-Ahvâl**, C. I-IV, (el yazma) Süleymaniye/Amcazâde Hüseyin Paşa, No. 354-357, C. IV, s. 254; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, C. II, s. 982.

²²⁸ Kettânî, **H. Peygamber’in Yönetimi**, C. I, s. 411.

²²⁹ Ebû’l Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Abdîhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), İbn Teymiyye, **es-Siyasetü’s-Şer’iyye fi Islahi’r-Rai ve’r-Raiyye**, Suudi Arabistan (Vezaretü’s-suuni’l-İslâmiyye ve’l-evkaf), 1418, s. 42.

Kalkaşendî, dîvanın var olduğunu söyler.²³⁰ *Târih-i Taberî*'de de zekât mallarını yazmakla görevli Hz. Peygamber'in bir kâtibinin olduğu kaydedilmektedir.²³¹

Hz. Peygamber işlerin yürütülmesinde yazılı belgelere önem vermiş ve bunlar için hususi yazıcılar görevlendirmiştir. Nitekim Kur'ân ayetlerini yazdırmış, ilk nüfus sayımını yazılı olarak yaptırmış, devletin kurucu anayasasını yazılı olarak düzenlemiş ve bütün antlaşmaları özel kâtipleri aracılığıyla yazılı belgelere dayandırmıştır.²³² Dolayısıyla gelen zekât mallarının kaydedilmesi de kuvvetle muhtemel bir durumdur.

Muhammed Hamidullah'ın tespitine göre daha önce kralların istek ve iradelerine terk edilen vergilerin toplanma ve dağıtılması işi de kurallara bağlanmış; bu şekilde ganimetlerle zekât, öşür ve humuslardan elde edilen gelirler bu kurallara göre toplanmış ve dağıtılmıştır. Böylece Hz. Peygamber, Yarımada'da yeni bir çığır başlatmış; yazı artık devlet hayatına girmiş oluyordu. Resûlullah (sav.) devlet gelirlerini kayıt altına almakta gecikmedi. Hz. Peygamber'in tahsil edilen zekâtları kayıt altına aldırıldığı ile ilgili pek çok örneğe şahit olmaktayız.²³³

Diğer yandan her mükellefin ödeyeceği vergi tahmin miktarını akılda tutmak mümkün değildir. Vergi tahmin memurları bu tahminlerini yazıyla tespit etmiş olmalıydılar ki daha sonra gidecek olan tahsildarlar, mükelleflerden ona göre vergi tahsil etmiş olsunlar. Bu yazılı tahmin belgelerinin ilgili merkezlere sunulmuş olması gerekir. Hz. Peygamber'in çeşitli yazım memurları arasında zekât gelirlerini yazan memuru Zübeyr b. Avvâm'ı görmekteyiz. Onun olmadığı zamanlarda Cehm b. Salt ve Huzeyfe b. el-Yemân bu görevi yerine getirirlerdi.²³⁴

Hz. Peygamber'in bazı zekât kâtiplerinin isimlerinin kaynaklarda zikredilmiş olmasından hareketle Beytûlmâl Divanının da basit şekliyle Hz. Peygamber Dönemi'nde kurulduğu görüşü²³⁵ savunulmaktadır. Cengiz Kallek'e göre geç dönem kaynaklarında rastlanan Zübeyr b. Avvâm, Cehm b. Salt'ın zekât gelirlerini ve

²³⁰ İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şer'îyye*, s. 42.

²³¹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerirü't-Taberî, *Târih-i Taberî*, trc. Faruk Görtünca, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2007, C. III, s. 316.

²³² Yeniçeri, Celal, *age.*, s. 61; Demirhan, *Zekâtın Toplanması ve İzlenen Yol*, s. 53.

²³³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. II, s. 983.

²³⁴ Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, C. I, s. 398-399; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 46.

²³⁵ Ebû'l Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî (ö. 821/1418), *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, Kahire el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1963, C. I, s. 91.

mürtezikalarını yazdığı şeklindeki iddia ihtiyatla karşılanmalıdır. Belki de bunların görevi zekâtla ilgili emirnameleri yazmaktan ibarettir. Beytûlmâl Dîvanının İslâm tarihi içinde ulaştığı gelişmiş yapılarla kıyaslandığı takdirde basit şekliyle Hz. Ömer Dönemi'nde ortaya çıktığında ise şüphe yoktur.²³⁶

Hiz. Ebû Bekir; halife olunca Enes b. Mâlik'e onu zekât mallarını toplamak üzere Bahreyn'e göndereceğine dair haber verdi. Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer'e "Bu adamı Bahreyn'e göndermek istiyorum. Zira genç bir delikanlıdır." dedi. Hiz. Ömer de "Evet, onu gönder. O akıllı ve yazı yazmayı bilen biridir." dedi. Bunun üzerine Hiz. Ebû Bekir Enes'i gönderdi. Hiz. Ebû Bekir vefat ettiği zaman Enes, Hiz. Ömer'in huzuruna geldi. Hiz. Ömer ona "Ey Enes! Getirdiklerini getir!" dedi. Enes, "Ey Müminlerin Emîri! Önce biat!" deyince Ömer "Evet!" diyerek elini uzattı. Enes "Emrini dinlemek ve itaat etmek üzere!" sözüyle biat etti. Sonra da şöyle dedi: "Getirdiğim şeyleri ona anlattım. Bunun üzerine Ömer dedi ki: 'Şuna gelince, onları alıp muhafaza edin! Mala gelince, o senindir.' Akabinde Zeyd b. Sâbit'e vardım. O, kapıda oturuyordu. Bana, 'Müminlerin Emîri'nin sana verdiklerini önüme dök!' dedi. Ben de döktüm. O da sayıp hesapladı."²³⁷ Bu rivayette öne çıkan iki husus vardır ki bunlar zekât mallarının yazarak kaydının tutulduğuna birer kanıttır. Birinci husus Hiz. Ömer'in Enes b. Mâlik'in yazmayı bildiğini söylemesi dolayısıyla zekâtı hesaplayabileceğine ve kaydını yapabileceğine bunu bir referans olarak bildirmesidir. İkinci husus da Zeyd b. Sâbit'in getirilen zekât mallarını sayıp hesaplaması ki bu yine yazıyla, kayıtlı olabilecek bir durumdur.

Hiz. Ömer Dönemi'nde ganimet ve fey gelirleri çok artınca İran ve Bizans müesseseleri örnek alınarak Dîvan kuruldu. İktisadi faaliyetler bu yolla kayıt altına alındı. Ebû Hureyre'nin Bahreyn'den getirdiği fey gelirinin çok olması ve paylaştırılmasında çekilen sıkıntı görülünce bunun kayıt altına alınmasına ihtiyaç hissedildi ve civar ülkelerdeki uygulamaları bilen bazı sahâbeler, bunun için bir Dîvan kurulmasını önerdi; Hiz. Ömer bunu uygun buldu.²³⁸ Bazı araştırmacılar Dîvanü'z-

²³⁶ Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci", s. 205.

²³⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. V, s. 332.

²³⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 452; Muhammed b. Abdus el-Ceşşiyari, **Kitabü'l-vüzera ve'l-küttab**, Beyrut 1408/1988; s. 16-17; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân**, Beyrut 1988; s. 432, 436; İbn Teymiyye, **es-Siyasetü's-Şer'iyye fi İslahi'r-Rai ve'r-Raiyye**, s. 35; Abdurrahman b.

Zekât adlı bir müessesenin Hz. Ömer zamanında kurulduğunu iddia etmişlerdir²³⁹ ancak bu isabetli değildir; Hz. Ömer zamanında kurulan genel anlamda “Dîvan” müessesesidir. Emevî ve Abbâsî devletlerinde bu müessese daha da gelişmiş ve Dîvanü’s-Sadakat gibi bölümlere ayrılmıştır.²⁴⁰ Muhtemelen Hz. Ömer ve diğer Hulefâ-yı Râşidîn dönemlerinde de Resûlullah Devri’nde olduğu üzere zekât gelirlerinin tamamına yakını çok bekletilmeksizin muhtaçlara veriliyordu; bundan dolayı gelirlerin kaydedilmesine çok da gerek kalmıyordu. Dîvan müessesesi ise daha çok ganimet ve fey gelirlerinin tespiti ve bunların dağıtımı için kurulmuştu.²⁴¹

2.2.2. Zekât Mallarının Zekât Beytûlmâlinde Muhafazası

Toplanan zekât malları önce belli bir yerde veya bir binada korunuyordu.²⁴² İslâm dininin yayılması için yapılan fetihler sırasında ve fetihlerden sonra İslâm Devleti’nin sınırlarının genişlemesi ile beraber devletin zenginleştiğine ve gelir kaynaklarının arttığına tanık olmaktadır. Bu durum, devlet gelirlerinin toplandığı ve yönetildiği bir kurumun yani Beytûlmâl kurulmasına yol açmıştır. Beytûlmâl mal evi, hazine özellikle devlet hazinesi ve maliye idaresi demek olup bu tabir hem maliye işlerinin idare edildiği binaya hem de devlet maliyesine delalet eder.²⁴³

İlk İslâm devletlerinde iki ayrı Beytûlmâl bulunmuştur. Birincisi, bütün Müslümanların hukuku bahis konusu olduğu zaman anılan Beytûlmâlî’l-müslimîn; diğeri, halifenin özel bütçesi ile ilgili olandır ki buna Beytûlmâlî’l-hassa denilmiştir. Fakat pratikte her zaman ikisini birbirinden ayırmak mümkün olmamıştır.²⁴⁴

Zekât Beytûlmâlinin bir malî kurum ve hatta fizikî mekân olarak varlığı Hz. Peygamber’in Medine Dönemi’ne kadar götürülebilir. Resûlullah Hicret’ten önce yapılan bağışları bizzat veya sahâbesi aracılığıyla belirli bir düzen içinde

Muhammed İbn Haldun, **Divanü’l-mübtde’ ve’l-haber fî tarihi’l-Arab ve’l-Berber (Mukaddime)**, Beyrut 1408/1988; C. I, s. 314; el-Hâcî, **Mesire**, s. 285.

²³⁹ El-Hâcî, **Mesire**, s. 285.

²⁴⁰ Mesela Hişâm b. Abdûlmelik (125/743) ve Me’mun (218/833) dönemlerinde bu müesseseden söz edilmektedir. Bk. Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdadî, **Târihu Bağdad** (nşr. Beşşar Avvad Maruf), Beyrut 1422/2002; C. XVI, s. 282; Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, **Tarîhü Medîneti Dimaşk**, nşr. Amr b. Garam el-Amravî, Beyrut 1415/1995; C. VIII, s. 270.

²⁴¹ Boynukalın, “Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler”, s. 98.

²⁴² Hamidullah, **İslam Peygamberi**, C. II, s. 983.

²⁴³ İsmet Kayaoğlu, **İslâm Kurumları Tarihi**, Doruk Matbaacılık, Ankara 1980, s. 76-82.

²⁴⁴ Kayaoğlu, **age.**, s.77.

muhtaçlara dağıtmıştır. Bununla beraber o devirde ortalıkta henüz bir İslâm Devleti de Hazine kurumu da bulunmadığı gibi zekât mükellefiyeti dahi yoktur. Genel geçer kanaate göre zekât mükellefiyeti Medine Dönemi'nin ikinci yılında öncelikle fakir muhacirleri maddi sıkıntıdan kurtarmak amacıyla vazedilmiş, böylece devlet ilk defa bu tarihten itibaren söz konusu gelirleri mükelleflerden toplatıp dağıtmaya başlamıştır. Zekât gelirlerinin varlığı, ilgili kurumun -henüz Beytül-mâl adını almamakla beraber- temellerinin Hz. Peygamber tarafından atıldığının göstergelerinden biridir.²⁴⁵ Nakdî zekâtın geçici olarak onun evinde muhafaza edilip çok kısa sürede dağıtıldığı bilinmektedir. O dönemde bu tür gelirlerin bekletilmeksizin tevzisi kaçınılmazdı. Çünkü zekât gelirleri sınırlı ve muhtaçların sayısı çoktu. Öyle ki acil ihtiyaç sebebiyle Abbas b. Abdülmuttalib gibi bazı mükelleflerden bir sonraki yılın zekâtı dahi tahakkukundan önce tahsil edilmişti.²⁴⁶

Ayrıca Resûlullah tarafından Mescid-i Nebevî'nin üst katında bulunan ve merdivenle çıkılan bir odanın Beytül-mâl kurumunun gıda maddeleri ve silahlara mahsus mahzeni olarak ayrıldığı, bu tür malların gerekli yerlere tahsisine kadar burada tutulduğu çeşitli hadislerle sabittir. Söz konusu oda muhtemelen Hicret'in yedinci yılında Hayber dönüşü yapılan mescit genişletme çalışmaları sırasında inşa edilmiştir. Kaynaklardan Bilal-i Habeşî'nin sorumlu kılındığı söylenen oda bu olmalıdır.²⁴⁷

Bir rivayette Resûlullah'ın hurma mahsullerinden her on vesk miktara, fakirler için bir salkım hurmanın mescide asılmasını emrettiği²⁴⁸ geçmektedir. Getirilen zekât hurması salkımlarının yersiz yurtsuz kalmış fakir muhacirlerin yararlanması için Mescid-i Nebevî'nin iki direği arasına gerilen ipe asıldığı da rivayetler arasındadır. Buraya bir defasında adi hurma getirilmesi Bakara Sûresi'nin 267. ayetiyle

²⁴⁵ Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci", s. 195-224.

²⁴⁶ Müslim, "Zekât", 11; Nesâî, "Zekât", 15; Ebû'l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, (ö. 385/995), **es-Sünen**, C. IV, thk. Abdullah Hâşim Yemânî Medenî, Beyrut, Dârü'l-Mârifet, 1966, "Zekât", 17; Abdürrezzâk es-San'âsi, **el-Musannaf**, nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî, Beyrut 1403, C. IV, s. 86.

²⁴⁷ Bu daire Meşrebe 'Aliyye yahut Ğurfetü'sadaka veya Hizane olarak anılırdı. Ahmet b. Hanbel, **Müsned**, İstanbul, 1413, C. 1, s. 200, 201; Müslim, "Talak", 30, 31, 34; Ebû'l Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, (ö. 360/971), **el-Mu'cemu'l Kebir**, nşr. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî, Musul 1404/1983, C. 3, s. 86.

²⁴⁸ Ebû Dâvûd, "Zekât", 32.

kınanmıştır.²⁴⁹ Hz. Peygamber Muâz b. Cebel’i söz konusu hurmaların muhafazası ve tevzisi ile görevlendirmiştir.²⁵⁰ Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Mescid-i Nebevî aynı zamanda bir zekât depolama ve dağıtım yeri olarak da kullanılmaktadır. Yani diyebiliriz ki zekât müessesinin ilk Beytül-mâli Mescid-i Nebevî olmuştur.

Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen Hulefâ-yı Râşidîn; elde edilen zekât gelirlerini halkın gönlünü hoş etmek, durumunu düzeltmek için kullanıyorlar ve onları biriktirmiyorlardı.²⁵¹

Hz. Peygamber zamanında Yemen fethedildiğinde her yandan mallar getirilip önüne koyulmuştu. Hiç beklemeden hemen o gün hepsini dağıttı. Bazen getirilen mallar mescide getirilir, ortaya büyük bir örtü serilerek ertesi gün dağıtım yapılırdı. Bu yönüyle bakıldığında aslında Hz. Peygamber’in gerçek manada gelişmiş bir Beytül-mâli yoktu. Çünkü gelen mallar hemen dağıtılıyordu. O anlamda Ebû Davud Sünen’inde şöyle bir hadise naklediyor: Hz. Peygamber yatsıyı kılıp odasına gitmiş, sonra hızlı hızlı elinde bir kese ile çıkmıştı. İçinde bir miktar altın olan bu keseyi hemen Müslümanlara dağıtıp şöyle demişti: “*Şu altınlar yanı başımdayken Muhammed’e ölüm gelirse ailesinin hâli nice olur.*” Bu rivayette görüldüğü gibi Peygamber zekât mallarını bekletmeyip dağıtıyordu. Dolayısıyla bu malları uzun süre bekleteceği bir yere de ihtiyaç yoktu. Hz. Peygamber’den sonra gelen Râşid Halifeler de helal yollardan gelen malları Müslümanlar arasında anında taksim ederlerdi. Bazen fazlalıklar olur, bunları da küçük bir odaya bırakılırdı. Daha sonra oraya gelen ya da dağıtım esnasında orada yokken ihtiyacı olduğunu sonradan söyleyip bildirenlere paylar verilir ve hiçbir şey kalmayacak şekilde oda temizlenirdi. Rivayet olunduğuna

²⁴⁹ İbn Mâce, “Zekât”, 19; Tirmizî, “Tefsirü’l-Kur’an”, 3; Nesâî, “Zekât”, 27. (Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz adi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, bütün iyilik ve güzellikler ona mahsustur. (Bakara, 2/267.)

²⁵⁰ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), **Fethu’l-Bârî bi-şerhi Sahihî’l-Buhârî**, C. 1-13, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb, 2. bs., Kahire, Dârü’r-Reyyan li’t-Türas, 1987/1407, C. 1, s. 516; Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî (ö. 911/1506), **Vefâü’l-Vefâ**, nşr. Kâsım es-Sâmerrâi, Medine 1422/2001, C. 1, s. 196-197.

²⁵¹ Muhammed b. Turtûşî, **Sirâcü’l-Mülûk** (Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair), İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 337.

göre Hz. Ali bir gün Beytûlmâli kontrole gelir ve şöyle der: “Ey beyaz, ey kızıl²⁵²; bembeyaz olun, kızarın ve benden başkasını aldatın!” Bu sözlerinden sonra Betûlmâldeki her şeyi Müslümanlara dağıttı. İş bitince gönüldaşı Kanber’e odayı temizleyip süpürmesini emretti. Sonra içeri girip namaz kıldı.²⁵³

Bazı rivayetlerden “Beytûlmâl” kavramının Hz. Ebû Bekir Devri’nde kullanıldığı sonucu çıkarılabilir. Belki de Beytûlmâlin ilk defa Halife Ebû Bekir tarafından kurulduğunu belirten kaynaklar bunu kastetmektedir. Hz. Ebû Bekir Medine’nin doğusundaki yüksek mevkide bulunan mahallesinde Hicret’in hemen ardından edindiği mülkün bir kısmını hilafetinin başlarında Beytûlmâl olarak kullanmıştır. Hz. Ebû Bekir’in Sunh’taki bilinen hazinesini hiç kimse korumuyordu. Ona “Ey Allah Resûlü’nün Halifesi! Hazineye onu koruyacak birisini tayin etmeyecek misin?” dendi. Hz. Ebû Bekir, “Onun çalınmasından korkulmaz.” dedi. “Niçin?” diye sorulunca “Üzerinde bir kilit vardır.” dedi. Hz. Ebû Bekir, hiçbir şey kalmayınca kadar içindekileri halka verirdi. Hz. Ebû Bekir Medine’ye taşınınca o hazineyi de taşıdı ve içinde oturduğu eve yerleştirdi. Ona Kabeliyye ve Cüheyne madenlerinden çok mal geldi. Süleymoğullarının madeni de Ebû Bekir’in hilafeti döneminde fethedildi. O madenden bir kısmı, orada toplanan zekâtıyla beraber ona getirildi. Bunlar Hazineye konuyordu. Hz. Ebû Bekir o malları insanlara en küçük parçasına kadar dağıtıyordu ve dağıtımda insanları eşit tutuyordu. Hür ile köle, erkek ile kadın, küçük ile büyük o dağıtımda eşitti. Deve, at ve silah alır; onları Allah yolunda kullanırdı. Bir yıl badiyeden gelen ipekten dokunmuş elbiseleri sattı ve kışın Medine halkının dul kadınlarına dağıttı. Hz. Ebû Bekir vefat ettikten sonra Hz. Ömer güvenilir kişileri çağırarak onlarla birlikte Ebû Bekir’in hazinesine girdi. Hz. Ömer’in yanında Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân ve başkaları vardı. Hazineyi açtılar ama orada ne bir dinar ne de bir dirhem buldular. Sadece mal için kullanılan bir çuval vardı. Çuval

²⁵² Beyaz derken madenî paralardan dirhemler ve beyaz ipekten mamul kumaşlar kastolunmuş olabilir. Kızıl derken de yakut gibi kıymetli taşlar, koyu sarı altın ve kızıl ipekten mamul kumaşlar kastolunabilir.

²⁵³ Turtûşî, **age.**, s. 337-338.

silkelendi; içinde sadece bir dirhem buldular. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'e rahmet okudular.²⁵⁴

Hz. Ebû Bekir'in zamanında Medine'ye gelen malın ağırlığını ve değerini tespit eden bir tartıcı vardı. O tartıcıya Hz. Ebû Bekir'e gelen malların hangi değere ulaştığı sorulduğunda o, "200.000" diye cevap vermişti. Sa'd b. Ebû Vakkas, malının aynî zekâtı olarak 5.000 dirhemi Mervân b. el-Hakem'e göndermişti. Sa'd vefat ettiği gün 50.000 dirhem miras bırakmıştı.²⁵⁵

Hz. Ömer zamanında toprakların genişlemesi neticesinde zekât gelirleri artmıştı. İhtiyaçların tamamen giderilmesinden sonra bu gelirlerin tamamının muhtaçlara dağıtılmamasını, ihtiyaç fazlasının Hazineye bırakılmasını düşünmüştü. Ancak bu konuyu ashapla istişare ettiğinde Hz. Ali'nin kendisine Hz. Peygamber'in davranışını örnek almasını tavsiye etmesi üzerine bundan vazgeçmiştir.²⁵⁶

Çeşitli rivayetlerden ikinci Halife'nin selefleri gibi Hazineye nakit tutmamaya özen gösterdiği anlaşılmakta ise de İslâm topraklarının genişlemesi ve devlet gelirlerinin eskisine kıyasla çok artması, onun döneminde bu kurumun daha köklü ve yaygın şekilde teşkilatlanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Beytül-mâlin ilk defa Halife Ömer tarafından kurulduğunu bildiren kaynaklar onun teşkilatlandırılması ve işleyişinin belirli esaslara bağlanmasını veya içinde ihtiyat akçesi tutulmaya başlanmasını kastetmiş olmalıdır.²⁵⁷

Ayrıca önceki dönemlerden farklı olarak Hz. Ömer'in bir un ambarı (dâru'd-dakîk) yaptırıp içinde yolda kalmış yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak ve misafirleri ağırlamak için un, kavut, iç yağı, hurma ve kuru üzüm veya zeytinyağı gibi gıda

²⁵⁴ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir (ö. 571/1176), **Târihü Medîneti Dımaşk**, nşr. Mubbibbidin el-Ömerî, Beyrut 1995, C. 30, s. 320; Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", s. 197.

²⁵⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 138.

²⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, nşr. Şuayb el-Arnaut vd., Beyrut 1421/2001; C. II, s. 128.

²⁵⁷ Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", s. 199.

maddelerinden bulundurmaya başladığı bilinmektedir. Halife Ömer'in yaşlı bir kadına un verdiği yer de burası olmalıdır.²⁵⁸

Hız. Ömer Devri'nde Medine'deki Beytül mâlin dışında eyaletlerde de merkeze bağılı yerel Beytül mâllerin kurulduğu bilinmektedir. Medine'deki ve Sa'd b. Ebû Vakkas'ın valiliğı altındaki Suriye'deki Beytül mâllerden söz eden rivayetler onun döneminde farklı gelir kalemleri için ayrı daireler kurulduğunu göstermektedir. Bazı haberlerden Hız. Osman Dönemi'nde Zekât Beytül mâlinin diğier hazinelerden ayrıldığı ve Abdullah b. Erkam'ın ve -onun iki yıllık bir hizmetinin ardından istifasından sonra da- halefi Zeyd b. Sâbit'in idaresinde kilit altında tutulduğu anlaşılmaktadır. Rivayete göre öldürüldüğü gün Hız. Osman'ın hazinesinde 30.500.000 dirhem ve 150.000 dinar olduğı rivayet edilmiştir. Bunlar yağmalanıp götürülmüştür. Rebeze'de 1.000 deve bırakmıştı.²⁵⁹ Ancak bu mallar zekât malları değil ağırlıklı olarak haraç ve cizye gelirlerinden oluşan mallar olmalıdır. Ayrıca Hız. Osman Bi'rü Erîs, Hayber ile Vâdilkurâ'da bulunan ve verdiği sadakalardan oluşan 200.000 dinar değierindeki malları bırakmıştı.²⁶⁰ Hız. Ali'nin hilafete başlamasını müteakip Medine'deki Beytül mâllerin kilitlerini kırdırarak içlerindeki halka dağıtmaya başladığı şeklindeki rivayetten, selefi döneminde hilafetin merkezinde birden çok hazine bulunduğı açıkça anlaşılmaktadır. Bunlar çeşitli gelir kalemlerine mahsus daireleri ifade etse gerektir.²⁶¹

Hız. Ömer İslâm Devleti'nin idari yapısını oldukça genişletti. Bu yapı zekât toplayıp dağıtan organize bir kurumu da içeriyordu. Bu kurum zekâtı yalnızca yerel halktan toplamıyordu, seyahat eden tüccarlardan da topluyordu. Yol kenarlarına zekât toplayan merkezler yerleştirildi. Bu uygulama Hız. Ömer Dönemi'yle sınırlı değildir. Emevî Hilafeti Şam'da zekât kurumu içerisinde bir yatırım bölümü oluşturdu. Halife Ömer b. Abdülaziz pek çok vergi reformu yaptı ve hatta resmî bir zekât ofisi

²⁵⁸ Ahmet b. Hanbel, **Fezâilü'l-Sâhabe**, nşr. Vasiyyü'llah Muhammed Abbâs, Beyrut 1403/1983, C. I, s. 291; Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", s. 200, İrfan Aycan vd. **Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı**, Ankara, Ankara Okulu, 2013. s. 284.

²⁵⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s.72-73.

²⁶⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s.72-73.

²⁶¹ Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", s. 199.

(Dîvânü's-Sadaka) kurdu.²⁶² Bu merkezlerde zekât malları kayıt altına alınıp hak sahiplerine dağıtılncaya kadar muhafaza ediliyordu. Emevîler Dönemi'nde şehirlerin belli yerlerine kurulan bu zekât evlerinde toplanan zekâtlar muhafaza edilmiş ve hak sahiplerine zekâtların ulaşmasında kolaylıklar sağlanmıştır.

İlk zamanlarda zekâtın toplanması ve dağıtımı, zekât miktarı sonraki yıllara göre az olduğundan daha kolay iken zamanla bazı zorlukların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Zekât bütçesinin dışında sair devlet gelirleri olduğunu, bunların da halifenin tasarrufu doğrultusunda harcadığını biliyoruz. Zekât ile diğer gelirlerin Beytül mâlde muhafaza edildiğini ancak birbirlerine karıştırılmadığını anlıyoruz.

2.2.3. Zekât Hayvanlarının Korularda Muhafazası

Hayvan sürüleri üzerinden alınan zekât malları ihtiyaç sahiplerine ulaştırılana kadar devlete ait otlaklarda muhafaza ediliyordu.²⁶³ Zekât hayvanlarının yayıldığı bu koruların (himâ) zekât hayvanlarına ya da devlete ait hayvanlara tahsisi, erken dönemden itibaren ihtiyaç duyulan bir durumdur. Nitekim Resûlullah Müslümanların savaşta kullandıkları atlar için ve hemen dağıtılmayan zekât hayvanları için Medine'ye Akîk istikametinden 20 fersah mesafedeki Nakî mevkinde bir kuru tahsis etmiştir.²⁶⁴ Bu dönemde Ebû Zer el-Gıfârî Medine'ye 3 mil mesafede Mekke yolu üzerindeki bir su kenarında bulunan Rebeze'de zekât davalarını otlatmakla görevlendirilmiştir. Hatta zaman zaman bu otlaklardaki devlete ait hayvan sürüleri düşman baskını ve yağmalamalarına da uğramıştır. Yesâr'ın da Benî Ureyne'ye mensup bir grup eşkıya tarafından görevi başında öldürülene kadar zekât develerine çobanlık yaptığı bilinmektedir.²⁶⁵

Nitekim Benî Tenim kabilesinden toplanan zekâtlar geldiğinde Resûlullah şöyle demişti: “Bunlar kavmimin zekâtlarıdır.”²⁶⁶ Bu rivayet gösteriyor ki zekâtlar toplandıkları bölgede fakirlere dağıtıldığı gibi Medine'ye de sevk ediliyordu.

²⁶² Singer, A. (2008). The poor and the needy. In: Charity in İslâmîc So- cieties. Cambridge: Cambridge University Press, s. 146-175.

²⁶³ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, C. II, s. 983.

²⁶⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 284.

²⁶⁵ Buhârî, “Zekât”, 67; Müslim, “Kasâme”, 9-14; İbn Mâce, “Hudud”, 20; Tirmizî, “Ebvâbu't-tahâre”, 55; Nesâî, “Taharet”, 191; Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci”, s. 200.

²⁶⁶ İbn Kesir, **el-Bidaye**, s. 137.

Medine'ye getirilen nakdî mallar hemen hak sahiplerine dağıtılırken hayvan zekâtları ise gerek savaş hazırlığı için kullanılmak üzere gerekse ihtiyacı olan hak sahiplerine verilmek üzere zekât mallarına tahsis edilmiş meralarda beslenirlerdi.

Koruya salınan zekât develeri bizzat Hz. Peygamber tarafından bir damga (miysem)* ile işaretlemiştir. Enes b. Mâlik, kendisinin bir kuşluk vakti kardeşi Abdullah b. Ebi Talha'ya bir çiğnem yapıp çocuğun ağzına çalması için Resûlullah'a (sav.) götürdüğünü, o esnada Hz. Peygamber'in (bir davar ağlında) elinde hayvan dağladıkları demir aleti ile sadaka develerini damgaladığını rivayet etmektedir.²⁶⁷ Temim kabilesinden Ukraş isimli bir şahsın anlattığına göre o şahıs, Resûlullah'a zekât develerini getirmiş, o da onların miysem denilen bir aletle damgalanmasını emretmiştir.²⁶⁸ Bu da yine zekât mallarının korularda tutulduğunu ve onların belli olması için damgalandığını göstermektedir.

Ancak Hz. Peygamber'in söz konusu işi başkalarına yaptırdığı da sabittir. Mesela Resûlullah kendisine Benî Murre b. Ubeyd'in Ukraş b. Zeyd b. Hürkûs et-Temimî ile gönderdiği zekât develerinin damgalanmasını emretmiştir.²⁶⁹ Onun bu işi Cünâde b. Cerâd el-Gaylânî gibi bazı ashabına gerek sözlü gerekse uygulamalı olarak öğrettiği de bilinmektedir. Zekât hayvanlarının damgalandığı ve koruya salındığı örnekleri bunların nakit gibi acilen dağıtılmadığını göstermesi açısından önemlidir.²⁷⁰

Zekât hayvanları Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında da aynı şekilde işaretlenmiştir. İkinci Halife döneminde zekât ve cizye hayvanları için farklı damgaların kullanıldığı bilinmektedir. Nakdin aksine hayvanların hemen dağıtılmaksızın korularda tutulması da bu tür zekâtın bir kısmının Allah yolunda kaleminden olarak cihad için ayrıldığı şeklinde açıklanabilir.

* Damganın üzerindeki yazının mahiyeti hakkında kesin bir şey bilinmemekle beraber Şâfiî hukukçu İbnü's-Sabbâğ üzerinde "Zekât" veya "Sadaka" yazdığını ileri sürmektedir. İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, C. III, s. 367.

²⁶⁷ Buhârî, "Zekât", 69, C. II, s. 160; Şevkânî, **age.**, C. IV, s. 177.

²⁶⁸ Kettânî, **Hz. Peygamber'in Yönetimi**, C. I, s. 440.

²⁶⁹ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî (ö. 311/924), **Sahîh**, nşr. Muhammed Mustafa el-Azamî, Beyrut 1390/1970, C. IV, s. 27-28; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, C. XVIII, s. 82; a.mlf., **el-Mu'cemu'l-Evsat**, nşr. Tarık b. İvazullah-Abdulmuhsin el-Hüseynî, Kahire 1415, C. VI, s. 180.

²⁷⁰ İmam Mâlik, **Muvatta**, "Zekât", 47; Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", s. 202.

Hız. Ebû Bekir'in hilafetinde Nakî Otladı savaş atları ve zekât hayvanlarına has koruluk statüsünü sürdürmüştür. Kendisi ayrıca Rebeze mezzasını da koru yapmış ve azatlı kölesi Ebû Selame'yi oraya çoban tayin etmiştir.²⁷¹ Hız. Ebû Bekir, en-Nakî denilen yerin dışında hiçbir yeri koruluk (himâ) yapmadı ve Resûlullah'ın, orayı gazaya çıkacak olan atların yayılmaları için koruluk yaptığını söyledi. Zekât develeri şayet çelimsiz olarak verilirse otlamaları için çobanları ile birlikte Rebeze'ye gönderiyor ancak herhangi bir yeri koruluk yapmıyordu. Kuyu sahiplerine de develerin su içmelerine engel olmamalarını, otlamaları için onlara izin vermelerini emrediyordu. Ancak Hız. Ömer halife olunca insanlar sayıca arttı. Onlardan bir kısmını şam'a, bir kısmını Mısır'a ve Irak'a gönderdi; Rebeze'yi koruluk ilan etti.²⁷²

Halife Ömer tarafından Nakî Otladı sadece otlatılmaları için Müslümanların atlarına kamu malı olarak tahsis edildi. Rebeze* ve şeref (veya Sedef)* otlakları da savaş atlarına ve zekât develerine ayrıldı. Her sene buralarda Allah yolunda 30.000 deve hazır tutulmuştur.²⁷³ Böylece Hız. Ömer zekât olarak toplanan hayvanların, sarf yerlerine ve hak sahiplerine dağıtılncaya kadar ihtiyaçlarını sağlamak için ihtiyaca binaen bazı yerleri koruluk yapmıştır.²⁷⁴ Hız. Ömer'in azatlı kölesi Ebû Zeyd Eslemî gözetiminde sorumlu tuttuğu Rebeze Korusu'nun alanı 144 mil²dir. Ayrıca Dariyye mevkisindeki bir otlak ilk defa onun halifeliliği sırasında zekât develeri ve savaş binekleri için koru olarak tahsis edilmiştir. Kuru'nun ortasındaki tahliyenin her yönünde altışar millik bir alana yayıldığı bildirilmektedir. Kuru tahsisini Allah yolunda cihad için hazırda hayvan tutma gerekçesiyle açıklayan Hız. Ömer Rebeze'ye korucu tayin ettiği Hüneyy'e oraya garibanların deve ve koyunlarını sokmasını ancak Abdurrahman b. Avf ile Osman b. Affan gibi zenginlerin sürülerine izin vermemesini buyurmuştur.²⁷⁵

²⁷¹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî Mâverdî (ö. 450/1058), **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, Kahire 1380/1960, s. 185.

²⁷² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VII, s. 12.

* Rebeze, Medine civarında, Hicaz yolu üzerinde, Medine'ye üç günlük mesafede bir köydür.

** şeref diye de anılan bu mevki, Mekke'ye 7-8 mil uzaklıkta olan bir yerdir

²⁷³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 284.

²⁷⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 398, [No: 741].

²⁷⁵ Kallek, "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci", s. 201.

Hız. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn devirlerinde bazı kişi veya kabilelere de zekât amaçlı koru tahsisatı yapıldığına dair rivayetler vardır. Mesela Resûlullah'ın Ebû Seyyare el-Mutâi isimli birisinin dağın üzerinde üretilen balın onda birini zekât olarak vermeleri şartıyla orayı koru statüsüne geçirdiğı rivayet edilmektedir. Hız. Ömer de Süfyân b. Abdullah es-Sakaffi'yi Taif ve civarına hayvan zekâtı tahsilatıyla görevlendirmiş, Taifliler -rivayetlerden sahipsiz olduğı anlaşılan- arıların yuvalandığı bölgenin kendilerine koru statüsünde tahsisini istemişlerdir. Süfyân'ın konuyu danıştığı Halife ilgili tahsisatın Hız. Peygamber'in koştığı şarta uygun biçimde yapılmasına izin vermiştir.²⁷⁶

Zekât malları için bazı otlakların tahsisi, eleştiri konusu da olabilmektedir. Nitekim Hız. Osman Dönemi'nde zekât mallarının sayısının artmasından dolayı bazı otlakları koruluk hâline getirmesi eleştirilmesine sebep olmuştur.²⁷⁷ Çünkü halkın faydalandığı meraların, halkın kullanımına kapatılmasıyla halkta bu uygulamaya karşı bir hoşnutsuzluk olmuştur. Hız. Osman Dönemi'ndeki koru uygulaması Mısır'dan gelen bir heyet tarafından Yunus Sûresi'nin 59. ayetine²⁷⁸ aykırı bulunarak kınanmış; o da kendisini, seleftinin tahsis ettiğı koruyu zekât develerinin çoğalması üzerine genişlettiğı gerekçesiyle savunmuştur. Nitekim Dariyye onun hilafetinin başlarında hayvanların sayısı 40 bine ulaştığı için yeni istimlâklerle genişletilmiştir. Yâkût el-Hamavî ise Dariyye'nin zekât develeri için koru olarak Hız. Osman Devri'nde tahsis edildiğini bildirir.²⁷⁹

2.2.4. Dağıtılmayan Zekâtlarının Nemalandırılması

Peygamber toplanan zekâtların hak sahiplerine ulaşabilmesi için onların elden çıkartılmasında acele ediyordu.²⁸⁰ Nitekim Ukbe b. Hâris'in bildirdiğine göre Hız. Peygamber ikindi namazını acele ederek kıldırdı, acele eve gitti ve çıkması pek uzun sürmedi. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda şöyle buyurmuştur: “Evde zekât

²⁷⁶ Abdurrezzâk es- San'ânî, **el- Musannef**, nşr. Habibürrahman el-A'zamî, Beyrut 1403, C. IV, s. 62; Kallek, “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci”, s. 203.

²⁷⁷ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşraf**, C. VI, s. 137.

²⁷⁸ De ki: “Allah'ın size rızık olarak indirdiğı şeylerden bir kısmını helâl, bir kısmını haram saymanıza ne demeli?” De ki: “Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?”

²⁷⁹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, Beyrut, ty., Daru'l-Fikir, C. II, s. 308.

²⁸⁰ İbrahim Muhammed Kutup, **es-Siyâsetü'l-Maliyye li'r-Resûl**, Mısır, 1988, s. 80.

*malından külçe hâlinde bir miktar altın bırakmıştım, onu bir gece evimde tutmayı uygun bulmayarak hemen taksim ettim.”*²⁸¹ Hz. Peygamber’in külçe hâlindeki altının hak sahiplerine dağıtılması konusundaki bu hassasiyeti hayvanların dağıtımı konusunda daha da titiz davranacağını gösterir. Böylece zekâtın toplanan mal ya da hayvanların koruma ve bakımları için birtakım harcamalara da gerek kalmaz. Bununla beraber zekât olarak toplanan mallar hak sahiplerine dağıtılana kadar korunmuştur. Hayvanlar meralarda otlayarak beslenmekte, barındırılmaları için harcama yapılmamakta ve gözetilmeleri gönüllü olarak Müslümanlar tarafından yapılmaktaydı.²⁸² Bu harcamaların karşılanması için onların sütünden ve diğer gelir getiren yönlerinden faydalanmak önemli bir husustur.

Toplanan zekât mallarının değerinin korunması ve kendisinden faydalanacak olan sınıflara en üst düzey fayda sağlaması açısından zekât malının nemalandırılması önemli bir uygulamadır. Nitekim Hz. Peygamber zamanında Medine’ye taşradan bazı kimseler gelmişti. Medine’nin havasına alışamadılar ve hastalandılar. Resûlullah onlara zekât develerinden bir miktar tahsis etti ve onların sütlerini içmelerini ve idrarlarını da ilaç olarak kullanmalarını emretmişti. Adamlar bir müddet sonra iyileşmişler fakat bir gün zekât develerini otlatan çobanı öldürüp, zekât develerini de alıp kaçmışlar. Peygamberimiz derhâl onların yakalanıp getirilmelerini emretmişti. Yakalanıp getirilince tevkif edilerek öldürülmüşlerdir.²⁸³

Zekât malları belli ihtiyaçlar için ayrılıp bunların idaresine görevli memurlar tayin ediliyordu. Bu nevi mallardan olan hayvan sürülerini muhafaza ederken Ebû Zer’in oğullarından biri saldırı sonucunda vefat etmiştir.

Yukarıda da aktardığımız gibi Resûlullah bizzat zekât develerini damgalamıştır. Bu develer, henüz dağıtılmamış zekât develeridir. Damgalanması da otlaklarda kaybolmaması ve zekât devesi olduğunun bilinmesi içindir. Hz. Ömer’in zekât olarak toplanan malların, özellikle hayvanların otlatılması, bakımının yapılması, sütlerinin sağılması için çobanlar tuttuğu, sağılan sütleri fakirlere dağıttığı görülmüştür. Hatta Hz. Ömer cezalandırmak istediği bazı yöneticilerin önüne zekât

²⁸¹ Buhârî, “Zekât”, 20.

²⁸² Kutup, es-Siyâsetü’l-Maliyye li’r-Resûl, s. 80.

²⁸³ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 191-192.

koyunlarından bir bölük katıp, “Bunları otlat, sütlerini sağ, kendin iç, oradan geçenlere de içir, artanını bize getir.” demişti.²⁸⁴

Ali Özek’e göre zekât mallarından hemen dağıtılamayan miktarları veya dağıtılabilecek olandan bir kısmını nemalandırmak caizdir.

Şöyle ki:

1) Zekâtın alınması ve hak sahiplerine dağıtılmasıyla ilgili nasslarda toplanan zekâtların nemalandırılmasına mâni bir hüküm yer almamıştır. Sadece “*Hayırda acele ediniz.*”²⁸⁵ hadisi vardır. Bu da genel bir hükümdür. “Fakirin hakkı geciktirilemez.” şeklinde ortaya atılacak bir gerekçeye gelince evet, fakirin ihtiyacı olan miktar hemen verilmeli, artan miktar ise nemalandırılmalıdır. Zira toplanan zekâtlarda fakirin payı sekizde birdir. Buna miskin hakkını da katarsak dörtte bire yükselir. Zekât paralarından sadece muayyen bir miktarın nemalandırılması mevzubahis olduğuna göre fakirin hakkını geciktirme gibi bir durum söz konusu değildir.

2) İslâm âlimlerinin tespit ettiklerine göre bir kimse, gerek gördüğü takdirde bir senelik ihtiyacını depo edebileceği gibi bu depolama işini daha kısa devreler için de yapabilir. Bu kaideden hareketle zekât mallarını hemen mahalline harcamak yerine depo ederek harcamak da mümkündür. Böyle durumlarda altı aydan fazla bekleyecek olan miktarın meşru yollardan nemalandırılmasında bir sakınca olmaması gerekir.

3) Hz. Ömer’in tatbikatından anlaşıldığına göre sağmal koyun, deve ve sığırları otlatıp sütlerini fakirlere dağıtmak olumlu bir harekettir. Bu tatbikatı kabul ederek zekât paralarından bir miktarın nemalandırılması daha yararlı olabilir.

4) Zekâtın sarf yerlerinden biri de borçlulardır. Burada borçlulardan maksat, herhangi bir meşru iş dolayısıyla borçlanmış olan kimselerdir ki bu kişi ticaretle uğraşan birisi olabilir. Buna göre zekât parasından geçici süreler için karz-ı hasen olarak borç da verilebilir. Böyle bir hizmetin yapılabilmesi için zekâttan fon ayrılabilir. Bu fonda biriken paraları nemalandırmakta beis olmasa gerektir.

5) Zekâtın sekizde biri zekât memurlarına sarf edileceğine göre bunlara verilecek mallar ister istemez bekletilecektir. Çünkü maaş ve ücretler aylık olarak ödenir. Binaenaleyh senelik olarak toplanan zekâttan memurlara aylık ödeyince geri

²⁸⁴ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 191-192.

²⁸⁵ Müslim, “İman”, 186.

kalan miktar uzunca bir süre bekleyecektir. Özellikle enflasyonun yüksek olduğu devirlerde bu paralar işletilmezse zekât müessesesinin aleyhine olur.²⁸⁶

2.2.5. Yöneticilerin Zekât Mallarını Kullanmaması

Zekât mallarını korumak adına yöneticiler de zekât mallarını kullanmaktan kaçınmışlardır. Nitekim bir gün Hz. Ebû Bekir’e hurma ve tereyağı getirilmişti. O da onu yemişti. Kendisine, “O hurmalar zekât hurmasındandı.” denilince hurmayı kendisine getiren adamı, “Be adam! Sen Resûlullah’ın ‘*Zekât zengine veya güçlü kuvvetli olanlara helal değildir.*’ dediğini işitmedin mi?” diyerek azarlamış ve kalkıp yediğini kismaya çalışmıştı.²⁸⁷

Bu minvalde bir başka örnek de Hz. Ömer zamanında geçmektedir. Hz. Ömer’e bir süt ikram edilmişti ve bu süt Hz. Ömer’in hoşuna gitmişti. Sütü ikram eden kişiye sütün nereden olduğunu sormuş, adam sütün zekât koyunlarından sağıldığını söyleyince Hz. Ömer elini ağzına götürerek bu içtiği sütü çıkarmak istemiştir.²⁸⁸ Bu rivayetten, Hz. Ömer’in halifeliği esnasında zekât koyunlarının bekletildiğini ve bunların sütlerinin de sağılıp kullanıldığını anlıyoruz. Bu itibarla Hz. Ömer kendisine sunulan sütün -kendisi zekât verilen sınıftan olmadığı için kendisine düşmediğini düşünerek- bu şekilde hareket etmiştir. Zira eğer bu süt kendisine zekât verilen biri tarafından kendi payından ikram edilmiş olsaydı bu sütü kusması gerekmiyordu. Zira Hz. Peygamber kendine Berîde tarafından ikram edilen etin Berîde’nin kendisine verilmiş sadaka olduğunu bildirilmesi üzerine “*Bu ona sadaka, bana ise hediyedir.*”²⁸⁹ diyerek eti yemiştir.

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi birçok yönden Hz. Peygamber Dönemi’nin devamı niteliğindedir. Zekât müessesesinin işletilmesi bakımından da bu böyledir. Hz. Peygamber’in ahirete irtihalinin ardından birçok Arap kabilesi zekât vermekten imtina etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir, zekât müessesesinin toplum nezdinde oturması ve zekâtı

²⁸⁶ Özek, “Asr-ı Saadet’te Zekâtın Tatbikatı”, s. 19.

²⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, C. X, s. 74.

²⁸⁸ Ebû’l Velîd Süleyman b. Halef. Sa’d b. Eyyûb b. Varis et-tecîbî el-Kurtubî el-Bâcî el-Endülüsî (ö. H 474), *el-Müntekâ Şerhu’l-Muvatta*, Nşr. Matbaatü’s-seadet bi-civari’l-Muhafazatü’l-Mısır, H 1332, C. II, s. 157.

²⁸⁹ Buhârî, “zekât”, 255; Müslim, “itk”, 2.

hak edenlerin haklarına kavuşmaları için zekât vermekten kaçınanlarla kararlı bir şekilde mücadele etmiş ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Devletin genişlemesi ve birçok konuda yeni durumlarla karşılaşılması, zekât uygulamaları açısından da söz konusu olmuştur. Bu durumda alınan kararlarda istişare mekanizması çalıştırılmış ve Hz. Peygamber Dönemi'nin uygulamalarının esasına zarar vermeyecek tercihlerde bulunulmuştur.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinin uygulamaları hem kendi dönemleri için hem de sonraki dönemler açısından önemli bir kaynaktır. Hz. Osman Dönemi büyük ölçüde ilk iki halifenin uygulamalarının devamı niteliğindeyse de hilafetinin son dönemlerinde ona yöneltilen eleştiriler arasında zekâtla ilgili uygulamalar da vardır. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki uygulamaları ihya etme çabası, fitne ortamında gerçekleştirilebildiği kadarıyla mümkün olmuştur.²⁹⁰

Zekât mallarının korunması açısından hem Hz. Peygamber Dönemi'ndeki uygulamalar hem de Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'ndeki hassasiyetler sonraki dönemler açısından örneklik teşkil etmektedir. Emeviler Dönemi'ndeki zekât daireleri de zekât mallarının muhafazası hususunda önemli bir görev icra etmiştir. Bu sayede zekât mallarının korunması ibadet dikkatiyle ve devlet ciddiyetiyle sağlanmıştır, diyebiliriz.

²⁹⁰ Demircan, “Dört Halife Döneminde Zekât Uygulamaları”, s. 161.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETE TESLİM EDİLEN ZEKÂTIN HARCANMASI

Devlete teslim edilen zekât malları kullanım açısından idarecilerin inisiyatifine bırakılmamış, nasıl harcanması gerektiği bizatihi ilahi irade tarafından belirlenip sınırlandırılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’den zekât isteyen bir kimseyi konu edinen hadis-i şerifte Hz. Peygamber’in zekât verilecek kimselerin bizatihi Allah tarafından belirlendiği ve bu hususun ne Peygamber’in ne başka bir kimsenin inisiyatifine bırakılmadığı şöyle aktarılmaktadır: “Resûlullah’a gelip biat ettim. O sırada bir adam gelerek ‘Bana sadakadan ver!’ dedi. Resûlullah, adama ‘Allah, sadakalar hususunda ne herhangi bir peygambere ne de bir başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı, hükmü bizzat kendisi verdi ve sadakaları sekiz hisseye ayırdı. Eğer sen bunlardan birine girersen senin hakkını derhâl sana veririm.’ buyurdu.”¹

Asr-ı Saadet’te münafıklar Peygamber Efendimiz’in dağıttığı zekât hakkında ileri geri konuşmuşlardı. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Onlardan sadakaların (zekât gelirleri) taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler. Hâlbuki Allah ve Resûl’ünün verdiğine razı olup, ‘Bize Allah yeter, Allah da Resûl’ü de bize lütuf ve kereminden yine verir. Doğrusu biz yalnız Allah’tan umarız.’ deselerdi daha iyi olurdu.”² Cenâb-ı Allah Müslümanların tümüne zekâtın nerelere verilmesi gerektiğini açıklamıştır ki hiçbir münafık bu konuda dedikodu yapıp zihinleri bulandıramasın ve her müminin kalbi de yatışsın. Yüce Allah toplumda sosyal dayanışmayı tam olarak gerçekleştirecek şekilde zekâtın hak sahiplerini belirlemiştir.³ Dolayısıyla zekâtın harcanacağı yerlerin nereler olduğunu yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de sekiz sınıf olarak belirlemiştir. Bu durum zekâtın bir müessese olarak kurallarını Kur’ân’dan aldığı ve birtakım kurallar çerçevesinde ifa edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Nitekim Tevbe Sûresi’nin 103. ayetinde “Onların mallarından

¹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 23.

² Tevbe, 9/58-59.

³ Muhammed Ebû Zehra, **Son Peygamber Hz. Muhammed**, ter. Mehmet Keskin, İstanbul Kitabevi, 1993, s. 367.

sadaka al.” buyurularak zekâtın bizzat Peygamber eliyle alınmasını, aşağıda aktarılan Tevbe Sûresi 60. ayetiyle de alınan zekâtın nasıl sarf edileceğini Allah (cc.) belirlemiştir.

“Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”⁴

Bu ayette zekât ibadetinin farz oluşu, kapsamı ve mükelleflerinden bahsedilmemiş, sadece zekâtın sarf yerleri yani harcama alanları zikredilmiştir. Bu ayette bir taraftan zekât gelirlerinin Resûlullah tarafından gelişigüzel dağıtılmadığına işaret edilmekte, diğer taraftan da Müslümanlara bunların harcama yerleri ayrı ayrı gösterilmektedir.⁵

Hz. Peygamber zekâtın harcanmasında dikkatli olduğu gibi Hulefâ-yı Râşidîn de aynı dikkat ve titizlikle bu görevi yerine getirmişlerdir. Hz. Ali, Hz. Ömer’in halifeliğinde zekâtın tümünün bekletmeden dağıtılması gerektiği şeklinde beyan ettiği görüşünü kendi halifelik döneminde de uygulamıştır. Nitekim Beytûlmâldeki zekât mallarını ve diğer hakları bekletmeden hak sahiplerine ulaştırır ve geriye bir şey bırakıp biriktirmezdi. Böyle yaptıktan sonra Beytûlmâlde namaz kılar, dua eder ve iki kişiyi Beytûlmâldeki malları hak sahiplerine dağıttığı hususunda şahit tutardı.⁶

Emevîler Dönemi’nde zekâtın harcanmasıyla ilgili uygulanan esasların anlaşılması açısından da Ebû Ubeyd’in rivayeti önemlidir. Bu rivayete göre Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz zekâtın sarf yerleri hakkında şu talimatnameyi yazmıştır:

“Zekâtın hisse ve sarf yerleri şöyledir: Zekât sekiz paydır. Bir hisse fakirlerin, bir hisse miskinlerin, bir hisse âmillerin, bir hisse müellefe-i kulûbün, bir hisse kölelerin, bir hisse borçluların, bir hisse Allah yolunda savaşanların ve bir hisse de yolcuların hakkıdır.”⁷

⁴ Tevbe, 9/60.

⁵ Hayrettin Karaman, vd., **Kur’ân Yolu Tefsiri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, C. III, s. 24.

⁶ Şihabuddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **el-Metalibu’l-âliye bi-zevaidi’l-mesanidi’s-semaniye**, nşr. Sa’d b. Nasır eş-Şisrî, Riyat 1419; X, 34; el-Hâcî, **Mesire**, s. 331.

⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 543.

Diğer yandan Halife'nin toplanan zekâtın sarf yeriyle de ilgili olarak âmillerine verdiği talimat elimizdedir. Buna göre Halife zekâtın öncelikle toplanan yere sarf edilmesini esas almıştır. Nitekim âmillerine: “Zekâtın yarısını (yerinde) harcayın. Yarısını da bana gönderin.” şeklinde talimat vermiştir. Râvinin aktardığına göre o ertesi yıl zekâtın tamamının yerinde taksimini emretmiştir.⁸

Ebû Ubeyd zekâtın sarf yeri hakkında Müslüman yöneticilerin yaygın olan tasassuflarını şöyle açıklar: “Zekât (hayvanların sulandığı) su ehline taksim edilir. Burada ehil kimse yoksa mal sahibi en yakın su bölgesine bakar. Burada bulduğu ehil kimselere zekâtı taksim eder. Burada da bulamazsa yakınlık derecesine göre sonraki bölgelere (bakar).”⁹ Anlaşıldığına göre toplanan zekâtların tümünün toplandığı bölge halkından zekât almaya hakkı olanlara dağıtılması genel kaideydi. Eğer zekât dağıtılacak kimse yoksa o zaman bu bölgeye en yakın bölge halkının durumuna bakılarak dağıtılması, eğer burada da yoksa daima en yakın bölge diğerlerine tercih edilmek üzere zekât dağıtımının yapılması şeklinde idi.¹⁰

Kur'ân'a göre kendilerine zekât verilebilecek gruplardan biri de müellefe-i kulûbdur. Ebû Ubeyd'in nakline göre: “Müellefe-i kulûb, Resûlullah'ın atıyyelerle gönüllerini yumuşatmak istediği Uyeyne b. Hısn ve maiyetindekilerle Akra b. Hâbis gibi kişilerdir.”¹¹ Bu gruba mensup kimseler hakkındaki uygulamalar tarihî dönemlerde farklılıklar arz etmektedir. Nitekim Hz. Ömer, Müslümanların artık yeterince güç kazandığını, içlerindeki münafıklardan ve düşmanlarından çekinmelerine gerek kalmadığını söyleyerek müellefe-i kulûba zekât vermemiştir.¹² Ancak İbn Sa'd'ın rivayetine göre Ömer b. Abdülaziz, bazen zekâtı kalbi İslâm'a ısındırılmak istenen kişilere (müellefe-i kulûb) vermiştir. Nitekim kendisi kalbi İslâm'a ısındırılmak için Bitrîk'a (Patrik) zekât malından vermişti.¹³

Emevîler Devri'nde toplanan bazı zekâtlardan, maaşların ödenmek istenmesiyle ilgili de rivayetler vardır. Medine Valisi Mervân b. Hakem bir gün

⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 555.

⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 555.

¹⁰ İmam Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm**, C. II, s. 61.

¹¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 565.

¹² Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, C. VII, s. 20.

¹³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VII, s. 344; Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, s. 475-476.

minbere çıkıp halka Halife Muaviye'nin kendisine halkın hakkı olan tahsisatın eksiksiz ödenmesini emrettiğini söyledi. Bu hususta kendisinin de bir çaba içerisinde olduğunu fakat şu anki ödenecek atıyyelerin yüz bin dirhem eksik olduğundan bu ödemenin, Halife'nin talimatı ile Yemen'den gelecek olan zekât mallarıyla tamamlanacağını bildirmişti. Orada toplanan insanlar: "Hayır, Allah'a yemin ederiz ki ondan (zekâtтан) tek bir dirhem almayacağız. Başkasına ait bir hakkı hiç alır mıyız? Yemen'den gelecek mallar zekâttır. Zekât ise öksüz ve yoksulların hakkıdır. Hâlbuki bizim tahsisatımız cizye ve fey mallarından verilmektedir. O hâlde Muâviye'ye yaz, tahsisatımızın kalan bölümünü ivedilikle göndersin." diye itiraz ettiler. Bunun üzerine Vali Mervân, Medinelilerin itirazlarını Şam'a bildirmiş; Muaviye de tahsisatın kalan kısmını Şam'dan Medine'ye göndermiştir.¹⁴ Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla zaman zaman devletin halka ödemesi gereken maaşları tamamlamada zekât gelirlerinden faydalanılmıştır. Fakat Medineliler bu uygulamaya itiraz edip maaşlarının zekât fonundan ödenmesini kabul etmemişler ve neticede itirazları da karşılık bularak istediklerini elde etmişlerdir.

Muaviye Dönemi'nde olduğu gibi Hişam b. Abdülmelik zamanında da Medinelilerin atıyyelerinin zekât malları ile ödenmesi istenmiş fakat halkın buna yine itiraz etmesiyle atıyyelerin zekât malından ödenmesi engellenmiştir: Rivayete göre Hişam b. Abdülmelik'in halifeliği zamanında Medinelilere fey, atâ için eldeki imkân kâfi gelmeyince Halife, atâların Yemâmelilerin gönderdiği zekâtтан tamamlanmasını emretti. Bunun üzerine onların zekâtları Medinelilere verilmek üzere hayvanlara yüklendi. Konuya ilişkin haber Medinelilere ulaşınca onlar "Allah'a yemin olsun ki biz atâlarımızı insanların zekâtından ve kirlerinden almayacağız. Biz atâmızı feyden alacağız." Kısa süre sonra develere yüklenmiş olan zekât malları geldi. Medine halkı develeri Medine dışında karşılayarak, onları Medine'ye sokmayıp geri çevirmeye çabaladılar. Elbiselerinin yenleriyle develerin yüzlerine vurarak bir taraftan da şöyle diyorlardı: "Allah'a yemin olsun ki biz onları Medine'ye sokmayacağız. Çünkü onların üzerinde zekât malları vardır." Bu karşı çıkış üzerine develer Medine'ye sokulmayıp geri çevrildi. Durum Halife Hişam b. Abdülmelik'e ulaştırıldığında

¹⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 348-349.

atâlarının zekât mallarından verilmemesini, tamamı feyden verilmek üzere başka malların yüklenip götürülmesini emretti.¹⁵

Emevîler zamanında yine Halife Hişam Dönemi'nde zekâtın borçlulara destek niyetiyle de harcandığını ancak bunun devlet tarafından görevi ihmal suçu olarak değerlendirilip borçluya zekât fonundan yardım eden âmilin cezalandırıldığına dair bir rivayet bulunmaktadır. Nitekim Hişam b. Abdülmelik zamanında el-Hakem b. Cevvâd el-Muttalib el-Mahzûmî Irak mıntıkasında zekât âmili olarak görevli idi. Kureyşli önemli bir adam borçlanmıştı. Kureyşli adamın hurma ve ekin tarlalarından oluşan bir malı vardı ve borç sebebiyle bu malların satılmasından endişelendi. Hemen Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'ye gitmek için Medine'den çıktı. Çünkü Hâlid, yanına gelen Kureyşlilere iyilik yapardı. Adam Feyd'e geldiğinde orada el-Hakem b. el-Muttalib'i gördü. El-Hakem Medine, Hicâz ve Necid'in bir bölgesinde zekât memuruydu. Kureyşli adam el-Hakem'in yanına geldiğinde ayağa kalkıp geliş sebebini sordu. Adam başından geçenleri anlattı. El-Hakem, "Burada zekât mallarından bazı mallar vardır; sen de borçlusun ve zekâtı en fazla hak edenlerden birisin." diyerek o malları Kureyşliye verdi. Malın toplam miktarı, 4 bin dinar idi. Onun borcu ise ancak 3 bin dinara yakındı. El-Hakem, ona "Allah senin yolunu kısalttı." dedi. Bunun üzerine Kureyşli adam dönmeye karar verdi. El-Hakem daha sonra zekât toplama görevinden azledilince hesap vermeye başladı. Onu bu göreve tayin eden yönetici, kendisine "Dinarlar ve dirhemler nerede?" diye sorduğunda el-Hakem, "Bize açılan elleri onlarla doldurduk ve mağdurların haklarını ödedik." dedi. Bunun üzerine el-Hakem hapse atılmıştır.¹⁶

Hişam Dönemi'nde gerçekleşen bu uygulamaya karşı Ömer b. Abdülaziz, vali ve âmillerine zekât mallarıyla borçluların üzerindeki borç yükünün ortadan kaldırılmasını emretmiştir. Ebû Ubeyd'in rivayetine göre Ömer b. Abdülaziz, (âmillerine) "Borçluların borçlarını ödeyin." talimatını vermiştir. Bunun üzerine kendisine şöyle sorulmuştur: "Bir kimsenin evi, hizmetçisi, atı ve malı olduğu hâlde kendisinin borçlu olduğunu tespit ediyoruz." Ömer b. Abdülaziz cevap olarak şöyle

¹⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VII, s. 400.

¹⁶ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. X, s. 226-228.

yazmıştır: “Elbette ki Müslüman kimsenin barınacağı bir evi, işlerinde kendisine yardım edecek bir hizmetçisi, üzerinde cihad edeceği bir atı ve evinde (geçimine yarayacak) malı olması gerekir. Evet, böylesi kimsenin borcunu da ödeyin. Zira o borçludur.”¹⁷ Anlaşıyor ki Ömer b. Abdülaziz zaruri ihtiyaç durumunda olan şeyleri kaçınılmaz tabiî eşya sayarak bunu caiz görmüştür. Bunun ötesinde kalan şeyler konusunda ise kişiye bir hak tanımamıştır.

Ömer b. Abdülaziz’den önceki idareciler, öşür ve zekât mallarından Mescid-i Nebvî’yi cuma günleri için tütsülerler; ramazan ayında da koku sürerlerdi. Ömer b. Abdülaziz halife olunca zekât malı kullanılarak yapılan tütsülemenin bırakılmasını ve hatta eskiden yapılan kokulama işlemlerinin izlerinin de silinmesini istemiştir.¹⁸ Bu uygulamasıyla da zekât mallarının Kur’ân’ın belirlediği kalemlerin dışına harcanmasının önüne geçmiştir.

Şimdi Kur’ân’ın belirlediği zekâtın harcanma yerlerini ve tarihteki bazı uygulama örneklerini sırasıyla görelim.

3.1. Zekâtın Harcanmasıyla İlgili Hususlar

Zekât verme hususunda Allah Resûlü’nün uygulaması şöyle idi: Bir adamın zekât almayı hak ettiğini bildiğinde ona zekât verirdi. Durumunu kesin olarak bilmediği kimse zekât isteyince onun iyi bir kazancı ve yeterli bir zenginliği olmadığını kesinkes öğrendikten sonra zekât verirdi.¹⁹ Zekâtın harcanmasıyla ilgili uygulamadaki genel hususlar; ihtiyaç sahiplerinin tespiti, zekâtın toplandığı yerde dağıtılması, verilecek zekât miktarında belirli bir sınırın olmaması ve zekât alabileceklere değişken ölçütler kullanılması şeklinde sıralanabilir.

¹⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 663.

¹⁸ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. VII, s. 386.

¹⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), İbn Kayyım el-Cevzî, **Zâdü’l Meâd fî Hedyi’l-İbâd**, C. 1-6, trc. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989, C. II, s. 57. Sahih isnatlı bir hadiste rivayet edildiğine göre Resûlullah Veda Haccı’nda sadaka bölüştürürken iki kişi yanına gitmişler. Resûlullah onlara dönerek şöyle buyurmuş: Eğer istiyorsanız size de vereyim. Fakat zengin olanın ve iyi bir kazancı olanın bu sadakada payı yoktur. Ebû Dâvûd, [Hadis No: 1633].

3.1.1. İhtiyaç Sahiplerinin Tespiti

Yukarıda da aktarıldığı şekliyle zekât gelirlerinden faydalanacak olan sınıflar Kur’ân’da belirtilmiştir. Zekât almaya hakkı olan sınıflardan birine zekât verilirken bu kimsenin gerçekten zekâtı hak edip etmediğinin araştırılması gerekir. Toplumda öyle muhtaç insanlar vardır ki onurlarından dolayı hiç kimseden bir şey istemezler. Bunlar araştırma ile ortaya çıkarılır ki Kur’ân’da onların durumu şöyle anlatılmaktadır:

“Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.”²⁰

Diğer taraftan ihtiyaç sahibi olmadığı hâlde zekât almak isteyenler de vardır.

Hz. Peygamber zekât gelirlerinden faydalanabilecek olanlar hakkında gerekli bilgileri vermiştir. Hilaloğullarından Kabisa b. el-Muhârik isminde biri, arabuluculuktan dolayı üstlendiği borcunu ödeyebilmek için Resûlullah’a başvurdu. O anda zekât geliri bulunmadığı için Hz. Peygamber, ona zekât gelinceye kadar beklemesini söyledi ve şöyle buyurdu:

“Ey Kabîsa! İstemek ancak üç sınıf insan için helaldir:

1- Arabuluculukta kefil olarak borçlanan kimseye, yüklendiği bu borcu ödeyene kadar. Ödedikten sonra böyle bir istekte bulunamaz.

2- Doğal bir afetten dolayı malını kaybeden kimseye geçimini sağlayabilecek kadar istemesi helaldir.

3- Fakir ve sıkıntıya düşmüş kimselerin istemesi helaldir. Bu üç sınıfın dışındakilerin istekte bulunması haramdır. Onlar dilenip aldıklarını haram olarak yerler.”²¹

Veda Haccı sırasında Resûlullah’ın zekât dağıttığını gören iki kişi gelip zekâtı kendilerine de verilmesini istediler. Hz. Peygamber; onların durumlarını inceledi, onların sağlam çalışabilecek durumda olduklarını gördü ve bunun üzerine de

²⁰ Bakara, 2/273.

²¹ Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, s. 215.

onlara “Eğer isterseniz size zekât veririm. Fakat onda hiçbir zengin ve güçlü, kuvvetli kişinin hakkı yoktur.” buyurdu.²²

Hadislerde de görüldüğü üzere Resûlullah zekât almak için başvuranların durumlarını incelemekte ve gerçekten ihtiyaç sahibi olup olmadıklarını tespit ederek ona göre tasarrufta bulunmaktaydı.

Hiz. Ebû Bekir herhangi bir kimseye zekâtten hisse vermek istediğı zaman ona “Sende zekât düşen bir mal var mı?” diye sorardı. Şayet muhatabı ona yanında zekât düşen bir malı olduğunu bildirirse Hiz. Ebû Bekir zekâtı adama vereceğı atıyyeden ayırıp atıyyenin kalanını öderdi. Yok eğer zekât düşen bir malı bulunmadığını bildirirse ona zekâtten kendisine ayırdığı hissesini verirdi.²³

Kişiyeye zekâtten pay verilip verilmeyeceğine halife ya da onun görevlendirdiğı kişi karar verir. Hiz. Ömer’in şöyle dediğı rivayet edilmiştir: “Yılın kendisine yüz koyun bıraktığı kimseye zekâtten hisse verin. Yılın kendisine iki yüz koyun bıraktığı kimseye zekât vermeyin.”²⁴

Yine Hiz. Ömer’in şöyle dediğı rivayet edilir: “Verdiğiniz zaman zenginleştiriniz.”²⁵ Onun, zekât memurlarına “Onlardan her birinin eline yüz deve geçecek olsa bile tekrar tekrar zekât verin.”²⁶ dediğı de nakledilmektedir.

²² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 621, [Had. no: 1727].

²³ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 414.

²⁴ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 665, [No: 1761]. Ebû Ubeyd, bu rivâyetle ilgili şöyle bir açıklama yapma ihtiyacı duymuştur: Ancak bu hadis, mürsel olup senedi tam değildir. Doğru olsa bile bu rivayetin izahı hakkında şöyle diyebiliriz: Hiz. Ömer bu konuda yalnızca kıtlık yıllarına mahsus olarak ruhsat vermiştir. Nitekim sene tabiri kıtlık ve kuraklık yılları için de kullanılmaktadır. İşte bu gibi yıllarda kuraklık insanların mal ve hayvanlarına musallat olup da hayvanlar içinde semiz ve bol süt verenleri kalmaz. Meyve ve ekinler de bu gibi yıllarda aynı felakete uğrar. Allah, bu seneler hakkında şöyle buyurmuştur: “Biz Firavun Hanedanı düşünüp ibret alsınlar diye senelerce onları kuraklık, kıtlık ve ürün azlığıyla cezalandırdık.” (A’râf 7/130.) İşte bu gibi hâllerde Hiz. Ömer yüz koyun sahibi kişilere zekât vermeyi uygun görmüştür. Zira o, şöyle demiştir: “Senenin kendisine yüz koyun bıraktığı kimse...” Hiz. Ömer rivayette sene tabirini şart koşmuştur. Zira verim bakımından bu gibi senelerde yüz koyun, kıtlık ve kuraklık etkisiyle on koyun kadar verimli olamamaktadır. Bundan dolayıdır ki Hiz. Ömer bu durumda olan hayvan sahiplerine zekât vermeye ruhsat vermiştir. Bunu da insanlara olan merhametinden dolayı yapmıştır. Hiz. Ömer meşhur remâde (kıtlık) yılında bundan da öteye giderek zekât tahsilini bir yıl ertelemiştir. İnsanlar normal hayata kavuşuncaya kadar kendilerinden zekât almamıştır. Hatta Hiz. Ömer, insanlara o kadar merhametli davranmıştır ki bu gibi yıllarda hırsızlık yapan kimseye el kesme cezasını uygulamamıştır. Bu bapta şöyle demiştir: “Kıtlık yılında hırsızın eli kesilmez.” İşte Hiz. Ömer’in yüz koyun sahibinin zekât almasına ruhsat vermesinin izahı budur. Bk. Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 665-666, [No: 1762].

²⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 672, [No: 1778].

²⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 672, [No: 1779, 1780]. Ebû Ubeyd bu rivâyetle ilgili şöyle bir açıklama yapma zarureti duymuştur: Bu hadisin senedinde bir zafiyet olsa gerektir. Hiz. Ömer’den sağlam bir

Zekâtın dağıtılması hususunda ihtiyaç sahibinin tespiti genel olarak yöneticinin görevidir. Dolayısıyla bir bölgeye zekât memuru gittiğinde onun zekât mükellefleri ve o bölgenin yönetimi ve ileri gelenleri ile iletişime geçerek ihtiyaç sahiplerini tespit etmesi ve tespit edilen ihtiyaç sahiplerine toplanan zekâtı ulaştırması en sağlıklı yol olsa gerektir.

3.1.2. Zekâtın Toplandığı Yerde Dağıtılması

Toplanan zekât, Kur'ân'ın belirlediği²⁷ çerçeveye göre halifenin uygun gördüğü kişilere dağıtılmaktaydı. Zekâtın yerinde dağıtılması, karşılaşılan bir uygulamaydı. Bu uygulamaya Hz. Peygamber Dönemi'nde de rastlıyoruz. Ebû Cuhayfe şöyle demiştir: “Hz. Peygamber'in zekât memuru bize gelerek zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize dağıttı. Ben yetim bir çocuktum. Bana da bacakları uzun, genç bir dişi deve vermişti.”²⁸

Hz. Ömer Devri'nde zekât gelirleri artmıştı ve bazı bölgelerde toplanan zekâtlar dağıtıldıktan sonra arta kalanlar merkeze gönderiliyordu. Bu minvalde gelen bir rivayette Yemen Valisi Muâz b. Cebel'in Yemen'de toplanan zekât mallarının bir kısmını Medine'ye göndermesinden söz edilmektedir. Resûlullah (sav.) Muâz b. Cebel'i Yemen'e âmil olarak görevlendirmişti. Hz. Ebû Bekir'in vefatına kadar görevde kalan Muâz, Hz. Ömer halife olunca Medine'ye geldi. Hz. Ömer onu görevine iade etti. Muâz, Hz. Ömer'e zekâtın üçte birini gönderince Halife, bunu hoş

şekilde nakledilmiş olsa bile bunun anlamı, bazılarının zannettiği gibi yüz devesi olan bir kimseye zekât verilebilmesi değildir. Zira bu Kitap ve sünnete aykırıdır. Bundan dolayı Hz. Ömer hakkında böyle bir şüphe içinde olmak doğru değildir. Kanaatimizce Hz. Ömer şunu demek istemiştir: Zekât memurunun, kendisine vereceği zekât yüz deve kadar dahi olsa fakire zekâtтан hisse vermek gereklidir. Bk. Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 672, [No: 1781]. O hâlde birinci tevlin caiz olmadığı ortadadır. Zira zekât hükümlerine göre beş deveye sahip olan kişiden bir koyun zekât alınır. O hâlde nasıl beş deve sahibi kimseden zekât alınıp yüz deve sahibine verilsin? Bu asla mümkün değildir ve İslâm'ın hükümlerine aykırıdır. Bk. Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 672, [No: 1782]. Görülüyor ki Hz. Ömer -yukarıda da izah ettiğimiz gibi- zekât vermede yüz deve verecek kadar ileri gitmiştir. Hz. Ömer'in verdiği bu sadaka farz sadaka olup kimsenin bunu nafîle sadaka zannetmemesi gerekir. Zira verilen bu develer tahsil edilen deve zekâtındandır. Nitekim tâbiünden bazıları buna dayanarak az miktarda değil büyük miktarda zekât vermeyi daha uygun görmüştür. Bk. Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 672-673, [No: 1783].

²⁷ “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.” (Tevbe 9/60).

²⁸ Tirmizî, “Zekât”, 21.

karşılamayarak “Ben seni vergi ve cizye toplayıcısı olarak göndermedim. Seni zenginlerin mallarından alıp fakirlere vermek için gönderdim.” dedi. Muâz, “Zekât verebileceğim kimseler olduğu hâlde sana bir şey göndermiş değilim.” diyerek ihtiyaç fazlası olan zekât mallarını gönderdiğini beyan etti. Ertesi yıl Hz. Ömer’e zekâtın yarısını gönderdi. Bunun üzerine aralarında benzer bir yazışma oldu. Üçüncü yıl bütün zekâtı Hz. Ömer’e gönderince Halife, onu bir daha uyardı. Muâz, “Benden bir şey alacak kimse bulamadım.” diyerek Yemen’de zekât verecek kimse bulamadığını bildirdi.²⁹ Bu rivayetten Hz. Ömer Dönemi’nde Yemen gibi bazı bölgelerde zekât müessesesi kanalıyla fakirlik probleminin büyük ölçüde çözüldüğü görülmektedir.³⁰

İslâm tarihinin ilk dönemlerinde zekât mallarının taşınması ciddi bir yüküttür. Hem zekâtın hak sahiplerine yerinde ödenmesinin doğuracağı memnuniyet hem de nakil problemi çoğu zaman zekâtın yerinde harcanmasına sebep olmuştur. Yezîd b. Şerîk el-Fezârî şöyle der: “Hz. Ömer Dönemi’nde hayvan otlatıyordum. Birisine ‘Zekât toplamak üzere size kim gönderildi?’ diye sordum. O da ‘Bize her yıl Mesleme b. Muhalled gönderilir, o da zenginlerimizden sadaka alarak fakirlerimize dağıtırdı.’ dedi.”³¹

Amr b. el-Âs, Hz. Ömer’e mektup yazarak Ukbe b. Nâfi’i yerine vekil bıraktığını, kendisinin ise Zevîle’ye³² ulaştığını, Berka³³ ile Zevîle arasındaki bölgede barışın tesis edildiğini, Müslümanların zekât, antlaşmalılardan da cizye vermeye razı olduklarını, Berka halkıyla bir anlaşma yaptığını, Zevîle ile aralarında verebilecekleri bir miktar üzerinde anlaşmaya vardıklarını bildirdi. Hz. Ömer de ona memurların zengin Müslümanlardan zekâtlarını alarak fakirlere vermelerini, cizye ehlinden alınan mal veya paraları onlar arasında paylaştırmadan kendisine getirmelerini, Müslümanların ticaret mallarından kırkta bir, yağmurla sulanan ekinlerinden onda bir, yer altı suları ile sulananlardan ise yirmide bir alınmasını, zimmet ehlinden üzerinde anlaşılan miktarın alınmasını, bunlardan meblağ belirlenmeden anlaşma yapılanlardan

²⁹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 706, [No: 1913].

³⁰ El-Hâcî, **Mesire**, s. 284.

³¹ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. III, s. 300-301.

³² Zevîle, sahranın ortasında Sudan topraklarının başladığı yerde bir şehirdir.

³³ Berka, Kuzey Afrika’da bir bölgedir.

ise verebilecekleri miktarın alınmasını emretti.³⁴

Hiz. Ömer vefat etmeden önce şöyle dedi:

“Kendimden sonraki halifeye Allah’tan sakınmasını ve ilk muhacirlerin hakkını korumasını, onların saygınlığını tanımmasını tavsiye ederim. Zira onlar, İslâm’ın savunucuları, düşmanlarının korkulu rüyası ve İslâm malının tahsildarıdır. Onlardan ihtiyaç fazlası, gönül rızalarıyla alınmalıdır. Ona ensârı da tavsiye ediyorum. Zira onlar, Allah Teâlâ’nın, haklarında ‘Onlar, İslâm’a yurt hazırlayan ve önceden iman edenlerdir.’³⁵ buyurduğu kimselerdir. Halife onların hayırseverlerinden bağışlarını kabul etmeli, yanlışlık yapanların hatalarını bağışlamalıdır. Yine ona bedevilere de iyi davranmalarını tavsiye ederim. Zira onlar, Arapların aslı ve İslâm’ın asli unsurudur. Onların zenginlerinden zekât alınmalı ve fakirlerine dağıtılmalıdır. Yine ona Allah’ın ve Peygamber’inin zimmetinde olanlara karşı ahdini yerine getirmesini, güçlerini aşan şeylerle yükümlü tutmamasını ve düşmanlarına karşı onları savunmasını da tavsiye ederim.”³⁶

Bu aktarımda da görüldüğü gibi zekâtın toplandığı bölgede dağıtılması esas olarak hatırlatılmaktadır.

Umeyr b. Seleme ed-Düelî, Ömer b. Hattâb ile beraber çıktığı yolculukta karşılaştığı bir olayı şöyle anlatır:

“Ömer, öğle vakti bir ağacın gölgesinde yattığı sırada bir bedevi kadın, Hiz. Ömer’e giderek ‘Ben fakir bir kadını. Çocuklarım var. Müminlerin Emîri Ömer b. Hattâb, Muhammed b. Mesleme’yi bize zekât âmili olarak tayin etmişti. Ancak bize bir şey vermedi. Allah rahmetini senden esirgemesin, bize yardımda bulunması için ona emir vereceğini umarım.’ dedi. Hiz. Ömer, Yefâ’ya ‘Bana Muhammed b. Mesleme’yi çağır.’ diye emir verdi. Kadın, ‘Benimle beraber gelsen de ona gitsek benim için daha iyi olur.’ deyince Hiz. Ömer, ‘İnşallah senin ihtiyacını karşılar.’ diye cevap verdi. Yefâ, Muhammed b. Mesleme’ye varıp emre icabet etmesini söyledi. Muhammed b. Mesleme geldi. Kadın onu görünce utandı. Hiz. Ömer, ‘Allah’a yemin ederim ki hayırlılarının izinden gitmeye azami gayret göstermekteyim. Allah bu kadın için seni sorguya çekerse cevabın ne olacak?’ dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme’nin gözleri yaşardı.

Hiz. Ömer devamla şöyle dedi: ‘Allah Teâlâ, Peygamber’ini bize gönderdi. Onu tasdik edip ona uyduk. O da Allah’ın kendisine emrettiği şekilde hareket etti. Zekâtı hak sahibi olan fakirlere verdi. Allah, onun ruhunu teslim

³⁴ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. V, s. 70.

³⁵ Haşr 59/9.

³⁶ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. III, s. 315.

alıncaya kadar bu hâl üzerine kaldı. Ondan sonra Allah, hilafeti Ebû Bekir'e nasip etti. Ebû Bekir de vefat edinceye kadar Resûlullah'ın sünnetiyle amel etti. Ondan sonra hilafeti bana nasip etti. Ben de hayırlılarınızın (Resûlullah ve Ebû Bekir'in) yolundan gitmeye gayret gösteriyorum. Seni âmil gönderirsem ona bu yılın ve geçen yılın zekâtını öde. Ama olabilir ki seni göndermem.'

Daha sonra Hz. Ömer bir deve getirilmesini emretti. Kadına (bir deve yükü) un ve zeytinyağı vererek 'Bunları al ve Hayber'de bize yetiş. Zira Hayber'e gitmek üzereyiz.' dedi. Kadın Hayber'de Hz. Ömer'e gelince ona iki deve daha vererek 'Bunları al, Muhammed b. Mesleme size gelinceye kadar bunlar size yeter. Ona, size bu yılla önceki yılın zekâtını vermesini emrettim.' dedi.³⁷

Hz. Ömer Dönemi'nde zekâtın esas olarak toplanıldığı yerde dağıtılması ilkesi uygulanmıştır. Fakat yine de zekât toplanan bölgede dağıtıldıktan sora artan zekât mallarının halifelik merkezine gönderildiği de olmuştur. Nitekim yukarıda da geçtiği üzere Muâz b. Cebel, Yemen'de toplanan zekâtın arta kalanlarını Medine'ye göndermiş; Hz. Ömer de ona, esas olanın zekâtın toplanıldığı yerde dağıtılması olduğunu hatırlatmıştır.³⁸ Bedevilerden alınan zekâtın yine onların fakirlerine dağıtılmasını söylemiştir.³⁹ Rivayetlerden anlaşıldığına göre onun döneminde zekât memurları topladıkları zekâtı aynı yerde ihtiyaç sahiplerine dağıtıyorlardı.⁴⁰ Ancak zekâtın toplandığı yerde ihtiyaç fazlası varsa ve diğer yerlerde buna ihtiyaç varsa zekâtın başka yerlere nakledilmesine izin vermiştir. Kıtık senesinde ve yukarıda geçen Muâz b. Cebel rivayetinde bu tür uygulamalardan söz edilmiştir.

3.1.3. Verilecek Zekât Miktarına Sınır Koyulmaması

Hz. Ömer Dönemi'nde zekât malları toplumun ihtiyaç durumuna göre dağıtılıyordu. Bazen ihtiyaca göre zekâtı sekiz masarıftan sadece birine tahsis ettiği olurdu.⁴¹ Toplanan zekât mallarının hepsini bir kişiye verdiği vâkidir.⁴² Yine bu amaçla "Verdiğiniz zaman zenginleştiriniz." demiş,⁴³ bedevilerin fakirlerine yüz deve

³⁷ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 708-709, [No: 1921].

³⁸ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 706, [No: 1913].

³⁹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 574-575.

⁴⁰ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 13, 17.

⁴¹ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 105.

⁴² Ebû Yusuf, **Kitabü'l-Harâc**, s. 81.

⁴³ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 151; Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, C. II, s. 240-241; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 518-519.

verebileceğini ifade etmiştir.⁴⁴ Hz. Ömer’e göre önemli olan o anda mevcut olan ihtiyacın giderilmesi, kişinin muhtaçlık durumundan tamamen kurtarılmasıdır. Bundan dolayı zekât verilen kişinin ihtiyacına göre zekâttan az ya da çok veriyor ve genelde de muhtaç olanın ihtiyacını tam olarak karşılıyordu.

İmkânsızlık nedeniyle evlenemeyenlerin evlenmesini, ilim tahsil edemeyenlerin tahsiline devam etmesini, işini yapamayan kişiye işini yapabilmesini sağlayacak şekilde yardımda bulunmayı yüksek bir miktar tutsa da uygun görmüştür. Bununla beraber bir yoksula verilebilecek zekât miktarının diğer fakirlerin hakkını yiyecek şekilde olmaması gerektiğine dikkat edilmelidir. Yani zekâta muhtaç olanlar adil bir şekilde gözetilmelidir. Zekât alan kişi de kendisinin bu konudaki sorumluluğunu unutmamalıdır.⁴⁵ Hz. Peygamber’in “*Zengine zekât helâl olmaz.*”⁴⁶ anlamındaki hadisi bu hususta önemli bir uyarı niteliğindedir.

3.1.4. Zekât Alabileceklere Değişken Ölçütler Uygulanması

Ne kadar mala sahip olan kişinin zekât alabileceği konusunda Hz. Ömer’in birbirinden farklı ölçütler tespit ettiği rivayet edilmiştir. Mesela kıtlık zamanında “Kıtlık sebebiyle bir çobanın güdeceği bir sürü kadar koyunu kalana zekâttan verin, iki çobanın güdeceği kadar iki sürüsü kalana zekât vermeyin.” demiştir.⁴⁷ Burada onun bir sürü koyunla yüz koyun kastettiği söylenmiştir. Ebû Ubeyd’e göre bundan maksat, kıtlık zamanında insanlara yardım etmektir; normal zaman için bu ölçü olmaz.⁴⁸ Başka bir dönemde ise Hz. Ömer kırk dirhemi olanın zekât istememesi gerektiğini söylemiştir; bunu duyan bir kadın devesinin kırk dirhemden daha değerli olduğunu söyleyerek zekât istemekten vazgeçmiştir.⁴⁹ Bundan dolayı Hz. Ömer’in halkın ekonomik durumunu ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak zekât mükellefleri ve zekât alacaklar hakkında farklı ölçüler uyguladığı anlaşılmaktadır.

3.2. Zekâtın Harcandığı Yerler ve Uygulama Örnekleri

⁴⁴ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 241; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. VI, s. 575.

⁴⁵ Karaman, vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, C. III, s. 24.

⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 25.

⁴⁷ Abdürrezzak, *Musannef*, C. IV, s. 110.

⁴⁸ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 234-235.

⁴⁹ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 226.

3.2.1. Fakirler

Kur'ân'da zekâtın harcanma yerlerinin ilki fakirlerdir. Kaynaklarda fakirler; ihtiyaçlarını başkalarına açamayan sağlıklı muhtaç kimseler, Mekke'den Medine'ye göçen muhtaç muhacirler, ihtiyaçlarını gideremeyecek şekilde hasta olanlar, Hz. Peygamber Dönemi'nde Mescid-i Nebevî'de eğitim gören Suffa ashabı, Müslümanların yoksulları, nisâb miktarı mal varlığı olmayan kişiler, kısacası geçimini sağlamakta zorlanan Müslümanlar şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁰

Hız. Peygamber Dönemi'nden başlayarak zekât fakir ve muhtaçların, zenginlerin mallarındaki hakları olarak görülmüştür.⁵¹ Bu kaideye Dört Halife Devri'nde de özen gösterilip dikkatle uygulanmıştır. Hız. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: “Benden sonraki halifeye bedevilere iyi davranmasını tavsiye ederim. Onlar, Arapların ve İslâm'ın temelidirler. Onların zenginlerinin mallarından belirli bir miktar alınıp fakirlerine verilmelidir.”⁵²

Kitâbü'l-Harâc'da geçen bir bilgiye göre Harun Reşid ahlaksızlık, hırsızlık gibi işlediği bir suç ve cinayetten dolayı yakalandıkları ve hapse konuldukları vakit bunların fakir olanlarının hapiste nafakalarının verilip verilmeyeceği, verildiği takdirde zekât mallarından mı yoksa başka kaynaklardan mı karşılanacağı hakkında yapılması gerekenleri Ebû Yusuf'a sormuş. Bunun üzerine Ebû Yusuf şöyle cevaplandırmıştır:

“Onların hâline düşen kimse için yiyeceği ve giyeceği bulunmadığı takdirde zekât mallarından veya beytûlmâlden nafaka veya iâşe tahsisi lazımdır. İki kaynağın hangisinden verirsın olur. Bunda senin inisiyatif ve tercih hakkın vardır. Daha iyi olan Beytûlmâlden sarf etmektir. Her ferde günlük iâşesinin yetecek miktarı tahsis edersin.”

Bu kaynakta verilen bilgiye göre hapsedilen kimselere Beytûlmâl veya zekâtın iâşe sağlanması ilk olarak Hız. Ali tarafından Irak'ta uygulanmıştır. Hız. Ali bir kabilede veya bir topluluk içinde kötü ve yasak fiilleri işleyen bir şahıs bulunduğu

⁵⁰ Yusuf Vehbi Yavuz, “Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnette Zekât, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi**, Ensar Neşriyat İstanbul 2008, s. 305.

⁵¹ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 322, [No: 569].

⁵² Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 322, [No: 570].

vakit onu hapsederdi. Eğer o kimsenin şahsi malı varsa adama hapiste ondan harcar, yoksa Müslümanların hepsine ait olan Beytül mâlden sarf eder ve şöyle derdi: “O kimsenin kötülüğü Müslümanlardan uzak tutulur, buna mukabil kendilerine ait olan maldan ona sarf olunur.” Daha sonraki zamanlarda Muaviye de aynı uygulamayı yapmıştır. Ebû Yusuf bu noktada Ömer b. Abdülaziz’in şöyle söylediğini aktarır:

“Bir Müslüman’ı ayakta namaz kılmasına mâni olacak bağlar içinde olduğu hâlde hapisanelerinizde bırakmayınız. Katiller hariç hiç kimseyi zincire vurup rencide etmeyiniz. Yeme içme ve giyimlerine kifayet edecek miktarı zekât mallarından sarf ediniz.”⁵³

Bu uygulamalar gösteriyor ki herhangi bir suçtan dolayı hapse girmiş olan bir kimsenin ihtiyaçlarının karşılanması öncelikle kendi şahsi malından sağlanır, eğer kişinin malı yoksa -yani fakirse- bu durumda devlet hazinesinden ya da zekât malından bu kimsenin ihtiyaçları karşılanırdı.

3.2.2. Miskinler

Zekâtın sarf yerlerinden ikincisi miskinlerdir. Miskinler; fakirlerin tersine zillet içinde olan ve ihtiyaçlarını gidermek için başkalarından yardım isteyen, sağlıklı ve ihtiyaçlı, kendine yetecek malı bulunmayan, fakirin aksine hiçbir şeyi bulunmayan kimselerdir.⁵⁴

Ayette geçen fakir ve miskin terimlerinin manası ve burada kimin kastedildiği konusunda İslâm âlimleri farklı kanaattedirler. Çoğunluğu bu iki terimden fakiri “hiç malı veya geliri olmama”, miskini “geçimini sağlayacak ölçüde malı veya geliri olmama” anlamlarıyla birbirinden ayırt etmeye çalışmışlar fakat bunların bir kısmı fakiri miskinden, bir kısmı da miskini fakirden daha ihtiyaçlı kimse manasında yorumlamışlardır. Hz. Ömer’in bir uygulamasına göre onun; fakiri Müslümanların, miskini ise gayrimüslimlerin muhtaçları olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. İslâm âlimlerinin ekserisi ise zekâtın ancak Müslüman toplumunun muhtaçlarına verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu iki terimin aynı manaya geldiğini söyleyen âlimler de vardır.⁵⁵

⁵³ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 239-240.

⁵⁴ Yavuz, “Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması”, s. 305.

⁵⁵ Karaman, vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, C. III, s. 24.

Yoksul olan birine ne kadar zekât verilebileceği hususu da tartışılmıştır. Bazı âlimler nisâb miktarı mala sahip olacak ölçüde verilmesini, bazıları kişiyi muhtaçlıktan kurtaracak ölçüde verilmesini; bazı fakihler bir ömür boyu daha zekâta muhtaç olmayacak şekilde, bazıları da bir sene zekâta ihtiyacı olmayacak şekilde verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁵⁶

Medine’de dilencilik yapan yaşlı bir Yahudiye gören Hz. Ömer onun durumunu soruşturmuş ve ihtiyaç sahibi gayrimüslim olduğunu anlayınca gençliğinde bu insandan cizye alıp yaşlanınca onu muhtaç hâlde bırakmanın doğru olmayacağını söylemiş ve zekât verilecek grupları bildiren ayette geçen fakirlerin Müslüman fakirler olduğunu, miskinler grubuna Ehl-i Kitab’ın fakirlerinin dâhil olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

“Zekât fakirlerindir...”⁵⁸ ayetinde geçen miskinler hakkında Hz. Ömer “Onlar Ehl-i Kitab’ın özürlü (zemnâ) olanlarıdır.” demiştir.⁵⁹ Ancak bu uygulama genel kabul görmemiştir. Zekâtın Müslümanların zenginlerinden alınıp onların fakirlerine dağıtılacağını bildiren hadislerle⁶⁰ dayanan büyük çoğunluk zekâtın gayrimüslimlere verilmesine cevaz vermemiştir. Bu rivayetler ise zekât dışında kalan nafie sadakalara yorulmuştur. Nitekim buna bütün fakihler cevaz vermektedir.

3.2.3. Âmiller

Zekâtan pay verileceklerden bir grup da zekât işleri ile görevli olan zekât memurlarıdır. Bu ayette bu anlama gelen âmil kelimesi sözlükte “işçi, çalışan, zanaatkâr” gibi anlamlara gelir. Hadis-i şeriflerde âmil sözcüğü genel olarak “yönetici ve her türlü devlet gelirlerini toplamada görevli kişi” anlamında kullanılmakla beraber “zekâtları toplayıp dağıtan görevli” manasında da kullanılmıştır. Zekât âmillerinin zekâtan pay almaları için muhtaç olmaları şart değildir. Nitekim Hz. Peygamber’in zengin zekât alamayacağına dair hadisinde zekât âmilleri istisna edilmiştir.⁶¹ Zengin

⁵⁶ Karaman, vd., **Kur’ân Yolu Tefsiri**, C. III, s. 24.

⁵⁷ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Harâc**, s. 161; el-Hâcî, **Mesire**, s. 301-304.

⁵⁸ Tevbe, 9/60.

⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 515.

⁶⁰ Buhârî, Zekât, Bab Vucubu’z-zekât; Müslim, İman, Babu’d-dua ile’ş- şهادتین.

⁶¹ Karaman, vd., **Kur’ân Yolu Tefsiri**, C. III, s. 24.

olan âmilin zekât alıp alamayacağı konusu ihtilaf konusu olmuş; zengin olan kimsenin zekât toplarken ihtiyacı olan kadar alır, diyenler olduğu gibi genel kanaat olarak zengin olsa da ayette âmile bir pay ayrıldığı için zekâtta pay almasında bir sakıncanın olmadığını ifade ederler.⁶²

Nitekim zekât âmilleri, ücretlerini toplanan zekâtta alıyorlardı. Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir rivayet şöyledir:

Hz. Ebû Bekir beni zekât mallarını toplamakla görevlendirdi. Dönüp geldiğimde Ebû Bekir vefat etmişti. Hz. Ömer “Ey Enes! Bize yüklü develerle mi geldin?” diye sordu. Ben “Evet!” dedim. Ömer: “Yük develerini bize getir! Develere yüklü olan mal senindir.” dedi. Bu kez ben “Mal şu kadardan daha fazladır!” deyince o da “Ne kadar fazla olursa olsun, o mal senindir!” dedi. Mal 4.000 dirhem değerindeydi.⁶³

Bu verilen meblağ günümüz hesabıyla hesaplandığında; 1 dirhem yaklaşık 3,2 grama tekabül etmekte ve 4.000 dirhem de 12.800 grama eşit olmaktadır. Bu malın tamamının zekât memuruna verildiği bilgisinden yola çıkarak diyebiliriz ki zekât memurları yöneticinin tasarrufu ile ciddi miktarda zekâtta pay alabiliyorlardı.

İbn Saîdî şöyle der: “Hz. Ömer beni zekât memuru tayin etmişti. Görevi yerine getirince bana ücret verilmesini emretti. ‘Sadece Allah rızası için çalıştım.’ dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer, ‘Sana verileni al. Çünkü ben Resûlullah zamanında görevli olarak çalıştığım da Resûlullah bana ücret vermişti.’ dedi.”⁶⁴

Hz. Ömer, Muâz'ı Kilâboğulları veya Sa'doğulları üzerine zekât memuru olarak tayin etmişti. Muâz, topladığı zekâtı hiçbir şey bırakmayıncaya kadar onlara dağıtmıştı. Yanında herhangi bir mal olmadan evine dönünce hanımı, ona “Hani âmillerin ailelerine getirdikleri paydan neler getirdin?” diye sormuş. Muâz, “Benimle beraber bir murakıp vardı.” demiştir. Bu sözleri üzerine “Resûlullah ve Ebû Bekir'in yanında emin bir kişiydin. Ömer seninle bir murakıp mı gönderdi?” demiş ve Muâz'ın hanımı bu konuyu kadın arkadaşlarına anlatmış. Haber Hz. Ömer'e ulaşınca Muâz'ı

⁶² Ebû Abdillâh (Ebû'l Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), **Mefatîhu'l-ğayb= et-Tefsîrû'l- Kebîr**, nşr. Dar-u İhyau'l-turâsü'l- arabî, Beyrut, 3. bs., H 1420, C. 16, s. 88.

⁶³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. V, s. 331-332.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, “İmâre”, 9; Nesâî, “Zekât”, 94.

çağırıp “Seninle murakıp gönderdim mi?” diye sormuş. Muâz, “Ona söyleyecek başka bir mazeret bulamadım.” deyince, Hz. Ömer gülümserek ona bir şeyler vermiş ve “Onu bunlarla razı et.” demiştir.⁶⁵

Hiz. Ömer Dönemi’nde zekât âmili olan İbn Ebî Rebîa, topladığı zekâtı Hiz. Ömer’e götürmüştü. Hiz. Ömer mecliste bulunanlara hurma ikram etmiş ve oradakiler yediğı hâlde Hiz. Ömer hurmadan yemekten kaçınmıştı. Bunun üzerine İbn Ebî Rebîa, ona “Allah’a yemin ederim ki biz zekât hayvanlarının sütünü içmekte ve ondan yararlanmaktayız.” deyince Ömer, “Ey İbn Ebî Rebîa! Benim durumum senden farklıdır. Sen onların kuyruğunun peşinden gidiyorsun. Bu sebeple de onlardan yararlanabilirsin. Bundan dolayı durumun benimkinden farklıdır.”⁶⁶ diye cevap vermiştir. Bu da gösteriyor ki zekât görevlisi toplayanından koruyanına kadar zekât malından pay alırdı.

Zekât memurlarıyla ilgili diğler bir ilgi çekici uygulama da şöyledir: Hiz. Peygamber Dönemi’nde zekât memuru olarak görevlendirilen bir kimse zekât vermek istemeyen birine sert davranarak onu yaralamıştı. Bunun üzerine yaralanan taraf Hiz. Peygamber’e gelerek kısas talebinde bulunmuşlardı. Bu durum karşısında Hiz. Peygamber diyet vererek zekât memurunu kısas uygulanmaktan kurtarmıştır. Bu olay hadiste şöyle geçmektedir:

“Resûlullah Ebû Cehm İbnu Huzeyfe’yi zekât tahsildarı olarak gönderdi. Adamın biri sadaka ödeme meselesinde onunla inatlaştı. Ebû Cehm de adama vurup başından yaralandı. Hemen Hiz. Peygamber’e gelip: ‘Ey Allah’ın Resûlü, kısas istiyoruz.’ dediler. Resûlullah onlara ‘Size şu şu miktar diyet vereyim!’ dedi ise de razı olmadılar. Resûlullah miktarını artırarak ‘Size şu kadar diyet vereyim.’ dedi. Onlar yine razı olmadı. Hiz. Peygamber (daha da artırarak) ‘Size şu kadar diyet vereyim.’ dedi. Bu sefer razı oldular. Bunun üzerine Hiz. Peygamber, ‘Ben bu akşam halka konuşup onlara razı olduğunuzu bildireceğim!’ dedi. ‘Pekâlâ!’ dediler. Resûlullah hutbesinde: ‘Bu Leysliler bana kısas talebiyle geldiler. Ben onlara (kısasa bedel) şu kadar diyet teklif ettim, onlar da razı oldular, siz de razı mısınız?’ diye sordu. Fakat berikiler (Leysliler): ‘Hayır, razı değiliz!’ dediler. Muhacirler onlara kızıp üzerlerine yürüdüler. Resûlullah onlara dokunmamalarını emretti. Muhacirler de ileri gitmekten vazgeçti. Sonra onları çağırıp onlara verdiğini artırdı ve sordu: ‘Razı oldunuz mu?’ ‘Evet!’ dediler. Resûlullah tekrar:

⁶⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 706-707, [No: 1914].

⁶⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 717, [No: 1957].

‘Ben halka hitap edip razı olduğunuzu bildireceğim.’ dedi. Onlar ‘Tamam.’ dediler. Resûlullah halkı çağırarak: ‘Razı mısınız?’ diye sordu. ‘Evet, razıyız!’ dediler.⁶⁷ ve sorun bu şekilde çözüldü.”

Bu rivayet bize şunu da göstermektedir ki: Hz. Peygamber görevlendirdiği zekât memurlarının görevlerini icra ederken, ortaya çıkan birtakım yaptırım gerektiren hususları dikkatle takip edip tazminat gerektirecek görev esnasındaki cürümleri de tazmin etmiştir.

3.2.4. Müellefe-i kulûb

Ayette geçen gruplardan biri de kalpleri İslâm’a ısındırılacak kimselerdir. Bu kimseler, kötülüklerinden emin olmak maksadıyla veya Müslümanlara yararlı olacağı umuduyla gönülleri kazanılmaya ve İslâm’a ısındırılmaya çalışılan kimselerdir. Müslüman olmayanlar açısından her iki gaye de mümkün olabilir. Müslümanlardan bazılarının müellefe-i kulûb kapsamına dâhil edilmesi ise daha çok onların İslâm’ı tam manasıyla benimsememiş olmalarıyla beraber toplumda sözü geçen kimselerin İslâm toplumuyla kaynaşarak İslâm’ın yayılması hususunda gayretle çalışmalarını sağlamak, İslâm’ı yeni seçmiş olanların dinde sebat etmelerine katkıda bulunmak, ülke sınırlarında görev yapan Müslümanların görevlerini daha dikkatli yapmalarını sağlamak içindir. Hz. Peygamber zekâtlardan ve diğer devlet gelirlerinden gönülleri İslâm’a ısındırmak istediği kimselere pay vermiştir.⁶⁸

Huneyn Savaşı’nda elde edilen ganimetlerden en fazla pay verilenler müellefe-i kulûb olarak bilinen şahıslardır. Hz. Peygamber bunlar arasında yer alan Ebû Süfyân’a, onun oğulları Yezid ve Muaviye’ye yüzer deve vermiştir.⁶⁹ Aynı şekilde kabile reisleri Akra b. Hâbis ile Uyeyne b. Hısn da 100 deve aldılar.⁷⁰ Bu uygulama Hz. Peygamber’in ilk “müellefe-i kulûb” tatbikatı kabul edilir. Bu uygulamadan

⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Diyet”, 13; Nesâî, “Kasame”, 24.

⁶⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), **Tefsirü’t-Taberî**, C. 1-16, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Dâru’l-Maârif, 1969, C. XIV, s. 312-316.

⁶⁹ El-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. II, s. 944-945; İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebebiyye**, thk. Mustafa es-Sakkâ vd., C. I-IV, Beyrut ty., C. IV, s. 134-137.

⁷⁰ Buhârî, “Meğâzî”, 56; İbn Habîb, **Kitâbü’l-Muhabber**, thk. Eliza Lichtenstadter, Beyrut ty., Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, s. 473-474.

hedeflenen şey, yeni Müslüman olanlara dünya nimetleri vererek onları dinî duygular noktasında güçlendirmektir. Bu uygulamayla Müslümanlara zarar vermesi ihtimal dâhilinde olan kabile reislerinin ve itibarlı kimselerin zararlarından Müslümanların korunması da sağlanmıştır. Verilen bu zekâtlar ve atıyyelerle elde ettikleri zenginlik sayesinde savaşlarda gönülden gayret sarf etmeseler de Müslümanların korunmasını arzu etmiş ve onlara yardımda bulunmuşlardır. Bu konuda ilk örneklerden biri de Ebû Süfyân'dır. Nitekim o, Huneyn Savaşı'nda önce Müslümanların başarısız duruma düşmelerine sevindiği hâlde Müslümanların galibiyetiyle 300 deve elde etmiştir. Bundan dolayı sonraki savaşlarda daha fazla dünyalık kazanmak için Müslümanların zafer kazanmasını istemiş ve bunun için de gayret sarf etmiştir. Buna göre şayet bu durumda olan bir grup insan mevcut olursa ve aslında İslâm'a rağbet göstermeyip faydalanmak gayesinde olurlarsa ve aynı zamanda onların ayrılımları ve savaşmaları hâlinde sahip oldukları nüfuz ve kuvvetle İslâm'a zarar verebilecek olurlarsa, devlet başkanı uygun bulursa onlara zekâtta pay ayırması mümkündür. Bunu da üç sebeple yapar: Birincisi Kitap ve sünnete uymak, ikincisi Müslümanları korumak, üçüncüsü İslâm'la olan münasebetleri neticesinde İslâm'ı daha iyi kavramalarını ve İslâm'a olan rağbetlerinin artmasını sağlamak.⁷¹

Resûlullah'ın vefatından sonra bazı kimseler bu uygulamadan faydalanmak için Hz. Ebû Bekir'den kendilerine arazi tahsis etmesini istediler. O da görüşünü almak için onları Hz. Ömer'e gönderdi. Ömer, "Resûlullah, İslâm'a ısındırmak için size o payı veriyordu, artık İslâmiyet güçlenmiştir." diyerek onların talebini geri çevirmiştir. Fakihlerin çoğunluğu Hz. Ömer'in bu içtihadı ile müellefe-i kulûba pay ayrılmasına istinaden bu payın düştüğü kanaatini savunmuşlardır. Bazı âlimler, savaş zamanında bu faslın gerekirse tekrar kullanılabileceği görüşündedirler. Hz. Ömer'in ve sahâbenin bu husustaki uygulamalarının ayetteki hükmün gayesine uygun verilmiş somut karar özelliğinde olduğu için bundan yola çıkarak ayetin hükmünün yürürlükten kaldırıldığı gibi bir kanaatin oluşturulamayacağı aşîkârdır. Bundan dolayı âlimlerin kanaatlerini kendi dönemlerindeki şartlara göre değerlendirmek lazımdır.⁷²

Hz. Ömer'in İslâm'ın güçlendiğini, dolayısıyla insanların kalplerini İslâm'a

⁷¹ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 566.

⁷² Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, C. III, s. 25.

ısrındırmaya ve onların zararlarından korkmaya gerek kalmadığını söyleyerek müellefe-i kulûba pay vermeyi bırakmasına dair bu uygulama kendinden sonra da devam etmiştir.⁷³ Nitekim o dönemden itibaren Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde müellefe-i kulûba zekât verildiği rivayet edilmemiştir. Hanefiler bu hükmün kalktığı görüşündedir. Diğer üç mezhepte bu hükmün devam edip etmediği yönünde iki farklı görüş vardır. Ayetteki hükmün devam etmediğini savunanlar, İslâm'ın izzete kavuştuğunu ve artık bu hükme ihtiyaç kalmadığını söylemişlerdir; başka bir ifadeyle illet yok olduğu için hüküm de kalkmıştır. Ayetin hükmünün hâlen devam ettiği görüşünde olanlar devletin ihtiyaç ve duruma göre hareket edeceği ve zaman içinde bu hükmü uygulama gereği hasıl olabileceğini savunurlar. Bu görüşü savunanlara göre zekâtın bir payın İslâm'a meyli olan gayrimüslimler için harcanması caizdir.⁷⁴ Daha önce de bahsettiğimiz gibi Ömer b. Abdülaziz, bazen zekâtı kalbi İslâm'a ısındırılmak istenen kişilere (müellefe-i kulûb) vermiştir. Nitekim kendisi kalbi İslâm'a ısındırılmak için patrike zekât malından vermiştir.⁷⁵

3.2.5. Köleler

Boyunduruktan kurtarılması gerekenler (er-rikâb); köle azadı, düşman elinde bulunan esirlerin kurtarılması ve sömürge altındaki Müslümanların kurtarılması şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁶

Zekât gelirlerinin harcanacağı yerlerden biri de köle azadıdır. Ayette geçen rikâb sözcüğü sözlükte “boyun” manasına gelen “rakabe”nin çoğuludur. Bu terim Kur'ân'da köle ve cariyelerin kölelikten kurtarılmaları mevzubahis olduğunda geçmektedir. Zekâtın devlet kanalıyla mükelleften toplanıp hak sahiplerine dağıtılmasını hedefleyen Kur'ân'ın⁷⁷, devletin zekât malından köleler için bir pay ayırması; o dönemde toplumda bir sosyal gerçeklik olarak bulduğu kölelik sistemini

⁷³ Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, s. 475-476.

⁷⁴ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, nşr. Kemal Yusuf el-Hut, Riyat 1409; C. II, s. 435; Humeyd b. Mahled İbn Zenceveyh, **el-Emval**, nşr. Şakir Zîb Feyyaz, Riyad 1406/1986; C. III, s. 1102; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **Sünen**, nşr. Ahmed M. Şakir vd., Kahire 1395/1975; C. III, s. 44; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, C. VII, s. 32; Kardâvî, **Fıkhü'z-Zekât**, C. II, s. 594-611; İbrahim Osman eş-Şa'lân, **Nizamu masrifi'z-zekât ve tevzii'l-ganaim fi ahdi Ömer b. el-Hattab**, Riyat, 1402, s. 80-84.

⁷⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VII, s. 344. Bu konuda ayrıca bk. Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, s. 475-476.

⁷⁶ Akyüz, **Zekât**, s. 514.

⁷⁷ Tevbe, 9/103.

yok etme yönünde sergilediği açık bir tavidir.⁷⁸ Bazı mezhep âlimlerine göre “rikâb”dan maksat, zekât gelirlerinden Müslüman köle ve cariye satın alarak onları azat etmektir. Nitekim Hz. Osman ve Ömer b. Abdülaziz zekât geliri ile köleler satın alıp azat etmişlerdir.⁷⁹

Kölelerin özgürlüklerini elde etmeleri için kendilerine zekâtтан pay verilmektedir. Ebû Saîd el-Makburî bu konuyla ilgili hatırasını şöyle anlatır:

“Bir adamın kölesiydim. Adam serbest kalabilmem için benimle 40.000 dirhem ve her kurbanda bir koyun üzerine anlaşma yaptı. Mal tamamlanınca onu adama verdim. Ancak taksitle alabileceğini söyleyerek almaktan vazgeçti. Ömer b. el-Hattâb’a giderek durumu anlattım. ‘Ey Yarfâ! Malı al ve Beytül mâle koy, sonra akşama gel, senin azat edildiğini yazalım. Efendin ister malı alsın isterse almasın.’ dedi. Malı alıp Beytül mâle götürdüm. Efendim bunu duyunca gelip malı oradan aldı. Sonra malımın zekâtını Ömer’e getirdim; bana, ‘Azat edildiğinden beri atıyye aldın mı?’ diye sordu. Almadığımı söyledim. O da ‘Onu al şimdi götür, bizden bir şeyler alınca zekâtını ver.’ dedi.”⁸⁰

Ömer b. Abdülaziz’in seleflerinin, devleti Ümeyyeoğullarının hizmetinde görmeleri sebebiyle mağdur olan halk; Ömer b. Abdülaziz’in adaleti sayesinde her türlü imkâna sahip olmuşlardır. Ekonomik dengelerin adaletle yerine oturması diğer Müslümanların da maddi imkânlardan hak ettikleri oranda istifade etmelerini sağlamıştır. Ömer b. Abdülaziz Dönemi’nde devletin sosyalleştiğini gösteren birçok örnek vardır. Halife’nin Afrika’daki zekât âmillerinden Yahya b. Saîd şöyle anlatıyor: “Ömer b. Abdülaziz, Afrika’nın zekâtını toplamakla beni görevlendirdi. Zekâtı topladık fakat verecek fakir bulamadığımız için topladığımız zekâtlarla köle azat ediyorduk.”⁸¹ Bu bilgi bizlere İslâm tarihinde bazı dönemlerde toplumsal refahın çok iyi oluştuğunu da göstermektedir.

⁷⁸ Karaman, vd., **Kur’ân Yolu Tefsiri**, C. III, s. 25.

⁷⁹ Akyüz, **Zekât**, s. 517.

⁸⁰ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. VII, s. 87.

⁸¹ İmadüddin Halil, **Ömer b. Abdülaziz ve İslâm İnkılâbı**, Bir Yayınları, İstanbul, 1984, s. 69; İbn Abdi’l-Hakem, Abdurrahman b. Abdullah (214/829), **Siretü Ömer b. Abdülaziz**, nşr. Ahmet Ubeyd, Beyrut, 1991, s. 140.

3.2.6. Borçlular

“Borçlular” anlamına gelen gārimîn kavramının kapsamına kimlerin dâhil olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur. Fakat Hz. Peygamber’in konuya ilişkin bazı hadislerini de⁸² dikkate alan İslâm âlimleri genellikle sadece kendi ihtiyacı için borçlanıp ödeyemez duruma düşenleri değil toplum yararına borçlananları da -fakir olmasalar bile- ayetin kapsamına dâhil etmişler ve İslâm’daki sosyal dayanışma ruhunu ortaya koyan içtihadlarda bulunmuşlardır.⁸³ Kişinin elinde nisâb miktarı malı olsa da eğer bu kimsenin borcu nisâb miktarından fazla ise bu kimse zekât vermeyeceği gibi kendisine zekât da verilebilir.⁸⁴ Ayrıca felaket ve sıkıntıya uğrayan kimseleri de bu kapsamda tutarak bunların felaha erdirilmesi için de zekât fonundan harcanabileceğini ifade etmişlerdir.⁸⁵

Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî anlatıyor: Resûlullah zamanında bir adamın (Muâz b. Cebel) satın aldığı meyveler telef olur, adam çok borçlanır; Resûlullah (sav.), sahâbeye borçluya zekât verin, buyurur. Sahâbe ona zekât verir. Verilen zekâtlar borcu karşılamaz. Bunun üzerine Resûlullah, adamın alacaklılarına “Şu mevcut parayı alın, bununla yetinin; size verebileceğimiz başka bir şey yoktur.” buyurur.⁸⁶

Kabîsa b. Muhârik, ara bulmak için ödediği diyetten dolayı borçlanır ve Hz. Peygamber’e gelerek yardım ister. Hz. Peygamber o anda zekât geliri bulunmadığı için ona zekât gelinceye kadar beklemesini söyler.⁸⁷

Hz. Peygamber zekât malından diyet borcu da ödemiştir. Nitekim Sehl b. Ebî Hasme’nin anlattıkları buna örnek gösterilebilir:

Kavminden bir grup Hayber’e giderler, orada (iş icabı) birbirlerinden ayrılırlar. Sonra arkadaşlarından birini öldürülmüş bulurlar. Ölünün yakınında bulunanlara “Arkadaşımızı siz mi öldürdünüz?” diye sorarlar. Onlar “Hayır, biz öldürmedik; öldüreni de bilmiyoruz!” diye cevap verirler. Oradan Resûlullah’a gidip durumu anlatırlar. O, “Bunu öldüren hakkında bana delil (şahit) getirin!” der. Onlar bu meselede delillerinin olmadığını söylerler. Hz. Peygamber onlara “Öyleyse oranın

⁸² Müslim, “Zekât”, 36.

⁸³ Karaman, vd., **Kur’ân Yolu Tefsiri**, C. III, s. 26.

⁸⁴ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. III, s. 360.

⁸⁵ Akyüz, **Zekât**, s. 519.

⁸⁶ Tirmizî, “Zekât”, 24.

⁸⁷ Müslim, “Zekât”, 109.

halkı size yemin etsinler.” der. Onlar da “Biz, Yahudilerin yeminine razı olmayız.” derler. Bunun üzerine Resûlullah, kanın karşılıksız kalmasını istemez ve sadaka develerinden yüz deve ile fidye öder.”⁸⁸

Bu rivayetten anlıyoruz ki Hz. Peygamber bir devlet başkanı olarak faili meçhul olan bir cinayetin diyet borcunu bizzat kendisi zekât malından ödüyor. Diğer bir husus da şudur: Kişi devletin ödediği birtakım tazminat türü ödemeleri -zekât malından ödense bile- zengin olsa da alabilir.

Hz. Ebû Bekir de Resûlullah’tan tevarüs eden borç senedini zekât mallarıyla ödemiştir. Şöyle ki: Benî Süleymî Müccâa b. Mürâre Hz. Peygamber’e gelerek Benî Zühl kabilesine mensup Benî Sedus tarafından öldürülmüş olan kardeşinin diyetini talep etti. Resûlullah, ona “Eğer ben bir müşrik için diyete hükmetseydim kardeşin için hükmederdim. Fakat ben sana (diyet değil, bunun yerini tutacak) bir bedel vereyim.” dedi ve Hz. Peygamber, ona Benî Zühl müşriklerinden elde edilecek ilk humustan yüz deve vereceğine dair (senet) yazdı. (Müccâa bu yüz deveden) bir miktarını almıştı. (Tamamını almadan) Benî Zühl kabilesi Müslüman oldu. Bilahare Müccâa geri kalan develeri Hz. Ebû Bekir’den talep etmek üzere ona geldi. Resûlullah’ın borç senedini gösterdi. Hz. Ebû Bekir kendisine Yemame’den gelecek zekâtta ödenmek üzere on iki bin sâ‘ yani dört bin sâ‘ buğday, dört bin sâ‘ arpa, dört bin sâ‘ hurma yazdı. Resûlullah’ın verdiği yazıda (borç senedinde) şunlar yazılıydı:

“Bismillahirrahmanirrahim. Bu Peygamber Muhammed’den Benî Süleymî Müccâa b. Mürâre’ye (verilmiş bir borç) senedidir. Ben kendisine (öldürülen) kardeşine bedel olarak Benî Zühl müşriklerinden gelecek ilk humustan yüz deve vereceğim.”⁸⁹

Hz. Ebû Bekir’in bu uygulaması bize gösteriyor ki bir devlet geleneği olan önceki anlaşma ve senetler sonraki gelenleri de bağlar. Bu rivayette Hz. Ebû Bekir’in ortaya koyduğu uygulama değişen durumlarda malî ödemelerin de değişebileceğini göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in verdiği senette diyetin deve olarak gelecek humus gelirinden verileceğine dair taahhüde rağmen Hz. Ebû Bekir -ilgili kabilenin Müslüman olmasıyla- diyetin verileceği kaynağı zekât olarak değiştirdiği gibi aynı

⁸⁸ Ebû Dâvûd, “Diyet”, 8, 9; Buhârî, “Diyet”, 22.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Harac”, 20.

zamanda niteliğini de tahıl ürünleri olarak değiştirmiştir.

3.2.7. Allah Yolunda Çalışanlar

Zekâtın ödenme yeri olarak “fî sebîlillâh” kavramı gazi, mücahit, hacılar, umre yapanlar ile ilim tahsili yapanlar şeklinde yorumlanmıştır. Âlimlerin ekserisine göre bu sınıftan kasıt Allah yolunda bizzat savaşanlardır. Bu hususta da farklı görüşler vardır. Mücahit ve gazilerin fakirlerine ve teçhizat yetersizliği olanlara zekâtan pay verilir, diyenler olduğu gibi hem zenginine hem de fakirine zakâtan pay verilir, diyenler vardır. Casuslar da bu sınıf içinde yer alır; casus Müslüman olunca hür olması ve Hâşimî olmaması; gayrimüslim olursa hür olması şarttır.⁹⁰ Bazı İslâm âlimlerine göre ise bu paydan cami, okul, hastane yapımı gibi kamusal yararı olan işleri yapan hayır kurumlarına da verilebilir. Çağdaş bazı İslâm âlimleri, bu ifadeyi İslâm’ın ve Müslümanların faydasına dönük işlerin tümü şeklinde yorumlamaktadır.⁹¹

Aslında bu kalemde aslolanın gerçek manada Allah yolunda savaşan kimselere zekât malından verilmesidir. Tarihî uygulamalarda da bunu görmekteyiz. Bu minvalde bir örnek Hz. Ömer zamanında cereyan etmiştir. Şöyle ki bir grup gazi Şam’dan gelip Yemen’e gitmek istiyorlardı. Hz. Ömer sabah namazını kıldıktan sonra yemek yerken gazilerden bir adam gelerek yemek yemeye başladı ancak sol eliyle yiyordu. Ömer yemek yiyen insanlarla ilgilenirdi. Adama, “Sağ elinle yemek ye!” dedi. Adam Ömer’e cevap vermedi. Ömer tekrar ona aynı şeyi söyledi. Adam, “Sağ elim meşguldür.” dedi. Adam yemeğini bitirince Ömer onu çağırarak “Sağ elinin ne meşguliyeti vardı?” diye sordu. Adam sağ elini gösterdi; Ömer elinin kesik olduğunu görünce “Neden böyle?” diye sordu. Adam, “Yermûk Savaşı’nda yaralandı.” dedi. Hz. Ömer, “Kim sana abdest aldırıyor?” diye sordu. Adam, “Sol elimle abdest alıyorum; Allah da yardım ediyor.” diye cevap verdi. Hz. Ömer, “Nereye gidiyorsun?” diye sorunca “Yemen’e, bir yıldan beri görmediğim annemi görmeye gidiyorum.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona zekât malından beş deve ve bir hizmetçi verilmesini ve develere gıda yüklenmesini emretti.⁹² Bu şekilde gazi olan

⁹⁰ Akyüz, **Zekât**, s. 539.

⁹¹ Karaman, vd., **Kur’ân Yolu Tefsiri**, C. III, s. 26.

⁹² Belâzürî, **Ensâbü’l-Eşrâf** C. X, s. 311-312.

o kimsenin ihtiyacını bizzat zekât malından Halife gidermiş oldu.

3.2.8. Yolda Kalanlar

Zekâtтан pay verilebileceklerden sonuncusu olan ibnü's-sebîl kavramı, genelde yolda kalmış kimseler için kullanılır. Âlimlerin ekserisine göre yolda herhangi bir nedenden dolayı muhtaç duruma gelen birine zekât verilebilir. Ayrıca zorunlu veya faydalı yolculuklar için zekât malından pay verilebilir.⁹³

Bir rivayette aktarıldığına göre Ebû Leys el-Benî Huzââf demiştir ki: “Hz. Peygamber, (bizi hacca giderken) sadaka develerine bindirdi.”⁹⁴ Bu rivayette görüldüğü üzere Hz. Peygamber zekât mallarını hac yolculuğu için tahsis ediyordu. Hz. Peygamber bu uygulamaları ile zekâtı hem toplumsal hem de ferdî problemleri çözme hususunda bir vasıta olarak kullanmıştır.

Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde de devlet imkânlarını vatandaşın hizmetinde kullanmak esas olduğu gibi zekât mallarının kullanımında da buna dikkat edilmiştir: Si'r b. Mâlik el-Absî şöyle bir anısını anlatır:

“Bir arkadaşım ile birlikte bize ait iki devenin sırtında hacca gittik. Hac görevimizi yerine getirdikten sonra döndük. Medine'ye vardığımız zaman Ömer b. Hattâb'a giderek 'Ey Müminlerin Emîri! Arkadaşım ile birlikte hacca gittik. Hac farizamızı yerine getirip döndük. Bizi yurdumuza ulaştır ve bize binek ver.' dedim. Hz. Ömer, 'Bana develerinizi getirin.' dedi. Develeri götürdüm. Hz. Ömer onları yere çöktürerek sırtlarına baktı. Sonra hizmetçisini çağırarak ona 'Bu iki deveyi götür, zekât develerinin bulunduğu koruluğa bırak ve bana itaatkâr iki genç deve getir.' dedi. Hizmetçi, Hz. Ömer'e istediği iki deveyi getirdi. Hz. Ömer, 'Bu iki deveyi al. Allah sizi yerinize ulaştırsın. Memleketine vardığın zaman bunları alıkoyarsın veya satar infakta bulunursun.' dedi.”⁹⁵

Hz. Ömer binek bulamayan başka muhtaç hacılara da binek olması için zekât develerinden vermiştir.⁹⁶ Hz. Osman da zekât develerini binek bulamayan hacılara tahsis ederdi.⁹⁷ Hz. Ali'nin de aynı uygulamaya izin verdiği bildirilmiştir.⁹⁸

⁹³ Karaman, vd., **Kur'ân Yolu Tefsiri**, C. III, s. 26.

⁹⁴ Buhârî, “Zekât”, 49.

⁹⁵ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 724-725, [No: 1986].

⁹⁶ Ebû Ubeyd, **el-Emvâl**, s. 294.

⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 575.

⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, C. VI, s. 575-576.

Zekâtın sadece yukarıda geçen sınıflara verileceği konusunda âlimler görüş birliğindedir. Ancak bu sekiz sınıfın her birine ve aynı oranda mı verilmeli yoksa sadece birine verilmesi yeterli midir gibi hususlarda farklı görüşler vardır. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre zekât bunlardan her birine verilebileceği gibi sadece bir sınıfa da verilebilir. Şâfiîlere ve Ahmed b. Hanbel'den nakledilen diğer görüşe göre ise zekât yükümlüsü, zekâtını bizzat veya vekili kanalıyla âmiller sınıfı dışındaki yedi sınıfa eşit bir şekilde dağıtmalı ve her gruptan da en az üç kişiye vermelidir.⁹⁹ Zekâtın sarf yerleri ile ilgili emrin maksat ve içeriği üzerinde farklı yorumlar vardır. Esasen zekât müessesesi, hangi nedenle oluşursa oluşsun muhtaçlık problemine çözüm olan, Müslüman toplumunun güçlü ve zinde olmasına yardımcı olan ve sosyal adaleti sağlayan temel bir kurum olmuştur.¹⁰⁰

3.3. Zekât Malından Pay Alamayanlar

Zekât almaları doğru olmayanların tespiti meselesi fıkıh kitaplarında açıklanmıştır. Resûlullah Devri'nde zekât almaya hak kazanma daha ziyade zekât almak isteyen kimselerin beyanına bağlı idi. Çünkü zekât dinî bir ibadettir. Nasıl ki nisâb miktarı mala sahip olan Müslüman'ın, bizzat zekâtını kendisinin vermesi gerekiyorsa nisâb miktarı mala sahip olmayan Müslüman'ın da zekât almaya ihtiyacı olduğunu devlete bizzat kendisinin beyan etmesi gerekir. Zekât mükellefi olduğu hâlde zekâtını vermeyen kimse nasıl ki Allah katında sorumlu oluyorsa zekât almaya hakkı olmayan kimse de zekât aldığı takdirde Allah katında sorumlu olacaktır. Bu; tabiatıyla imanı, İslâm'ı kuvvetli olanlar içindir. Her Müslüman iman ve İslâmdaki derinliği yönünden aynı seviyede olamayacağına göre veren için de alan için de bir kontrol müessesesine ihtiyaç vardır. Bu da ya devlet eliyle ya da yapılacak özel araştırmalarla gerçekleşir. Önemli olan adaleti gerçekleştirmektir. Resûlullah'tan gelen bazı hadislerde aktarıldığı şekliyle zekât alması caiz olmayan kimseler şunlardır:

1. Zenginler: Şerî manası, asli ihtiyaçlarının dışında nisâb miktarı mala sahip olan kimselerdir ki nisâb ortalama seksen gram altın veya onun tutarıdır.
2. Çalışıp kazanabilecek durumda olup fiilen çalışmakta olanlar.

⁹⁹ Salihoğlu, "Zekât", s. 207-209.

¹⁰⁰ Karaman, vd., **Kur'ân Yolu Tefsiri**, C. III, s. 27.

3. Gayrimüslimler: Daha önce aktardığımız üzere Hz. Ömer’e göre İslâm Devleti’nin idaresinde yaşayan gayrimüslimlerden fakir olanlara zekât verilebilir. Zira o, ayette geçen miskin tabirinden bu manayı anlamıştır. Hz. Ömer’in görüşü İslâm ulemasınca kabul görmemiştir. Buna göre gayrimüslime zekât verilmez. Yardım yapılır.

4. Usûl ve fîrû durumundaki akrabalar: Zekât vermekle mükellef olan bir kimse kendi usûl ve fîrûuna zekât veremez. Mesela kişi; anasına, babasına, dede ve ninelerine, kendi oğullarına, kızlarına ve torunlarına zekât veremez.

5. Hz. Peygamber’in yakınları da zekât alamazlar. Her ne kadar âlimler bu konuda Ehl-i Beyt’ten olanlar zekât alamaz, demişlerse de bu hüküm İslâm’ın ilk asrına aittir. Hadiste bildirildiğine göre onun devri, vefatından sonra yüz senelik bir zamanı içine alır.¹⁰¹

Hz. Peygamber ve akrabalarına zekât haramdır. Resûlullah (sav.), “Allah bana ve Ehl-i Beyt’ime sadakayı haram kıldı.” buyurur.¹⁰² Resûlullah bu ilkenin uygulanması hususuna çok dikkat etmiştir. Kendisine bir şey sunulduğunda “Bu, hediye midir, sadaka mıdır?” diye sorardı. Eğer “Sadakadır.” derlerse ondan yemezdi. Eğer “Hediyedir.” derlerse yedi. Bir grup Yahudi ona büyük bir kapta tirit getirdi. Resûlullah (sav.), “Bu, hediye mi yoksa sadaka mı?” dedi. Onlar, “Hediyedir.” deyince yedi. Onlardan bazıları kendi aralarında “Muhammed köleler gibi oturuyor.” dedi. Resûlullah (sav.) ne dediklerini anladı ve “Ben bir kulum ve kullar gibi otururum.” dedi.¹⁰³ Resûlullah bazen atılmış bir hurma bulur, onu alır ve ağzına götürmek ister ancak o hurmanın zekât malı olmasından endişe eder ve onu yemezdi.¹⁰⁴

Bir adam, bir tabak hurmayı Resûlullah’a getirdi. Resûlullah (sav.), “*Bu hediye midir yoksa sadaka mıdır?*” diye sordu. Adam, “Sadakadır.” diye cevap verdi. Resûlullah (sav.), “*Onu cemaate takdim et.*” dedi. Hz. Hasan da onun önünde toprakla oynuyordu. Hasan bir hurma alıp ağzına attı. Resûlullah (sav.) farkına varınca hemen parmağını ağzına sokarak, hurmayı çıkarıp attı. Sonra “*Hiç şüphesiz Âl-i Muhammed*

¹⁰¹ Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, s. 144.

¹⁰² İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 335.

¹⁰³ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 334, 335; Nesâî, “Zekât”, 98.

¹⁰⁴ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 406.

sadaka yemez.” dedi.¹⁰⁵

Rivayete göre bir gün Abdülmuttaliboğulları, Abbas’ın yanına giderek ona “Resûlullah’la konuş; insanları görevlendirdiği gibi zekât işiyle bizi de görevlendirsin.” dediler. Bunun üzerine Hz. Abbas, oğlu Fadl’ı Resûlullah’ın yanına gönderdi. Ayrıca Rebîa b. el-Hâris de oğlu Abdülmuttalib’i göndermişti. Resûlullah’ın yanına gidip sağına ve soluna oturdular. Bir süre sonra Resûlullah onların kulaklarından tutarak “İçinizde sakladığınızı çıkarın!” dedi. “Bizi amcan gönderdi. Abdülmuttaliboğulları onun yanında bir araya geldiler ve senin, zekât işiyle ilgilenme görevini onlara vermeni istediler.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Ey Abdülmuttalib’in çocukları! Allah insanların elinin kirini size yedirmeyi engellemiştir. Fakat sizin için yanımda bir yakınlık ve bir şeref vardır. Sana gelince ey Fadl, seni filanca kızla evlendirdim. Sana gelince ey Abdülmuttalib b. Rebîa, seni filanca kızla evlendirdim.” dedi. Onlar da babalarına dönerek Resûlullah’ın söylediklerini aktarmışlar¹⁰⁶ ve bu isteklerinden vazgeçmişlerdir.

Resûlullah Mahzumoğullarından bir kişiyi zekât toplamak üzere gönderdi. Bu şahıs Ebû Râfi’ye, “Bana arkadaş ol ki zekâtı sen de sebeplenirsin.” dedi. Ebû Râfi, “Resûlullah’a sormadan olmaz.” diyerek, Hz. Peygamber’e gidip durumu sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Bir topluluğun azat ettiği kölesi, onların aile fertlerinden sayılır. Dolayısıyla bize ve size sadaka (zekât) almak helal değildir.”¹⁰⁷ demiş ve onun zekât toplama işinde çalışmasına izin vermemiştir. Çünkü zekât işinde çalışan zekâtı pay almaya hak kazanmış olur. Bu durum da bu şekilde Hz. Peygamber tarafından engellenmiştir.

3.4. Zekâtın Toplanması ve Dağıtılmasıyla ilgili Şikâyetler

Hz. Osman Dönemi’nde zekâtın tahsilatı ve sarfı konusunda birtakım problemler başlamıştır. Örneğin Hz. Osman Dönemi’nde bazı insanlar onun zekât toplayan memurlarını Hz. Ali’ye şikâyet etmişlerdi. Hz. Ali Hz. Peygamber’den yazdığı zekât belgesini oğlu Muhammed b. Hanefiyye’ye verip onu Hz. Osman’a

¹⁰⁵ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. VI, s. 363-366; C. VIII, s. 168.

¹⁰⁶ Belâzürî, **Ensâbü’l-Eşrâf**, C. IV, s. 400, C. IV, s. 34-35.

¹⁰⁷ Tirmizî, “Zekât”, 25.

götürmesini ve memurlarının buna göre hareket etmelerini emretmesini istemiş, Hz. Osman bu belgeye ihtiyacı olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali de oğlundan o belgeyi tekrar aldığı yere koymasını istemiş ancak Hz. Osman hakkında da kötü bir şey söylememiştir.¹⁰⁸ Bu rivayetten anlaşılacağı üzere zekât memurları önceki dönemlerde uyulan kurallara tam anlamıyla riayet etmemiştir. Hz. Osman ise bu konudaki rahatsızlıkları değerlendirmedeği gibi atadığı memurlara da güvenmeyi sürdürmüştür. Başka bir olay da Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Kûfe kadılığı yapan Abdullah b. Mes'ûd zamanında olmuştur. İbn Mes'ûd, Hz. Osman zamanında kendisine gelip atıyye isteyenlere “Atâ, fey ve cizye gelirlerinden verilir; sadaka ise bilinen hak sahiplerine verilir.” diyerek onları geri çevirmiş; sonra bu tür talepler çoğalınca istifa etme yolunu seçmiştir.¹⁰⁹ Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Abdullah b. Mes'ûd zekât mallarından zekât verilmemesi gereken kimselere ödeme yapılması yönündeki istekleri reddetmiş fakat sonuçta yapılan baskılar neticesinde görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı yönetimde liyakatsizlikler ve zafiyetlerin meydana geldiği ve problemlili bir devrin oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Hz. Osman Dönemi'nde ortaya çıkan fitne hadisesinde ona atıyye ve zekât dağıtımıyla ilgili bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Eleştirilerden biri de zekât mallarını akrabalarına dağıttığı yönündedir. Bu mevzudaki rivayetlerde aktarılan olayların doğruluğu ayrı bir araştırma konusu olmakla beraber bazı rivayetlerde konu şöyle aktarılır: Osman, el-Hâris b. Hakem b. Ebi'l-Âs'ı Kudâaoğullarının zekâtlarını toplamakla görevlendirmiş; İbn Hakem onlardan üç yüz bin dirhem toplamıştı. Yanına geldiğinde Osman hepsini ona vermişti.¹¹⁰ Bu durum da insanlar arasında hoş görülmeyen bir uygulama olarak telakki edilmiştir.

Diğer bir hadise de şöyledir: Mervân Medine'deki konağını inşa edince insanları yemeğe davet etmişti. Misver de davet edilenler arasındaydı. Mervân onlara konuşurken şöyle demiş: “Vallahi bu konağımda Müslümanların malından bir tek dirhem ve onun üstünde bir para harcamış değilim.” Bunun üzerine Misver, “Eğer yemeğini yiyip susarsan senin için daha iyi olur. Vallahi sen İfrikıyye'de bizimle

¹⁰⁸ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 6-7.

¹⁰⁹ Abdürrezzak, **Musannef**, C. IV, s. 53; Heysemî, **Mecma**, C. III, s. 92.

¹¹⁰ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. VI, s. 137.

birlikte gazaya çıktın. O sırada mal, köle ve yardımcıları olarak hepimizden daha az mala sahiptin ve yükün hepimizin yükünden daha hafifti. İbn Affân, İfrikiyye ganimetlerinin beşte birini sana verdi. Üstelik zekâtları toplamakla görevliydin ve Müslümanların mallarını aldın.” diye onun bu iddiasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Mervân onu Urve’ye şikâyet ederek, “Ona ikram ettiğim ve saygı duyduğum hâlde o bana ağza alınmayacak laflar söylüyor.” demiştir.¹¹¹ Bu Hz. Osman zamanında birtakım kimselerin haksız kazanç sağlayarak zenginleştiği düşüncesinin oluştuğunu göstermektedir.

Aslında zekâtın toplanması ve dağıtılmasıyla ilgili ortaya çıkan bu rahatsızlıklar Halife’nin toplum nezdindeki konumunu zedelediği gibi çıkan fitne hareketleri de devlet otoritesinin sarsılmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Emevîler Dönemi’nde de zekâtın toplanması ve dağıtılmasıyla ilgili haksız uygulamalar birtakım karşı çıkışlara ve hatta toplu isyanlara da neden olmuştur.

3.5. Zekât Müessesesinin Toplumsal Hayata Sağladığı Katkıları

Zekât müessesesi, insanlık tarihiyle başlayan fakirlik sorununa İslâm’ın getirdiği çarelerden biridir. İslâm’ın fakirleri ve zayıfları koruyup kollamaya gösterdiği ilgi ister terbiye ve talim ister kanun ve düzenleme ister tatbik ve icra ile ilgili olsun, semavi hiçbir dinde, beşerî hiçbir kanunda İslâm’ın getirdiklerine benzeyen bir sistem yoktur, denebilir.¹¹²

Mekke Devri’nden itibaren Kur’ân fakirlerle ilgilenmiştir. Müslümanların sayıca çok az oldukları, dinleri sebebiyle zulme uğradıkları, henüz kendilerinin bir devletleri ve siyasi bir varlıkları yokken Mekke’de İslâm’ın zuhurundan itibaren bu konuya önem verilmiştir. Bunun örneklerini Kur’ân’ın Mekkî sûrelerinde bulmak mümkündür. İlk nazil olan sûrelerden el-Müddessir Sûresi’nde Kur’ân bize ahiret hayatından, müminlerin cennetteki hayatlarından ve onların ahirette ateş içinde kalmış kâfirlere ve yalancılara sordukları sorulardan, kâfirlerin buna verdikleri cevaplardan bahseder; kendilerinin cehenneme atılma sebebinin yoksulun hakkını ihmal etmeleri, fakirleri açlık ve çıplaklık içinde bırakıp kendi keyiflerine bakmaları olduğunu

¹¹¹ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, C. VI, s. 136-137.

¹¹² Kardâvî, *Fıkhü’z-Zekât*, C. I, s. 59.

söylemeleri gibi müşahadeler tespit eder. Mekke’de nazil olan Kur’ân ayetleri, sadece miskine merhametli davranmaya teşvik etmemiş, bilakis bunun ötesine geçerek miskine bakmayı her müminin boynuna bir borç kılmış ve başkalarını da buna teşvik etmesini emretmiştir. Bunu yapmayanın Allah Teâlâ’ya karşı nankörlük etmiş olacağını, onun gazabına uğrayıp ahirette azap göreceğini bildirmiştir.¹¹³ Böylece İslâm toplumunda zekât bir görev addedilip zekâtla toplumsal ekonomik uçurumların oluşması önlenmiş oldu.

Allah Teâlâ; Zâriyat Sûresi’nde katında nimet ve cennetlere hak kazanan muttakileri zikretmiş ve onların en bariz özelliğini “*Sâil(isteyen) ve mahrum olan için mallarında bir hak vardır.*”¹¹⁴ ayetiyle dile getirmiştir. Sâil istemeye başlayandır ki onun için bir hak vardır. Mahrum ise malı, kazancı ve geçimine medar olacak bir mesleği olmayandır. Müttakiler anlamışlardır ki malları kendilerine tahsis edilmiş bir mülk değildir. Mallarının içinde muhtaçlar için bir pay vardır. Bu pay kendileri tarafından fakirlere bir hibe veya onlar için yapılacak bir yardım da değildir; bilakis o, fakire ait bir haktır. Onda, alan aleyhine bir düşüklük olmadığı gibi veren için de bir minnet sebebi yoktur.

Bu vasıf, Meâric Sûresi’nde bir kelime ziyadesiyle tekrar söylenmiştir. O vasıf kuvvetli iman ve ahlâkları ile insanların çaresizliğine yardımcı olan müminlerin hareket ve davranışlarında ifadesini şöyle bulur:

“Şüphesiz insan ihtiraslı ve aceleci olarak yaratılmıştır. Kendisine şer dokundu mu feryadı basar, hayır (zenginlik) isabet edince de cimri kesilir. Ancak musallîn müstesna; onlar namazlarına müdavim, mallarında sâil (isteyen) ve gelirden mahrum için belli bir hak olduğunu kabul edenlerdir.”¹¹⁵

Bu sûrede onların mallarındaki hak, “malum, belirli” sıfatıyla nitelendirilmiştir. İşte bu durum bazı âlimleri “O belli hak, zekâttır.” demeye sevk etmiştir. Çünkü zekât zenginlerin mallarına konmuş belirli bir haktır. Hâlbuki Meâric Sûresi’nin Mekke’de indiği konusunda şüphe yoktur ve zekâtın da sınırları belli bir ibadet olarak Medine’de farz kılındığı bilinmektedir. O hâlde burada malum olan hak,

¹¹³ Kardâvî, *Fıkhu’z-Zekât*, C. I, s. 64; Özek vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, s. 7.

¹¹⁴ Zâriyât, 51/19-20.

¹¹⁵ Meâric, 70/19-25.

sadece fakirlere üleştirilen bir parçadır ki Müslümanlar onu kendiliklerinden vazife edindiler ve onu sâil (isteyen) ve gelirden mahruma ayırdılar.¹¹⁶

Bu hak ile zekât arasındaki fark şudur: Belirli hak, müminlerin bizzat kendilerinin tahdit ve takdir ettikleri haktır. Zekât ise Şâri'nin (Allah'ın) tahdit ve takdiri ile bilinen sınırlı bir görevdir.

Allah Teâlâ, İsrâ Sûresi'nde “*Akrabalara, yoksullara ve yolcuya haklarını ver fakat israf ile saçıp savurma.*”¹¹⁷; Rum Sûresi'nde ise “*Akrabalara, yoksullara ve yolculara haklarını ver. Bunları yapmak, Allah'ın rızasını arayanlar için daha hayırlıdır.*”¹¹⁸ buyurmaktadır.

Kur'ân'daki bu ayetlerde de görüldüğü gibi İslâm; Mekke Dönemi'nden itibaren toplumdaki fakirlik probleminin bir çözüm olarak zengin malında fakirler ve muhtaçlar için bir hak olduğunu, onun mutlaka verilmesi gerektiğini ve bunun, zengin dilerse vereceği, dilemezse vermeyeceği gönüllü bir sadaka olmadığını Müslümanların zihin dünyasına işlemiştir. Genel manada infak, sadaka ve zekât sayesinde toplumdaki fakirlik probleminin yol açtığı sıkıntılar hafifletilmiş ve toplumda ekonomik adalet sağlanmıştır. Zekât müessesesi sayesinde de bu denge bizzat devlet tarafından sağlanmıştır.

¹¹⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim = Tefsiru İbn Kesir**, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1970/1389, C. VII, s. 117.

¹¹⁷ İsrâ, 17/26.

¹¹⁸ Rum, 30/38.

SONUÇ

İslâm dininin temel esaslarından biri olan zekât; Kur’ân, sünnet ve icma ile farzlığı kesin bir ibadettir. Bu yönüyle fıkıh, hadis ve tefsir kitaplarında temel bir konu olarak ele alınan zekât hakkında aynı zamanda müstakil eserler kaleme alınmış ve ulusal ve uluslararası toplantılarda ve akademik çalışmalarda ibadet ve müessese olarak incelenmiştir.

Zekât; belirli bir zenginlik seviyesine ulaşmış olan Müslümanların, mallarının ihtiyaç fazlasından ve ürettikleri ürünlerden nisâba ulaşan kısmından belli ölçüde ve yılda bir defaya mahsus, Allah’ın emrini yerine getirmek üzere Allah’ın belirlediği yerlere harcamak veya bu malı devletin zekâtı toplayıp dağıtmakla görevli memurlarına vermek zorunda oldukları iktisadi bir mükellefiyettir. İslâm dini bu mükellefiyetlikle Müslüman bireyler arasında bir bağ kurmaktadır. Aynı zamanda fert olarak da kulun geçici dünya nimetleri ile olan bağını doğru konumlandırarak Allah ile olan bağının güçlenmesini sağlamaktadır.

Zekât ferdî bir ibadet olmakla beraber sosyal ve ekonomik fonksiyonları olan bir müessese olması yönüyle din, hukuk, iktisat ve tarihe de konu olan bir mevzudur.

Zekât, kişinin kendi tercihine bırakılan gönüllü bir yardım mükellefiyeti değil devletin kontrolünde belirli esaslar üzerine yürüyen bir müessesedir. Başlangıçtan itibaren bu müessesede zekâtı mükelleflerden toplayıp ve gereken yerlere dağıtmak üzere çalışan görevli memurlar vardı. Bu içtimai, iktisadi ve hukuki müessesenin oluşmasına sebep olan delil Kur’ân-ı Kerim’de yer alan Tevbe Sûresi’nin 60 ve 103. ayetleridir. Tevbe Sûresi 60. ayette yer alan “amilûne aleyhâ” ibaresiyle zekât işlerinde çalışan kimselerin var olması gerektiği anlaşılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de yine Tevbe Sûresi’nin 103. ayetinde Resûlullah’a Müslümanların mallarından sadaka almasına dair verilen emirle Resûlullah’tan onların mallarından zekât alması ve veren kimseye dua etmesi istenmektedir. Aslında bu hitap, Peygamber’e olmakla beraber aynı zamanda ondan sonra Müslümanların işlerini idare eden yöneticilerin hepsinedir.

Hz. Peygamber mükelleflerin artması, toplanan zekât miktarının çoğalması sonucunda bu işle uğraşacak memurlar tayin etmeye başlamıştır. Bu memurlardan

bazılarını devlet merkezi olan Medine’de görevlendirmiş, bazısını da Medine dışına zekât tahsilat ve dağıtım için göndermiştir. Hz. Peygamber Yemen’e gönderdiği Muâz b. Cebel’e “Onlara zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek olan bir sadakayı Allah’ın kendilerine farz kıldığını bildir. Eğer bunu kabul ederlerse mallarının kıymetlilerinden sakın ve mazlumun bedduasından kork!” diye talimatta bulunmuştur. Bu hadiste anlaşıldığı üzere devletin zekât memuru olan Muâz b. Cebel’e zenginlerden zekâtı toplaması ve onu muhtaçlara dağıtma yetkisi verilmiştir. Bu hadisten devlet başkanının zekât tahsil ve dağıtım işini bizzat yapması veya vekiline yaptırmasının ona düşen bir vazife olduğu sonucu çıkarılabilir. Zekât vermeyen olursa bu hak ondan cebren tahsil edilir.

Zekât âmillerinin gönderilmesi hususunda olduğu gibi kimlerin hangi maldan ve ne kadar zekât ödeyeceğini açıklayan birçok hadis mevcuttur. Zekâtla ilgili sözlü sünneti, uygulamalı sünnet de desteklemekte ve konuya önemli bir açıklık kazandırmaktadır. Resûlullah birçok sahâbeyi zekâtın tespiti, tahakkuku, tahsili, muhafazası, tevzisi konularında zekât memuru olarak görevlendirmiştir. Resûlullah, zekât memurlarına zekâtı nasıl tahsil edeceği ve dağıtacağı hususunda gerekli bilgileri verir; mükelleflere nazik davranmalarını ve kolaylık göstermelerini nasihat ederdi. Mükelleflere de aynı şekilde zekât memurlarına görevleri konusunda yardımcı olmalarını tavsiye ederdi. Zekât memurları döndüğünde onlardan toplanan zekâtın muhasebesini ister ve uygun görmediği tutum ve davranışları uyararak düzeltirdi.

Hz. Peygamber Dönemi’nde zekât devlete ödendiği gibi Râşid Halifeler Dönemi’nde ve Emevîler Dönemi’nde de bu uygulama devam etmiştir. Hz. Peygamber, Dört Halife ve Emevîler dönemlerinde ülkenin hemen hemen her tarafına düzenli olarak zekât memurları gönderilmesi ve bunun asla ihmal edilmemesi zekât müessesesinin devletin idare ettiği bir müessese olduğunu göstermektedir. Emevîler Dönemi’nde İslâm Devleti’nin idarecilerinde bazı gayrimeşru davranışlar görünmesine rağmen sahâbeler zekâtın devlete verilmesi görüşünde ısrar etmiştir. Zekâtın toplanıp sarf edilmesinde devletin aracılığına şu noktalarda ihtiyaç vardır:

1- Din ve merhamet duyguları zayıflamış bazı kimseler kendi hâllerine bırakılınca bu hakkı ödemedede zafiyet gösterebilirler.

2- İhtiyaç sahiplerinin bu hakkını devlet eliyle alması onun onur ve haysiyetinin korunması açısından daha münasıptır.

3- Zekâtı fertlerin doğrudan fakirlere ödemesi hâlinde bazı kimseler ihtiyacından fazla zekât alırken bazıları bundan mahrum kalabilir.

4- Allah yolunda ve gönülleri kazanılacak olanlar gibi bazı sarf yerlerini takdir etmek ferdi aşan bir durum olup bunu belirleyecek olan ancak devlettir.

Devlet zekât müessesesini idare etmekle birlikte devletin zekâtı toplama ve dağıtma işinde temel esasları belirleyen naslara mugayir davranması düşünülemez. Bu sebepten ötürü tarihte zekâtın bütçe ve hazinesi Beytûlmâlin diğer bölümlerinden ayrı tutularak cizye, haraç, ganimetler ve sahipsiz mallara ait Beytûlmâllerle beraber Zekât Beytûlmâli de ayrıca oluşturulmuştur.

Araştırdığımız dönem olarak zekât müessesesinin tarihî süreci; Hz. Peygamber, Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevîler Dönemi olmak üzere üç dönemde aktarılabilir.

1. Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Peygamber Dönemi zekât müessesesi Mekke Dönemi ve Medine Dönemi'nden teşekkül etmektedir.

a. Mekke Dönemi

Bu dönemde Hz. Peygamber'e Müslümanların mallarından bir kısmını tahsil etme görevi açık bir şekilde verilmemiştir. Müminler ayetlerin gösterdiği şekilde hareket ederek mükellef oldukları malî durumlarla ilgili sorumluluklarını fert olarak yerine getiriyorlar ve ihtiyaç sahiplerini kendi gönlünden kopan az ya da çok yardımlarla gözetiyorlardı. Müslümanlar henüz iktidar olmadıkları mevcut bir düzen içinde yaşadıklarından dolayı Mekke Dönemi'nde zekâtta teşkilatlı bir müessese olarak söz etmek mümkün değildir.

b. Medine Dönemi

Medine'ye hicretten sonra nâzil olan Tevbe Sûresi'nin 103. ayetinde zekâtın Hz. Peygamber tarafından toplanmasının emredilmesiyle birlikte gerek Medine ve çevresinde gerekse Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde artan Müslüman nüfustan dolayı zekât tahsilatının artmasıyla zekâtın teşkilatlı bir müessese olarak toplanması ve Tevbe Sûresi 60. ayette belirtilen yerlere dağıtılması mecburi bir hâl almıştır. Hz. Peygamber, devletle ilgili muamelelerde yazı ve yazıcılar kullandığı gibi yazı ve hesap gerektiren zekât konusunda da toplanan zekâtların kayıtlarını tutmak üzere bazı görevliler tayin etmiştir. Böylece zekât müessesesinin temeli atılmaya başlanmıştır.

Hz. Ebû Bekir Medine'ye hicreti müteakip fakirlere tahsis etmeyi düşündüğü kendi mallarından bir kısmını muayyen kilitli bir yerde ayrıca topluyor kendi şahsi kullanımından ayrı olarak ihtiyaç ve lüzum hâlinde bunları ayetlerde gösterilen yerlere tevzi ve tahsis ediyordu. Hz. Ebû Bekir'in Hicret'in ilk yıllarında ferdî de olsa gerçekleştirdiği bu teşebbüs, ileriki devirlerde Beytülmal adı altında bir müessese hâline gelecek ve nihayet Hz. Ömer zamanında idari esaslara dayanan Dîvan adlı bir teşkilata kavuşacaktır. Hz. Ebû Bekir'in bu yeri kendisinin mi kurduğu yoksa Hz. Peygamber'in emri ile mi kurduğu konusu kesin olarak açıklığa kavuşmamaktadır. Ancak İslâm öncesi Mekke şehir devleti bu gibi malî konularda kolektif hareket etme alışkanlığına yabancı değildi. Bu örnek Hz. Peygamber'i böyle bir tatbikata yöneltmiş olabilir. Ayrıca iki yıllık halifeliğini müteakip vefat eden Hz. Ebû Bekir'in yerine geçen Hz. Ömer'in bu odada ne miktarda mal olduğunu resmen tespit maksadıyla bir heyet teşkil etmesine onun bu teşebbüsünün bilhassa Hz. Ömer zamanında -az önce belirtilen şekilde- bir kamu müessesesi hâline dönüşmesine bakılacak olursa henüz Hz. Peygamber sağken bile Hz. Ebû Bekir'in idaresinde bulunan bu mahallin umumi olduğu ve burada Müslümanların sadaka olarak teslim ve tevdi ettiği malların toplandığı ve buradan tek elden ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığı neticesi çıkmaktadır.

2. Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi

Dört halifeyi kapsayan Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinin devamının sağlanması ve kurduğu düzenin oturtulması için mücadelelerin olduğu dönemdir. Zekât müessesesi açısından da durum aynıdır.

a. Hz. Ebû Bekir Dönemi

Zekâta tâbi mallar ve ödenecek zekât miktarı hakkında Hz. Peygamber'in ilgili vazifelilere gönderdiği mektupları, Hz. Ebû Bekir tarafından saklanmış ve halifeliği sırasında bunlar esas alınarak hareket edilmiştir. Hz. Ebû Bekir'den sonra gelen üç râşid halife de bu yolda yürümüştür.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Arap kabilelerinden bir kısmı İslâm'dan dönmüş ve zekât vermekten kaçınmışlardır. Hz. Ebû Bekir İslâm'dan çıkan gruplarla savaşmış ve onları teslim olmaya ve boyun eğmeye mecbur bırakmıştır. Böylece bazıları tekrar imana gelmekle beraber bazıları da namaz kılmayı kabul edip zekât vermekten kaçınmışlardı. Fakat Halife zekât vermekten kaçınmayı itaatsizlik olarak sayıyor ve onlarla mücadele etmenin devletin bekası ve dinin ikame edilmesi için şart olduğunu görüyordu. Sahâbeden bazıları ilk önce Hz. Ebû Bekir'e karşı çıksalar da o bu fikrinde ısrar ediyor ve “Allah'a yemin ederim ki Hz. Peygamber'e verdikleri bir deve yularını dahi bana vermekten kaçınırlarsa sırf bunun için bile onlarla savaşabilirim. Allah'a yemin olsun sizin hepinizden ayrı ve tek bir fert olarak kalsam bile onlarla ölünceye veya hedefime ulaşıncaya kadar savaşacağım.” diyordu. Neticede Hz. Ebû Bekir'in bu kararlı tutumu karşısında muhalefet edenler de Halife'nin fikrinin doğruluğuna kanaat getirdiler ve hep beraber namaz için savaştıkları gibi zekât için de savaşmışlardır.

b. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ömer devlet teşkilatını geliştirmiş, bu arada zekâtla ilgili yepyeni uygulamalarda bulunmuştu. Devletin malî işlerini yürütmek üzere Dîvan sistemi içinde bir bölümü zekâta ayırmıştı. Zekâtın ödenme yerlerinden kalpleri ısındırılacak olanlar sınıfını kendi devrindeki şartlara bağlı olarak kaldırmış ve zimmîlere zekât ödenebileceğini savunmuş ve uygulamaya koymuştur. Ayrıca onun getirdiği yeniliklerden ikisi, önceleri zekâtın dışında tutulduğu hâlde atlardan zekât tahsil edilmesi ve balıkların zekâta konu olmasıdır.

c. Hz. Osman Dönemi

Hz. Osman'ın halifeliği sırasında sahâbenin ellerinde mallar çoğalmış ve Hazine zekât geliri ile dolup taşmıştı. Bunu gören Halife yalnız açık mallardan zekât

toplamaya ve gizli malların zekâtının ödenmesini mükelleflere bırakmaya karar vermiştir. Onun bu uygulaması mükellefleri -gizli mallar konusunda- dindarlıkları ve vicdanları ile baş başa bırakmıştır. Bu uygulama bilhassa kendi fakir akrabasına zekâtıyla yardım etmek isteyenlere de imkân tanımıştır. Hz. Osman zamanında ülke alabildiğine genişlemiş, Müslümanlar çoğalmıştır. Bu yüzden zekâtın devlet memurları tarafından tahsil edilmesi birtakım güçlüklerle ve yolsuzluklara sebep olmuştur. Hz. Osman bu uygulamayla gerçekte esas prensipten ayrılmamış fakat zekâtın uygun bir zamanda ve şekilde verilmesi konusunda mükelleflere kolaylık sağlayan bir tasarrufta bulunmuştur.

d. Hz. Ali Dönemi

Hz. Ali Dönemi birtakım siyasi karışıklıkların olduğu ve devlet otoritesinin zaman zaman sarsıldığı bir dönemdir. Buna rağmen zekât bir ibadet ve devlet için ekonomik bir gelir kaynağı olarak yine zekât memurları tarafından toplanmıştır. Hz. Ali zekât memurlarına Hz. Peygamber'in talimatlarını hatırlatarak zekât toplamaya esas teşkil eden önceki uygulamaları aynen devam ettirmiştir. Bu dönemde sahâbelerin büyük çoğunluğu zekâtını devlete vermeye devam ettiği gibi kendilerine sorulduğunda da zekâtlarını devlete vermeyi teşvik de etmişlerdir.

3. Emevîler Dönemi

Muaviye'nin iktidarı ele geçirmesiyle başlayan bu dönemde de zekât müessesesi iktisadi ve sosyal bir kurum olarak devletin idare ettiği bir yapı olmaya devam etmiştir. Bir itaat sembolü olarak da vazife gören zekât toplama işine Emevîler Dönemi'nde de devam edilmiş ve zekât vermekten kaçınanlardan icbari olarak zekât alınmıştır. Bu dönemde şehirlerin belli yerlerine zekât evleri kurularak toplanan zekâtlar muhafaza edilmiş ve hak sahiplerine zekâtların ulaşmasında kolaylıklar sağlanmıştır. Bu dönemde gerek iktidara muhalefetten gerekse yöneticilerin tavırlarından dolayı zekâtını kendisi sarf yerlerine dağıtanlar olduğu hâlde genel ve etkin uygulama zekâtın devlete ödenmesi şeklindedir.

Zekât sosyal bir gereklilik olarak Hz. Adem'den itibaren bütün dinlerde önem arz eden bir ibadettir. Resûlullah'ın peygamberliği ile beraber İslâm toplumunun gündemine giren zekât kavramı ilk başlarda gönüllü ve ölçüsü belı olmayan bir

yardımı ifade etmekten Medine'ye hicretle kurumsallaşmaya başlamış ve hem fert hem de devlet için icbari bir durum hâline gelmiştir. Zekât müessesinin dinî ve kurumsal temelleri Resûlullah zamanında atılmışsa da tarihî süreç içinde Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi ve Emevîler Dönemi'nde müesseseleşme süreci devam etmiş ve esas ilkelere zarar vermeyecek birtakım değişik uygulamalar da olmuştur.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr **el-Musannef**, C. 1-11, nşr. Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' Habibürrahman el-Azamî, Beyrut es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/ 1391/1972. 826-27):

Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed **el-Fethu'r-Rabbani li-tertibî el-Bennâ es-Sââtî** (1884-1958): **Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî**, C. 1-24, Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1976.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed **el-Müsned**, Beyrut, Müessesetü'r- b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855): Risâle, 1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed **Müsned** (nşr. Şuayb el-Arnaut ve b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855): diğçerleri), Beyrut 1421/2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed **el-Kütübü's-Sitte ve b. Muhammed b. Hanbel eş-Şüruhuha: Müsned-u Ahmed b. Hanbel**, C. 1-23, İstanbul, Çağrı Yayınları, Tunis, Dâru Sahnûn, 1992/1413.

Apak, Adem: “Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları” Tarihte vVe Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 03- – 04 Aralık 2016; Yayına Hazırlayanlar: İsmail Kurt, – Seyit Ali Tüz, Kitabın Adı: **Tarihte vVe Günümüzde Zekât Uygulamaları**

, 1. Basım: İstanbul, Ağustos 2017, s. 163-179.

Aycan, İrfan- Mahfuz Söylemez, - **Emevîler Dönemi Bilim, Kültür vVe**
Ramazan Altınay, Nizamettin **Sanat Hayatı**, Ankara, Ankara Okulu,
Parlak: 2013.

Aydın, Nafiz: **Hammurabi Yasaları**, 1. Basım,
İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2017.

Bakır, Abdülhalik: **İdari vVe İktisadi Yönden Hz. Ali**
Dönemi, Yayınlanmamış Doktora
Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 1990.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn **es-Sünenü'l-Kübrâ**, nşr. M. Abdülkadir
b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066): Ata, Beyrut 1424/2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi: **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı**
Fıkhiyye **Kamusu**,
İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1969.

Boynukalın, Mehmet: “Zekâtın Toplanması vVe Dağıtımı
Kurumsal Tecrübeler (Hulefa-i'l Râşidîn
Dönemi)” Tarihte vVe Günümüzde
Zekât Uygulamaları Milletlerarası
Tartışmalı İlmî Toplantı 03- – 04 Aralık
2016; Yayına Hazırlayanlar: İsmail Kurt,
– Seyit Ali Tüz, Kitabın Adı: **Tarihte**
vVe Günümüzde Zekât Uygulamaları
, 1. Basım: İstanbul, Ağustos 2017, s. 163-179.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. **Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi**, Trc.
İsmail (ö. 256/870): Mehmet Sofuoğlu, Mehmet (Mütercim),

İstanbul, Ötükgen Yayınları, İstanbul 1987.

Caetani, Leone:

İslam Tarihi, Çev. Hüseyin Cahid Yalçın (İtalyancadan Osmanlıcaya çev.), İstanbul, Vatan Matbaası, 1925.

Certel, Hüseyin:

“Psiko - Sosyal Açıdan Zekât” **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, Erzurum 1997, s. 346-359.

Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Alî Râzî:

Ahkâmü'l-Kur'an, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi, Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1985.

Çakırtaş, Mehmet:

“Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi vVe Sanatları (İslâm Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2007.

Çeker, Orhan:

“Havâic-i Asliyye”, **DİA**, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 504-506.

Demir, Şehmuz:

“Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik vVe Semantik Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 28, Erzurum, 2007, s. 9-30.

Demir, Şehmuz:

“Zekâtın Kur'ân-ı Kerim'de Kavramsal Çerçevesi” **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât Adlı**

Tartışmalı İlmî Toplantı (Üsküdar Altunizâde Kültür Merkezi, 17-18 Kasım 2007), İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008.

Demircan, Adnan:

“Dört Halife Döneminde Zekât Uygulamaları” Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 03- – 04 Aralık 2016; Yayına Hazırlayanlar: İsmail Kurt, – Seyit Ali Tüz, Kitabın. Adı: **Tarihte vVe Günümüzde Zekât Uygulamaları**,1. Basım: İstanbul, Ağustos 2017, s. 115-162.

Demirhan, Yahya:

“Hz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2006.

Döndüren, Hamdi:

Delilleriyle İslam İlmihali: İnanç - İbadet - Günlük Hayat, İstanbul, Erkam Yayınları, 1991/1412.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820):

Kitâbü'l-Üm = Mevsuatü'l-İmam eş-Şafiî, C. 1-10, thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed, şariki fi't-tahkik Ahmed İsa Hasan Ma'saravi, Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2001/1422.

- Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27): **el-Musannef**, C. 1-11, thk. Habiburrahman A'zami, 2. bs., Beyrut, el-Meclisü'l-İlmi, 1983.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923): **Tarihü't-Taberî: Tarihü'l-Ümem Ve'l-Müluk**, C. 1-11, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut, Dâru Süveydan, 1967.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923): **Tefsirü't-Taberî = Camiu'l- Beyân an Tefsiru'l- Kur'ân**, C. 1-16, thk. Mahmûd Muhammed Şakir; Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Dârü'l-Maârif, 1969.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888): **Sünen**, İstanbul, 1992.
- Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. Haris Esmâ b. Harice b. Hasn el-Fezârî (ö.188/804): **Es-Sîre li-ebi İshak el-Fezârî**, thk. Faruk Hamade, Müessetü'r-risâle, Beyrut, 1. Baskı, 1987/1408.
- Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451): **el-Binaye fî şerhi'l-Hidaye.**, C. 1-10, tsh. Muhammed Ömer, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1980/1400.
- Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451): **'Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buḥârî**, C. 1-20, Kahire, Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1972/1392.

- Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbârî (ö. 320/932'den sonra): **el-Fütuh**, C. 1-8, Beyrut, Dârü'n-Nedveti'l, Cedide, t.y.
- Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali İbnü'd-Deyba', (944/1537): "Zekât Bölümü", **Hadis Ansiklopedisi: Kütüb-i Sitte**, Orijinal kitap adı: Teysirü'l-Vusul İla Camii'l-Usul Min Hadisi'r-Resûl, (Eser, İbnü'l-Esir'in Camiü'l-usul'ünün muhtasarıdır.), C. 1-18, haz. ve trc. İbrahim Canan, Ankara, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 1993.
- Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi İbn Abdürabbih, (ö. 328/940): **el-İkdü'l-Ferid**, C. 1-7, tashih: Ahmed Emin, Muhammed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyari, 2. bs., Kahire, Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1948.
- Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071): **ed-Dürer fi'htîşâri'l-Megâzî ve's-Siyer**, thk. Şevkî Dayf, Kahire, 1966/1386.
- Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî (ö. 240/854): **el-Müdevvenetü'l-Kübra**, C. 1-16, Kahire, Matbaatü's-Saade, 1323/1905.
- Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998): **Mealimü's-Sünen = Şerhu Süneni Ebî Davud**, C.1-10, nşr. Muhammed Ragıb et-Tabbah, Halep, Matbaatü'l-İlmiyye, 1932/1351.

- Ebû Ubeyd, el-Kââsım b. Sellâm b. **Kitabü'l-Emval**, Cemaleddin Saylık Miskîn el-Herevî (ö. 224/838): (çev.), İstanbul, Düşünce Yayınları, 1981.
- Ebû Ubeyd, el-Kââsım b. Sellâm b. **Kitâbü'l-Emvâl**, thk. Muhammed Ammâre, Dârü's-Şûruk, Beyrut 1409/1989.
- Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798): **Kitâbü'l-Harâc**, Tercüme: Müderris-zZâde Muhammed Atâ'ullah Efendi, Sadeleştiren: İsmail Karakaya, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982.
- Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798): **Kitâbü'l-Harâc**, Çev. Ali Özek, İstanbul, Özek Yayınları, 1973.
- Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvvân) el-Fesevî (ö. 277/890): **el-Ma'rife ve't-târîh**, thk. Ekrem Ziya Ömerî, 2. Baskı, 1981.
- Ebû Yusuf, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798): **Kitabü'l-harac**, Beyrut, Daru'l-marife, 1399/1979.
- Ebu Zehra, Muhammed (1394/1974): **İslamda Sosyal Dayanışma**, trc. Ethem Ruhi Fıglalı, Osman Eskicioğlu, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1969.
- Ebu Zehra, Muhammed: **Son Peygamber Hz. Muhammed**, trc. Mehmet Keskin, İstanbul, Kitabevi, 1993.
- Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277): **el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirazi**, C. 1-19, thk. Muhammed Necib el-Mutî, [y.y., t.y.].

- Ebû Zekerriyya, Yahya b. Adem b. **Kitâbü'l-Harâc**, nşr. Hüseyin Mu'nis, Süleyman el-Kureyşî bi'l-Velâi , Kahire-Beyrut, el-Maatbaatü's-el-Kûfiyyu'l-ehvel (ö. 203 Hh.): selefiyyetü ve Mektebetüha, 2. Baskı, 1987.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam el-Herevi **Kitabü'l-Emvâl**, thk. Muhammed el-Ezdi (ö.: 224/838): İmâre, Kahire, Dârü's-Şürûk, 1989/1409.
- Ebu'l- Velîd Süleyman b. Halef ,. Sa'd b. **El- Müntekâ Şerhu'l- Muvatta**, Nâşir: Eyyûb b. Varis et-tecîbî el- Matbaatü's- seadet- bi-civari'l- Kurtubî el- Bâcî el- Endülüsî (ö. Muhafazatü'l- Mısır, 1. Baskı, H. 1332. H. 474):
- Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. **Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid :kitabü'z-zekât-kitabü's-sıyam**, thk. Süleyman Heysemi, (807/1405): Hüseyin Selim Esed ed-Darani, Cidde, Darü'l-Minhac, 2015/1436.
- Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. **Fütûhu'l- Büldân**, Çev.: Mustafa Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93): Fayda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.
- Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. 1-13, thk. Süheyl Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93): Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1417/1996.
- Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el- **Mürücü'z-Zeheb vVe Me'âdinü'l-Cevher (Fî Tühafi'l-Eşrâf Mine'l-Mülûk vVe Ehli'd-Dirâyât)**, C. 1-4, thk. Muhammed Muhyiddin

Abdülhamid, 4. bs., el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra, 1964.

Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî el-Mûsevî el-Alevî (ö. 406/1015): **Nehcü'l-belâğa: Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri**, Çev. Adnan Demircan (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 2006.

Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405): **Mecmaü'l-bahreyn fî zevaidi'l-mu'cemeyn**, C.1-8, thk. Abdülkuddüs b. Muhammed Nezir, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1992.

Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği): **Elfazi'l-Kur'ân**, thk. Nedim Maraşlı, Beyrut, t.y.

Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126) (Müellif, filozof ve fakih İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) dedesi Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî'dir.): **el-Beyan ve't-tahsil**, (nşr. Muhammed Hacci ve diğerlerivd.), Beyrut 1408/1988.

ed-Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995): **es-Sünen**, IV, thk. Abdullah Hâşim Yemânî Medenî, Beyrut, Dârü'l-Mârife, 1966.

el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449): **Fethu'l-Barî Şerhu Sahih-i Buhârî**, C. 1-13, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.

- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. **el-Evail**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-Abdillâh b. Sehl el-Askerî (ö. İlmiyye, 1987/1407. 400/1009'dan sonra):
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, (1914-1999): **Silsileti'l-ehâdîsi's-Sahihâ**, C. 1-24, i'dad Abduh Abbas Velidi: Mektebetü'l-İslâmî, Cidde 1979.
- el-Batâyine, M. Dayfullah: **Muaviye b. Ebî Süfyan Döneminde Devletin Malî Yapısı**, çev. Ahmet Nedim Serinsu, -İrfan Aycan, İslâmî Araştırmalar, 1989.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066): **es-Sünenü'l-Kübrâ**, C. 1-10, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1344.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870): **Sahîh**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229): **Mu'cemü'l-Büldâan**, c. 1-5, Beyrut, Dâru Sadır, [t.y.].
- el-Harrânî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm (ö. 728/1328): **es-Siyasetü's-Şer'iyye fi İslahi'r-rai ve'r-raiyye**, Suudi Arabistan (Vezaretü's-şuuni'l-İslâmiyye ve'l-evkaf), 1418.
- el-Hattabi, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998): **Mealimü's-Sünen = Şerhu Süneni Ebî Davud**, C. 1-4, nşr. Muhammed Ragıb et-Tabbah, [y.y., t.y.] (Haleb, Matbaatü'l-İlmiyye, 1933/1352 - 1934/1352).

- el-Huzâî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî et-Tilimsânî (ö. 789/1387): **Tahricü'd-delâlati's-sem'iyye**, thk. Ahmed Muhammed Ebû Selame, Kahire, Vizaretü'l-Evkaf, 1981.
- el-İmam Muhammed b. İdris eş-Şafîî: **el-Ümm**, Beyrut, 1410/1990.
- el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (ö. 821/1418): **Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ**, C. 1I-2, Kahire, el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Amme, 1963.
- el-Kardâvî, Yusuf: "İslam'da Zekâtın Önemi," **İslam Medeniyeti Dergisi**, tercümetrc.: Mehmet Erkal, yıl 2, sayı S. 16, İstanbul, Kasım 1968.
- el-Kardâvî, Yusuf: "Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekâtı," **I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Editör: Doç. Dr. Mehmet Bayyığit Kombad Yayınları, Konya, Şubat 1997.
- el-Kardâvî, Yusuf: **Fıkhu'z-Zekât**, C. 1-2, Beyrut 1401/1981.
- el-Kardâvî, Yusuf: **Fıkhu'z-Zekât**, C. 1-2, trc. İbrahim Sarıms, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1984.
- el-Kardâvî, Yusuf: **Fıkhu'z-Zekât**, altıncı 6. baskıbs., Beyrut, Müessesetül'r-Risale, 1986.
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 587/1191): **Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'**, C. 1-10, thk. Ali Muhammed Muavvaz,

Adil Ahmed Abdülmevcut, Beyrut,
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418.

el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. **H. Peygamber'in Yönetimi: et-**
Abdilkebîr b. Muhammed el- **Terâtibu'l- idâriyye**, trc. Ahmet Özel,
Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî (1886- İstanbul, İz Yanyıncılık, 2003.
1962):

el-Kurtubi, Ebu Ömer Yusuf b. **İstizkâr**, c. 1-9, Tahkikthk.- Salim
Abdullah b. Abdulber b. Asım el- Muhammed Atâ, Muhammed Ali
Nemri (ö. H. 463): Ma'vez, Daru'l- Kütübu'l- İlmiyye,
Beyrut, 1. Baskı 2000 (Hh. 1421).

el-Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l- **İmtaü'l-esmâ' bima li'n-nebi mine'l-**
Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî **ahvâl ve'l-emval ve'l-hafede ve'l-**
b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. **metâ'**, C. 1-14, tahkik thk. ve talik:
845/1442): Muhammed Abdülhamid en-Nemisi,
Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,
1999/1420.

el-Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn **el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar**, C. 1-2,
Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Kahire 1356/1937.
el-Mevsılî (ö. 683/1284):

el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. **el-Megazi**, thk. Marsden Jones, 3. bs.,
Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el- Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1984.
Eslemî el-Medenî (ö. 207/823):

el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. **Kitâbü'l-Megâzî**, III, thk. Marsden
Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el- Jones, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1966.
Eslemî el-Medenî (ö. 207/823):

- el-Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. **Kitâbü'l-Meğâzî**, thk. Marsden Jones, Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el- 3. Basıms., Beyrut 1404/1984, İlk Harf Eslemî el-Medenî (ö. 207/823): Yayınları, İstanbul, 2014.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. **es-Sünen**, İstanbul, 1413/1992. Şuayb (303/915):
- Erkal, Mehmet, Mahmut Salihoğlu: “Zekât”, **DİA**, C. XXXXIV, İstanbul, 2013, İstanbul, s. 197207-209.
- Erkal, Mehmet: **Zekât Bilgi ve Uygulama**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Erkal, Mehmet: “İslam’ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisâbının Hesaplanması”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.ay 3, İstanbul 1985, s. 79-101.
- Erkal, Mehmet: “Âmil”, **DİA**, C. III, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, **İstanbul**, 1991.
- Erkal, Mehmet: **İslâm’ın Erken Dönemlerinde Vergi Vergi Hukuku Uygulamaları**, İSAM yayınları, İstanbul 2009.
- Erturhan, Sabri: “Zekât Ve Kurban’da Kıymet Ödemesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt C. X/1, Sivas, Haziran 2006, s. 13-47.
- Eskicioğlu, Osman: “Modern Vergi Anlayışı vVe Zekât”, **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı S. V, İzmir 1989, s. 225-250.

- es-Sââtî, Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî (1884-1958): **el-Fethu'r-Rabbani li-tertibî Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî**, Beyrut, Dârü ihyai't-turasi'l-Arabî, tarih yokt.y.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090 [?]): **el-Mebsût**, C. 1-30, Kahire, Matbaatü's-Saade, 1324.
- es- Süyûtî Celâleddin: **Ed-Dürrü'l- Mensûr**, Beyrut, 1993.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdirrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505): **Tâarihu'l-Hulefa**, Mekke, 1425/2004.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdirrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505): **ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr**, C. 1-27, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. bs., Kahire, Dâru Hicr, 2003.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834): **el-Fethü'r-rabbani min fetava'l-İmam eş-Şevkani**, C. 1-12, thk. Ebû Mus'ab Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, San'a, Mektebetü'l-Cili'l-Cedid, 2002/1423.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834): **Neylü'l-Evtar Şerhi Münteka'l-Ahbar**, Kahire, Mustafa el-Babi el-Halebi, Demmam, Daru İbni'l-Cevzi, 1427.

- eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, Ebû **el-Müsned**, Beyrut, Müessesetü'r-
Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Risâle, 1999.
Hanbel el-Mervezî (ö. 241/855):
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd- **el-Mu'cemü'l-Evsat**, nşr. Târik b.
dünyâ Süleymân b. Ahmed b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-
Eyyûb (ö. 360/971): Hüseynî, Kahire, Dârü'l-Haremeyn,
1995.;
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd- **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, XXV, nşr.
dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut,
Eyyûb (ö. 360/971): Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd- **el-Mu'cemü'li-kebir**, Kahire, 1415.
dünyâ Süleymân b. Ahmed b.
Eyyûb (ö. 360/971):
- et-Tehânevî, Muhammed Keşşaf Istılahatı'l-Fünun ve'l-Ulûm**
A'lâ b. Alî b. Muhammed (Refik el-Acem-Ali Dahruc), Beyrut
Hâmid el-Fârûkî (ö. 1996.
1158/1745'ten sonra)
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. **Sünen-i Tirmizî Tercümesi**, trc.
Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. :Osman Zeki, Yunus Emre Yayınevi,
279/892): İstanbul, t.y.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. **Sünen**, İstanbul, 1992.
Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö.:
279/892):
- ez-Zebidi, Müellifi Zeynüddin Ahmed **el-Camî'u's- Sahih, (Sahih-i Buhari**
b. Hanbel **Muhtrasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**

- ve Şerhi), çev. Ahmet Naim-Kâamil
Miras (Ankara, ty.), C. VI.
- Ez-Zühayli, Muhammed Mustafa: **el-Mu'temed Fi'l-Fıkhi's-Şafiû: Ez-Zekât - Es-Savm - el-Hacc - Ve Ma Yülhaku Bi'l-İbadat**, 5. Baskıbs., Dimaşk: Darü'l-Kalem, 2015/1436.
- Fahreddîn Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. C. 1-16, nşr. Dar-u ihyau'l-turâsü'l-arabî, Beyrut, 3. Baskıbs., 1934.
- Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210): **Mefatîhu'l-ğayb= et-tefsîrû'l-kebîr**, C. 1-16, nşr. Dar-u ihyau'l-turâsü'l-arabî, Beyrut, 3. Baskıbs., 1934.
- Fayda, Mustafa: "Hulefâ-yi Râşidîn", **DİA**, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 324-338.
- Fayda, Mustafa: "Fey", **DİA**, C. XII, İstanbul, 1996, s. 511-513.
- Gözübenli, Beşir: "Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım", **İslam'a Giriş - Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar İçinde**, DİB. Yay., Ankara 2006.
- Hacak, Hasan: "Mal", **DİA**, C. XXVII, Ankara, 2003, C. 27, s. 461-465.
- Halife b. Hayyat, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55): **Tarihu Halife b. Hayyat**,; çev. Abdulhalik Bakır, Ankara, Bizim Basımevi, 2001.

- Hamidullah, Muhammed (1423/2002): **İslâm’a Giriş** = Initiation a l’Islam, trc. Cemal Aydın, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Hamidullah, Muhammed: **İslam Peygamberi: Hayatı vVe Faaliyeti (Orişinal Kitap Adı: Le Prophete De l’Islam)**, C. 1-2, Trc.: Salih Tuğ, 5. bs. , İrfan Yayınevi, İstanbul, 1933.
- Hamidullah, Muhammed: **el-Vesâiku’s-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasî-İdarî Belgeleri**, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Heykel, Muhammed Hüseyin: **Hz. Muhammed’in Hayatı**, tercümetrc.: Vahdettin İnce, Yöneliş Yayınevi, İstanbul, 2000.
- İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asakir, (ö. 571/1176): **Tarîhü Medîneti Dimaşk**, C. 1-30, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri, Beyrut, Dârü’l-Fikr, 1995/1415.
- İbn Bekkâr, Abbas b. Bekkâr Dabbi (ö. 222/837): **Ahbârü’l-Vafidat mine’n-Nisa’ alâ Muaviye b. Ebî Süfyan**, thk. Sukeyne eş-Şihâbî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1983/1403.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849): **el-Musannef**, nşr. Muhammed Avvame, Cidde-Beyrut, 1427/2006.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449): **Fethu'l-bari Bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhari**, C.1-13, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb, 2. bs., Kahire, Dârü'r-Reyyan li't-Tülas, 1987/1407.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449): **Muhtasar Fethu'l-Bari Bârî = İthafü'l-Kari Bi-İhtisari Fethi'l-Bari**, Arapça İhtisarı Yapan vVe Notları Ekleyen Ebu Suheyb Safa Ed-Davvi Ahmed El-Adevi, Mütercim trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Polen Yayınları, 2007.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449): **Fethu'l-Bârî**, nşr. M. Fuad Abdülbaki-Muhibbüddin el-Hatib-Abdülaziz b. Baz, Beyrut, 1379.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449): **el-Metalibu'l-âliye bi-zevaidi'l-mesaniidi's-semaniye**, nşr. Sa'd b. Nasır eş-Şisrî, Riyat 1419.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449): **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, C. 1-7, Beyrut, Dârül-Cil, 1992.
- İbn Kayyım el-Cevzi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Mütercimtrc.: Abdi Keskinsoy, Pınar Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350): **Zâdü'l Meâd fî Hedyi'l-İbâd**, C. 1-6, Mütercimtrc.: Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Davî b. Kesîr el-Kaysî el-

Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373):

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373): **el-Bidaye ve'n-Nihaye =Büyük İslâm Tarihi**, C. 1-14, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373): **Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim = Tefsiru İbn Kesir**, C. 1-7, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1970/1389.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah el-Hanbelî (H h.541-620; M m.1146-1223): **el-Muğnî**, C. 1-12, Beyrût, 1405.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311): **Lisânü'l-Arab**, C. 1-18, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut, Dâru Sadır, 1997.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198): **Bidâyetü'l-müctehid**, C. 1-2, Kahire, 1425/2004.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa' d b. Menî, el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845): **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, C. 1-8, Beyrut, Dâru Sadr, 1968.

- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, (230/845) İbn Sa'd: **Kitâbü't-Tabakati'l-Kebir**, C. 1-10, ed. Adnan Demircan,; çev. Ali Bakkal, Yasin Kahyaoğlu, İstanbul, Siyer Yayınları, 2015.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406): **Mukaddime**, C. 1-2, hazırlayan haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833): **es-Sîretü'n-nebeviyye** (Sîretü İbn Hişam, Sîretü Resûlillâh), tahkikthk.: Abdurrauf Sa'd Beyrut, Daru'l Cîl, 1994/1414.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833): **Hazret-i Muhammed (s.a.v.)'in hayatı.** Orijinal kitap adı: Siretu İbn Hişam, trc. Arif Erkan, İstanbul, Huzur Yayınevi, 1995.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, (273/887): **Sünen-i İ İbn Mace Tercemesi vVe Şerhi**, trc. ve şrh. Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1982.
- İbni Hişam: **Siret-i İbni Hişam Tercümesi**, çev. Hasan Ege, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1985.
- İbni Huzeyme: **Sahîh**, nşr. Muhammed Mustafa el-Azamî, Beyrut, 1390/1970.

- İbni Mâce: **Sünen-i İbni Mâce Tercümesi ve Şerhi**, tercümetrc.: Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları 1983.
- İbni Sa'd: **et- Tabakââkatü'l-kübrâ**, C. 1-9, Beyrut, ty. Daru'l-Sadr, 1968.
- İbnü'l-Arabi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meafiri (543/1148): **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thk. Ali Muhammed Bicavi, 3. bs. Kahire, İsa el-Babi el-Halebi, 1974.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233): **el- Kâmil fi't- Tarih**, C. 1-9, Mısır, 1348/1929.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233): **Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe**, C. 1-7, Kahire, Dârü's-Şa'b, 1970.
- İbnü'l-Hümmam, Kemalüddin: **Fethu'l-Kadîr**, , baskı yeri yoky.y., Dârü'l-Fikr, tarih yokt.y.
- İbrâhim Mustafa v.dğrd.: **el-Mu'cemü'l-vasît**, Çağrı yayınları, İstanbul, 1996, C. I-II.
- İmam Nevevî, 676/1277: **Riyazü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri**, trc. ve şrh. M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, İstanbul, Erkam Yayınları, 2001/1421.
- Kal'aci, Muhammed Revvas: **Mevsuatu Fıkhi Abdullah B. Ömer: Asruhu vVe Hayatuhu**, Beyrut, Dârü'n-Nefâis, 1986.

Kallek, Cengiz:

Hız. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 1992.

Kallek, Cengiz:

“Müellefe-i Kulûb”, **DİA**, İstanbul, C. XXXI31, Ankara, 2020, s. 475-476.

Kallek, Cengiz:

“Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber vVe Raşid Halifeler Dönemi”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an vVe Sünnette Zekât, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi**, Ensar Neşriyat İstanbul 2008, s. 195-224.

Karagöz, İsmail (ed.):

Dinî Kavramlar Sözlüğü, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Kayaoğlu, İsmet:

İslam Kurumları Tarihi, Ankara, Doruk Matbaacılık, 1980.

Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid
b. Abdülhamîd İbnü'l-Hümmam, (ö.
861/1457):

Şerhu Fethü'l-Kadîr, C. 1-9, Mısır, 1970/1389.

Kılıç, Ünal:

Peygamber ve Dört Halife Döneminde Şehir Yönetimi ve Valilik, Konya, Yediveren Kitap, 2004.

Kitab-ı Mukaddes:

Eski ve Yeni Ahit: Tevrat ve İncil, İstanbul, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2001.

Koyuncu, Mevlüt:

İkinci Hazreti Ömer, İstanbul 1996.

Köksal, İsmail:

“Zekât vVe Fitre Vermek iİle Kurban Kesmeyi Gerekli Kılan Zenginlik Miktarları Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Hakemli Dergi**, C.: VIII, S.: 1, Diyarbakır-2006, s. 67-81.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037):

Mevsûatü'l-kavâidi'l-fıkhiyyeti'l-mukarene = et-Tecrid, C. 1-12, nşr. M. Ahmed Sirac,- Ali Cuma Muhammed, Kahire, 1427/2006.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037):

Kayıtlı Kudurî Tercümesi, trc. Ali Arslan, Beyazıt-İstanbul, Salah Bilici Kitabevi, 1968.

Kurt, İsmail, – Tüz, Seyit Ali Tüz; (Yayına Hazırlayanlar):

Tarihte vVe Günümüzde Zekât Uygulamaları, 1. Basım: İstanbul, Ensar Neşriyat, Ağustos 2017.

Kutup, İbrahim Muhammed:

es-Siyâsetü'l-Maliyye li'r-Resûl, Mısır, 1988.

Maçın, Hasan:

İslam Hukukunda Zekât Matrahları vVe Vergi İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2014.

Makrizi Takiyy el-Din Ebu el-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdi'l-Kadir el-Şafî (ö. 845/1441):

İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'r-Resûl Min el-Ebnâ ve'l-Ahvâl, I-IV, (el yazma)

Süleymaniye/Amcazâde Hüseyin Paşa,
No. 354–357.,

Mâlik b. Enes: Ebû Abdillâh Mâlik b. **el-Muvatta**, İstanbul, Çağrı Yayınları,
Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el- 1413/1992.
Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795):

Maverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. **El-Ahkâmü's-Sultaniyye Ve'l-**
Muhammed b. Habîb Basrî (ö. **Vilayatü'd-Diniyye,** Thk. Ahmed
450/1058): Mübarek Bağdadi, Kuveyt, Dâru İbn
Kuteybe, 1989/1409; **El-Ahkâmü's-**
Sultaniyye: İslam'da Hilafet vVe
Devlet Hukuku, Trc. Ali Şafak,
İstanbul, Bedir Yayınevi, 1976.

Maverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. **el-Ahkâmü's- sultâniyye,** Kahire,
Muhammed b. Habîb Basrî (ö. 1380/1960.
450/1058):

Merçil, Erdoğan: “Hazine-dar”, **DİA**, C. XVII, İstanbul,
1998, C.XVII, s. 141-143.

Moğaltay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekrî El- İşâretü İla Sireti Mustafa ve Tarihi
el- Mısrî (ö. 762): min ba'dihi mine'l Hulefa, thk.
Muhammed Nizameddin, Dimaşk,
Daru'l- Kalem, 1416-1996.

Muhammed b. Muhammed b. Tâvî et- “Zekâtın Ödenmesine Dair Bazı
Tancî (1918-1974): Mülâhazalar, Nisâb Teorisi ile İlgili
Bir Tahlil”, Çev. İbrahim Hakkı İnal,
İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler,
Editör: Sönmez Kutlu, Ankara, Türkiye

Diyanet Vakfı yayınları, 2011, s. 409-414.

Muhammed Ömer Hacı:

el-Mesiretü't-tarihiyye li-tatbiki'z-zekât, Dımaşk, Dârü'n-Nur, 1996/1416.

Munâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali Münâvî, (ö.:1031/1622):

Feyzü'l-Kadir, Beyrut, 1972; **Feyzü'l-kadir şerhi'l-Câmii's-sagır**, thk. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed, Mekke, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998/1418.

Mustafa, İbrahim - Zeyat, Ahmet Hasan - Neccar, Muhammed Ali :

Mu'cemü'l-Vasît, İstanbul, Çağrı yayınları 1996.

Mutlu, İsmail — Döğen, Şaban — Hatip, Abdulaziz:

Camiü's-Sağır Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996.

Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudame el-Makdisi:

el-Muğni, Kahire, 1388/1968.

Nimet, Abdüllatif:

Ez-Zekât: Üsesü's-Şer'iyye Ve'd-Devrü'l-İnmai, Beyrut, El-Müessesetü'l-Câmiyye, 1993.

Nureddin el Heysemi, (ö. 807/1405):

Mecmau'z-zevaid ve menbau'l-fevaid, thk. Abdullah Muhammed Derviş,; hazırlayan haz. Muhammed Abdurrahim, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2012.

Öz, Mustafa:

“Nâfi' b. Ezrak” **DİAia**, C. XXXII, İstanbul, 2006, sS. 289-290.

- Özek, Ali - Karaman, Hayrettin - Aydın, M. Akif - Erkal, Mehmet: **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, İstanbul, İslamî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1984.
- Özek, Ali: “Asr-ı Saadet’te Zekâtın Tatbikatı”, **Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi Türkiye’de Zekât Potansiyeli**, İstanbul, İslami İlimler Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987, s. 1-20.
- Özel, Ahmet: “Harbî”, **DİA**, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 112-114.
- Özel, Mustafa: “Şerîf el Radî” **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s. 4-5.
- Sahillioğlu, Halil: “Dinar”, **DİA**, C. IX, İstanbul, 1994, C. 9, s. 352-355.
- Semhûdî: Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî (ö. 911/1506): **Vefâ’ü’l-Vvefâ**, nşr. Kââsım es-Sâmerrâi, Medine, 1422/2001.
- Sevkânî, Muhammed b. Ali: **Fethu’l-Kadîr**, Mısır, 1964.
- Soysaldı, Mehmet: “Kur’an’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu” **8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu**, İstanbul, 1 - 3 Temmuz 2011, s. 147-170.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz: “Müslümanlara Uygulanan İlk Ekonomik ve Sosyal Ambargo”, **Örnek İnsan Hz. Muhammed**, EditorEd. 238

Mehmet Mahfuz Söylemez, Çorum Eğitim Vakfı, Çorum, 2006, s. 9-19.

Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin **Halifeler Tarihi (Tâarihu'l-Hulefa)**, Abdurrahman b. Ebî Tahkik Cemal Mahmud Mustafa, Bekr (911/1505): Tercümetrc.: Abdullah Gündüz, İstanbul, Asalet Yayınları, 2018.

Şafak, Ali: “Akar”, **DİA**, C. II, İstanbul, 1989, C.II, s. 221.

Şeker, Mehmet: **İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Şerefüddîn Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin **el-Meznû'l-matır ale'r-ravdi'n-nadir** b. Ahmed es-Seyyâgî el-Haymî **fî âdâbi'l-münazır**, thk. İsmail b. Ahmed Kebusi, Beyrut, Dârü'l-Mesire, 1984/1404.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed **Tefsirü't-Taberî**, C. 1-16, thk. Mahmûd Muhammed Şakir,; Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Dârü'l-Maârif, 1969.

Tâarih-i Taberî, tTrc. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2007, C. I-IV.

Tuğ, Salih: **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1984.

Turtûşî, Muhammed b.:

Sîrâcü'l- Mülûk (Siyaset Ahlakı ve İlkelere Dair), İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

Uslu, Rifat:

“İslâm Hukukunda Para Birimleri”,
Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, s. 28-38.
[http://www.islamiarastirmalar.com/\(7.1.2019\)](http://www.islamiarastirmalar.com/(7.1.2019))

Yavuz, Yunus Vehbi:

İslam’da Zekât Müessesesi, 3. Baskıbs., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1983.

Yavuz, Yusuf Vehbi:

“Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması” **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’an vVe Sünnette Zekât, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, S.301-330.

Yeniçeri, Celal:

İslam’da Devlet Bütçesi, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1984.

Yeniçeli, Necati,- Hüseyin Kayapınar,
Hüseyin - Necati Akdeniz, Necati
(HazırlayanlarHaz.):

Sünen-i Ebu Davut Tercüme Şerhi,
İstanbul, Şamil Yayınevi, 1988.

YılmazYıldız, Hakkı Dursun:

“İbnü’l-Eş‘‘aAs, Abdurrahman bB. Muhammed”, **DİA**, C. XXI, İstanbul, 2001, s. 32-33.

Yiğit, Yaşar,- Mehmet Keskin, İsmail
Mehmet- Karagöz, İsmail:

Zekât İlmihali, 2. Baskıbs., Ankara, DİB Yayınları, 2013.

Zebidi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-**
Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif (ö. **i Sarih Tercemesi ve Şerhi, (Orişinal**
893/1488): **kitap adı: Tecdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-**
Câmii's-sahîh = Muhtasarü'l-Buhârî),
mütercimi ve şarihi Kâamil Miras, 7. bs.,
Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı
yayınları, 1984.

ÖZ GEÇMİŞ

1997 yılında Erzincan İmam Hatip Lisesinden, 2003 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığında çalışmaya başladı. 2010 yılında “Feridun Bey’in Münşeat Mecmuası’nda Bulunan İstimaletnâmeler ve Osmanlı’da İstimalet Politikası” başlıklı yüksek lisans tezini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalında tamamladı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında doktora başladı. Hâlen Diyanet İşleri Başkanlığında vaiz olarak görev yapmaktadır.